

**TURUN
YLIOPISTO
UNIVERSITY
OF TURKU**

**KÄSIKIRJOITUSTUTKIMUS,
KOPIOKIRJAT JA
KOPIOKIRJOJEN TEHTÄVÄ
TURUN KESKIAIKAISessa
TUOMIOKAPITULISSA**

Maria Kallio-Hirvonen

TURUN
YLIOPISTO
UNIVERSITY
OF TURKU

KÄSIKIRJOITUSTUTKIMUS, KOPIOKIRJAT JA KOPIOKIRJOJEN TEHTÄVÄ TURUN KESKIAIKAISSA TUOMIOKAPITULISSA

Maria Kallio-Hirvonen

Turun yliopisto

Humanistinen tiedekunta
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Suomen historia
Tohtoriohjelma Juno

Työn ohjaajat

Kirsi Vainio-Korhonen Kirsi Salonen
Turun yliopisto Turun yliopisto

Anu Lahtinen
Helsingin yliopisto

Tarkastajat

Tapio Salminen Outi Merisalo
Tampereen yliopisto Jyväskylän yliopisto

Vastaväittäjä

Tapio Salminen
Tampereen yliopisto

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck-järjestelmällä.

Kannen kuva: RA, Skokloster Codex Aboensis, Ms. E8689.

ISBN 978-951-29-8556-2 (Painettu)
ISBN 978-951-29-8557-9 (Pdf)
ISSN 0082-6987 (Painettu)
ISSN 2343-3191 (Sähköinen)

Painosalama Oy, Turku, 2021

TURUN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Suomen historia

KALLIO-HIRVONEN, MARIA: Käsikirjoitustutkimus, kopiokirjat ja kopiokirjojen tehtävä Turun keskiaikaisessa tuomiokapitulissa

Väitöskirja, 199 sivua, 11 liitesivua

Tohtoriohjelma JUNO

Syyskuu 2021

TIIVISTELMÄ

Väitöskirja tarkastelee keskiaikaisessa Turun tuomiokapitulissa laadittuja kopiokirja-käsikirjoituksia Turun tuomiokirkon Mustaa kirjaa ja Skokloster Codex Aboensista sekä niiden tehtävää ja merkitystä omassa aikalaiskontekstissään. Yhteensä yli 900 asiakirjakopiota sisältävät käsikirjoitukset on aikaisemmassa tutkimuksessa nähty pelkästään hallinnollisina tuomiokapitulien kirjurin tuottamina apuvälineinä, joiden alkuperä on yhdistetty tuomiokapitulissa vuonna 1474 tehtyihin uudistuksiin. Väitöskirja kyseenalaistaa tämän käsityksen. Se kysyy, miksi ja miten käsikirjoitukset laadittiin ja kuinka niitä käytettiin keskiaikaisen tuomiokapitulien hallinnossa sekä minkälaisista käsikirjoituksista itse asiassa on kyse. Mustaa kirjaa ja Skokloster Codex Aboensista tarkastellaan tutkimuksessa neljästä eri näkökulmasta, jotka samalla muodostavat väitöskirjan rakenteen. Nämä neljä näkökulmaa vastaavat kysymyksiin, milloin kopiokirjat laadittiin, kuka vastasi niiden kopioinnista, mitä asioita niihin kopioitiin ja mitä varten sekä mikä oli kopiokirjojen suhde piispan ja tuomiokapitulien arkistoon.

Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen lisäksi tutkimuksen lähteenä on käytetty muita Turusta säilyneitä kopiokirjakäsikirjoituksia sekä Turun piispan ja tuomiokapitulien tuottamia alkuperäisiä asiakirjoja. Tutkimuksen keskeisinä menetelminä ovat käsikirjoitustutkimus, kodikologia, paleografia ja diplomatiikka. Tutkimus edustaa suuntaukseltaan modernia kopiokirjatutkimusta.

Tutkimus osoittaa, että Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen synthyistoria on huomattavasti monipolvisempi kuin aikaisempi tutkimus on antanut ymmärtää. Tuomiokapitulien kopiokirjatradiot on todennäköisesti saaneet alkunsa jo paljon ennen vuoden 1474 kapitulireformia. Lisäksi kopiokirjoihin kopioitiin myös muita kuin tuomiokapitulien hallinnollisiin tehtäviin liittyviä asiakirjoja ja käsikirjoituksilla oli selkeästi useampia tehtäviä. Kopioituilla asiakirjoilla ei myöskään ollut aina yhteyttä piispan tai tuomiokapitulien arkistossa säilytettäviin alkuperäisiin asiakirjoihin. Kodikologisen ja paleografisen analyysin perusteella kopiokirjojen kopiointi ei ollut vain yhden nimetyn kirjurin vastuulla, vaan kopiointityö oli selvästi tuomiokapitulien jäsenten yhteinen ponnistus.

Avainsanat: käsikirjoitukset, asiakirjat, kodikologia, paleografia, diplomatiikka, vesileimat, keskiaika, kirjahistoria, kirjallinen kulttuuri, kirjurit, tuomiokapitulit, piispat, arkistot, kollektiivinen muisti

UNIVERSITY OF TURKU
Faculty of Humanities
School of History, Culture and Art Studies
Department of Finnish History
KALLIO-HIRVONEN, MARIA: Codicology, Cartularies and their Function in
the Medieval Cathedral Chapter of Turku
Doctoral Dissertation, 199 pages, 11 appendix pages
Doctoral Programme JUNO
September 2021

ABSTRACT

The doctoral thesis studies the medieval cartularies of the Cathedral Chapter of Turku, the Black Book and the Skokloster Codex Aboensis, as well as their role and significance in the context of fourteenth century. Previous research has seen the manuscripts, which contain more than 900 copies of documents, only as administrative aids written by the capitulary scribe. The cartularies have been associated to the capitulary reform of 1474. The thesis questions this view, and investigates why and how the manuscripts were produced, and what kind of manuscripts they are. The Black Book and the Skokloster Codex Aboensis are studied from four perspectives: when were the manuscripts produced, who was responsible for the copying of the manuscripts, what documents were copied to the cartularies and why they were copied, and what is the relationship of the cartularies to the archives of the Bishop and Cathedral of Turku.

In addition, to the Black Book and the Skokloster Codex Aboensis other cartularies produced in Turku and original documents produced for the Bishops of Turku and the Cathedral Chapter have been used in the study. Codicology, palaeography and diplomatics are the main methods utilised in the study, which belongs to the field of modern cartulary studies.

The thesis attests that the production history of the Black Book and the Skokloster Codex Aboensis is much more nuanced than previous research has thought. The cartulary tradition of the Cathedral Chapter of Turku has, likely, began much earlier than the capitulary reform of 1474. Documents that do not bear any relation to administrative functions of the Cathedral Chapter of Turku were copied to the cartularies, which suggests that the manuscripts had also other functions, in addition, to administrative use. Furthermore, documents that do not have any relation to documents preserved in the archives the Bishop or the Cathedral of Turku were copied into the cartularies. Based on codicological and palaeographical analysis the copying of the cartularies was not the sole purview of a single scribe, but, instead, was a collective effort of the members of the Cathedral Chapter of Turku.

Keywords: Manuscript Studies, Cartularies, Codicology, Palaeography, Diplomatics, Watermarks, Middle Ages, Book History, Scribes, Written Culture, Cathedral Chapters, Bishops, Archives, Collective Memory

Esipuhe

Kiinnostukseni keskiaikaan ja sen tutkimukseen juontaa juurensa lapsuuteni kesäisiin päiviin Naantalissa. Entisen luostarikirkon kivisistä seinistä heijastui mieleenpainuvia ja mielikuvitusta herättäviä välähdyksiä menneiltä ajoilta. Menneisyyden ihmiset ja erityisesti heidän jälkeensä jättämät kirjalliset lähteet ovat sittemmin ohjanneet tietäni kirjastoihin ja arkistoihin ympäri maailmaa. Tutkimukseni ydin on kuitenkin koko ajan keskittynyt Turkuun ja sen ainutlaatuiseseen tutkimusmiljööseen. Tutkimusaiheen ja aikakauden lisäksi Turkuun kytkeytyvät olennaisesti monitieteinen työyhteisö ja sen ihmiset. Koen olevani etuoikeutettu saadessani olla osa sitä.

Professori Kirsi Vainio-Korhonen on ennakkoluulottomasti uskonut tutkimusaiheeseeni ja työni kantavuuteen alusta lähtien, vaikka käsikirjoitukset ja niiden kodikologinen tutkimus ovat olleet hänelle vieraampi todellisuus. Professori Kirsi Salonen on lukenut ja kommentoinut kaikki käsillä olevan työn erilaiset versiot alkuvaiheen kömpelöistä hahmotelmista lähtien. Hän on viisaasti ohjannut työtäni oikeaan suuntaan ja suhtautunut ihailtavan kärsivällisesti kaikkiin harhailuihini. Ilman hänen paneutumistaan työni ei olisi varmasti koskaan valmistunut. Korvaamattomia ovat olleet myös apulaisprofessori Anu Lahtisen antamat neuvot. Hän on kulkenut vierelläni pro gradu -työstäni lähtien ja hänen osoittamansa luottamus on kantanut monen karikon yli. En voi kyllin kiittää ohjaajiani kaikesta vuosien varrella saamastani tuesta ja kannustuksesta.

Työni esitarkastajina toimivat professori Outi Merisalo ja dosentti Tapio Salmi. Heidän asiantunteva ja arvokas palautteensa auttoi suuresti työn viimeistelyssä. Kiitän heitä molempia lämpimästi. Kiitän Tapio Salmista myös suostumisesta vastaväittäjäkseni.

Kiitän tutkimustani rahoittaneita Turun yliopistosäätiötä, Eino Jutikkalan rahastoa, Suomalais-ruotsalaista kulttuurirahastoa sekä Suomen kulttuurirahastoa täysipäiväisen tutkimustyön ja useiden arkistomatkojen mahdollistamisesta. Ilman säätiöiden myöntämää tukea tutkimukseni vaatima pitkäjänteinen lähde työ ei olisi ollut mahdollista. Väitöskirjani viimeiset silaukset syntyivät puolestaan Anu Lahtisen johtamassa *1500-luvun suomalaisten yhteisöt, liikkuvuus ja verkostot koneavusteisen lähdeanalyysin valossa* -hankkeessa, mistä olen myös hyvin kiitollinen.

Tutkimusaiheeni turkulaisuudesta huolimatta käsikirjoitusten ja keskiajan paleografian maailma on kansainvälinen. Ilokseni olen saanut opiskella

käsikirjoitustutkimusta muun muassa Torontossa ja Roomassa *Pontifical Institute of Medieval Studiesin* ohjelmassa, jossa oppaanani olivat erinomaiset Dr. Greti Dinkova-Bruun, professori Michèle Mulchahey sekä professori Richard Gyug. Olen myös kahteen otteeseen viettänyt lyhyen jakson Utrechtin yliopistossa professori Marco Mostertin ja hänen puolisonsa Anna Adamskan vieraana. Heidän laaja ymmärryksensä keskiajan kirjallisesta kulttuurista ja sen muodoista on ollut itselleni käänteentekevää. Lisäksi haluan kiittää professori Michael Gerversiä, Dr. Ainoa Castro Curroa, professori Peter A. Stokesia ja professori Jan W. Burgersia heidän arvokkaista tiedoistaan. Tutkimusaineistoni kuuluu Riksarkivetin kokoelmiin ja olenkin vuosien varrella saanut viettää useita viikkoja lukien ja tutkien käsikirjoituksia Mariebergin tutkijasalissa. Lämmin kiitos avustanne Sara Risberg, Ingela Hedström ja Peter Ståhl lähteiden ja Diplomatarium Suecanumin kirjaston käytössä. Yhtä lailla kiitokseni kuuluu Uppsalan yliopiston kirjaston, Kungliga Biblioteketin ja Kansalliskirjaston henkilökunnille tutkimustyöni mahdollistamisesta.

Merkittävässä roolissa tutkimukseni kannalta on ollut turkulaisten keskiajan-tutkijoiden muodostama kollektiivi. Olen ikuisessa kiitollisuudenvelassa Meri Heinoselle, Marika Räsäselle, Teemu Immoselle ja Reima Välimäelle heidän tarkkänäköisistä huomioistaan ja korvaamattomista neuvoistaan. Puhumattakaan kaikesta vertaistuesta, majapaikoista ja käsikirjoitusten ääressä ihmettelystä. Erityinen kiitos kuuluu myös Suomen historian oppiaineen väelle. Kiitos akateeminen sisareni Mari Välimäki, moraalin ylivalvojat Topi Artukka ja Panu Savolainen sekä bibliofiilit Lauri Viinikkala ja Laura Yli-Seppälä ikimuistoisista hetkistä tutkimuksen parissa ja sen reunamilla. Kiitos oppiaineen henkilökunnalle ja muille tutkijoille yhteisestä matkasta.

Seppo Eskolaa ja Lauri Leinosta haluan kiittää Kalliossa kokoontuneesta kirjoitustuspiiristämme, jonka ansiosta löysin intoa kirjoittaa tutkimukseni valmiiksi. Lauria kiitän myös väitöskirjani taittamisesta. Vuosien varrella työtäni ovat lukeneet ja kommentoineet useat tahot ja haluan ilmaista vilpittömät kiitokseni kaikista näistä innostavista keskusteluista. Kiitos erityisesti Maria Lehtonen ja Ville Walta työni paleografiaosuuden lukemisesta. Lämmin kiitos kuuluu myös kollegoilleni Kansallisarkistossa, erityisesti tutkimusjohtaja Päivi Haposelle ja kehittämisspäällikkö Vili Haukkovaaralle, jotka ovat antaneet välillä mahdollisuuden irrottautua virkatyöstä tutkimuksen pariin.

Suuret kiitokset kuuluvat lisäksi ystäväilleni ja perheelleni tiedeyhteisön ulkopuolella. Serkullani Sadulla on ollut tärkeä rooli siinä, että uskalsin hypätä tutkimuksen pariin ja seurata kohtaloani arkistojen uumeniin. Kiitos viisaista sanoista oikealla hetkellä. Veljeäni Mikaelia kiitän lämpimästi kirjallisten maailmojen jakamisesta ja seikkailuista keskiaikaisessa Britanniassa. Rakkaat poikaseni Kaarlo ja Otso ovat kasvaneet tutkimukseni rinnalla ja ovat varmasti eniten kärsineet ajoittain poissaolevasta ja tutkimukseen uppoutuneesta äidistä. Kiitos, kun muistutatte, että elämän tärkeimmät asiat ovat arkistojen ulkopuolella. Tärkein esilukijani on ollut puolisoni

Lauri, joka itsekin käsikirjoitustutkijana ymmärtää paitsi kollaation ja goottilaisen kursiivin hienoudet myös pursuilevat kirjahyllyt ja kirjoittamisen vaikeudet. Viimeinen kiitokseni kuuluu vanhemmilleni Mirjamille ja Pertille. Kiitän heitä paitsi lapsuuteni aurinkoisista retkistä Naantaliin, myös palavan lukuinnon sytyttämisestä sekä alati venyvistä turvaverkosta, jonka suojissa olen saanut tehdä matkaani tänne saakka. Omistan kirjani heille.

Kotona Helsingissä elokuisena sunnuntaina 2021

Maria Kallio-Hirvonen

Sisällys

Esipuhe	6
1 Johdanto	14
1.1 Tutkimustehtävä	14
1.2 Musta kirja, Skokloster Codex Aboensis ja tutkimuksen muut lähteet.....	15
1.2.1 Turun tuomiokirkon Mustan kirja.....	17
1.2.2 Skokloster Codex Aboensis	20
1.2.3 Muut lähteet.....	22
1.3 Kopiokirjat tutkimuskohteena – Aikaisempi tutkimus ja tutkimusmenetelmät	25
1.4. Tutkimusmenetelmät	28
1.5 Turun keskiaikainen tuomiokapituli.....	29
2 Turun tuomiokirkon Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen synty	33
2.1 Kopiokirjojen elinkaari ja ajoituksen merkitys käsikirjoitustutkimuksessa.....	33
2.2 Turun tuomiokirkon Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen oletettu ajoitus ja ajoittamiseen vaikuttavat tekijät.....	36
2.3 Käsikirjoitusten ajoittaminen	44
2.3.1 Ajoittaminen paleografisin perustein.....	45
2.3.2 Kopiokirjojen ajoittaminen sisällön perusteella	53
2.3.3 Mustan kirjan rekisteriosa	59
2.3.4 Skokloster Codex Aboensiksen asiakirjojen kronologia	61
2.3.5 Kopiokirjojen ajoitus vesileimatutkimuksen avulla	64
2.3.6 Kopiokirjojen vesileimat	67
2.4 Turkulaisten kopiokirjojen ajallinen konteksti ja kehys	74
3 Kirjurit Turun tuomiokirkon Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen takana	76
3.1 Kirjurit ja asiakirjat keskiajalla.....	77

3.2	Turun tuomiokapitulin kirjallinen toiminta.....	80
3.3	Kirjureiden identifioiminen paleografian keinoin	82
3.4	Kopiokirjojen kopiointiprosessi	85
3.5	Kopiokirjojen kirjurit	92
3.6	Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen kirjurit	102
4	Skokloster Codex Aboensis – kopio kopiokirjasta? _____	104
4.1	Kopiokirjojen kopiot ja niiden käyttötarkoitus.....	105
4.2	Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen välinen suhde	108
4.2.1	Asiakirjojen kopiointijärjestys	111
4.2.2	Vihkokohtaiset eroavaisuudet.....	114
4.2.3	Porvoon patronaattioikeus ja Padisten luostari	123
4.2.4	Asiakirjojen otsikot kopiokirjoissa	127
4.2.5	Kopion kopio – saman asiakirjan eri versiot	131
4.3	Skokloster Codex Aboensiksen itsenäinen sisältö	137
4.4	Piispa Maunun kopiokirja.....	142
4.5	Skokloster Codex Aboensiksen tehtävä	150
5	Turun tuomiokirkon Musta kirja ja tuomiokapitulin arkisto _____	152
5.1	Keskiaikaiset arkistot ja kopiokirjat.....	153
5.2	Mustan kirjan sisältämät asiakirjat.....	155
5.3	Musta kirja ja Turun hiippakunnan arkistot	169
5.3.1	Kopiointilähteet	172
5.4	Käytön jälkiä – Yliviivatut asiakirjat ja marginaaleihin tehdyt merkinnät ja ristiviitteet Mustassa kirjassa.....	176
5.4.1	Yliviivatut asiakirjat	177
5.4.2	Mustan kirjan marginaalimerkinnät.....	179
5.5	Hallintoa vai historiaa? – Mustan kirjan tehtävä	181
6	Uusia tulkintoja – Musta kirja ja Skokloster Codex Aboensis aikalaistekstissä _____	183
	Lähteet ja kirjallisuus _____	187
	Painamattomat lähteet	187
	Painetut lähteet ja tietokannat.....	188
	Kirjallisuus	189
	Liitteet _____	200
	Liite 1 Turun tuomiokirkon Mustan kirjan sisältämät vesileimat.....	200
	Liite 2 Skokloster Codex Aboensiksen sisältämät vesileimat	209

Taulukkoluetelo

Taulukko 1.	Käsialojen kuvaukset Turun piispojen kirjeistä 1400-luvulta.....	52
Taulukko 2.	Vuoden 1474 jälkeen päivätyt asiakirjat Mustassa kirjassa Jalmari Jaakkolan mukaan	54
Taulukko 3.	Mustan kirjan nuorimmat asiakirjat vihkokohtaisessa järjestyksessä	57
Taulukko 4.	Skokloster Codex Aboensiksen nuorimmat asiakirjat vihkokohtaisessa järjestyksessä	63
Taulukko 5.	Mustan kirjan sisältämät vesileimat.....	68
Taulukko 6.	Skokloster Codex Aboensiksen sisältämät vesileimat	72
Taulukko 7.	Skokloster Codex Aboensiksen kirjurit vihkokohtaisessa järjestyksessä	86
Taulukko 8.	Mustan kirjan kirjurit vihkokohtaisessa järjestyksessä	88
Taulukko 9.	Turun tuomiokapitulin kaniikit 1450–1490-luvuilla Kauko Pirisen mukaan	93
Taulukko 10.	Piispa Maunun kopiokirjan kirjurit vihoittain järjestettynä	97
Taulukko 11.	Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen vihkokohtainen sisältö	113
Taulukko 12.	Kopiokirjojen maantieteellisesti järjestetyn aineiston paikkakunnat käsikirjoituksissa esiintyvässä järjestyksessä.....	115
Taulukko 13.	Kopiokirjojen ensimmäisten viikkojen sisältämät asiakirjat kopiointijärjestyksessä	117
Taulukko 14.	Asiakirjaotsikot Mustassa kirjassa ja Skokloster Codex Aboensiksessa	129
Taulukko 15.	Skokloster Codex Aboensiksen alkuosan (f.1–105) asiakirjat, joita ei ole kopioitu Mustaan kirjaan	139
Taulukko 16.	Piispa Maunun kopiokirjan vihkokohtainen sisältö	144
Taulukko 17.	Mustan kirjan sisältämät asiakirjat vihkokohtaisesti	156

Kuvaluettelo

Kuva 1.	Goottilaisen kursiivin ominaispiirteet Mustan kirjan foliolla 52v.....	49
Kuva 2.	Piispa Maunu Tavastin kirje toukokuulta 1445. DF 2614	49
Kuva 3.	Piispa Olavi Maununpojan kirje vuodelta 1450. DF 2854	50
Kuva 4.	Piispa Konrad Bitzin kirje vuodelta 1475. DF 3587.....	50
Kuva 5.	Piispa Maunu Särkilahden kirje huhtikuulta 1493. DF 4481	51
Kuva 6.	Tuomiokirkon taloudenhoitaja Petrus Petrin tekemät merkinnät Mustaan kirjaan vuodelta 1471	95
Kuva 7.	Kirkkoherra Petrus Petrin antama asiakirja vuodelta 1470. SHDK 29059.....	95
Kuva 8.	Luettelon otsikko Peder Erikssonin tuomiokirkolle myymistä pelloista ja tiloista Kuralassa A 10, f. 186v.....	96
Kuva 9.	Näyte kirjuri A:n käsialasta piispa Maunun kopiokirjassa	99
Kuva 10.	Näyte kirjuri B:n käsialasta piispa Maunun kopiokirjassa	99
Kuva 11.	Kirjuri K/ B Mustan kirjan rekisteriosan f. VIIv.....	99
Kuva 12.	Kirjuri K Skokloster Codex Aboensiksen f. 110v	100
Kuva 13.	Kirjuri B Piispa Maunun kopiokirjan f. 7v	100
Kuva 14.	Kirjuri A eli Paulus Scheel Svante Nilssonille toukokuussa 1506. DF 5182.....	101
Kuva 15.	Kirjuri A eli Paulus Scheel piispa Maunun kopiokirjan f. 6	101
Kuva 16.	Kirjuri A eli Paulus Scheel piispa Maunu Särkilahden kirjeessä huhtikuussa 1493. DF 4480.....	102
Kuva 17.	Otsikko Mustassa kirjassa. Asiakirja REA 182.....	130
Kuva 18.	Otsikko Skokloster Codex Aboensiksessa. Asiakirja REA 182.....	130
Kuva 19.	Maunu Särkilahden tekemä merkintä Pyhän Katariinan alttarin asiakirjojen sijainnista Mustassa kirjassa.....	181

Kuvat: Riksarkivet, Tukholma.

1 Johdanto

1.1 Tutkimustehtävä

Tämä tutkimus käsittelee keskiaikaisessa Turun tuomiokapitulissa laadittuja kopio-kirjakäsikirjoituksia, Turun tuomiokirkon Mustaa kirjaa ja Skokloster Codex Aboensis, niiden merkitystä ja käyttöä omassa aikalaiskontekstissaan. Tutkimuksen taustalla on tarve ymmärtää, minkälaisia nämä monitahoiset ja useiden aikakerrostumien koostamat käsikirjoitukset oikeastaan ovat ja miten ne ovat saaneet alkunsa, kenen toimesta, milloin ja minkälaista tarkoitusta varten. Ja ennen kaikkea, mitä paljon lähteenäkin käytetyt ja hyödynnetyt kopiokirjat omassa kontekstissaan tarkoittivat ja kuinka meidän tulisi niitä tulkita. Aikaisemmasta tutkimuksesta poiketen tarkastelen turkulaisia kopiokirjoja ikään kuin sisältä ulospäin. Tapahtumien, henkilöiden ja instituutioiden sijaan keskiössä ovat itse käsikirjoitukset ja se mitä niiden perusteellinen analysointi kertoo Turun keskiaikaisesta tuomiokapitulista ja sen kirjallisesta toiminnasta. Kysyn työssäni, minkälaisen kuvan käsikirjoitusten materiaalit, käsikirjoituksiin kopioidut tekstit, reunahuomautukset ja muut käytön jäljet piirtävät yli viiden sadan vuoden takaisesta yhteisöstä, sen kirjallisista konventioista ja kopiokirjojen syntyyn vaikuttaneista tekijöistä. Tutkimukseni kytkeytyy osaksi empiristisen historian tutkimuksen ketjua - osaltaan kirjallisen kulttuurin, kirja- ja kirkkohistorian, Suomen ja keskiajan historian tutkimuksen, mutta myös analyttisen käsikirjoitustutkimuksen eli kodikologisen tutkimuksen jatkumoa.

Tutkin Turun tuomiokapitulista säilyneitä kopiokirjakäsikirjoituksia neljästä eri näkökulmasta, jotka samalla muodostavat väitöskirjani varsinaiset tutkimuskysymykset ja tutkimuksen rakenteen. Työni ensimmäisessä luvussa keskityn tarkastelemaan turkulaisten kopiokirjojen ajallista ulottuvuutta sekä aikaisemman tutkimuksen että kodikologisen ajoittamisen näkökulmasta. Pohdin turkulaisten kopiokirjojen taustaa sekä niiden suhdetta tuomiokapitulissa vuonna 1474 toteutettuihin uudistuksiin, joita aikaisemmassa tutkimuksessa on pidetty tärkeänä syynä kopiokirjojen laatimiseksi. Kyseenalaistan uudistusten merkityksen ja analysoin kopiokirjojen ajoitusta paleografisen ja kodikologisen tutkimuksen avulla. Kysyn, milloin Musta kirja ja Skokloster Codex Aboensis saivat alkunsa ja minkälainen niiden elinkaari oli ajoituksen perspektiivistä. Toisessa pääluvussa analysoin keskiaikaisen Turun tuomiokapitulin kirjoituskäytäntöjä ja kopiokirjojen kopiointiprosessia lähinnä paleografiseen

analyysiin perustuen. Kysyn, miten Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen kopiointi suoritettiin ja kenen vastuulla tehtävä mahdollisesti oli. Analyysin avulla tarkoitukseni on hahmottaa, minkälainen prosessi kopiokirjojen laatiminen tuomiokapitulissa oli, kuka kopiointityön mahdollisesti suoritti ja kuinka monta kirjuria työhön lopulta osallistui. Kolmantena tarkastelun kohteena on Turun tuomiokirkon Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen keskinäinen suhde ja mitä se tarkoittaa kopiokirjojen käyttötarkoituksen näkökulmasta. Neljäs ja viimeinen kysymykseni keskittyy pohtimaan turkulaisten kopiokirjojen tehtävää ja merkitystä suhteessa tuomiokapitulin ja piispan arkistoihin. Vastaan näihin kysymyksiin tarkastelemalla kopiokirjojen sisältöä, kopiointiperiaatteita sekä kopiokirjojen kopiointilähteitä.

1.2 Musta kirja, Skokloster Codex Aboensis ja tutkimuksen muut lähteet

Tämän tutkimuksen kohteen ja pääasiallisen lähteen muodostavat kaksi Turun keskiaikaisesta tuomiokapitulista säilynyttä kopiokirjakäsikirjoitusta: Turun tuomiokirkon Musta kirja ja Skokloster Codex Aboensis. Ne muodostavat yhdessä ainutlaatuisen yli yhdeksänsataa asiakirjakopiota ja muistiinpanoa sisältävän kokonaisuuden. Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen lisäksi työni lähdekokonaisuuteen kuuluu kolme muuta turkulaista kopiokirjakäsikirjoitusta tai niiden myöhempiä kopiota sekä joukko asiakirjalähteitä Turusta ja Naantalista.

Käsikirjoituksista suuremman eli Mustan kirjan lähes seitsemänsataa asiakirjakopiota koostuvat pääasiassa Turun tuomiokirkon omaisuutta käsittelevistä asiakirjoista. Näiden lisäksi kopioitujen tekstien joukossa on paljon niin kirkollista verotusta kuin paavinistuimen ja kuninkaiden Turulle myöntämiä privilegioita koskevia dokumentteja. Varsinaisten asiakirjakopioiden lisäksi Mustan kirjan lehdille on tallennettu hajanaisia muistiinpanoja tai huomioita kopioiduista asiakirjoista. Käsikirjoitus on varustettu sisällysluettelolla, jota on aikaa myöten myös täydennetty. Osa teksteistä on yliviivattu tai merkitty huomiomerkeillä. Käsikirjoituksen tehdyistä merkinnöistä käy ilmi, että se on ollut varsin ahkerassa käytössä, ja vaihtuvista käsialoista päätellen käyttäjiä on ollut useita. Asiakirjat on varustettu lyhyillä otsikoilla, ja osaan on taiteiltu koristeellinen alkukirjain. Ensimmäisellä lehdellä isoja alkukirjaimia ja alleviivauksia on tehty punaisella musteella. Kopiokirjan kerroksellisuudesta kertovat myös eri aikoina tehdyt folioinnit eli lehtien numeroinnit. Ensimmäisessä vaiheessa foliointi on tehty roomalaisin numeroin, joita on jossain vaiheessa täydennysten myötä korjattu. Myöhemmin foliointia on kenties haluttu selventää tai yhtenäistää, ja silloin numerointi on tehty arabialaisilla numeroilla. Käsikirjoituksen foliointi ei kuitenkaan kata kaikkia lehtiä, sillä jostain syystä tyhjät sivut on päätetty jättää numeroimatta. Tästä syystä numeroituja lehtiä on uusimmassa folioinnissa

vain kaksisataakahdeksankymmentäkolme, vaikka käsikirjoituksessa on yli kolmesataa lehteä.¹

Mustan kirjan alkulehdelle kirjoitettu *Registrum ecclesiae Aboensis* -nimi toistaa Uppsalan kirkkoprovintsin alueella – mihin Turun keskiaikainen hiippakuntakin kuului – laadittujen kirkollisten kopiokirjojen traditiota, sillä Uppsalan, Linköpingin ja Skaran hiippakuntien vastaavanlaiset kopiokirjat on nimetty samaan tapaan *registrumeiksi*. *Musta kirja* on puolestaan nimityksenä myöhäisempi, ja se esiintyy lähteissä vasta 1500-luvun puolivälin jälkeen.² Todennäköisesti nimitys on peräisin käsikirjoituksen mustista nahkakansista, joihin kopiokirja on sidottu vuonna 1554.³ Mustaa kirjaa käytettiin ja säilytettiin Turun tuomiokirkossa tai -kapitulissa todennäköisesti 1550-luvulle saakka, jonka jälkeen käsikirjoitus siirrettiin Turun linnaan. Siellä omat lisäyksensä kopiokirjan sisältöön teki Juhana-herttuan kansliakirjurina toiminut Bertil Eriksson Ljuster, joka työskenteli Turun linnassa vuosina 1556–1563.⁴ Kenraalikuvernööri ja Turun hovioikeuden ensimmäinen presidentti Nils Turesson Bielke siirretti Mustan kirjan 1620-luvulla Turun hovioikeuden arkistoon, josta se Ruotsin hallituksen määräyksestä päättyi vuonna 1669 perustetun Antikviteettikollegion haltuun Tukholmaan. Antikviteettikollegion hajoamisen jälkeen käsikirjoitus joutui ensin vuonna 1720 Tukholman kuninkaalliseen kirjastoon, josta se siirrettiin nykyiseen säilytyspaikkaansa Ruotsin valtionearkistoon vuonna 1889.⁵

Tämän työn toinen lähde/käsikirjoitus, *Skokloster Codex Aboensis*, toiselta nimeltään *Codex Särkilahti*, on mielenkiintoinen sikermä keskiaikaisia asiakirjakopioita, 1500-luvun puolivälissä eläneen turkulaisen papin henkilökohtaisia muistiinpanoja ja Turun linnan virkamiesten tekemiä merkintöjä.⁶ Mustan kirjan tavoin Skokloster Codex Aboensis on foliokokoinen kopiokirja, mutta huomattavasti vaatimattomampi sekä ulkonäöltään että sisällöltään. Varsinaisen sidoksen sijaan sen paperiset lehdet on ommeltu kiinni yksinkertaisiin vahvistamattomiin pergamenttikansiin, ja kopioituja asiakirjoja on ainoastaan parisen sataa. Osaltaan asiakirjojen vähäistä määrää selittävät useat käsikirjoituksesta hävinneet tai poistetut lehdet. Osa jäljelle jääneistä lehdistä on saanut toimia kirje- tai muistiinpanopaperina, sillä

1 Mustan kirjan folioinnista ks. Jaakkola 1931, 167–180.

2 Esim. Bidrag till Finlands historia IV, 294.

3 Jaakkola 1952, XXVI.

4 Musta kirja oli tuomiokapitulien hallussa todennäköisesti vielä vuonna 1554, sillä tuomiokirkon tileissä on merkintä ”tuomiokirkon historiakirjan” sitomisesta maksetusta palkkiosta; Turun tuomiokirkon tilit 1554: 24.4. *Item gaff iagh henrich bokbindare for thett han bande domkirkes historie book ... 6 öre; Thesse effter copier på någr godz som iagh Bertill Erichsson en aff sompnedes prests her Arwidz Nicolai kistä i Åbo huilkehan medz sigh ifrå Ålandh hafft haffr doch alle sundriiffne och fördärfuade så att må med stoor mödhe them läse kunne.* RA, Ms. A10, f. 282 v.

5 Jaakkola 1951, XXX; Kallio 2016.

6 RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689.

joistakin sivuista on leikattu pois isoja palasia. Käsikirjoitus koostuu itse asiassa kahdesta eri kopiokirjan fragmentista, minkä vuoksi sen foliointi jakaantuu kahtia. Kopiokirjan alkuosa on numeroitu arabialaisin numeroin, kun taas käsikirjoituksen osan vaihtuessa foliointi muuttuu roomalaisiin numeroihin. Sisällöltään käsikirjoituksen alkuosa vastaa hyvin pitkälti Mustan kirjan sisältöä, mutta jälkimmäinen osa on selkeästi oma kokonaisuutensa.⁷ Skokloster Codex Aboensiksen taustasta tiedetään, että sen viimeinen haltija oli tuomiokapitulिन jäsen ja Pyhän Annan alttarin prebendaatti Arvidus Nicolai (k. 1544).⁸ Arviduksen kuoltua hänen jäämistönsä peruutettiin kuninkaalle ja käsikirjoitus päättyi Mustan kirjan tavoin Turun linnaan. Sieltä kopiokirjan sai käsiinsä noin sata vuotta myöhemmin kenraalikuvernööri Per Brahe. Brahen kuoleman jälkeen käsikirjoitus siirrettiin Skoklosterin linnaan, josta se päättyi lopulta Ruotsin valtionarkiston kokoelmiin. Siellä Skokloster Codex Aboensis kuuluu nimensä mukaisesti Skoklosterin kokoelmaan.

Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen pääasiallinen sisältö, rakenne ja kodikologiset piirteet käyvät ilmi seuraavista käsikirjoituskuvailuista. Kuvailuiden tarkoituksena on antaa lukijalle yleiskuva kopiokirjojen sisällöstä ja laajuudesta. Vihkojen tai kodikologisten yksiköiden alkua tai lopetusta indikoivat tekstilainaukset on kuvauksissa varustettu Reinhold Hausenin niille antamalla asiakirjojen editio-numerolla.⁹ Tarkemmat kuvaukset käsikirjoitusten ajoituksesta, kopiointitavoista ja -periaatteista ovat osa tutkimustuloksiani ja niitä käsitellään tarkemmin vasta työn käsittelyluvuissa. Kopiokirjoista tekemäni kodikologiset kuvaukset on julkaistu myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran *Codices Fennici* -tietokannassa.¹⁰

1.2.1 Turun tuomiokirkon Mustan kirja

Käsikirjoitus koostuu 328 paperifoliosta. Yhden folion koko on 21 cm × 28 cm, mutta varsinaisen kirjoitusalueen koko vaihtelee 15–18 cm × 15–25 cm välillä riippuen kirjoitusajankohdasta, kirjurista sekä käsikirjoituksen osasta. Käsikirjoituksen nykyinen sidos on mustaa nahkaa ja ajoittuu todennäköisesti 1600-luvulle. Käsikirjoituksen kannet on vahvistettu puulla, ja nahka on koristeltu sokkopainetuilla kukkasilla. Sidoksessa on jäänteet kahdesta kirjan sulkevasta salvasta, joissa myös on käytetty kukka-aihetta koristeena. Sidoksen mitat ovat 22,5 × 30,7 cm. Käsikirjoituksessa on kosteusjälkiä, ja folioilla 248–254 on havaittavissa hyönteisentoukan tekemiä vaurioita. Asiakirjat on kopioitu yhdelle palstalle, mutta palstojen rivimäärä vaihtelee suuresti. Pidempiä asiakirjoja on kopioitu foliolle yleensä vain yksi, kun taas lyhyempiä

7 Käsikirjoituksen tarkempi kuvaus sivu 20.

8 Juusten 1988, 72.

9 Hausen 1890.

10 Kallio 2017a; Kallio 2017b.

on voitu kopioida useita peräkkäin. Rivien määrä vaihtelee yleisemmin 28–37 rivin välillä. Kopioiduissa asiakirjoissa on selkeät rivivälit, ja osassa käsikirjoitusta on musteella piirretyt yksinkertaiset marginaalit. Käsikirjoitus koostuu 26 vihosta.

$$\begin{aligned} \text{Vihkorakenne: } & 4 + V^{14} + 5V^{45} + IV^{53} + 4V^{91} + (II-1)^{92} + IX^{110} + 2V^{125} + IV^{133} + \\ & VII^{145} + VI^{156} + (IX-1)^{167} + XVII^{200} + (X-2)^{217} + 2VI^{241} + VIII^{257} + (X-1)^{270\frac{1}{2}} \\ & + VII^{281} + (II-1)^{283+1} \end{aligned}$$

Käsikirjoitukseen kopioidut tekstit on kirjattu goottilaisella kursiivikäsiällä. Kirjoittajia on selvästi useita, ja kopiointitapa sekä toteutus vaihtelevat kopiokirjan sisällä. Koristeellisia alkukirjaimia on käytetty korostamaan jokaisen asiakirjan alkua. Käsikirjoituksessa käytetty paperi koostuu useista eri laaduista ja sisältää ainakin 29 erilaista vesileimamotiivia. Suurin osa motiiveista on erilaisia variantteja keskiajalla hyvin yleisestä häränpää-motiivista. Ajoitettujen vesileimakatalogien perusteella identtiset esimerkit on mahdollista ajoittaa vuosien 1450–1480 tienoille. Identifioidut motiivit ovat Ypsilon (rekisteriosa) (PO30386), Kruunu, jonka yläpuolella on lilja (foliot 11–20 (PO50753), Häränpää foliolta 30 lähtien (PO 74989) sekä Sirppi foliolta 200 alkaen (PO122138).

Sisältö:

Foliot 1–4 (moderni lisätty foliointi): Kaksi irtolehteä ja kaksi pergamenttilehteä, jotka todennäköisesti ovat sidoksen alkuperäiset esilehdet (kansiin liimatut lehdet).

Foliot 4 r–14 v (moderni lisätty foliointi): Sisällysluettelo.

Foliot 1 r–20 v: Asiakirjoja koskien kymmenysverotusta ja pappisoikeuksia.

[1 r] Priuilegium Benedicti pape. Super decimis soluendis ... (REA 99–100) Benedictus episcopus servus servorum ... [20 v] ... (REA 576) valore xij oris. (Lisäyksenä merkintä rajoista) ... Litteras originales super hiis habent cives.

Foliot 21 r–35 r: Kuninkaallisia kirjeitä ja privilegioita.

[21 r] Privilegium confirmatorium Johannis pape vicesimi secundi super certis privilegiis et indultis dominorum Birgeri et Magni regum svecie. (REA 71) Universis presentes ... (fol. 25 jonka jälkeen yksi numeroimaton tyhjä lehti) ... [35 r] ... (REA 703) Giffwit ok skriffwit pa Abo sloth mondagen nest for sancti Laurencij martiris dagh, wnder myth incigle, aar epter Gwdz byrd mdxiiij. (Jonka jälkeen neljä numeroimatonta tyhjää lehteä).

Foliot 36 r–45 v: Sekalaisia asiakirjoja koskien Turun hiippakuntaa ja tuomiokirkkoa.

[36 r] Privilegia pape de reconciliacione cimiteriorum et ecclesiarum. (REA 25) Universis presens scriptum ... [45 v] ... (REA 227) Datum apud ecclesiam nostram Aboensem anno Dominij mcccclxx quarto, Feria 2: a post Olauj, nostro sub sigillo.

Foliot 46 r–53 v: Paavillisia kirjeitä.

[46 r] *Copia protectorie gregorij pape. (REA 2) Gregorius episcopus servus ... [53 v] ... (REA 242) jn crastino beatj Martini episcopi.*

Foliot 54 r–61 v: Sekalaisia asiakirjoja koskien mm. kymmenysverotusta.

[54 r] *Statutum Sudercopense celebratum anno Domini mcdxl primo. (REA 495) In nomine domini ... (fol. 60 seuraa kaksi numeroimatonta tyhjää lehteä) ... [61 v] ... (REA 241) Datum Rome, apud sanctam Mariam in Transtiberim, ydibus Decembris, pontificatus nostri anno primo.*

Foliot 62 r–71 v: Suurta skismaa käsitteleviä asiakirjoja ja Turun tuomiokirkolle myönnettyjä indulgenssikirjeitä.

[62 r] *Quedam prophecia. (REA 250) Jnfra lustrvm jmmaculata jntegrabitur ... [71 v] ... (REA 680) Datum Abo die Jouis octaua Augusti annj mcdlxxxij, nostro sub secreto.*

Foliot 72 r–91 v: Turun hiippakunnan ja Padisten luostarin välistä kiistaa koskevia asiakirjoja.

[72 r] *Super piscatura in Helsingaa. (REA 138) Magnus dei gratia rex ... [91 v] ... (REA 298) Datum Sworttesyø anno Dominj m^oc^oijj^o, feria 2: a infra octauas corporis Christi. (Jatkona lyhyt maainventaario).*

Foliot 92 r–156 v: Turun tuomiokirkon omaisuutta käsitteleviä asiakirjoja topografisesti järjestettynä.

[92 r] *Super molendino beati Henrici in Halis. (REA 611) Alle the godhe men ... (fol. 92 seuraa kaksi numeroimatonta tyhjää lehteä, fol. 115 seuraa 5 numeroimatonta tyhjää lehteä, fol. 139 seuraa kaksi tyhjää numeroimatonta lehteä) ... [156 v] ... (REA 473) vppa alla wara fforsciffna vegna fore thetta breff, som giffuit ok scriffuit ær j Stokholm aar dagh forsciffnom (fol. 156 seuraa numeroimaton tyhjä lehti).*

Foliot 157 r–167 r: Piispanpöytää koskevia asiakirjoja.

[157 r] *Super piscatura episcopi Aboensis in lllammas parochie kumo. Originalia istarum copiarum sunt in kwsto. (REA 562) Wij götzstaff laurensson ... [167 r] ... (REA 352) Scriptum anno die et loco quibus supra (jota seuraa seitsemän numeroimatonta tyhjää lehteä).*

Foliot 168 r–256 r: Turun tuomiokirkon alttareita ja niiden omaisuutta koskevia asiakirjoja.

[168 r] *Copie litterarum altaris sancti Siffredi. Super predio Loppila. (REA 195) ... (fols. 188, 194, 207 followed by one unnumbered blank) ... [256 r] ... (REA 489) anno Domini mcd quadragesimo die beati Kalixti pape sub sigillo regni nostri Suecie (fol. 257 on tyhjä lukuunottamatta lyhyttä merkintää folion kääntöpuolella (REA 70)). [258 r–v] (Asiakirja koskien uusien kirkkojen perustamista valtaku- nan itäisiin osiin; REA 694). (Jaksoa seuraa kolme numeroimatonta lehteä).*

- Foliot 259 r–270 v: Asiakirjoja koskien Turun tuomiokapitulin tuomiorovastin virkaa. [259 r] *Littera fundacionis prepositure jn ecclesia Aboensi.* (REA 101) *Hemminus dei gratia ...* [270 v] ... (REA 698) *et loco quibus super. Iste processus de verbo ad verbum habetur jn libro judiciorum consulatus, dicto stadz tenckebook.* (Joita seuraa kaksi tyhjää numeroimatonta lehteä). [270½ r] (Inventaario; REA 710) *Super bonis mense archidiaconatus in ecclesia aboensis ...* (fol. 270½ v on tyhjä).
- Foliot 271 r–278 r: Asiakirjoja koskien Turun tuomiokapitulin arkkidiakonin virkaa. [271 r] *Confirmacio archidiaconatus per dominum Magnum episcopum ...* (REA 341) *Omnibus presens scriptum ...* [278 r] ... (REA 549) *tysdagen nest epter natiuitatis Marie virginis* (fol. 278 v sisältää 1500-luvulla tehdyn lisäyksen Hattulassa sijaitsevasta kiinteistöstä; REA 304).
- Foliot 279 r–281 r: Luettelo arkkidiakonin pöytään kuuluvista tiloista (fol. 281 seuraa kolme numeroimatonta tyhjää lehteä).
- Foliot 282 r–283 v: Sekalaisia asiakirjoja. [282 r] *Inter Korpelax et Heykyla littera consiliariorum regni, etc:a. Wij epter skrefne Steen Stwre ...* [283 v] ... (REA 578) *fore scriffuit står, feria secunda post dominicam trinitatis.*

1.2.2 Skokloster Codex Aboensis

Käsikirjoitus koostuu 124 paperifoliosta ja kahdesta irtolehdestä. Käsikirjoituksessa on sekä keskiaikainen että moderni foliointi; keskiaikainen foliointi jakaantuu kahteen eri osaan: foliot 1–105 arabialaisin numeroin, foliot 106–124 (XVII–XLV) roomalaisin numeroin. Muusta käsikirjoituksesta poiketen loppuun lisätty irtolehti on pergamenttia (folio 125) ja se on merkitty ensimmäiseksi lehdeksi *folium primum*. Käsikirjoituksen mitat ovat 23 cm × 30 cm ja varsinaisen kirjoitusalueen koko vaihtelee 15 cm × 19 cm ja 17 cm × 22 cm välillä. Kopiokirjassa on alkuperäinen osittain vaurioitunut vahvistamaton pergamenttisivos tummanruskeasta nahasta. Sidoksen alkulehdeksi on kiinnitetty painettu kopio Paavi Sikstus IV:n suosituskirjeestä paavilliselle legaatille Bartholomaeus de Camerinolle (14. lokakuuta 1483). Käsikirjoitus on paikoitellen huonossa kunnossa ja siitä puuttuu useita lehtiä. Osalla lehdillä on merkkejä kastumisesta, ja kaksi kokonaista vihkoa on revitty tai leikattu pois. Kopioidut asiakirjat on aseteltu yhdelle palstalle, ja rivien määrä vaihtelee pääosin 24–30 rivin välillä. Tyypillisin rivimäärä foliolla on 29. Suuressa osassa käsikirjoitusta on musteella piirretyt yksinkertaiset marginaalit. Käsikirjoitus koostuu 15 vihosta, ja kaksi viimeistä vihkoa ovat alun perin olleet osa jotain toista kopiokirjaa.

Vihkorakenne: $i + (VI-5)^7 + (VI-11)^8 + (VI-2)^{18} + (VI-1)^{29} + (VI-2)^{39} + (VI-7)^{44} + 2VI^{68} + (VI-12)^{68} + (VI-5)^{75} + (VI-3)^{84} + (VI-4)^{92} + (V-3)^{99} + (VI-6)^{105}; (VII-1)^{118} + III^{124} + 1^{125}$

Käsikirjoitus on kopioitu goottilaisella kursiivikäsiällä, ja kopiontiin on osallistunut useita henkilöitä. Suurin osa kopiokirjan 268 asiakirjasta on varustettu otsikolla. Folioilla 106 v, 116 v and 125 v on piirretty asutetut initiaalit. Koristeellisia yksivärisiä alkukirjaimia on käytetty asiakirjan alun merkitsemiseksi läpi koko käsikirjoituksen, mutta erityisesti kahdessa viimeisessä vihossa. Käsikirjoitukseen käytetystä paperista on tunnistettavissa variantteja neljästä eri vesileimamotiivista. Käsikirjoituksen alussa esiintyy Häränpää-motiivi (PO80019) folioilla 1–39 (paitsi foliot 11–16) sekä yksikahvainen karahvi, jonka yläpuolella kruunu ja lehti (PO31721) folioilla 11–16; käsikirjoituksen keskiosassa esiintyy identifioimaton Agnus dei folioilla 40–84 sekä Ypsilon (PO30386) folioilla 106–124.

Sisältö:

I osa:

Foliot: 1 r–39 v: Kymmenysverotusta ja paavillisia sekä kuninkaallisia privilegioita käsitteleviä asiakirjoja. Kodikologisesta yksiköstä puuttuu useita lehtiä ja tämän vuoksi osa asiakirjakopioista on puutteellisia.

[1 r] (Asiakirjan alku on viallinen, katso REA 103) Quidam enim ex eis quasdā porciones ... [39 v] ... (REA 563) et si in hiis superioribus| (asiakirjan loppu puuttuu).

Foliot: 40 r–84 v: Piispanpöytä ja kiistaa Padisten luostarin kanssa koskevia asiakirjoja.

[40 r] (asiakirja alkaa keskeltä; REA 374) tempus, et aliis perpetuo ad firmam uel sub censu ... [84 v] ... (REA 57) in vigilia apostolorum beatorum Petri et Pauli.

Foliot: 85 r–105 v: Kopioita asiakirjoista koskien tuomiokapitulिन ja tuomiorovastin maaomaisuutta maantieteellisessä järjestyksessä.

[85 r] Super bonis in norfindia et primo in raentemaeki in insula hirwesala. (REA 94) Omnibus presentis scriptuum ... [105 v] ... Vniuersis presentes litteras inspecturis omnes et singuli Alandiam inhabitantes salutem in Domino sempiternam| (asiakirjan loppu on epätäydellinen).

II osa:

Foliot: 106 v–125 v: Asiakirjoja koskien Turun tuomiokirkon Kaikkien Pyhien kappelia. Osa tämän yksikön asiakirjoista on vaikeasti luettavia myöhempien lisäysten vuoksi.

[106 v] Super Pankioki in Vema. (REA 401) Kennes jak peder ludhi medh ... [124 v] ... (REA 668) in til Abo tiil ider. Alzmektige Gud warj medh idher. Scriptum pemar --- [125 r–v] (REA 677–678) Uniuersis et singulis ... andra bref ther pa lwdha. (Seuraavaksi puuttuvan asiakirjan otsikko) Copia littere episcopi super confirmatione ereccionis altaris omnium sanctorum et fundacionis Summe

missis ibidem perpetue decantande. (Lisäyksenä haalistunut otsikko eri käsialalla, De pena omittencium missas institutas).

Foliot: 106 r, 108 v, 112 r–116 r, 121 v, 124 v: Kirje- ja saarnaluonnoksia sekä runoja (latinaksi ja ruotsiksi) kirjoitettu tyhjiin marginaaleihin ja satunnaisesti alkupe-
räisten tekstien (asiakirjakopioiden) päälle. Osittain Arvidus Nicolai Särkilahden
toimesta, osittain jonkun toisen kirjurin (1500-luvulta).

1.2.3 Muut lähteet

Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen lisäksi tutkimukseni lähdeaineis-
ton muodostavat muut Turusta säilyneet kopiokirjakäsikirjoitukset sekä Turun
tuomiokapitulin ja piispojen lähettämät tai laatimat alkuperäiset asiakirjat. Muista
säilyneistä käsikirjoituksista ehdottomasti tärkein on Piispa Maunun kopiokirjaksi
kutsuttu käsikirjoitus A 3.¹¹ Nimensä kopiokirja on saanut sisältönsä perusteella,
sillä suurimman osan siihen kopioituista teksteistä muodostavat piispa Maunu Sär-
kilahden (1489–1500) lähettämät ja vastaanottamat kirjeet. Syy siihen, miksi Piispa
Maunun kopiokirja ei ole yksi tämän työn varsinaisista tutkimuskohteista löytyy
nimenomaan käsikirjoituksen sisällöstä. Kopioidut tekstit ja kopiointiperiaatteet
poikkeavat huomattavasti Mustasta kirjasta ja Skokloster Codex Aboensiksesta, ja on
ilman muuta selvää, että käsikirjoitusten käyttötarkoitukset ovat alun perinkin olleet
erilaiset. Piispa Maunun kopiokirja tarjoaa kuitenkin korvaamattoman aikalaisläh-
teen ja vertailukohteen näille kahdelle muulle kopiokirjalle paitsi ajoituksen myös
asiakirjojen valikoinnin ja kirjureiden suhteen.

Piispa Maunun kopiokirjan lisäksi turkulaisten kopiokirjojen joukkoon luetaan
usein myös *Codex Cederhielmianuksena* tunnettu statuuttikäsikirjoitus.¹² Se sisältää
asiakirjakopioiden sijaan Uppsalan kirkkoprovinsin vuotuisissa kirkolliskokouk-
sissa eli synodaaleissa sekä Turun hiippakunnassa annettuja statuutteja. Käsikirjoitus
on monin tavoin ainutlaatuinen, sillä monet Turussa annetuista hiippakuntastatuu-
teista eivät ole säilyneet missään muualla. Muun muassa Mustan kirjan ja muiden
turkulaisten kopiokirjojen alkusysäyksenä pidetyt vuoden 1474 kapituliuudistuksen
statuutit on kopioitu juuri tähän käsikirjoitukseen. Keskiaikaisten kopiokirjojen
lisäksi Uppsalan yliopiston kirjaston kokoelmissa on säilynyt 1500-luvulla tehty
kopiovihko Turun tuomiokirkon Pyhän Sigfridin alttarin asiakirjoista.¹³ Kyseinen
fragmentti poikkeaa muista turkulaisista kopiokirjoista käsialaltaan ja ulkoasultaan
eikä näin ollen ole suoraan verrattavissa kolmeen muuhun käsikirjoitukseen. Vihko
on todennäköisesti kopioitu jostakin varhaisemmasta kokonaisuudesta, mutta on

11 RA, Ms. A 3. Kuvaus käsikirjoituksesta Kallio 2017 c.

12 KB, Ms. A 57. Kuvaus käsikirjoituksesta Kallio 2017 d.

13 Pyhän Sigfridin alttarin kopiovihko UUB, Ms. E214; Kuvaus käsikirjoituksesta Walta
2015.

valitettavasti säilynyt ainoastaan tänä myöhempanä versiona. Siitä huolimatta se mahdollistaa muun muassa kopiointiperiaatteiden ja sisällön vertailun muiden kopiokirjojen rinnalla.

Kopiokirjojen asiakirjamäärään nähden Turun piispaa tai tuomiokapitulia koskevia asiakirjoja on säilynyt alkuperäisinä huomattavan vähän. Jonkin verran paperi- tai pergamenttiasiakirjoja on säilynyt Ruotsin valtionarkistossa Tukholmassa, Tallinnan kaupunginarkistossa sekä Kansalliskirjastossa Helsingissä. Kyseessä on lähinnä tuomiokapitulin lähettämiä kirjeitä ja joitakin kopiokirjoihin kopioituja alkuperäisiä privilegio- tai lahjakirjoja. Koska tämän tutkimuksen ydin kietoutuu tuomiokapitulin harjoittaman hallinnollisen kirjoittamisen ja asiakirjakulttuurin ympärille, on alkuperäisinä säilyneitä asiakirjoja hyödynnetty monin tavoin huolimatta siitä, että esimerkiksi piispojen lähettämien kirjeiden ajallinen ulottuvuus on huomattavasti laajempi kuin kopiokirjojen. Yksittäisten asiakirjojen ensisijainen tarkoitus on kuitenkin ollut toimia vertailuaineistona kirjureiden ja kirjoittamiskäytäntöjen analysoinnissa.¹⁴

Laajin otos alkuperäisistä asiakirjoista on säilynyt Ruotsin valtionarkistossa. Siellä säilytettävät asiakirjat jakautuvat kirjoituspaikan perusteella kahteen ryhmään eli Turussa laadittuihin ja Kuusiston piispan linnassa kirjoitettuihin asiakirjoihin. Isomman kokonaisuuden muodostavat Turussa laaditut asiakirjat, joita on yhteensä viitisenkymmentä. Ne ovat sisällöltään varsin heterogeeninen ryhmä, sillä mukana on virallisten piispan ja/tai tuomiokapitulin myöntämien asiakirjojen tai kirjeiden lisäksi myös kaniikkien ja piispojen henkilökohtaisiksi luokiteltavia asiakirjoja. Tällaisiksi voidaan katsoa esimerkiksi perintöön tai muuhun henkilökohtaiseen omaisuuteen viittaavat asiakirjat. Piispojen valtionhoitajalle lähettämien kirjeiden lisäksi kokonaisuuteen kuuluu myös sellaisia asiakirjoja, joissa piispa ja tuomiokapituli toimivat asiakirjan antajina yhdessä maallisen hallinnon edustajien kanssa. Turussa kirjoitetut kirjeet ja asiakirjat ulottuvat vuodesta 1423 vuoteen 1516.¹⁵

Kuusiston piispanlinnasta lähetettyjä kirjeitä tai siellä laadittuja asiakirjoja on säilynyt kaikkiaan seitsemäntoista. Suurin osa niistä on osoitettu Uppsalan kulloisellekin arkkipiispalle. Kirjeitä on lähetetty kuuden eri piispan nimissä, ja ne ajoittuvat vuosien 1417 ja 1520 välille. Eniten eli kahdeksan asiakirjaa on Maunu Särkilahden kansliasta peräisin. Kuusistossa kirjoitettuja kirjeitä on säilynyt suhteellisen vähän, mutta olen vertailun vuoksi halunnut käydä niistä jokaisen läpi, vaikkakin kronologisesti useimmat ovat kopiokirjojen kannalta kaukaisia. Eri piispojen ajalta säilyneet kirjeet kuitenkin mahdollistavat muutoksen ja toisaalta toistuvien piirteiden tarkastelun erityisesti paleografisesta näkökulmasta, mikä omalta osaltaan auttaa myös kopiokirjojen tulkitsemisessä. Tallinnan kaupunginarkistossa sijaitsevat asiakirjat koostuvat Turun piispan ja tuomiokapitulin Tallinnan raadille lähettämistä kirjeistä.

14 Luettelo käytetyistä arkistoista ja kokoelmista löytyy lähdeluettelosta.

15 Ks. Lähdeluettelo.

Useimmissa kirjeissä piispa on todistanut tai hoitanut porvareiden toimiin liittyviä asioita. Tallinnassa säilyneistä asiakirjoista valitettavasti puuttuvat täysin vuosina 1450–1480 lähetetyt kirjeet. Sen sijaan ennen vuotta 1440 ja vuoden 1489 jälkeen kirjoitettuja kirjeitä löytyy muutamia.¹⁶

Näiden edellä mainittujen kokoelmien lisäksi Kansalliskirjaston kokoelmiin kuuluu Turun tuomiorovastina toimineen Paulus Scheelin (noin 1465–1516) kirjekokoelma. Tämä kokoelma sisältää hänen kirjoittamiaan ja ennen kaikkea vastaanottamiaan kirjeitä kaikkiaan 121 kappaletta. Kyseessä on laajin säilynyt keskiaikainen kirjekokoelma Suomessa. Kirjeet on kirjoitettu vuosien 1509 ja 1516 välisenä aikana Scheelin toimiessa Turun tuomiorovastina. Valtaosa kirjeistä koskee Scheelin harjoittamaa liiketoimintaa ja kaupankäyntiä. Joukossa on myös muutamia yksityiskirjeitä sekä virkatehtäviin liittyviä viestejä.¹⁷ Scheelin itsensä kirjoittamat kirjeet ovat paleografisen tutkimuksen näkökulmasta erityisen tärkeitä, sillä Scheel toimi myös piispa Maunu Särkilahden sihteerinä. Kopiokirjojen ja kirjeiden lisäksi tutkimukseni kannalta merkityksellisiä Turun hiippakuntaa ja tuomiokapitulia koskevia lähteitä ovat luonnollisesti Paulus Juustenin piispainkronikka ja myöhäisempinä kopioina säilyneet annaalimerkinnät.¹⁸

Työtäni lähteiden parissa ovat suuresti helpottaneet aikaisempien tutkijasukupolvien kokoamat lähdejulkaisut samoin kuin uudet digitaaliset tietokannat. Näistä erityisen maininnan ansaitsevat valtionarkistonhoitaja Reinhold Hausenin julkaisema Mustan kirjan editio *Registrum Ecclesiae Aboensis* (REA) sekä hänen Suomea koskevista keskiaikaisista asiakirjoista kokoamansa sarja *Finlands medeltidsurkunder I–VIII* (FMU). Hausenin editioiden ulkopuolelle jääneet asiakirjat ovat puolestaan usein löytyneet Arvid Ivar Arwidssonin *Handlingar till upplysning af Finlands häfder* 1846–1858-julkaisuista. Uusista tietokannoista korvaamattomina apuvälineinä ovat toimineet Suomen keskiajan ja 1500-luvun käsikirjoitukset, niiden kodikologiset kuvaukset ja digitaaliset ilmentymät sisältävä *Codices Fennici*, Suomen keskiaikaisen asiakirjojen tietokanta *Diplomatarium Fennicum* (DF) sekä *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbreven* (SDHK). Viitatessani kopiokirjoissa tai muissa lähteissä esiintyviin asiakirjoihin olen merkinnyt sekä niiden mahdollisen folionumeron kopiokirjassa että asiakirjasta tehdyn edition tiedot. Näin asiakirjojen konsultointi ei vaadi lukijalta aina alkuperäiseen käsikirjoitukseen palaamista. Henkilönnimien kirjoitusasussa noudatan pääosin lähteissä esiintyvää nimimuotoa. Poikkeuksen tähän käytäntöön tekevät tutkimuksessa vakiintuneet suomenkieliset kirjoitusasut esimerkiksi piispojen ja kuninkaiden nimistä. Tästä syystä muun

16 Ks. Lähdeluettelo.

17 Scheelistä ks. Bomansson 1866; Scheelin kauppakirjeenvaihdosta ks. Leskelä 2007.

18 Piispainkronikan editio Heininen 1988; Turun annaalit KB, Ms. A 942 & UUB, Ms K12; Annaaliden sisällöstä Sainio 1952; Heininen 1985; Heininen 1989; Heikkilä 2010 b, 120–122.

muassa lähteissä Magnus Nicolai -nimeä käyttävä tuomiorovasti ja piispa esiintyy tutkimuksessani Maunu Särkilahtena.

1.3 Kopiokirjat tutkimuskohteena – Aikaisempi tutkimus ja tutkimusmenetelmät

Keskiaikaisessa kontekstissa kopiokirjalla voidaan tarkoittaa periaatteessa mitä tahansa käsikirjoitusta, johon on järjestelmällisesti kopioitu asiakirjoja niiden vastaanottajan tai haltijan toimesta, oli kyse sitten yksittäisestä henkilöstä tai instituutiosta. Kopioimisen perimmäisenä tarkoituksena oli useimmiten varmistaa valittujen asiakirjojen säilyminen sekä helpottaa niiden myöhempää käyttöä. Terminä kopiokirja (lat. *chartarium*) on peräisin vasta 1600-luvulta, vaikka varhaisimmat käsikirjoitukset tunnetaan jo 800-luvulta. Yhtenäisestä nimityksestä huolimatta jokainen kopiokirja on omanlaisensa. Monesti kopiokirjat ovat paljon monitahoisempia ja monisyisempiä kuin päällepäin näyttää. Tämän vuoksi nykykäsityksen mukaan kopiokirjat eivät ole ainoastaan asiakirjakäsikirjoituksia vaan kirjallisia lähteitä, joita voidaan tulkita ainoastaan tarkastelemalla niiden kaikkia ominaisuuksia omassa historiallisessa kontekstissaan.¹⁹ Toisin sanoen kopiokirja on itse olemassaolonsa tarkoitus, jonka merkitys selviää ainoastaan käsikirjoituksen itsensä perusteella.

Nykytutkimuksen luoma käsitys kopiokirjojen moninaisista rooleista ja merkityksestä keskiaikaisissa instituutioissa perustuu uudenaikaiseen ja kokonaisvaltaiseen tutkimustapaan, jossa keskiössä eivät ole ainoastaan kopioidut tekstit tai niiden editiot, vaan koko käsikirjoitus kulttuurihistoriallisena kokonaisuutena. Kopiokirjojen ei enää lähtökohtaisesti ajatella heijastavan instituution arkiston sisältöä, vaan ymmärretään, että motiivit käsikirjoituksen laatimiseen olivat huomattavasti monitahoisemmat ja kustakin instituutiosta riippuvaiset. Käyttötarkoituksen tai käsikirjoituksen taustalla olleiden motiivien perusteella kopiokirjoja on aikaisemmassa tutkimuksessa jaoteltu erilaisiin alalajeihin niiden sisällön ja kopiointiperiaatteiden mukaisesti. Pääasiallinen jako tehdään yleensä yhtäältä niin kutsuttujen historiallisten kopiokirjojen ja toisaalta niin kutsuttujen hallinnollisten kopiokirjojen välillä. Historiallisiin kopiokirjoihin voidaan lukea esimerkiksi erilaiset asiakirjoista koostuvat kronikat tai muut menneisyyttä kuvaamaan tarkoitettut asiakirjakokoelmat. Hallinnolliset kopiokirjat on puolestaan yleensä laadittu ainoastaan käytännöllistä tarkoitusta varten, jolloin käsikirjoitus on palvellut instituution päivittäisessä arjessa, sen arkistossa tai kansliassa.²⁰

19 Rodríguez Diaz 2011, 17.

20 Rodríguez Diaz 2011, 18. Kopiokirjatyypeistä myös Guyotjeannin et al. 1993, 278; Butz & Zettler 2013, 83; Davis 1958; Geary 1994.

Kopiokirjan tehtävän tai merkityksen analysointi perustuu siis useisiin tekijöihin, jotka voidaan tiivistää neljän eri teeman tai tutkimuskysymyksen ympärille:

1. Syyt kopiokirjan laatimiseen (koska, mitä ja miksi?)
2. Kopiointiprosessi (kenen pyynnöstä, kenen toimesta, kopiointiperiaatteet, asiakirjojen järjestys ja sisältö)
3. Kopiokirjan aikakausi – aktiivinen aika (asiakirjojen kopiointi, korjauksia, merkintöjä muistiinpanoja), passiivinen aika (merkitys häviää tai muuttuu)
4. Instituution arkiston ja kopiokirjojen välinen suhde²¹

Edellä esitetyt tutkimuskysymykset muodostavat metodologisen viitekehyksen kopiokirjatutkimukselle, ja ne edustavat erityisesti viimeisen kahden vuosikymmenen aikana tapahtunutta näkökulman muutosta, jossa kopiokirjat nähdään muunakin kuin menneisyydessä tuotettuina lähdekokoelmina. Kysymykset ovat olleet myös oman tutkimukseni innoittajina. Edellä kuvatut kopiokirjatutkimuksen metodit esiteltiin ensimmäisen kerran vuonna 1993 julkaistuissa ranskalaisen diplomaatin professori Oliver Guyotjeanninin toimittamassa *Diplomatique médiévale* -käsikirjassa, jonka jälkeen kopiokirjatutkimuksen metodologiaa ovat omalta osaltaan täydentäneet muun muassa ranskalainen keskiajantutkija Pierre Chastang sekä espanjalainen historioitsija Alfonso Sánchez Mairena.²² Näiden uusien lähestymistapojen keskiössä ovat paitsi kysymykset kuka, mitä ja miksi, myös kopiokirjan koko elinkaari sekä sisältö ja sen suhde alkuperäisiin asiakirjoihin. Kopiokirjojen monimuotoisuus, moniaikaisuus sekä kuhunkin käsikirjoitukseen liittyvät yksilölliset piirteet käyvät hyvin ilmi esimerkiksi *Les Cartulaires* -teoksessa, jonka aloittava amerikkalaisen keskiajanhistorioitsija Patrick Gearyn artikkeli *Entre Gestion et Gesta* on yhdessä Gearyn *Phantoms of Remembrance* -teoksen kanssa noussut hyvin merkittäväksi kopiokirjatutkimusta määrittäväksi tulkinnaksi.²³ Oman tutkimukseni kannalta vähintään yhtä merkittäviä ovat olleet muun muassa Elena E. Rodríguez Diazin, Laurent Morellen, Constance B. Bouchardin sekä Georges Declercqin tutkimukset kopiokirjojen historiallisesta merkityksestä sekä niiden roolista kopiokirjan laatineen yhteisön muistin ylläpitäjinä.²⁴ Tärkeän vertailukohtaan näihin lähinnä varhaiskeskiaikaisiin kopiokirjakäsikirjoituksiin keskittyneiden tutkimusten rinnalla ovat tuoneet englantilaisiin kopiokirjoihin perehtyneet tutkijat G.R.C. Davisista Michael Gerversiin.²⁵

21 Guyotjeannin et al. 1993, 279–280; Sánchez Mairena 2012, 217–230.

22 Guyotjeannin et al. 1993; Chastang 2006; Sánchez Mairena 2012.

23 *Les Cartulaires* toim. Oliver Guyotjeannin, Laurent Morelle & Michel Parisse 1993; Geary 1993, 13–26; Geary 1994, 81–114.

24 Rodríguez Diaz 2011, 1–24; Morelle 1993, 91–104; Morelle 2000, 171–204; Bouchard 2002, 22–32; Declercq 2000, 147–170.

25 Davis 1958; Davis 2010; Walker 1971; Evergates 1985; Foulds 1987; Gervers 1981.

Ensimmäinen ja toistaiseksi ainoa laajempi esitys Turun tuomiokapitulista säilyneistä kopiokirjoista on Suomen historian professori Jalmari Jaakkolan vuonna 1931 julkaisema tutkimus *Vanhimmat historialliset kopiokirjamme*.²⁶ Teos on lähtökohtaisesti analyysi Turun tuomiokirkon Mustan kirjan sekä Skokloster Codex Aboensiksen sisällöstä ja kopiointikronologiasta.²⁷ Jaakkola analysoi tutkimuksessaan paitsi säilyneiden kopiokirjojen arkistoedellytyksiä myös vuoden 1474 kapituli uudistuksen vaikutusta säännöllisen kopiointityön aloittamiseen. Jaakkola tarkastelee tutkimuksessaan myös kopiokirjojen myöhäisempiä vaiheita ja esiintymistä 1500-luvun lähdeaineistossa. Hän listaa tarkasti kopiokirjojen sisältämiä asiakirjoja ja pohtii ansioituneesti käsikirjoitusten foliointia ja mahdollista alkuperäistä rakennetta. Tästä huolimatta Jaakkolan tutkimus ja varsinaiset tulokset kopiokirjoista ja niiden käyttötarkoituksesta jäävät huomattavan puutteelliseksi. Yhtäältä tätä selittää kansallisen historiankirjoituksen traditio, jossa menneisyyden tapahtumia käytettiin kansallisen itsetunnon ja menneisyyden rakennusaineena.²⁸ Jaakkolan tavoitteena tuntuu olleen ensisijaisesti nostaa tuomiorovasti Maunu Särkilahdi varsin merkittävään asemaan kapituli uudistuksen sekä kopiokirjojen taustavaikuttajana ja oppisänä. Toisaalta on hyvä muistaa, että sekä keskiajantutkimuksen menetelmät että ymmärrys kopiokirjakäsikirjoituksista ja niiden ulottuvuuksista on kokenut valtavan muutoksen viimeisen sadan vuoden aikana.

Toinen Turun tuomiokapitulin historiaa laajemmin käsittelevä teos on kirkkohistorian professori Kauko Pirisen vuonna 1956 julkaistu väitöskirja *Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla*. Se on edelleen ainoa kokonaisesitys nykyisen Suomen alueella toimineen keskiaikaisen tuomiokapitulin toiminnasta. Huolimatta siitä, että kopiokirjat tai tuomiokapitulin kirjallinen toiminta ovat teoksessa vain sivuroolissa, nousee tutkimuksesta esiin kuitenkin muutamia kiinnostavia näkökulmia. Pirinen muun muassa kritisoi Jaakkolan pitkälle vietyjä johtopäätöksiä koskien etenkin Maunu Särkilahden roolia ”Suomen historiankirjoituksen isänä”, mutta myös muita Jaakkolan kopiokirjojen perusteella tekemiä päätelmiä. Pirinen on erityisesti sitä mieltä, että käsikirjoituksia olisi syytä tarkastella perusteellisesti ja kriittisesti niiden sisällön ja etenkin ajoituksen kannalta. Samoin Pirinen esittää, että asiakirjojen säilyttäminen esimerkiksi tulevaa historiankirjoitusta varten ei ollut syynä kopiokirjojen laatimiselle, vaan tuomiokirkon vaiheiden säilyminen tuleville polville pyrittiin turvaamaan niin, että huomionarvoiset tapaukset kirjoitettiin muistiin annaaleihin tai kronikoihin kopiokirjojen sijaan.²⁹ Pirisen tulkinta turkulaisten kopiokirjojen hallinnollisesta tehtävästä toistuu myös myöhemmässä tutkimuksessa. Esimerkiksi

26 Jaakkola 1931.

27 Skokloster Codex Aboensiksesta myös Salminen 2009 ja Andersson 1949.

28 Kansallisesta historiankirjoituksesta esim. Kivimäki 2015; Ahtiainen & Tervonen 1996.

29 Pirinen 1956, 120. Arbogan provinsiaalisynodissa vuonna 1474 määrättiin, että jokaisessa tuomiokirkossa tuli olla oma kronikoitsija. Pirinen 1956, 94.

kirkkohistorioitsija Tuomas Heikkilä on kutsunut Mustaa kirjaa ja Skokloster Codex Aboensista ”byrokraattisen harmaiksi” käsikirjoituksiksi, jotka kertovat ainoastaan kirjallisesta hallintokulttuurista ja kirjallisen sanan merkityksestä oikeustoimissa ja hallinnossa.³⁰

Väitän, että aikaisemman tutkimuksen lähtökohtaa kopiokirjojen tarkasteluun tai tulkintaan on vääristänyt Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen keskeinen rooli suomalaisen keskiajantutkimuksen lähteenä.³¹ Hyvin tunnetut ja erilaiset kopiokirjoihin sisältyvät omistusoikeudesta, maakaupoista, privilegioista tai kärjätuomioista kertovat yksittäiset asiakirjat osuvat kyllä hyvin edellä kerrottuihin kuvauksiin, mutta entä sitten kun niitä tarkastellaan osana käsikirjoituskokonaisuutta? Oma hypoteesini on, että kopiokirjojen rooli ei ollut pelkästään hallinnollinen tai millään tavoin yksiselitteinen. Oman tutkimukseni ja aikaisemman tutkimuksen tulkintatapojen eroon vaikuttaa toki lähtökohta ja tavoite, joista tutkimusta on tehty. Muun muassa Patrick Geary on kirjoittanut siitä, kuinka kopiokirjat itsessään ovat olleet tavallaan näkymättömiä, kun kiinnostus niiden tutkimukseen on aikaisemmin ollut aina sidoksissa niiden sisältöön eikä käsikirjoitukseen kokonaisuutena.³² Myös tämä lähestymistapa on täysin perusteltu, mutta tällöin tutkimuksen tavoitteet ja kysymykset vain ovat toisenlaiset. Toisin sanoen kopiokirjojen sisältämiä asiakirjakopioita on täysin perusteltua tarkastella pelkästään asiakirjakopioina. Tässä tutkimuksessa huomio keskittyy kuitenkin yksittäisten asiakirjojen sijaan kopiokirjoihin kokonaisuutena.

1.4. Tutkimusmenetelmät

Tutkimukseni ankkuroituu osaksi kirjallisen kulttuurin ja erityisesti hallinnollisen kirjoittamisen historiaa. Tutkimuksen metodologisen viitekehyksen määrittelemisen on kuitenkin kopiokirjojen kaksijakoisuuden vuoksi haastavaa. Apunani ovat jo edellä kuvatut erityisesti kopiokirjoja varten luodut tutkimusta ohjaavat kysymykset. Varsinaiset käyttämäni tutkimusmenetelmät löytyvät kuitenkin paleografian, kodiologian ja diplomatiikan kentältä.

Asiakirjojen tutkimuksessa eli diplomatiikassa asiakirjoja on perinteisesti pyritty määrittelemään tyylin, konventioiden, aitouden tai rakenteen avulla.³³ Kopiokirjojen kannalta nämä lähestymistavat eivät kuitenkaan ole niin olennaisia, sillä asiakirjojen rakenne tai konventiot eivät yksinään pysty vastaamaan kysymykseen kopiokirjan

30 Heikkilä 2010a, 253; Mustasta kirjasta ks. myös Saarenpää 2019; Gallen 1978; Liedgren 1948.

31 Samoin kuin Reinhold Hausenin editiossa esitetty asiakirjojen kronologinen järjestys, joka ei vastaa alkuperäisiä käsikirjoituksia.

32 Geary 1994, 83.

33 Ks. esim. Giry 1894; Bresslau 1958; Bouard 1929; Guyotjeannin et al. 1993.

syntyhistoriasta tai käytöstä. Modernissa diplomatiikassa, missä asiakirjoja on tarkasteltu myös esimerkiksi vallan ja muistamisen kontekstissa, korostuu erityisesti asiakirjan aikalaiskäyttö ja -merkitys.³⁴ Tämä lähestymistapa sopii hyvin myös kopio-kirjoihin kopioitujen tekstien tarkasteluun. Erityisen tärkeä kysymys koskee nimenomaan asiakirjan funktiota ja sen mahdollista muutosta alkuperäisen dokumentin ja kopion välillä, eli muuttuuko asiakirjan alkuperäinen tarkoitus, kun se kopioidaan osaksi valikoitua kokonaisuutta?

Diplomatiikan lisäksi kopiokirjojen käsikirjoitusulottuvuus vaatii toisenlaisia työkaluja. Käsikirjoitustutkimus eli kodikologia³⁵ voidaan ymmärtää joko pelkästään käsikirjoituksia tutkivana empiirisanalyyttisena tutkimuksena tai laajemmin kirjoja ja niiden menneisyyttä avaavana tieteenä. Tutkimuksen perusta rakentuu yksityiskohtaiselle kuvaukselle tutkittavasta käsikirjoituksesta ja sen kaikista fyysisistä piirteistä. Näiden perusteella voidaan tehdä eräänlainen synteesi käsikirjoituksen materiaaleista ja vaiheista, jonka jälkeen niitä voidaan tarkastella yhdessä käsikirjoituksen sisällön kanssa. Näin saadaan selville käsikirjoituksen rakenne ja siinä tapahtuneet muutokset. Tämän jälkeen käsikirjoitusta on mahdollista tutkia osana kulttuurisia ja historiallisia ilmiöitä. Minkälainen rooli käsikirjoituksella on ollut ja miten sitä on käytetty? Mikä oli sen sosiaalinen tai historiallinen konteksti ja kenelle käsikirjoitus on kuulunut eri aikakausina?³⁶ Tässä tutkimuksessa kodikologinen tutkimus auttaa vastaamaan kysymyksiin siitä, mitä kopiokirjat itse asiassa olivat, koska ne laadittiin, kenen toimesta ja mihin tarkoitukseen, eli lopulta kysymykseen siitä, mitä käsikirjoitukset kertovat Turun tuomiokapitulin kansliasta ja sen toiminnasta tutkittavana ajankohtana. Tarkoitukseni ei siis ole tutkia materiaaleja tai käsialoja vain niiden itsensä vuoksi, vaan tärkeämpää on pohtia sitä, mitä tällaisen tutkimuksen avulla voidaan tietää ja miten se vaikuttaa käsikirjoitusten tulkitsemiseen. Kolmas menetelmäni eli paleografia yhdistää sekä diplomatiikan että kodikologian keskittyen nimenomaan kirjoitustapojen ja käsialojen tulkitsemiseen erityyppisissä lähteissä.³⁷ Koska metodit ovat tutkimuksessani niin keskeisessä roolissa, kuvataan niistä jokainen tarkemmin osana varsinaisia käsittelylukuja.

1.5 Turun keskiaikainen tuomiokapituli

Ymmärtääkseen Turusta säilyneitä keskiaikaisia kopiokirjakäsikirjoituksia on kuitenkin ensin ymmärrettävä konteksti, missä kyseiset käsikirjoitukset saivat alkunsa. Turun hiippakunta oli keskiajalla osa katolista kirkkoa. Katolisen kirkon hallinto oli jaettu provinsseihin ja provinssit edelleen hiippakuntiin. Skandinavia ja nykyinen

34 Tästä mm. Koziol 2012; Brown 2002, 227–248.

35 Ks. Agati 2009, 29–41; Gumbert 2004, 505–523; Delaissé 1976, 75–83.

36 Gruijs 1972, 104.

37 Paleografiasta ks. Merisalo 2009, 365–376.

Suomi oli jaettu kolmeen osaan: Lundin, Nidarosin (Trondheim) ja Uppsalan provinssiin. Uppsalan provinssiin kuuluivat Uppsalan arkkihiippakunnan lisäksi Turun hiippakunta sekä Linköpingin, Skaran, Strängnäsän, Uppsalan, Västeråsän ja Växjön hiippakunnat emämaa Ruotsin puolella.³⁸ Tuomiokirkko oli hiippakunnan keskus, ja sen johdossa paavin virkaan nimittämä piispa. Piispan neuvonantajana ja apulaisena hiippakuntahallinnossa toimi tuomiokapituli, jonka olemassaololla oli suuri merkitys kirkon itsemääräämisoikeuden ja vapauden kannalta. Piispa oli velvollinen neuvottelemaan päätöksistä tuomiokapitulin kanssa, ja tuomiokapitulia koskevissa kysymyksissä hänen tuli saada toimenpiteille kapitulin hyväksyntä. Piispanistuimen ollessa vapaana käytti tuomiokapituli piispan tuomio- ja toimeenpanovaltaa sekä mahdollisuuksien mukaan valitsi uuden piispan keskuudestaan vaalilla. Tämän lisäksi keskiaikaisen tuomiokapitulin tehtävänä oli toimia piispan hallintovirastona ja huolehtia tuomiokirkon jumalanpalveluselämästä. Tuomiokapituleista kehittyi autonomisia kirkollisia instituutioita, joilla oli oikeus hallinnoida kapitulin omaisuutta, käyttää sisäistä kurinpidollista toimivaltaa, valita uusia jäseniä sekä laatia tuomiokapitulin toimintaa sääteleviä statuuotteja. Kapitulin jäsenten tärkeimmät oikeudet olivat istumapaikka tuomiokirkon kuorissa ja äänioikeus piispanvaalissa. Elantonsa kapitulin jäsenet eli kaniikit saivat kullekin määrätystä prebendasta. Prebendan tulot muodostuivat kaupunkiasunnosta sekä kuhunkin prebendaan kuuluneiden maatilojen tuotosta.³⁹

Ensimmäinen tuomiokapituli perustettiin Ruotsissa Linköpingiin vasta vuonna 1232, noin sata vuotta hiippakunnan perustamisen jälkeen.⁴⁰ Paavillisen legaanin Vilhelm Sabinalaisen vierailun myötä muissakin hiippakunnissa herättiin hallinnolliseen järjestäytymiseen 1240-luvun lopulla. Uppsalan tuomiokapituli perustettiin vuonna 1247 ja viimeisimpänä Vesteråsiin vuonna 1288.⁴¹ Turkuun tuomiokapituli perustettiin viimeistään piispa Catilluksen aikana vuonna 1276.⁴² Paavali Juustenin piispainkronikan mukaan ”tämä tapahtui paavi Urbanus IV:n käskystä, kuningas Maunun suostumuksella sekä Uppsalan arkkipiispan herra Folquinuksen, kuuluisan tuomiorovastin Andreaan ja Uppsalan ensimmäisen dekaanin Nicolauksen toimesta.”⁴³ 1570-luvulla laaditun piispainkronikan lisäksi tuomiokapituli mainitaan useissa

38 Salonen 2007, 62–63; Aiheesta myös Nilsson 1998.

39 Pirinen 1958, 186.

40 Nilsson 1998, 82; Pernler 1999, 24.

41 Pernler 1999, 24; myös Pirinen 1956, 25–26.

42 Vuosiluku vaihtelee vuosien 1266 ja 1276 välillä eri käsikirjoitusryhmissä. Esim. Ms. UUB, Palmsk. 312 vuosiluku on mcclxvi. Ks. Juusten 1988a, 27–33; Juusten 1988b, 31. Ks. aiheesta myös Pirinen 1956, 31–45.

43 ... *sub quo collegium canonicorum primum fuit constitutum in templo Rändämäki anno 1276, ex mandato domini Urbani papae quarti, consensu regis Magni, per visitatores et procuratores, dominum Folquinum archiepiscopum Upsalensem, dominum Andream praepositum, illustris famae, et Nicolaum primum decanum Upsalensem.* Juusten 1988a, 41–42; Heininen 1989, 54.

keskiaikaisissa lähteissä.⁴⁴ Ensimmäisen kerran tuomiokapituli mainitaan Suomen piispan neuvoskuntana jo vuonna 1232.⁴⁵ Tämä ei kuitenkaan todista tuomiokapitulien olemassaolosta, sillä todennäköisesti kyse on ollut ennemminkin paavillisten kirjeiden vakiintuneesta kirjoitustavasta kuin asioiden todellisesta tilasta.⁴⁶ Turku, Turun piispa ja tuomiokapituli puolestaan mainitaan ensimmäisen kerran paavi Aleksanteri IV:n helmikuussa 1259 antamassa indulgenssikirjeessä.⁴⁷ Varhaisin alkuperäinen asiakirja, jossa esiintyy Turun piispa ja hänen sinettinsä on vuodelta 1270.⁴⁸ Turun tuomiokapitulien sinetti esiintyy ensimmäisen kerran asiakirjan vahvistuksena asiakirjakopiossa vuodelta 1291, jolloin tuomiokapituli valitsi keskuudestaan seuraajan Uppsalan arkkipiispaksi valitun piispa Johanneksen tilalle.⁴⁹ Kyseinen asiakirja on samalla myös vanhin säilynyt asiakirjamerkintä Turun tuomiokapitulien laatimasta asiakirjasta. Sinettiä käytettiin allekirjoituksen sijaan oikeudellisten asiakirjojen vahvistuksena. Täten sinetin olemassaolo merkitsee sitä, että tuomiokapituli toimi vähintään 1290-luvulta lähtien asiakirjojen tuottajana ja vahvistajana. Turun piispan kanslian tuottamia asiakirjoja tunnetaan jo 1230-luvulta lähtien.⁵⁰

Tuomiokapitulien jäsenten määrä vaihteli hiippakunnasta riippuen. Kapitulien huomattavimmista jäsenistä käytettiin nimitystä prelaatit. Turun myöhäiskeskiaikaisessa tuomiokapitulissa oli neljä prelaattia: tuomiorovasti, arkkiteini, dekaani ja arkkipresbyteri. Piispa itse ei ollut tuomiokapitulien jäsen, vaan tuomiokapitulien johdossa oli yleensä tuomiorovasti. Tuomiorovasti toimi tuomiokapitulien – neljän prelaatin (*prelatus*) ja kahdeksan prelaattia arvossa alemman tuomiokapitulien jäsenen eli kaniikin (*canonicus*) muodostaman kollegion – puheenjohtajana ja vastasi kapitulien ja tuomiokirkon taloudesta. Prelaattien ja kaniikkien lisäksi tuomiokirkkopapistoon ja usein myös tuomiokapituliin saattoi kuulua esimerkiksi rahastonhoitaja (*yconomus*), koulumestari (*scholasticus*), kanttori (*cantor*) ja lukkari (*sacrista*). Tuomiokapitulien talous perustui pääosin tuomiokirkon saamiin maalahjoituksiin ja niistä saataviin tuottoihin. Tuomiokapituli kokoontui tavallisesti kerran viikossa.

44 Juustenin Piispainkronikan ajoituksesta Heininen 1989.

45 *episcopus finnensis, capituli sui accedente consensu, ecclesie tue pia et prouida liberalitate concessit, prout in litteris exinde confectis dicitur plenius contineri, sicut eam iuste possides et quiete, tibi et per te ipsi ecclesie auctoritate apostolica confirmauimus et presentis scripti patrocinio comunimus.* REA 8.

46 Vrt. esim. paavi Benedictus XII:n kirje vuodelta 1340, jossa hän kehottaa Sääksmäen pitäjän asukkaita maksamaan kymmenyksensä myös viini- ja puutarhoistaan. REA 100.

47 *venerabili fratri episcopo et dilectis filiis capitulo Aboensi.* REA 13; Vrt. Gallen 1978, 288–290. Jarl Gallen on esittänyt epäilyksen, että asiakirjan muotoilu ei ole alkuperäinen tai aito.

48 SDHK 900.

49 [*Omnibus praesentes literas inspecturis capitulum Aboensis ecclesiae salutem in Domino sempiternam*] ... [*In cuius facti nostri evidentiam sigillum capituli nostri praesentibus est appensum...*] FMU 201.

50 Piispa Tuomaan kirje hänen kappalaiselleen Vilhelmille kuuluneista maaosuuksista on vuodelta 1234, ja se on vanhin säilyneistä kopioista Turun piispankirjeistä. REA 10.

Tuomiokapitulin tehtävänä oli huolehtia tuomiokirkon kulttielämästä, ja sen jäsenet vastasivat vuorotellen viikoittaisten velvollisuuksien järjestämisestä.⁵¹ Kapitulin jäsenten lisäksi tuomiokirkkopapistoon kuului useita alempia pappisvirkoja hoitaneita henkilöitä. Näiden tehtävänä oli huolehtia muun muassa tuomiokirkon sivuالتareiden palveluselämästä.

Tuomiokapitulit ja piispainistuimet olivat merkittäviä kirjallisia keskuksia keskiajalla.⁵² Korkeimmat kirkolliset virat täytettiin aluksi paikallisen eliitin jäsenillä, ja koko organisaatio pyöri pienen paikallisen joukon voimin. Piispat ja tuomiokapitulin jäsenet eivät syntyneet kirkonmiehiksi vaan arvokkaiden sukujen jäseniksi, joista osa palveli kuningasta ritareina ja osa hengellisen säädyn edustajina.⁵³ Myös turkulaisista piispoista ja kaniikeista varsin moni kuului valtaapitäneisiin rälssisukuihin. He opiskelivat ulkomaisissa yliopistoissa ja olivat jo syntymänsä kautta osa tärkeitä paikallisia toimijaverkostoja. Piispat kuuluivat myös Ruotsin valtaneuvoston jäsenistöön ja osallistuivat vähintään sitä kautta valtakunnan politiikkaan. Kirjeenvaihtoa käytiin aktiivisesti niin eri hiippakuntien kuin kruununkin edustajien kanssa.⁵⁴ Toisaalta todennäköisesti myös laajimmat kirja- ja asiakirjakokoelmat kuuluivat kirkolle, ja kirjallisen kulttuurin leviäminen oli pitkälti sen varassa. On hyvä muistaa, että suuri osa kirjoista ja asiakirjoista laadittiin, luettiin, kerättiin ja kopioitiin juuri hiippakunnissa. Niillä oli siis hyvin keskeinen tehtävä paitsi tekstien leviämisen myös kirjallisten konventioiden ja asiakirjakulttuurin ylläpitäjinä.⁵⁵

51 Pirinen 1958, 187–195.

52 Aiheesta esim. Busse 2002, 147–164; Fürbeth 2002, 126–146.

53 Mortensen 2000, 133–157.

54 Ulkomaisesta opinkäynnistä ja opiskelijoiden sosiaalisesta taustasta Nuorteva 1997, 139–146.

55 Mortensen 2000, 133–157; Turun tuomiokapitulista ja piispanistuimesta kirjoituskeskuksena Heikkilä 2010a, 245–255.

2 Turun tuomiokirkon Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen synty

Tässä luvussa tarkastelen turkulaisten kopiokirjojen ajallista ulottuvuutta sekä aikaisemman tutkimuksen että kodikologisen ajoittamisen näkökulmasta. Käsittelen aluksi ajoittamisen problematiikkaa ja merkitystä kopiokirjojen elinkaarta käsittelevässä tutkimuksessa, jonka jälkeen perehdyn Turun tuomiokapitulin keväällä 1474 tekemään kapituliuudistukseen ja aikaisemman tutkimuksen siihen yhdistämien kopiokirjojen väliseen suhteeseen. Luvun kolmannessa osassa analysoin kopiokirjojen ajoitusta paleografisen ja kodikologisen tutkimuksen näkökulmasta. Arvioin turkulaisten kopiokirjojen elinkaarta aktiivisen kopioinnin näkökulmasta. Kysyn, milloin Turun tuomiokirkon Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen kopiaointityö aloitettiin, minkälaiselle ajanjaksolle niiden aktiivinen kopiaointi ja ehkä myös käyttö sijoittui ja minkälaisiin tapahtumiin kopiokirjojen aktiivinen kopiaointi on mahdollisesti yhdistettävissä. Osana ajoitusta pohdin myös, minkälainen prosessi kopiokirjojen laatiminen Turussa oli.

2.1 Kopiokirjojen elinkaari ja ajoituksen merkitys käsikirjoitustutkimuksessa

Miksi on tärkeä tietää, milloin joku teksti tai käsikirjoitus on laadittu? Historiantutkimus ylipäätään tarkastelee ilmiöitä ajassa ja paikassa, niiden omassa historiallisessa kontekstissa, eli aika itsessään on elimellinen osa historiantutkimusta.⁵⁶ On myös eri asia tulkita käsikirjoitusta osana tiettyä ryhmää, paikkaa tai ajanjaksoa kuin yksittäisenä irrallisena esineenä. Käsikirjoituksen ajoitus kertoo, milloin käsikirjoitus on tehty, milloin sitä on käytetty, mihin tapahtumiin sen laatiminen tai käyttäminen kytkeytyy, kuka tai ketkä voidaan liittää sen laatimiseen ajoituksen perusteella ja miten meidän ylipäätään tulee tulkita tutkittavaa käsikirjoitusta. Ajoitus kytkeytyy näin varsin laajasti siihen, mikä käsikirjoitus on, miksi se on tehty ja mikä sen tehtävä sekä tarkoitus omassa kontekstissaan oli. Eli kyse ei ole pelkästään ajoittamisesta ajoituksen

56 Aiheesta esim. Kalela 2000.

vuoksi, vaan ennen kaikkea ajoittamisesta käsikirjoituksen kokonaisuuden ymmärtämiseksi.⁵⁷

Ajoittamisen apuna voidaan käyttää useita erilaisia työkaluja. Kaikista selkein tilanne on silloin, jos käsikirjoituksesta itsestään on mahdollista löytää viitteitä kirjoitusajankohdasta. Esimerkiksi tekstistä löytyvät päivämäärät tai vuosiluvut helpottavat ajoituksen tekemistä. Käsikirjoituksista löytyy silloin tällöin myös kirjoittajamerkintöjä eli niin kutsuttuja kolofoneja, joista ilmenee tekstin kirjoittajan henkilöllisyys sekä kirjoitusajankohta.⁵⁸ Näin ei kuitenkaan valitettavasti ole turkulaisten kopiokirjojen kohdalla. Myös käsikirjoituksen sisältö mahdollistaa usein jonkinlaisen ajoituksen tekemisen, varsinkin esimerkiksi liturgisten käsikirjoitusten kohdalla, joissa muutokset ja erilaiset variaatiot paikantuvat johonkin tiettyyn aikaan. Kopiokirjat ovat siitä hankalia, että pelkän sisällön avulla ajoittaminen on valtavan haasteellista, sillä kopioitujen asiakirjojen päiväykset käsittävät usein monen sadan vuoden pituisen ajanjakson.⁵⁹ Turkulaisissa kopiokirjoissa tämä aikahaarukka ulottuu 1200-luvulta 1500-luvulle saakka.

Varsinkin varhaisimpien kopiokirjojen eli 800-luvulla laadittujen kopiokirjojen kohdalla tiedetään, että käsikirjoitukset jäivät usein kertaluontoisiksi eli niitä ei pääsääntöisesti täydennetty niiden kopioimisen jälkeen laisinkaan. Näin ollen tämänkaltaiset käsikirjoitukset ovat ajoitettavissa yhteen kopiointijaksoon ja ajan-kohtaan.⁶⁰ Myöhemminkin monen keskiaikaisen kopiokirjan laatimisajankohta on yhdistettävissä johonkin tiettyyn tapahtumaan, jolloin kopiokirja on mahdollista ajoittaa hyvinkin tarkasti vuoden tai jopa kuukausien tarkkuudella. Tällaiset kopiokirjat luotiin yleensä yhtä tiettyä käyttötarkoitusta varten, esimerkiksi kirkollista juhlavuotta tai tukemaan omaisuuteen liittyneen riita-asian oikeudenkäyntiä. Kopiokirjojen elinkaari saattoi kuitenkin olla hyvinkin pitkä, ja aikaisempia kopiokirjoja saatettiin käyttää pohjana uusien käsikirjoitusten kopioinnissa. Vanhaa kopiokirjaa ei siis välttämättä täydennetty, vaan sen pohjalta saatettiin laatia uusia kopioita uusilla asiakirjoilla täydennettynä.⁶¹ Voidaan siis ajatella, että kopiointitapa kertoo samalla myös kopiokirjan käyttötarkoituksesta.

Useassa vaiheessa kopioidulla käsikirjoituksella saattoi olla erilaisia tehtäviä tai rooleja kopiointitarkoituksen muuttuessa ajan myötä. Toki myös tiettyä tapahtumaa tai käyttötarkoitusta varten laaditulla käsikirjoituksella saattoi ajan myötä olla erilaisia funktioita. Joka tapauksessa kopiokirjan ajallisella kontekstilla ja käsikirjoituksen elinkaarella on varsin paljon merkitystä, paitsi käyttötarkoituksen myös

57 Ks: Gumbert 2000, 5.

58 Colophons de manuscrits. Occidentaux des origines au XVI 1965-82; Reynhout 1988; Krämer 2003.

59 Ks. esim. Ahokas 2020.

60 Declercq 2000, 147–170.

61 Rodríguez Diaz 2011, 9–20; Gervers 1981.

aikalaismerkityksen näkökulmasta. Tämän vuoksi myös turkulaisten kopiokirjojen ajallinen konteksti ja kehys ovat tärkeitä sekä kopiokirjojen että tuomiokapitulin kirjallisen hallinnon ymmärtämiseksi. Mitä kopiokirjan ajoittaminen edellyttää? Minkälaisen metodien avulla monessa vaiheessa kopioidun käsikirjoituksen ajoittaminen on edes mahdollista? Entä minkälainen ajallinen konteksti on muilla Ruotsin keskiaikaisista tuomiokapituleista säilyneillä kopiokirjoilla?

Uppsalan kirkkoprovinsista on säilynyt keskiaikaisia kopiokirjoja kaikkiaan viidestä eri hiippakunnasta. Turun hiippakunnan lisäksi kopiokirjoja tunnetaan Uppsalan, Skaran, Strängnäsän ja Linköpingin hiippakunnista.⁶² Ainoastaan Växjön ja Västeråsän hiippakunnista ei tunneta keskiaikaisia kopio- kirjoja. Vanhin säilyneistä kopiokirjoista on todennäköisesti Uppsalan kopiokirja, joka tunnetaan nimellä *Registrum Ecclesie Upsalensis*. Kopiokirja on mahdollista ajoittaa hyvinkin tarkasti vuodelle 1344 siihen tehtyjen merkintöjen perusteella.⁶³ Ensimmäinen päiväystä koskeva merkintä löytyy heti käsikirjoituksen alusta, jossa on yksityiskohtainen luettelo käsikirjoituksen sisällöstä. Sisällysluettelon aloittaa arkkipiispa Hemming Nilssonin ja tämän tuomiokapitulin antama ilmoitus koskien kyseisen rekisterin laatimista, ja ilmoitus on päivätty lähelle Mikkelinpäivää vuonna 1344.⁶⁴ Annettua päiväystä vahvistaa ilmoituksessa nimeltä luetellut tuomiokapitulin jäsenet, sillä heidän joukossaan mainitaan edelleen myös samana vuonna Växjön piispaksi valittu maisteri Thomas Johannis.⁶⁵ Toinen päiväystä koskeva merkintä Uppsalan kopiokirjasta löytyy tuomiorovastin, arkki diakonin ja kaniikkien tuloja koskevasta inventaarioluettelosta. Luettelon aloittaa lyhyt kuvaus tuomiokapitulin ja sen virkojen perustamisesta arkkipiispa Jarlerin aikana ja se jatkuu toteamuksella ”syyskuun 15. päivänä vuonna 1344 tuomiorovastin prebendaan kuuluu...”. Mainittuun päivämäärään viitataan myös arkki diakonin ja kaniikkien virkatuloja käsittelevässä inventaarion osassa. Edellä mainittujen päiväysten, kopiokirjan sisällön ja yhtenäisen yleisilmeen perusteella voidaankin kohtalaisen varmasti sanoa Uppsalan kopiokirjan syntyneen melko lyhyen ajanjakson sisällä syksyllä 1344.⁶⁶ Myös Strängnäsän ja Linköpingin kopiokirjat vaikuttavat saaneen alkunsa jo 1300-luvun puolella. Uppsalan kopiokirjasta poiketen Strängnäsän käsikirjoitus *Liber ecclesie Strengenensis* on tulos lähes kahdensadan vuoden ajanjaksolla tehdystä kopioinnista. Sen ensimmäiset asiakirjat on kopioitu 1300-luvun alkupuolella, kun taas viimeiset 1400-luvun lopulla.⁶⁷

62 RA, Ms. A 8, *Registrum ecclesie Upsalensis*; RA, Ms. A 15, *Liber ecclesie Strengenensis*; RA, Ms. A 9, *Liber ecclesie Lincopensis*.

63 Dahlbäck 1977, 6–10.

64 *Anno ab incarnatione domini M° CCC°. XL° quarto prope festum beati michaelis domino Hemmingo prius preposito arosiensi tunc existente archiepiscopo vpsalensi. ac viris collegii existentibus...* DS 3849.

65 ...Magistro thoma iohannis tunc electo confirmato vexionensi... DS 3849.

66 Dahlbäck 1977, 6–10.

67 RA, Ms. A 15, *Liber ecclesie Strengenensis* MS.

Linköpingin kopiokirjaa, *Registrum ecclesie Lincopensis* on tutkimuksen mukaan täydennetty aina 1500-luvun alkuun asti, vaikka sen ensimmäiset merkinnät on tehty jo vuoden 1391 paikkeilla.⁶⁸

Uppsalan käsikirjoituksen kaltaisia inventaariomerkintöjä löytyy myös Turun tuomiokirkon Mustasta kirjasta. Ajoittamisen kannalta niistä tekee kuitenkin ongelmallisia niiden laaja kronologinen hajonta. Merkinnät sisältävät esimerkiksi hajanaisia tilimerkintöjä vuosilta 1455–1471 sekä vuonna 1515 Turun arkkiadiakonin pöytäan kuuluneita tavaroita. Ainoa johtopäätös, joka näiden merkintöjen pohjalta voidaan tehdä, on se, että niiden kirjaaminen kopiokirjaan on täytynyt tapahtua niissä ilmoitettujen päiväysten jälkeen.⁶⁹ On siis kohtalaisen helppo päätellä, milloin käsikirjoitus on aikaisintaan saanut viimeiset lisäyksensä, jos tarkastellaan siihen kopioitujen asiakirjojen päiväyksiä. Olennaisempi kysymys kuitenkin kuuluu, milloin Mustaan kirjaan kopioitiin sen ensimmäiset asiakirjat. Mitä aikaisempi tutkimus sanoo turkulaisten kopiokirjojen ajoituksesta?

2.2 Turun tuomiokirkon Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen oletettu ajoitus ja ajoittamiseen vaikuttavat tekijät

Aikaisemman tutkimuksen käsitys turkulaisten kopiokirjojen ajoituksesta perustuu käytännössä kolmeen tekijään. Ensimmäinen oletettu ajoitusperuste on Turun tuomiokapitulिन vuonna 1474 vahvistama uusi kapitulisääntö. Kapitulisäännön johdannossa määrätään, että jatkossa valantehneen kirjurin tulee kirjata kaikki kapitulin käsittelemät asiat mahdollisten riitatilanteiden varalta. Samassa yhteydessä todetaan, kuinka tapaukset tullaan kirjaamaan kolmeen erilliseen niteeseen, joista ensimmäiseen kirjataan tuomiokapitulिन toimintaa ohjaavat statuutit, toiseen kaikki kirkkoa koskevat asiat ja kolmanteen maallisia asioita käsittelevät tapaukset.⁷⁰ Tämän viimeiseksi mainitun, maallisia asioita koskevan sidoksen on aikaisemmassa tutkimuksessa oletettu tarkoittavan Turun tuomiokirkon Mustaa kirjaa. Siksi huhtikuussa 1474 annetusta kapitulisäännöstä on tullut tutkimuksesta toiseen toistettu ajankohta turkulaisten kopiokirjojen syntyhetkenä.⁷¹

Toinen kopiokirjojen ajoitukseen ja erityisesti niiden sisältöön vaikuttavaksi tekijäksi on aikaisemmassa tutkimuksessa esitetty Kuusiston piispanlinnan tulipalo 1480-luvun puolivälissä.⁷² Paavali Juustenin kronikkatekstin mukaan tulipalossa

68 RA, Ms. A 9, *Liber ecclesie Lincopensis*.

69 RA, Ms. A 10, f. 20 r–v; REA 576 & RA, Ms. A 10, f. 270 ½; REA 710.

70 DF 3568.

71 Hausen 1890, 1; Jaakkola 1931, 181; Heikkilä 2010a, 252.

72 Porthan 1799, 26; Heininen 1989, 83.

tuhoutuivat kaikki Turun piispoja koskeneet alkuperäiset asiakirjat.⁷³ Valtionarkistonhoitaja Reinhold Hausenin mukaan ilman vahvistettua kapitulisääntöä ja Mustan kirjan kopioinnin aloittamista Kuusiston linnan tulipalossa tuhoutuneet asiakirjat olisivat jääneet kokonaan kopioimatta ja näin ollen kopiokirjan sisältö olisi paljon suppeampi.⁷⁴ Myös Jaakkola väittää tulipalon vaikuttaneen kopiokirjan sisältöön siten, että kopiokirjaan ei ole kopioitu yhtään Kuusistosta peräisin olevaa asiakirjaa, jotka ajoittuisivat vuoden 1480 jälkeiseen aikaan.⁷⁵ Näiden tulkintojen perusteella Mustan kirjan kopioinnin olisi täytynyt tapahtua ennen kyseistä tulipaloa, sillä käsikirjoitus ei olisi sisällöltään nykyisen kaltainen, jos se olisi kopioitu vasta Kuusiston palon jälkeen.

Kolmas ja viimeinen aikaisemman tutkimuksen esiin nostamista kopiokirjojen ajoitukseen vaikuttavista tekijöistä on Turun tuomiorovastina ja myöhemmin piispana toimineen Maunu Särkilahden vaikutus kopiokirjojen laatimiseen. Pitkän uran tuomiokapitulissa tehneestä Maunu Särkilahdesta on historiantutkimuksessa tehty voimakas poliittinen hahmo ja kirjallinen isä, jonka harteille on sovitettu niin ensimmäisen humanistin kuin turkulaisten kopiokirjojen luojankin viittaa.⁷⁶ Yhtenä tärkeimpänä syynä tähän on Maunu Särkilahden yhteys vuoden 1474 kapitulisääntöön. Hän toimi tuolloin tuomiokapitulin johtajana ja näin ollen myös kapitulin kanslian toimintaa säätävien statuuttien antajana.⁷⁷ Mustan kirjan säännöllisen kopiointityön päätyminen on niin ikään selitetty Maunu Särkilahden uraan liittyvällä tapahtumalla, sillä Jalmari Jaakkolan mukaan Mustan kirjan säännöllinen kopiointi päättyi vuonna 1489 piispa Konrad Bitzin kuoltua ja Maunu Särkilahden siirryttyä tuomiokapitulin kanslian johdosta piispaksi.⁷⁸ Mustasta kirjasta poiketen Skokloster Codex Aboensiksen kohdalla ajoituksen perusteena on käytetty pelkästään siihen kopioituja asiakirjoja ja niiden yhtenäistä sisältöä Mustan kirjan kanssa.⁷⁹ Toisaalta myös Skokloster Codex Aboensis on yhdistetty Maunu Särkilahteen, mistä johtuen käsikirjoituksella on suomalaisessa tutkimuksessa käytetty toinen nimi, Codex Särkilahti.⁸⁰

Kuten todettu, Turun tuomiokapitulista säilyneiden kopiokirjojen syntyhistoria on aikaisemmassa tutkimuksessa yhdistetty tuomiokapitulin keväällä 1474 antamaan kapitulisääntöön ja sen yhteydessä toteutettuun kapitulireformiin. Tuomiorovastin yhdessä kapitulin jäsenten kanssa kirjoittaman kapitulisäännön tarkoituksena oli

73 *Castrum Cuusto funditus incendio casuali exuritur, et multa privilegia et litterae Ecclesiae comburuntur.*

74 Hausen 1890, 9.

75 Jaakkola 1931, 62–65, 194.

76 Jaakkola 1931, 183–210; Heikkilä 2010a, 250.

77 DF 3568.

78 Jaakkola 1931, 183–187.

79 Jaakkola 1931, 253–263

80 Jaakkola 1952.

todennäköisesti vahvistaa vanhoja, jo pitkään käytössä olleita toimintatapoja sekä julkistaa joukko uusia kapitulin toimintaa sääteleviä statuuotteja.⁸¹ Annetuissa statuuotteissa säädettiin muun muassa kapitulin päätösvaltaisuudesta, uusien jäsenten ottamisesta, kapitulin sisäisestä tuomiovallasta sekä kapitulin jäsenten velvollisuuksista ja taloudellisista oikeuksista. Kauko Pirisen mukaan uuden kapitulisäännön avulla tuomiokapituli pyrki tehostamaan omaa toimintaansa ja määrittelemään sille tietynlaiset reunaehdot. Yksi uudistuksista olikin kiinteän viikoittaisen kokouspäivän asettaminen ja siihen liitetty läsnäolovaatimus sakon uhalla.⁸² Itse statuuttiteksti on muotoiltu keskiaikaisen asiakirjatradition mukaisesti ja varsinaisia säädöksiä edeltää pitkä johdanto-osio.⁸³

Herran nimessä amen. Välttämätön kirjoitustaito tekee sen muinaisista valppaista keksijöistä sitä kehuttavampia, mitä paremmin ymmärretään sen olevan jälkeen tuleville moninkertaisesti hyödyksi. Kirjoitukset nimittäin tekevät jo kauan sitten menneistä asioista salaisen luotettavuuden kautta läsnä olevia. Kirjoitusten kautta ihmismielen horjahtelevasta ja veltosta muistista tulee vankka, luja ja jokseenkin pysyvä. Kirjoituksissa lisäksi vielä johtopäätökset kirkastuvat, epäselvyyksistä tulee loppu, sekavuus häviää, varmuus syntyy ja usein sellainen näyttäytyy varmana, joka ilman kirjoitusta olisi kietoutunut lukuisiin aika-ajoin sattuneisiin tempoiluihin. Vähänpä olisi ihmiselle hyödyksi vapainkaan tahto tai terävinkään älyllinen kyky, ellei myös muisti olisi läsnä luotettavana kaitsijana, joka uskollisen aarraitan vartijan tavoin kirjoituksen muistomerkkien avustamana säilyttää sen, mitä yksi on tahtonut ja toinen päättänyt. Mitä merkitystä on hienojenkaan asioiden ymmärtämisellä, jos sen ilman kirjoitusten suojelusta tuhoaa sangen pikainen unohdus? Sillä kaiken kuullun muistaminen on ennemmin jumalalliselle kuin inhimilliselle tilalle ominaista.⁸⁴

Keskiaikaisten asiakirjojen ihanteellinen rakenne koostui kolmesta osasta: protokollasta eli alkumuodollisuuksista, varsinaisesta tekstistä ja eskatokollasta eli lopeutuksesta.⁸⁵ Protokollassa ilmoitettiin asiakirjan antaja ja vastaanottaja sekä lausuttiin tervehdysmuodollisuudet. Protokollan yhteydessä ilmaistiin myös asiakirjan arenga eli perustelu asiakirjan laatimiselle. Eskatokollassa puolestaan ilmoitetaan asiakirjan

81 *Statutum huius alme Aboensis ecclesie a tanto preterito tempore practacatum, cujus in contrarium in memoria non existit...* DF 3568; Reuterdahl 1841, 195–198.

82 Statuutit ks. Lagus 1845; Reuterdahl 1841; Gummerus 1902; Cederberg 1892; Salomies 1944; Kapitulisäännön sisällöstä ja vaikutuksista ks. Pirinen 1956, 107–117

83 Jaakkola 1931, 135; Jaakkola 1950, 253; Jaakkolan tulkinnan kritisoinnista ks. Pirinen 1956, 121–122; Keskiaikaisten asiakirjojen johdannosta eli protokollasta kts. Mageroy 1993, 138.

84 Käännös FM Ilkka Valve, julkaistu ensimmäisen kerran Saarenpää 2014.

85 Guyotjeannin 1993, 71–85; suomenkieliset termit ks. Piippo 2009, 397.

todistajat sekä päivämäärä ja kirjoituspaikka.⁸⁶ Varsinainen tekstiosuus muodostuu tiedoksiannosta (*notificatio*), vallitsevista olosuhteista (*narratio*), tahdonilmauksesta (*dispositio*), mahdollisesta rangaistuksesta (*sanctio*) sekä asiakirjan uskottavuuden vahvistamisesta (*corroboratio*).

Tarkkaan harkittu muotoilu oli myös tiukasti tavoitteellista. Asiakirjan arenga tähtäsi lukijoiden ja kuulijoiden suostutteluun ja taivutteluun. Keskiajalla ajateltiin, että asiakirjat elivät moninkertaisesti pidempään kuin laatijansa ja siksi asiakirjan piti pystyä vakuuttamaan yleisönsä, vaikka aika olisi jo jättänyt kirjoittajasta. Johdannon tehtävänä oli saada lukija taipumaan kirjoittajan tahtoon ennen kuin edes varsinaista asiaa oli kerrottu. Voidaan siis ajatella, että keskiaikaisen asiakirjan protokolla oli hyvin merkittävässä roolissa ja kirjoitusvaiheessa sitä mietittiin tarkkaan. Toki johdun keskiaikaisen kirjoituskulttuurin luonteesta monet taidokkaasti muotoillut tekstit oli kopioitu aikaisemmista asiakirjoista tai erikseen laadituista kaavaoppaista.⁸⁷

Turun kapitulisäännön arengan eli asiakirjan perustelun keskeinen argumentti rakentuu unohtamisen ja muistamisen varaan. Tekstistä käy ilmi kirjoittajien tietoisuus pelkän muistin varassa olevien asioiden unohtamisesta ennen pitkää, ellei niitä asianmukaisesti talleteta myös kirjalliseen muotoon. Vastaavanlainen ajatus toistuu eri muodoissa useissa keskiaikaisissa asiakirjoissa, ja voidaankin puhua omasta arengatyypistä tai muistikaavasta.⁸⁸ Yksi varhaisimmista esimerkeistä ruotsalaisessa aineistossa on kuningas Sverker Karlssonin Uppsalan kirkolle myöntämässä privilegiokirjeessä 1200-luvulta. Siinä asiakirjan alkutervehdyksen jälkeen todetaan ihmisen muistin olevan katoavaista, jonka vuoksi on suositeltavaa kirjoittaa ylös sellaiset asiat, joiden ei halua unohtuvan.⁸⁹ Myös Turun tuomiokapitulin kopiokirjoihin kopioitujen asiakirjojen joukossa on vastaavia esimerkkejä.⁹⁰ Asiakirjojen johdannossa käytetty muistiretoriikka ei täten voinut olla tuomiokapitulin jäsenille mitenkään vierasta eikä näin ollen myöskään ole kyse mistään erityisesti kirjallisen kulttuurin taidonnäytteestä.⁹¹

Statuuttijohdannon jälkimmäinen osa sisältää kapitulisäännön ensimmäisen varsinaisen päätöksen. Annetun päätöksen mukaan valantehnyt kirjuri sai tehtäväkseen kirjata vastedes kaikki tuomiokapitulin antamat tuomiot ja päätökset ylös. Tätä kirjaamista varten tuli laatia kolme vihkosta tai kirjasta, joista yhteen tuli kopioida

86 Mageroy 1993, 138.

87 Camargo 1991, 22–23.

88 Ljungfårs 1955, 105–116.

89 *Quoniam memoria humana labilis est. scriptis ea que de memoria labi non debent commendare oportet.* SDHK 286.

90 Esimerkiksi kuningas Maunu Eerikinpojan Padisten luostarille myöntämässä privilegiokirjeessä: ... *Quoniam ea, que in tempore geruntur, a memoria posteriorum sepius labi et adnullari videntur, nisi litteris et probamentis euidentibus confirmentur, et id nostra in presenti deposcit intencio* ... REA 138.

91 Vrt. Jaakkola 1931, 125–140.

tuomiokapitulin statuutit, toiseen hengellisiä ja kolmanteen kaupallisia toimia koskevat päätökset. Käytännössä tekstissä määrätään säännöllisestä pöytäkirjanpidosta sekä näiden pöytäkirjojen järjestämistavasta:

Siksi me Turun tuomiorovasti ja kapitulin jäsenet yhteisymmärryksessä olemme päättäneet kyseistä asiaa pohtiessamme seuraavasti; Koska meidän ratkaistavaksemme tulee useita kirkon tuomiovaltaan kuuluvia hankalia tapauksia, joiden osalliset näyttäivät loukkaavan kirkkojärjestystä, haluamme että kaikki yksilöittäin tai ryhmittäin esitetyt tapaukset, jotka ratkaisemme huolella Jumalan avustuksella, kirjoitetaan ylös valantehneen kirjurin toimesta, jotta muuntelematon totuus tehdyistä päätöksistä olisi nähtävissä käsillä olevan asian mukaan. Epäselvien tapausten kohdalla tällaiseen asiakirjaan voidaan vedota samaan tapaan kuin alkuperäisiin annaaleihin. Näin täytyy toimia, jotteivät moukka-
maiset maallikot ja oppimattomat kaupunkilaiset, jotka huolellisesti kirjaavat oikeustapauksensa, onnistuisi taidoillaan ylittämään sivistyneitä kirkonmiehiä, joiden hyvästä syystä tulisi toimia esimerkkinä maallikoille. Kenenkään ei tulisi voida syyttää meitä tai edeltäjiämme huolimattomuudesta tai toimettomuudesta sen perusteella, että vasta nyt osoitamme valppautta tässä asiassa. Kenellä olisi ollut syytä puuttua päätöksiin, kun aikaisemmin kansa tuo pyhän äitikirkon uskollinen lapsi, mukautui ilman vastalauseita kirkon antamiin ohjeisiin. Kuka silloin veisi asioita oikeuteen, jos kukaan ei syyttäisi toista rikkomuksista? Mutta tämän päivän kova kansa, jonka hermot ovat rautaa, otsa messinkiä ja armeliaisuus jääkylmää, on kuin turmeltunut henkilö, joka ei rakasta sitä, joka rankaisee, eikä ainoastaan kieltäydy rakastamasta, vaan ei myöskään epäröi hyökätä kun tilaisuus tulee. Siksi huolehdimme kolmen kirjaseen laatimisesta, jotka sisältävät kapitulin päätökset ja kaupalliset toimet. Yksi vihoista käsittää statuutit, yksi puhtaasti hengelliset asiat ja kolmas on omistettu siviiliasioille.⁹²

92 In nomine Domini Amen. Pernecessarius litterarum usus tanto commendabiliores reddit veteres ipsarum vigilantissimos inventores, quanto plus posteris dinoscitur multipliciter profuturus. Litteris enim facto (= -ta) jam dudum preterita efficiuntur occulta fide presencia. Litteris labilis fluidaque humani sensus memoria fit stabilis, firma ac quodammodo perpetua. Litteris denique clarescunt ratiocinia, tolluntur ambigua, perit perplexitas, provenit securitas, atque evolat sepe securus, qui sine litteris fuerat interdum vexacionibus plurimis involendus. Paucum proderit homini voluntas liberima vel intellectiva potencia perspicacissima, nisi assit et fidelis custos memoria, ut quod una voluerit et altera decreverit, hec velud fida thesauraria scripture monumentis adjuta reservet. Quidve valet rerum subtilium intellectis (= -tio), quas sine litterarum patrocinio brevis admodum delebit oblivio. Cum omnium habere reminiscenciam auditorum, divine sit condicionis pocius quam humane. Hinc est, quod vos (= nos) N. prepositos (= -tus) ac capitulares ecclesie Aboensis, propter diversarum (= -sorum) vertigines casuum et causarum per nos actenus decisorum ac in futurum decidendum, ad forum ecclesiasticum spectantium, qui quoque adeo graves hiis diebus preter solitum insurrexerant, ut patratores ipsorum nervum ecclesiastice discipline vi rumpere

Tulkinnat tekstin sisällöstä ja merkityksestä ovat aikaisemmassa tutkimuksessa tiivistyneet ajatukseen siitä, että turkulainen kopiokirjatradiatio olisi kyseisen uudistuksen konkreettinen lopputulos ja Turun tuomiokirkon Musta kirja sen ensimmäinen ilmentymä.⁹³ Tämä tulkinta on sittemmin kyseenalaistettu ajoituksellisen näkökulman ja toisaalta statuuttitekstin sisällön perusteella. Pelkästään summittainen käsialojen vertailu on osoittanut, että Mustan kirjan ajoitusta olisi syytä tarkentaa ja analyysi tulisi tehdä ainoastaan käsikirjoituksen fyysisten ominaisuuksien pohjalta.⁹⁴ Kevään 1474 statuuttiteksti ei myöskään viittaa niinkään taannehtivaan kopioimiseen, vaan ennemminkin määräys koskee pöytäkirjan tai rekisterin tapaista kirjaamista. Mustan kirjan pääasiallinen sisältö koostuu asiakirjakopioista, jotka käsittelevät kirkollista verotusta, privilegioita, maaomaisuutta sekä tuomiokapitulin prelaatinvirkoja. Sen sijaan se ei sisällä muistiinpanoja tai merkintöjä tuomiokapitulissa tehdyistä päätöksistä tai annetuista tuomioista. Pelkästään näiden seikkojen perusteella kapitulireformin ja Mustan kirjan välinen yhteys näyttää olevan aikaisemman tutkimuksen vääreksi osoittautunut olettamus.⁹⁵

Jos kahden muun statuutissa mainitun kirjasen myöhempi kohtalo onkin jäänyt epäselväksi, on statuutteja sisältävän vihon ajateltu tarkoittavan Tukholman kuninkaallisessa kirjastossa säilynyttä käsikirjoitusta, *Codex Cederhelmianusta*.⁹⁶ *Cederhelmianus* on ainoa tunnettu lähde moniin käsikirjoituksen sisältämiin teksteihin, mutta kyseinen käsikirjoitus ei ole kopiokirja vaan ennemminkin kokoelma samaan sidokseen koottuja statuutteja sekä teologisia tekstejä. Näiden joukossa ovat muun

videantur, consentanea communique omnium deliberacione desuper sepe facta volumus singulos et omnes casus et causas deinceps demergentes, Deoque juvante, justicie ministerio et nostra sollicitudine terminandos, in scripta plana redigi per aliquem juratum nobis scribam capitularem, nudam gestorum ac gerendorum negociorum veritatem continencia, ad que tamquam ad annales autenticos recursus in submoven-
dis dubiis habeatur, ne lajci rudes et opidani pericie litterarum expertes, negocia sua sollicitissime conscribentes, viris ecclesiasticis illuminatis, et ipsis laycis merito exemplaribus, in hoc appareant quomodolibet prerogari. Neque ob hanc nostri (= nostram) ceptam sero vigilanciam nobis aut nostris predecessoribus incurie desidieque vicium quis se iuste estimet irrogari (= -re), dum prior populus tenacis obedientie filius desiderandeque pacis alumpnus, suo tempore quicquid sancta mater ecclesia observandum duxerat, sine contradictione qualibet subire gaudebat. Quis itaque causam intentaret, dum nullus adesset, qui de retroactis alterum impugnaret. Modernus autem predurus populus, nervum habens ferreum, frontem eneam et caritatem gelidam, velud homo pestilens non amat eum, qui se corripit, ymo non modo non amare, verum eciam, si detur copia, invadere non pavescit. Tres p[r]oinde conficere curavimus libellos, acta capitularia vel negocia complectentes: unum qui statuta, secundum qui causas mere spirituales et tercium qui civiles debeant continere...

FMU 3568/Reuterdaahl 1841, 195–198. Loppuosan suomenkielinen käännös tekijän.

93 Hausen 1890; Jaakkola 1931, 139.

94 Esim. Klockars 1955, 162.

95 Esim. Heikkilä 201, 252.

96 Pirinen 1956, 127; Heikkilä 2010a, 248.

muassa Turussa laaditut kapituli- ja kuorisäännöt sekä piispa Maunu Särkilahden antamat statuutit vuodelta 1491.⁹⁷ Vaikka käsikirjoitus sopiikin sisällöltään osittain kapitulisäännön johdannossa mainittuun statuuteille varattuun kirjaseen, ei käsikirjoituksen ajoitus osu 1470-luvulle vaan lähemmäksi 1500-lukua.⁹⁸ Tässäkään tapauksessa kyseessä ei siis voi olla kapitulisäännössä mainitusta käsikirjoituksesta.

Itse statuuttitekstiä on tulkittu eräänlaisena maallisen ja hengellisen kansliatoiminnan vastakkainasetteluna, jossa kirkko on reformin kautta halunnut osoittaa olevansa kykenevä yhtä täsmälliseen kirjanpitoon kuin maallinen hallintokin.⁹⁹ Jaakkolan mukaan statuuttien johdannossa esiin tuodut ristiriitaisuudet ja vastoinikäymiset voidaan selkeästi liittää ajankohtaisiin tapahtumiin. Merkittävin näistä vastoinikäymisistä oli hallitsevan piispan ja tuomiokapitulin välinen ristiriita. Piispa Conradus Bitz (piispana 1460–1489) oli unionikuningas Kristian I:n liittolainen ja aktiivinen toimija valtakunnan politiikassa. Korvaukseksi uskollisuudestaan piispa oli saanut kuninkaalta muun muassa maallisia läänityksiä. Piispan sotilaat taistelivat Kristianin rinnalla Brunkebergissä vuonna 1471, jolloin tuleva valtionhoitaja Sten Sture löi unionikuninkaan valtaistuinhaaveet voitollaan. Häviäjien joukoissa ollut piispa todettiin syylliseksi verenvuodatukseseen, ja tämän seurauksena hän ei voinut enää hoitaa virkaansa. Julkisen anteeksipyyntön ja paavin myöntämän absoluution ansiosta hän sai kuitenkin jatkaa virassaan kesällä 1473.¹⁰⁰ Jaakkola tulkitsee tekstikohdan, jossa kerrotaan aiemmin niin nöyrän ja kuuliaisen kansan muuttuneesta luonteesta sekä mahdollisista hyökkäyksistä kirkkoa kohtaan viittaavan juuri piispan aiheuttamaan poliittiseen kriisiin. Tästä syystä Jaakkola näkee vuonna 1474 laaditun kapitulisäännön kapituli- ja kansliareformina, joka oli tuomiorovasti Maunu Särkilahden yritys tuomiokapitulin maineen ja arvon palauttamiseksi.¹⁰¹ Tulkinta kapitulireformista on varmasti oikeansuuntainen, sillä julkaistujen statuuttien avulla tuomiokapitulin toimintaperiaatteita selkeästi muutettiin.¹⁰² Sen sijaan varsinaisesta kansliauudistuksesta ei voitane puhua, sillä nimetty uudistus koski käytännössä lähinnä tuomiokapitulin oman toiminnan kirjaamista eikä koko kansliatoiminnan reformoimista, toisin kuin aikaisemmassa tutkimuksessa on annettu ymmärtää.¹⁰³ Käytännössä ainoa kansliaa koskeva uudistus, joka statuuttijohdannossa mainitaan,

97 KB, Ms. A57 *Codex Cederhelmianus*.

98 Tulkinta käsikirjoituksen sisällöstä ja ajoituksesta perustuu tekemääni kodikologiseen tutkimukseen ja käsikirjoituskuvaukseen, Kallio 2017 d.

99 Jaakkola 1931, 128–139; vrt. statuutin kohtaan: ... *Näin täytyy toimia, jotteivät moukkamaiset maallikot ja oppimattomat kaupunkilaiset, jotka huolellisesti kirjaavat oikeustapauksensa, onnistuisi taidoillaan ylittämään sivistyneitä kirkonmiehiä, joiden hyvästä syystä tulisi toimia esimerkkinä maallikoille...*

100 Pirinen 1956, 123.

101 Jaakkola 1931, 128–139.

102 Pirinen 1956, 107–115.

103 Jaakkola 1931, 111–140; Pirinen 1956, 117–127; Heikkilä 2010 a, 249; Heikkilä 2012, 33; Saarenpää 2019, 55.

koskee kapitulin kirjurin tehtävää. Kirjurin vastuulla oli vastedes kirjata kaikki kapitulin tekemät päätökset edellä mainittuihin vihkoihin.¹⁰⁴

Kansliauudistuksen johdannoksi leimattu teksti liittyy ennemminkin suoraan annettuihin statuutteihin ja niiden merkitykseen. Kyseessä kuitenkin olivat tuomiokapitulin ensimmäiset kirjalliseen muotoon laaditut statuutit, jotka koostuivat paitsi uusista lisäyksistä myös ikivanhoista käytänteistä, jotka nyt ensimmäistä kertaa kirjoitettiin muistiin. Näin ollen viittaus inhimillisen muistin heikkouksista ei kosketa ainoastaan ylös kirjaamattomia päätöksiä vaan myös tuomiokapitulin toimintaa ohjaavia säädöksiä.

Kevään 1474 kapitulisäännön päätös säännönmukaisesta kirjaamisesta ei suinkaan ollut ensimmäinen eikä viimeinen Turun hiippakunnassa annettu määräys koskien muistiin merkitsemistä. Piispa Hemmingin vuodelta 1352 säilyneet statuutit ohjeistivat seurakuntapappeja huolelliseen kirjanpitoon. Statuutin mukaan jokaisen papin tuli kirjata ylös kirkon tilat, kirjat, vaatteet sekä koristukset, minkä lisäksi tuomiokirkon prelaatin tuli laatia niistä inventaarioluettelo.¹⁰⁵ Kirjaamiseen palattiin myös piispa Maunu Särkilahden statuuteissa vuonna 1491, jolloin määrättiin uusien säädösten kirjaamisesta erityiseen niteeseen sekä tärkeimpien asioiden kopioimisesta kapitulin rekisteriin.¹⁰⁶

Ohjeistuksia oli luonnollisesti annettu myös koko Uppsalan kirkkoprovinsin mittakaavassa. Arbogassa pidetyssä provinsiaalikonseilissa oli jo vuonna 1396 annettu tuomiokapitulien kirjallista toimintaa ohjaava statuutti. Statuutin kymmenennessä pykälässä ohjeistettiin jokaista tuomiokirkkoa kopioimaan kirkon alkuperäiset privilegiokirjeet erityiseen rekisteriin, jotta ne eivät jatkuvan käytön ja kulutuksen vuoksi tuhoutuisi ja olisivat siten hyödynnettävissä niin usein kuin tarpeellista.¹⁰⁷ Statuuttitekstissä viitataan kirkkoa ja papistoa kohtaan tehtyihin loukkauksiin, joiden seurauksena konseiliin täytyi puolustaa kirkkoa ja sen saavutettuja oikeuksia.¹⁰⁸

104 FMU 3568.

105 FMU 624.

106 ... *Insuper statutum est, quatenus scriba capituli ingrossare debeat omnia statuta de novo edenda et similiter causas occurrentes et quod debeat habere unum speciale volumen ingrossandorum statutorum et caussarum, ex quo elici debent puncta memoria digna et in libris capituli registrari...* FMU 4395; ks. Heikkilä 2010 a, 249.

107 *item ne originalia privilegiorum libertatis ecclesiastice per frequentem monicionem macentut, deturpentur seu alias per sigillorum rupcionem destruanter, mandamus ut quelibet cathedralis ecclesia speciale registrum eorum privilegiorum habeat, de quibus copie eorundem recipi poterunt quociens fuerit oportunum...* Reuterdahl 1841, 99.

108 *Et mandatis nostris firmiter obedire mira et inscrutabilis providencia Dei Summi nostri diligenter retinens in Sua dispositione censuram circa Petri naviculam videlicet Sacrosanctam ecclesiam catholicam quam sub caritatis ineffabilis dulcedine copulavit, ita sue benignitatis affectum, protectionis auxilium gloriose continuare curavit quod ex commotione pararettur eidem tranquillitas, et in auram mitiscentibus procellosi turbinis fluctibus ab instantibus periculis prorsus servaretur immunis, providerat gracia ex alto Dei iusticia, reges principes et orbis terre presides actibus humanis preficere, ad quorum nutum staret*

Annettujen määräysten konkreettisia seurauksia on kuitenkin vaikea arvioida. Esimerkiksi Ruotsin muista hiippakunnista säilyneet kopiokirjat ajoittuvat monelta osin jo provinsiaalikonseiliin edeltäneeseen aikaan, sillä Uppsalan kopiokirja on ajoitettu jo 1340-luvulle ja Linköpingin sekä Strängnäsän kopiokirjojen laadinta on aloitettu 1390-luvun alkupuolella.¹⁰⁹ Tämän perusteella on varsin mahdollista, että Arbogan provinsiaalikonseilissa annettu statuutti vain vahvisti olemassa olevia käytäntöjä ja ohjasi neljää muuta ruotsalaista hiippakuntaa noudattamaan Uppsalan, Strängnäsän ja Linköpingin esimerkkiä. Arbogan konseiliin kopiointiin ohjaava statuutti kirjattiin myöhemmin osaksi kirkkoprovinsin statuuttikompendiota arkkipiispa Nicolaus Ragvaldin aikana vuonna 1441.¹¹⁰ Kaikkiaan on todettava, että varsinaista alkusäystä tai syytä turkulaisten kopiokirjojen laatimiseen tuskin voidaan käsikirjoitusten ulkopuolisista lähteistä löytää. Siksi on syytä tarkastella, mitä ajoituksesta tai kopiokirjojen syntyhistoriasta voidaan sanoa käsikirjoitusten sisällön ja ennen kaikkea niiden kodikologisten ominaisuuksien perusteella.

2.3 Käsikirjoitusten ajoittaminen

Keskiaikaisten käsikirjoitusten ajoittaminen perustuu varsin usein käsikirjoituksen ulkoisiin piirteisiin ja materiaalsiin ominaisuuksiin ja siihen, missä suhteessa ne ovat aikaisemmin tutkittuihin esimerkkeihin. Ajoittaminen voi siis perustua sekä paleografisiin että kodikologisiin perusteisiin ja joissakin tapauksissa käsikirjoituksen tekstisisältöön ja vaikkapa siinä esiintyvään sanastoon. Oman tutkimukseni lähtökohta ajoittamisen näkökulmasta on kartoittaa, mitä kaikkia käsikirjoituksen piirteitä voidaan käyttää ajoittamisen apuvälineenä ja minkälainen kuva kopiokirjojen ajoituksesta saadaan näitä eri piirteitä analysoimalla. Turkulaisten kopiokirjojen kohdalla mahdollisia ajoitusperusteita tai apuvälineitä on useita, sillä Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensuksen ajoitusta on mahdollista tarkastella käsikirjoitusten materiaalistien ominaisuuksien lisäksi myös sisällön näkökulmasta. Tässä tapauksessa kodikologisia ajoittamisperusteita ovat käytetty kirjoitusalue eli paperi, käsikirjoitusten rakenne ja sisällön suhde erityisesti rakenteeseen ja kopiointitapaan. Sisältö ei siis suoranaisesti ole itsenäinen ajoittamisperuste kopiokirjojen kohdalla, mutta sisällön tarkastelu yhdessä kodikologisten piirteiden kanssa voi auttaa ajoituksen tekemisessä. Myös paleografinen analyysi on yleensä merkittävässä roolissa käsikirjoitusten ajoittamisessa. Menetelmänä se ei kuitenkaan ole kovin tarkka, ja parhaimmillaan se tukee muiden ominaisuuksien perusteella tehtyä tulkintaa. Tämä oikeastaan pätee kaikkiin ajoittamismenetelmiin, ja varmin tapa ajoittaa lähteitä onkin hyödyntää kaikkia käytettävissä olevia menetelmiä.

sedare vim tempestatis, ut ipsorum ministerio iustrorum et delinquencium merita digni censura indicii tractarentur iustisque equitatis tramitem... Reuterdahl 1841, 92.

109 Ståhl 2004, 77–97; Pirinen 1956, 118.

110 Pirinen 1956, 119.

2.3.1 Ajoittaminen paleografisin perustein

Paleografian tutkimuksen yksi perustarkoituksista on aikaisemmin tunnistamattomien käsikirjoitusten tai yksittäisten tekstien ajoittaminen ja paikantaminen niissä käytettyjen käsialojen perusteella.¹¹¹ Tieteenalan keskeisiä kysymyksiä ovatkin muun muassa, mitä tyyliä kirjoitustapa edustaa ja mitä sen ominaispiirteiden avulla voidaan sanoa kyseisen tekstin kirjoituspaikasta tai ajankohdasta. Vanhemmassa tutkimuksessa paleografia on usein mielletty kokemuksen kautta saavutettavana erityistaitona, jonka haltuun ottaminen tutkijan ahkeran harjoittelun tuloksena vasta mahdollistaa erilaisten käsialojen tunnistamisen ja niiden ajoittamisen.¹¹² Näkemys on sittemmin kyseenalaistettu monien alan tutkijoiden toimesta, ja paleografian tutkimus on jatkuvasti kehittynyt kvantitatiivisempaan ja analyyttisempaan suuntaan.¹¹³ Silti kysymys ajoituksesta ja erityisesti siihen liittyvistä kriteereistä on edelleen ajankohtainen. Miten käsiala toimii ajoituksen perusteena tai miten sen avulla voidaan sanoa, koska jokin käsikirjoitus on laadittu? Entä kuinka tarkkaan käsialan perusteella on edes mahdollista ajoittaa erilaisia lähteitä?

Käytännössä keskiaikaisten (tai minkä tahansa muunkin aikakauden) aineistojen ajoittaminen paleografisen tutkimuksen keinoin perustuu aina vertailuun ajoitettujen ja ajoittamattomien lähteiden välillä. Vertailun tekeminen edellyttää, että ajoitetuista lähteistä voidaan muodostaa jonkinlainen aikajana, johon aikaisemmin ajoittamaton lähde voidaan käsialassa esiintyvien piirteiden avulla sijoittaa. Tällaisen asteikon luotettavuuteen tai tieteelliseen kestävyyyteen liittyy kuitenkin useita haasteita.¹¹⁴ Haasteet kytkeytyvät laajemminkin paleografian tutkimuksen ydinkysymysten ympärille, joista vähäisin ei suinkaan ole paleografien erilaiset tavat luokitella tietyn aikakauden käsialoja. Erinomaisena esimerkkinä toimii turkulaisissa kopiokirjoissaikin käytetty goottilainen kirjoitustapa, joka oli 1100-luvulta 1400-luvulle vallitseva käsialatyyppi Euroopassa. Kyseisestä kirjoitustyylistä kehittyi useita variaatioita käyttökohteesta, vuosisadasta ja maantieteellisestä alueesta riippuen.¹¹⁵ Yhteisestä nimestä huolimatta kirjoitustyyli oli aina aika- ja paikkasidonnaista ja eri ilmentymien keskinäinen vertailu on monestakin syystä hankalaa. J. P. Gumbertin mukaan goottilaisen kirjoitustavan morfologia on varsin huonosti tunnettu tai tutkittu asia

111 Katso esim. Bischoff 1990; Derolez 2003; Burgers 2008.

112 Esimerkiksi James 1906, 31; Bischoff 1990.

113 Tästä esimerkkinä digitaalisen paleografian tutkimuksen nousu ja näin ollen myös kvantitatiivisten menetelmien edelleen kehittäminen, ks. Aussems & Brink 2009, 293–308; Ciula 2005; Stokes 2009 309–340; Kehitys ei kaikilta osin ole kuitenkaan ollut yksimielistä ja tutkijoiden ristiriitainen suhtautuminen kvantitatiiviseen paleografiaan käy ilmi esim. Bischoff 1990, 3; Gantz 1990; Petrucci 1996, 403; Sirat 2006, 493.

114 Gumbert 2000, 5–8.

115 Goottilaisen paleografian ja sen eri variaatioiden määrittelyyn ja luokitteluun liittyviä tutkijoiden välisiä näkemyseroista Derolez 2003, 13–24. Ajasta ja paikasta riippuen samasta käsialasta käytetään kielialueittain vaihtelevia termejä.

ja sen vuoksi on hankala määritellä, mitä käsialan muutokset ja kehitys oikeastaan tarkoittavat ja mihin niitä pitäisi verrata.¹¹⁶

Usein paleografisessa tutkimuksessa keskitytään tietyn alueen tai instituution toimesta laadittuihin käsikirjoituksiin, joiden pohjalta koostetaan ajallinen kehys, jonka avulla samaan ryhmään kuuluvia käsikirjoituksia voidaan tietyin edellytyksin ajoittaa. Tämän menetelmän ongelma on käsialassa tapahtuvat muutokset tai kirjoitustyylien vaihtelu valitun otannan sisällä. Koska käsiala yhdenkin kirjoittajan laatimissa asiakirjoissa vaihtelee sivusta tai dokumentista toiseen, on mahdotonta sanoa, että juuri tämän piirteen perusteella kyseinen käsikirjoitus olisi laaditun kehysten mukaisesti tehty tietynä ajanjaksona. Tarkkojen luokitusten sijaan usein toimitaan varsin epävarmassa ja määrittämättömässä viitekehyksessä, jossa useimmat tulkinnat ovat vain mahdollisia vaihtoehtoja, eivät lopullisia totuuksia. Esimerkiksi käsikirjoitusluetteloissa käsiala on ajoitettu yleensä vuosisadan ja parhaimmillaankin neljännesvuosisadan tarkkuudella. Siksi Gumbertin mukaan verrokkiaineiston täytyy perustua ajoitettuihin käsikirjoituksiin ja nimenomaan sellaisiin, jossa ajoitus on helpposti todennettavissa. Toisekseen verrokkiaineiston täytyy olla selkeästi määritelty, myös suhteessa siihen, millaiseen aineistoon sitä voidaan hyödyntää. Kolmanneksi täytyy hyödyntää tarkkaa terminologiaa paitsi käsialatyypeille, myös niiden piirteille. Jonkun mielestä toinen käsialatyyppi on selkeämpi kuin toinen, joten yleiset luonnehdinnat eivät helpota tulosten arviointia tai vertailua.¹¹⁷ Esimerkiksi goottilaisia käsialoja on usein luokiteltu käsialan muodollisuuden tai epämuodollisuuden perusteella, joka pohjautuu paleografien subjektiiviseen arvioon ja on täten vaikeasti tieteellisesti todennettavissa.¹¹⁸

Turkulaisten kopiokirjojen kohdalla mahdollista verrokkiaineistoa on käytössä hyvin vähän. Tuomiokapitulissa laadittuja käsikirjoituksia ei kopiokirjojen lisäksi tunneta ja muutoinkin kopiokirjat poikkeavat muista käsikirjoitustyypeistä sisällöltään ja toteutustavaltaan niin paljon, että keskinäinen vertailu on hankalaa.¹¹⁹ Turkulaisessa kontekstissa ainoa verrokkiaineisto muodostuu muista säilyneistä kopiokirjakäsikirjoituksista, mikä tarkoittaa Turun tuomiokirkon Mustan kirjan lisäksi Skokloster Codex Aboensista, Piispa Maunun kopiokirjaa sekä Pyhän Sigfridin alttarin kopiovihkoa.¹²⁰ Näistä neljästä kopiokirjasta ainoastaan piispa Maunun kopiokirjan kohdalla voidaan olla kohtalaisen varmoja ajoituksesta. Maunu Särkilahti hoiti Turun piispan virkaa vuosina 1489–1500, ja tämän tiedon ja kopiokirjan sisällön

116 Gumbert 2000, 5–8.

117 Gumbert 2000, 5–8.

118 Hyvä esimerkki tästä Brown 1990.

119 Turkulaisesta kirjatuotannosta ks. Keskiäho 2008; Tahkokallio 2010.

120 Muu Turkuun yhdistetty käsikirjoitusaineisto koostuu pääosin liturgisista käsikirjoituksista ja on täten fyysiseltä rakenteeltaan, sisällöltään ja käsialaltaan täysin kopiokirjoista poikkeavaa. Toisekseen tutkimus ei ole kyennyt aukottomasti osoittamaan, että Turkuun yhdistetyt käsikirjoitukset olisi laadittu Turussa.

perusteella kopiokirjan aktiivinen käyttö sijoittuu todennäköisesti 1490-luvulle.¹²¹ Yksi vahvistettu esimerkki ei kuitenkaan tarjoa riittävää pohjaa muiden kopiokirjojen ajoituksen tekemiseen.

Yksi mahdollisuus olisi laajentaa verrokkiaineistoa esimerkiksi muista Uppsalan arkkhiippakunnan tuomiokapituleista säilyneisiin kopiokirjoihin, mutta niistäkin vain pieni osa on voitu ajoittaa käsikirjoituksesta suoraan löytyvien tietojen avulla. Yleisesti hyväksyttynä paleografian verrokkiaineistona on pidetty *Catalogues de manuscrits datés (CMD)* -julkaisusarjaa, joka käsittää yhteensä yli neljäkymmentä osaa. Niteisiin on koottu ajoitettuja esimerkkejä keskiaikaisista käsikirjoituksista ympäri Eurooppaa painottuen myöhäiskeskiaikaisiin aineistoihin.¹²² Myös ruotsalaisesta aineistosta on julkaistu kaksi omaa nidettä, mutta valikoidut esimerkit koostuvat lähinnä Uppsalan yliopistonkirjaston C-kokoelmaan kuuluvista käsikirjoituksista, joista valtaosa on peräisin Vadstenan birgittalaisluostarista. Tuomiokapituleista tai tuomiokirkoista peräisin olevaa aineistoa on huomattavasti vähemmän.¹²³ Nimenomaan ajoitettuja katalogeja tai paleografista tutkimusta, joka voisi toimia ajoituksen apuvälineenä, ei pohjoismaisessa kontekstissa juuri ole.

Käsikirjoitukset tai niistä laaditut katalogit eivät kuitenkaan ole ainoa lähde, joita voidaan hyödyntää paleografisen aikajanan laatimisessa. Päivätyt ja täten myös ajoitetut asiakirjat voivat yhtä hyvin toimia ajoituksen perusteena. Tämä perustuu yksinkertaisesti siihen, että varsinkin myöhäiskeskiajalla kirjojen ja asiakirjojen laatijat olivat usein samoja henkilöitä, jolloin keinotekoinen jaottelu diplomatiikan ja kodikologian välillä ei ainakaan paleografian näkökulmasta toimi.¹²⁴ Yksi esimerkki näiden kahden tieteenalan kohtaamisesta ja hyödyntämisestä on J. W. Burgersin tutkimus alankomaalaisista 1300–1400-luvuilla laadituista asiakirjoista, jossa Burgers hyödyntää Gerard Lieftinckin ja Peter Gumbertin kehittämää luokittelua goottilaisen kirjoitustavan eri tyyleistä tai ilmentymistä alankomaalaisessa aineistossa samalla ajanjaksolla. Luokitus perustuu nimenomaan niin kutsuttuihin kirjakäsialoihin eli käsikirjoituksissa käytettyihin kirjoitustyyliin. Lieftinckin ja Gumbertin CMD-sarjaan kuuluvassa julkaisussa goottilainen kirjoitustapa jaetaan kolmeen erilaiseen tyyppiin, jotka ovat *Littera gothica textualis* (kaksiosainen a-kirjain, ei lenkkejä kirjainten yläosassa eivätkä kirjaimet f tai s mene viivan alapuolelle), *Littera gothica cursiva* (yksiosainen a, kirjainten yläosassa lenkit ja f sekä s menevät viivan alapuolelle) sekä *Littera gothica hybrida* (yksiosainen a, ei lenkkejä, mutta s ja f menevät viivan alapuolelle).¹²⁵ Kustakin tyyppistä on kerätty kymmeniä ajoitettuja esimerkkejä, joiden avulla voi tarkastella kirjoitustyypeissä tapahtunutta kehitystä

121 Kallio 2017c.

122 CMD-sarjasta ks. lisää Derolez 2003, 11–13.

123 Hedlund 1977; Hedlund 1980.

124 Kwakkel 2012, 162–170.

125 Gumbert 1988, 12–15.

kolmen vuosisadan pituisella ajanjaksolla.¹²⁶ Burgers on soveltanut Lieftinckin ja Gumbertin laatimaa luokittelua 1300- ja 1400-luvuilla laadittuihin alankomaalaisiin asiakirjoihin. Hänen mukaansa jaottelu ja niiden sisältämä ajallinen kehitys näkyvät asiakirja-aineistossa samaan tapaan kuin käsikirjoituksissakin. Täten aikaisempi paleografinen tutkimus ja toisaalta asiakirjoista saatava ajallinen kehitys linkittyvät hienosti toisiinsa. Toisin sanoen ajoitettuja asiakirjoja on mahdollista hyödyntää käsikirjoitusten ajoittamisessa.¹²⁷ Voisiko siis Turusta säilyneitä asiakirjoja hyödyntää samalla tavalla kopiokirjojen ajoituksen apuna käyttämällä niitä verrokkiaineistona?

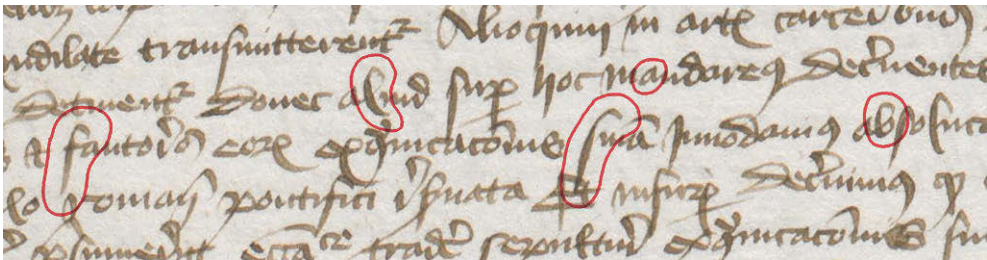
Luotettavimman verrokkiaineiston kopiokirjojen kannalta muodostaisi nimenomaan Turun tuomiokapitulissa tai piispan kansliassa tuotetut asiakirjat. Tällaisia alkuperäisinä säilyneitä asiakirjoja on säilynyt vain muutamia, joten varsinaisen aikajanan tai skaalan rakentaminen perustuisi hyvin pieneen korpukseen. Vaikka tieteellisesti kestävä kokonaisuutta ei näiden vähien asiakirjojen perusteella voitaisiakaan rakentaa, on silti kiinnostavaa tarkastella minkälaisen ajallisen ja paleografisen kehityksen säilyneet asiakirjat muodostavat. Erityisesti asiakirjoissa käytetty goottilainen kursiivi oli käytössä myös Turun tuomiokapitulissa ja piispankansliassa. Näin ollen kaikki säilyneet asiakirjat ja kopiokirjat on kirjoitettu kyseistä kirjoitustapaa käyttäen. Terminä goottilainen kursiivi kattaa laajan joukon käsialatyyppejä paavilisen kanslian *cancellerescasta* englantilaiseen *anglicanaan*.¹²⁸ Muutama yhteinen nimittäjä näistä eri alatyypeistä kuitenkin löytyy. Goottilainen kursiivi on tapana määrittellä tiettyjen kirjainten ulkomuodon eli käsialan morfologian perusteella. Käsialan kolme yleisintä tunnusomaista piirrettä ovat yksiosainen a-kirjain, pitkät s- ja f-kirjaimet alapidennyksineen sekä b, h, k ja l -kirjaimet, joissa useimmiten on kirjaimen oikealle puolelle piirtyvä lenkki. Nämä ominaispiirteet ovat tunnistettavissa myös turkulaisissa kopiokirjoissa käytetyistä käsialoista. Kuvaan 1 on punaisella ympyröity goottilaisen kursiivin tunnusomaiset piirteet Mustan kirjan yhdeltä lehdeltä.

Vaikka käsialatyyppi sinänsä pysyi samana kopiokirjojen kopiointiprosessin aikana ja itse asiassa koko Turun keskiaikaisen tuomiokapitulin ajan, tapahtui kirjoittamisessa ja kirjoittamistavoissa jatkuvasti muutoksia. Muutosta voidaan havainnollistaa esimerkiksi Turun piispojen eri vuosikymmeninä lähettämien kirjeiden avulla. Varsinaisen korpuksen tai aikajanan rakentaminen edellyttäisi kaikkien säilyneiden kirjeiden huolellista luettelointia ja analysointia. Käsialassa tapahtuneiden muutosten tai niissä esiintyvien eroavaisuuksien osoittamiseksi riittää kuitenkin muutaman esimerkin lähempi tarkastelu.

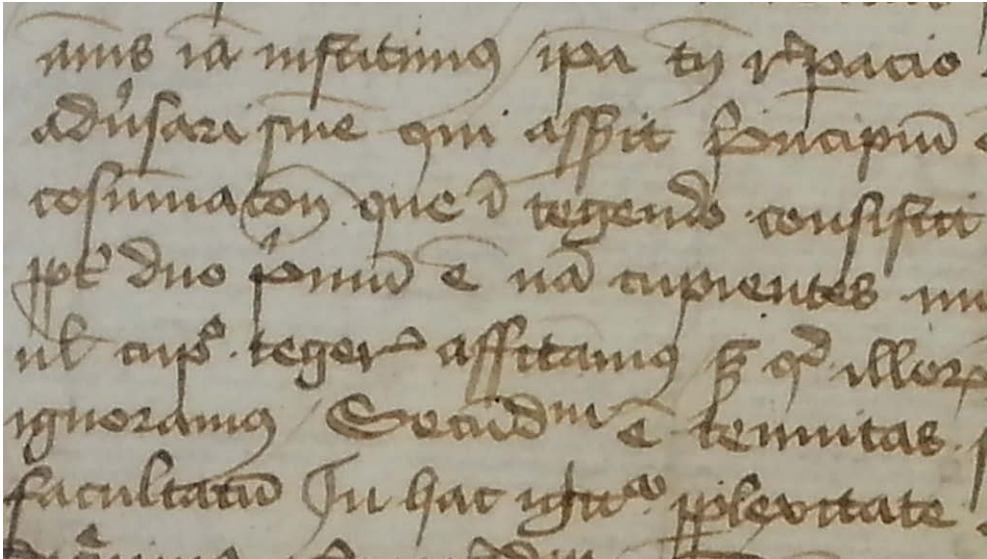
126 Gumbert 1988, 12–15. Aineisto pohjautuu alankomaalaisiin käsikirjoituksiin, mutta tutkimuksessa käytetty terminologia on otettu käyttöön laajemmin paleografian tutkimuksessa.

127 Burgers 2008, 30–31.

128 Derolez 2003, 142–152.

Kuva 1. Turun tuomiokirkon Musta kirja f. 52.

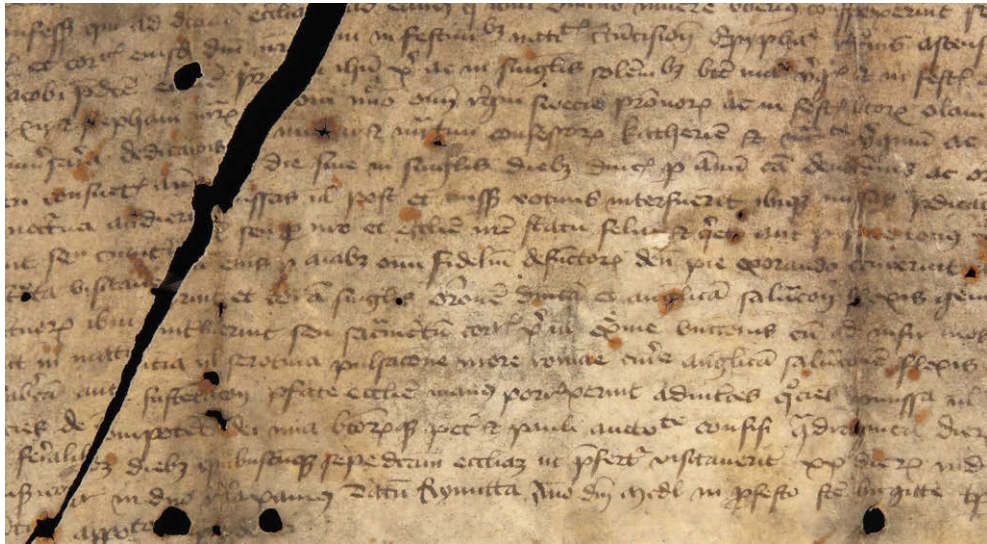
Kuva 2. Maunu Tavastin kirje toukokuulta 1445. DF 2614.

Ensimmäinen valitsemistani esimerkeistä on Maunu II Tavastin kirje toukokuulta 1445 (Kuva 2).¹²⁹ Kirjeessä käytetty käsiala on hyvin lähellä sellaista goottilaisen kursiiivin varianttia, jota käytettiin myös kirjojen kopioimisessa. Runsaista lyhenteistä huolimatta kirjaimet on piirretty huolella ja niiden erottaminen toisistaan on helppoa.

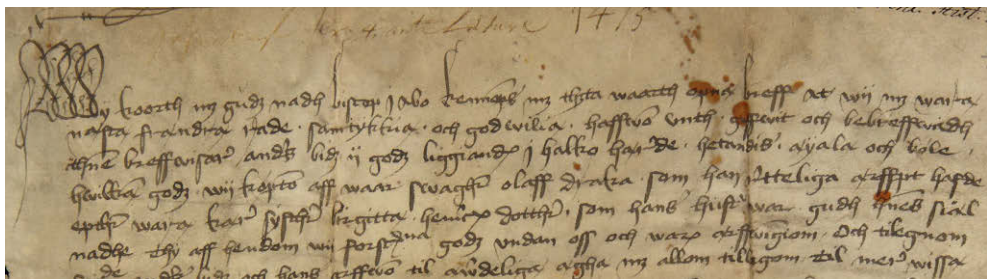
Toinen esimerkkinä on piispa Olavi Maununpojan kirje vuodelta 1450 (Kuva 3).¹³⁰ Eroa edelliseen kirjeeseen on ajallisesti vain viisi vuotta, mutta ero käsialojen välillä on kuitenkin huomattava. Tätä varmasti selittää osaltaan Maunu Tavastin ja Olavi Maununpojan välinen sukupolviero. Maunu Tavast opiskeli Prahassa ja valmistui sieltä baccalaureaukseksi vuonna 1396. Olavi Maununpoika puolestaan opiskeli

129 DF 2614.

130 DF 2854.

Kuva 3. Piispa Olavi Maununpojan kirje vuodelta 1450. DF 2854.

Kuva 4. Piispa Konrad Bitzin kirje vuodelta 1475. DF 3587.

Pariisissa ja vastaanotti sieltä maisterin arvon vuonna 1428. Piispojen opintojen välillä oli siis yli kolme vuosikymmentä.¹³¹

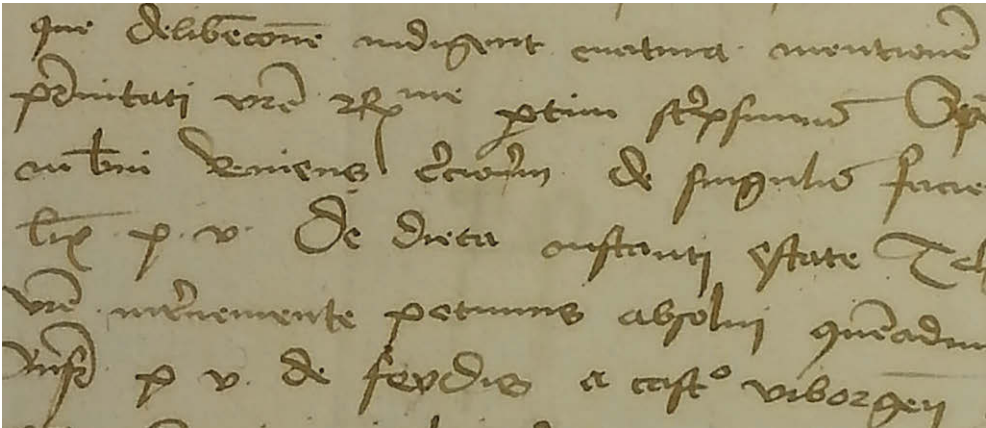
Piispa Konrad Bitzin kirje vuodelta 1475 (Kuva 4) on kirjoitettu pergamentille ja sen ylin rivi on koristeltu. Käsiä on pienempää kuin kahdessa aikaisemmassa esimerkissä, mutta tekstissä on selkeät sanavälit ja siinä on käytetty välimerkkejä erottamaan lauseita. Kirjainten toteutustapa poikkeaa selvästi reilut kaksikymmentä vuotta aikaisemmin kirjoitetusta Olavi Maununpojan kirjeestä.

Neljäs ja samalla viimeinen esimerkki on kirje piispa Maunu Särkilahden kansliasta, joka on päivätty vuodelle 1493 (Kuva 5). Tässä ductus on hyvin suora, kirjaimet ovat verrattain matalia ja m, n ja i sekoittuvat helposti toisiinsa.¹³² Saman

131 Maunu Tavastin opinnoista Palola 2000, 116–122; Olavi Maununpojan opinnoista Palola 2000, 123–140.

132 Ductuksella tarkoitetaan tässä yhteydessä kirjainten toteutustapaa Derolez 2003, 6–7

Kuva 5. Maunu Särkilahden kirje huhtikuulta 1493. DF 4480.

kirjoittajan käsialaa on nähtävissä myös Piispa Maunun kopiokirjassa, joka ajoittuu samalle vuosikymmenelle.¹³³

Edellä esittämiäni esimerkkien välisten eroavaisuuksien havainnollistamiseksi olen koonnut eri kirjeiden käsialojen kuvaukset taulukkoon (Taulukko 1). Taulukon tarkoituksena on nostaa esiin niitä piirteitä ja ominaisuuksia, joiden avulla paleografisen aikajanan rakentaminen olisi mahdollista. Valitsemani neljä esimerkkiä ovat selvästi toisistaan eroavia ja siten osoittavat käsialassa tapahtuneita muutoksia lyhyelläkin aikavälillä.

Kuten näistä esimerkeistä käy ilmi, kirjoitustapa muuttui pelkästään tuomiokapitulini piirissä muutaman vuosikymmenen sisällä. Muutoksia ei tapahtunut ainoastaan kirjainten muodoissa, isoissa alkukirjaimissa tai kirjainyhdistelmissä, vaan myös kirjoittajien tapa käyttää lyhenteitä, välimerkkejä tai sanavälejä vaihtelee suppeassakin aineistossa. Kirjoittamisen tai käsialan luonnollisen kehityksen lisäksi tähän varmasti vaikutti se, että useat tuomiokapitulini jäsenet opiskelivat ulkomaisissa yliopistoissa ennen kapituliuuraansa tai sen aikana ja opintojen myötä myös heidän käsialansa sai vaikutteita niin kutsutuista yliopistokäsialoista.¹³⁴ Onkin hyvä muistaa, että syrjäisestä sijainnistaan huolimatta Turku oli osa Eurooppaa ja sen kirjallisen kulttuurin vaikutuspiiriä.

Ajoittamisen näkökulmasta piispojen kirjeet tarjoavat suppean, mutta silti yllättävän käyttökelpoisen verrokkiaineiston kopiokirjojen näkökulmasta. Toki paleografisen aikajanan hyödyntäminen edellyttäisi perusteellisempaa vertailua ja tutkimusta

mukaan eli missä suunnassa ja järjestyksessä kirjainten osat on piirretty; vrt. Cherubini & Pratesi 2010, 21–22.

133 Esimerkiksi käsikirjoitus RA, Ms. A 3, f. 6 v.

134 Tuomiokapitulini jäsenten ulkomaisesta opinkäynnistä Nuorteva 1997; yliopistokäsialoista ks. Cencetti 1997, 193–198; Cherubini & Pratesi 2010, 471–478.

Taulukko 1. Käsialojen kuvaukset piispojen kirjeistä.

Kuva	Piispa	Piispuuskausi	Kuvaus käsialasta
2	Piispa Maunu II Tavast (n. 1370–1452)	1412–1450	Pyöreä s sanan lopussa, erottaa lauseet isoilla alkukirjaimilla, tekstin asetelussa sanavälit ja rivivälit ovat tasaisen huolitellut, i-kirjaimet merkitty pisteellä eli diakriittisellä apex-merkillä, g:n lenkki kääntyy vasemmalle ja melkein sidotaan kiinni vartaloon ja d tyypillinen Skandinaviassa ja saksalaisessa aineistossa, ductus pystysuuntainen, mutta lievästi nojaa oikealle, m, n, jalat ja i teräviä. a-kirjaimen muoto vaihtelee kirjaimen sijainnin mukaan, onko alussa, keskellä vai lopussa.
3	Piispa Olavi Maununpoika (1405–1460)	1450–1460	Vähemmän formaali kuin edellinen esimerkki, tasaiset rivit, mutta sanavälit ei, u-kirjaimet pyöreämpiä, i-kirjaimissa ei pisteitä, tyypillinen kursiivi e, joka saattaa sekoittaa c-kirjaimen kanssa, ei juuri isoja kirjaimia, useita erilaisia d-kirjaimia, s- ja f-kirjainten pystyvedon runko on hyvin paksu.
4	Piispa Konrad Bitz (1426–1489)	1460–1489	Ylin rivi koristeltu, käsiala pienempää, ei isoja alkukirjaimia, 4 rivin korkuinen initiaali W, y:n pisteet, ei niin tasaiset rivit, mutta selkeät sanavälit, käytetty välimerkkejä erottamaan lauseita, i-longa (pitkä i), kun esiintyy yksikseen tai jälkimmäisenä kahdesta i:stä, f ja s taas hyvin paksuvartalaisia, kirjaimia ei juuri sidottu toisiinsa, esim. och tai abo sanoissa o selvästi erillään, toisaalta d ja e kirjaimet on sidottu sanan loppuissa yhteen.
5	Piispa Maunu III Särkilähti (n. 1430–1500)	1489–1500	Matala ja kirjaimet sidottu toisiinsa, hyvin pyöreät d-kirjaimet, &-lyhenne, pyöreä s sanan lopussa, tosin erilainen kuin 1445 Maunu II Tavastin kirjeessä, lyhenteet merkitty hyvin selkeästi kaarilla, re/ri -lyhenne muistuttaa anglicanan ”leijonanhäntää”.

laajemman lähdeaineiston pohjalta. Toisaalta muutamankin esimerkin perusteella voidaan sanoa, että kopiokirjoissa ja kirjeissä esiintyvät käsialat käyvät osittain yksiin, ja onkin todennäköistä, että ainakin Turun tuomiokirkon Mustaa kirjaa on kopioitu usealla vuosikymmenellä.

2.3.2 Kopiokirjojen ajoittaminen sisällön perusteella

Seuraavaksi tarkastelen Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen ajoitusta niiden sisällön perusteella. Kopiokirjoihin kopioidut asiakirjat ovat aikaisemmassa tutkimuksessa toimineet pääasiallisena ajoittamisperusteena, ja kopiokirjojen kopiointiajankohta on asiakirjapäiväysten valossa rajattu käytännössä reilun vuosikymmenen pituiselle ajanjaksolle vuosiin 1474–1490.¹³⁵ Kuitenkin jo pelkän karkean paleografisen vertailun mukaan kopiointijakso vaikuttaisi olleen huomattavasti pidempi. Mitä siis kopiokirjojen sisältämät asiakirjat kertovat käsikirjoitusten ajoituksesta?

Lähtöpointeenä Mustan kirjan ajoittamiselle on tunnetusti toiminut kapituli uudistuksen tai tarkemmin uudistusta koskeneiden statuuttien antaminen keväällä 1474. Kopiointityön päättymisajankohta sen sijaan on ajoitettu lähinnä kopiokirjaan kopioitujen asiakirjojen päiväysten perusteella. Jalmari Jaakkolan menetelmä koko käsikirjoituksen kopiointikronologian selvittämiseksi on ollut tarkastella, kuinka suuri osa Mustaan kirjaan kopioiduista asiakirjoista on päivätty ennen vuotta 1474 ja kuinka moni taas kyseisen ajan kohdan jälkeen. Kaiken kaikkiaan käsikirjoitukseen sisältyy yli 600 ennen vuotta 1474 päivättyä asiakirjaa, kun taas sen jälkeen päivättyä on vain kolmisenkymmentä. Tästä Jaakkolan tekemästä vertailusta puuttuvat esimerkiksi inventaarioluettelot, jotka sisältävät merkintöjä pidemmältä ajanjaksolta.¹³⁶

Jaakkolan mukaan asiakirjapäiväysten painottuminen ennen vuotta 1474 annettuihin asiakirjoihin tukee tulkintaa siitä, että säännöllinen kopiointityö olisi tuomiokapitulissa aloitettu kapituli uudistuksen tuloksena. Kopiointityön päättymisen ainoa ajoitusperuste puolestaan on Jaakkolan mukaan vuoden 1474 jälkeen päivätyn asiakirja-aineiston kronologinen analysointi. Analysointia varten Jaakkola on laatinut luettelon kaikista vuoden 1474 jälkeen päivätyistä asiakirjoista. Hänen argumenttinsa selkiyttämiseksi olen koonnut taulukkoon 2 Jaakkolan luettelossa olleet tiedot ja lisännyt kustakin asiakirjasta vielä niiden editionumeron, sillä kaikilla luettelon asiakirjoilla ei ole otsikkoa. Toisin kuin alkuperäisessä luettelossa, olen lisännyt tiedossa olevan päiväyksen jokaisen asiakirjan eteen.

Taulukko 2 sisältää kaikkiaan kolmekymmentäkahdeksan asiakirjaa, joista kahden kopion tarkasta antamisvuodesta ei ole tietoa. Mitä luettelo sitten kertoo Jaakkolan mukaan Mustan kirjan kopiointiajankohdasta? Hän on tulkinut asiakirjojen jakautuvan ajallisesti kahteen ryhmään, joista ensimmäisen muodostavat vuosilta 1474–1488 olevat asiakirjat ja toisen vuosina 1501–1515 päivätty asiakirjat. Ensimmäisen ryhmän asiakirjojen sijoittuminen asiayhteyden perusteella tasaisesti kopiokirjan alkuosasta loppupuolelle saakka, on Jaakkolan mukaan osoitus kopiointityön säännöllisestä jatkumisesta 1480-luvun lopulle saakka, jonka jälkeen

135 Heikkilä 2010 a, 252.

136 Jaakkola 1931, 180–210.

Taulukko 2. Vuoden 1474 jölkeen päivätyt asiakirjat Mustassa kirjassa Jalmari Jaakkolan mukaan.

Folio-numero	Asiakirjan päiväys	Asiakirjan otsikko	REA -editio-numero
214r	1474	Super limitibus inter Paymala et Sirila	646
266v	1475		356
188r	1477		649
138v	1477	Super Radila seu Teensw	650
224v	1477	Super haermalax	653
225r	?		654
187v	1477		655
187v	?	Super Kurwla in Nummis	656
186v	1477	In presencia Øndo Ar:ni, Laurencio Jonisson, Symonis epytonsoris, Johannis Pedersson sartoris et mej Magni Nicolai	658
59r	1477		664
59r	1477		665
275v	1478	Littera domini Stenonis Sture super predio Maekinpae parroquia Sau, vendito pro iic marcis	669
59r	1478		670
283r	1479	Super Pankioki et Kymekallio	672
191r	1480		676
71v	1482	Contra rectores Sclarium	680
15v	1483	Littera confirmacionis curie presibitalis jn Akas	681
202r	1484	Super predio Kywikyla jn parroquia Virmoo	682
182v	1486	Super curia beati Eri in vico Tauastie	683
195v	1486	Super curia beate Katerine apud ampnem	684
17r	1486	Priuilegium reuerendi patris Conradj episcopi Aboensis super quarta decimare, etc:a	686
17v	1486	Super quarta decimarum canonici residentibus et non aliis concessa	687
182v	1488	Super curia sancti Eri jn vico eccelse	688
277v	1490	Super predio Melkyla in Janakala et duobus molendinis ibidem venduties domino Magno Laurentij, archidiacono Aboensi, per dominus Ericum Jacobj pro hij narcis	689

276v	1501	Super predio Krowala in parrochia Saw, vendito pro iii marcis	691
275r	1501	...litera fundacionis iijor missarum jn capella sancte crvcis	692
268v	1504	Copia litterarum quomodo dominus Johannes Dürhake obtinuitv clx marker jn dicto fundico Tholess	693
258r	1504	Littera super multiplicandis et de novo erigendis et fundandis ecclesiis per diocesi Aboensem anno mdiiii impetrata	694
268v	1508		695
269r	1508	Iste dominus Johannes ex conuncione...	696
269v	1508	Copia domini Svantonis gubernatoris super eadem parte...	697
270r	1509	Super permutacione curie et fundici...	698
270r	1509	Copia litterarum Katherine filie aurifabrj quem ex hereditate...	699
269v	1509	Copia litterarum Swen Myre super una...	700
268v	1509		701
282r	1513	Inter Korpelax et Heykyla littera...	702
35r	1513	Littera libertatis super prejdīs Wrola, Warienkorffua...	703
270r ½	1515	Super bonis mense archidiaconatus in ecclesia Aboensi etc	711

säännönmukainen kopiointityö on asiakirjapäiväysten perusteella päätynyt. Koska 1480-luvulla annettuja asiakirjoja on kopioitu Mustan kirjan alkuosaan eli folioille 1–166 vain neljä kappaletta ja nekin ovat selvästi myöhempiä lisäyksiä, Jaakkola arvelee Mustan kirjan alkuosan kopiointityön olleen pääosin valmis 1480-luvulla. Samalla periaatteella Jaakkola tulkitsee Mustan kirjan jälkimmäisen osan kopiointityön sijoittuneen vuosien 1486–1490 väliselle ajanjaksolle.¹³⁷

Musta kirja jakautuu kahteen osaan kopiokirjan sisällön perusteella. Ensimmäinen osa, joka käsittää foliot 1–166, sisältää yleisiä hiippakuntaa koskevia asiakirjoja, kuten esimerkiksi privilegio- ja indulgenssikirjeitä. Foliolta 168 foliolle 283 ulottuva kopiokirjan toinen jakso puolestaan sisältää lähes yksinomaan Turun tuomiokirkon alttareita sekä tuomiokapitulin virkoja koskevia asiakirjoja.¹³⁸ Käsikirjoitukseen kopioitujen asiakirjojen antoajankohtien perusteella on Mustan kirjan säännöllisen

137 Jaakkola 1931, 183–191.

138 Kallio 2017 a.

kopioinnin ajateltu jatkuneen vuodesta 1474 aina vuoteen 1488. Ajoitus perustuu siihen, että kyseiseltä ajanjaksolta on kopioitu vähintään yksi asiakirja lähes jokaiselta vuodelta, mikä Jalmari Jaakkolan mukaan tarkoittaa säännönmukaisen kopiointityön jatkumista. Hänen mielestään kopiointijakson eheyttä korostaa myös se, että kyseiselle ajanjaksolle ajoittuvat asiakirjat on kopioitu eri puolille kopiokirjaa eikä esimerkiksi pelkästään sen loppuosaan. Koska vuoden 1488 jälkeen asiakirjoissa tulee useamman vuoden aukko, on Jaakkolan mielestä selvää, että aktiivisen kopioinnin on täytynyt päättyä ennen sitä.¹³⁹

Tätä myöhempien merkintöjen sen sijaan on ajateltu olleen ainoastaan yksittäisiä lisäyksiä kopiokirjan sisältöön. Tätä on perusteltu sillä, että vuosille 1474–1488 ajoittuvat asiakirjat on kopioitu tasaisesti eripuolille käsikirjoitusta eikä ainoastaan sen loppuun. Selvä aukko asiakirjojen päiväyksissä vuosien 1488 ja 1501 välillä puolestaan osoittaa aikaisemman tutkimuksen mukaan selvästi sen, että säännönmukainen kopiointityö on loppunut vuoteen 1488.¹⁴⁰ Käsikirjoituksen kaksi osaa on asiakirjojen perusteella ajoitettu siten, että ensimmäinen osa olisi kopioitu vuosien 1474–1480 välisenä aikana, kun taas käsikirjoituksen jälkimmäinen osa ajoittuisi vuosien 1486–1490 väliselle ajanjaksolle.¹⁴¹ Tämä tulkinta perustuu kuitenkin siihen lähtöolettamukseen, että kopiointia ei aloitettu ennen vuotta 1474.

Aikaisemmasta tulkinnasta heijastuu käsitys käsikirjoituksen laatimisesta suoraviivaisena prosessina, jossa asiakirjoja on kopioitu järjestyksessä kopiokirjan ensimmäiseltä lehdeltä alkaen ja jatkaen samalla tavalla aina sidoksen loppuun saakka. Todellisuudessa käsikirjoituksen kopioiminen ja kokoaminen tehtiin yleensä pienemmissä paloissa. Keskiaikaiset käsikirjoitukset koostuvat pienistä osakokonaisuuksista eli vihoista, jotka sisältävät käsikirjoituksesta riippuen vaihtelevan määrän lehtiä. Musta kirjakin koostuu kahdestakymmenestäkuudesta tällaisesta vihosta. Yleensä kirjurit tekivät työtään vihko kerrallaan, ja vasta, kun työ oli kokonaan valmis, kertyneet vihok sidottiin yhteen kokonaiseksi niteeksi. Käytännössä siis käsikirjoituksen ensimmäisen ja viimeisen vihon kopioinnin välillä saattoi kulua pitkään aika riippuen käsikirjoituksen luonteesta ja laajuudesta. Ja toisaalta vihkojen järjestys lopullisessa versiossa saattoi olla aivan toinen kuin kopiointivaiheessa.¹⁴² Tästä syystä argumentti koskien Mustaan kirjaan kopioitujen vuosina 1474–1488 annettujen asiakirjojen sijaintia ei ole perusteltu. Väitän, että olennaista ei ole se, milloin asiakirjat on päivätty tai kuinka monta sellaista asiakirjaa Mustaan kirjaan on kopioitu, jotka ajoittuvat vuoden 1474 jälkeiseen aikaan. Olennaisempaa on tutkia missä kohtaa käsikirjoitusta kyseiset asiakirjat ovat ja miten ne istuvat omaan

139 Jaakkola 1931, 181–186.

140 Jaakkola 1931, 186.

141 Jaakkola 1931, 210.

142 Keski aikaisten käsikirjoitusten laatimisesta ks. Bischoff 1992, 3–27; Maniaci 1996, 125–179; Maniaci 2002, 79–94; Agati 2009, 149–54.

kodikologiseen yksikköön. Ajoitusta onkin mielekkäämpää tarkastella vihkotasolla kahden isomman jakson sijaan.

Kun Mustaan kirjaan kopioidut asiakirjat järjestetään vihoittain siten, että kustakin vihosta poimitaan ainoastaan sen ajoitukseltaan nuorimman asiakirjan antamisajankohta, saadaan aikaiseksi seuraavankaltainen taulukko (Taulukko 3). Näin järjestettynä nuorimpien asiakirjojen ajoitus vaihtelee vuodesta 1379 aina vuoteen 1513 saakka.

Taulukko 3. Mustan kirjan nuorimmat asiakirjat vihkokohtaisessa järjestyksessä.

Vihko	Folio-numero	Asiakirjan otsikko	Nuorin asiakirja v.	Asiakirjan viite
1	8v–9r	Littera Nicolai archiepiscopi super fundo presbiteralj in Sawlagx	1438–1448	REA 475
2	17v	Super quarta decimarum canonicis residentibus et non aliis concessa	1486	REA 687
3	29v–30r	Juramentum militum	1454	REA 499 REA 565
4	35r	Littera libertatis super predijs Wrola, Warienkorffua et Radikala pro beato Henrico, etc.	1513	REA 703
5	40r–v	Instrvmentum publicum super Leergraffuan	1454	REA 568
6	51r–53v	Copia bulle Vrbanj sexti jn causa cardinalium per eundem punitorum	1379	REA 242
7	59r–60r		1478	REA 670
8	71v	Contra rectores scolarium	1482	REA 680
9	74r–v	Super c nobulis anglicanis leuatis loco iuris patronatus et pro piscatura.	1428	REA 427
10	84r–85v		1429	REA 432
11	92r–v	Super molendino beati Henrici jn Halis	1468	REA 611
12	95r–v	Super Nwmmespæ in Wirmo prebende sancti Johannis in ecclesia Aboensi	1467	REA 610
13	112r	Littera libertatis coloniarum mense episcopi in Alandia per Karolum concessa	1450	REA 557
14	116r	Super Prestø ecclesie Nummis	1467	REA 608
15	131v	Super Potholaby jn Halko	1463	REA 598
16	138v	Super Radila se Teensw.	1477	REA 650
17	153v–154r	Super curia Swenonis aurifabry vna cum fundo vendita sancto Henrico.	1467	REA 607

18	162v	Littera legiferi super metis inter Polsoby in Kiwlaa et Harianwalta in Kumo	1458	REA 584
19	182v	Super curia sancti Erii jn vico ecclesie	1488	REA 688
20	202r	Super predio Kywikyla jn parrochia Virmo	1484	REA 682
21	225r		1477	REA 653
22	232r–v	Super Korkyala, etc:a	1472	REA 632
23	255v	Commissio dispensacionis Sixti pape in causa inhabilitatis domini Conradi episcopi Aboensis commissa preposito Aboensi	1473	REA 642
24	269v	Copia litterarum Swen Myre super vna parte fundici predicti seu curie Tole	1509	REA 700
25	275r–v	Sequuntur nunc predia adaucta per dominum Magnum Laurencij Grisefoth archidiaconum quondam Aboensem. Et primo litera fundacionis iijor missarum jn capella sancte crvcis ad latus aquilonare ecclesie Aboensis et de dotacione earundern et modo adquisicionis prediorum etc:a	1501	REA 692
26	282r	Inter Korpelax et Heykyla littera consiliariorum regni, etc:a	1513	REA 702

Kun luettelossa esiintyviä asiakirjoja, niiden sijaintia ja kopiointitapaa tarkastellaan alkuperäisessä käsikirjoituksessa, huomataan että asiakirjapäiväykset eivät yksin kerro kopiointiajankohdasta yhtään mitään. Kopiokirjan lähempi tarkastelu esimerkiksi osoittaa, että käsikirjoituksen toisessa vihossa, missä viimeisin asiakirja on vuodelta 1486, kopiointi on itse asiassa tehty useammassa vaiheessa ja foliolta 15 v lähtien on kopioitu huomattavasti nuorempia asiakirjoja eri kirjurin toimesta kuin vihon ensimmäisessä osassa.¹⁴³ Sama ilmiö vaikuttaa toistuvan myös vihossa numero neljä, jossa vihon viimeinen asiakirja on juuri vihon tuorein ja eri kirjurin toimesta kopioitu kuin vihon muu sisältö.¹⁴⁴ Kun siis huomioidaan asiakirjojen kopiointijärjestys sekä käsialan vaihtelut, näyttää asiakirjojen ajallinen jakauma hieman toisenlaiselta. Tällöin vihkojen tuoreimmat asiakirjat ajoittuvat vuosien 1374–1468 välille aina käsikirjoituksen viidenteentoista vihkoon saakka. Käytännössä tämä kattaa lähes kokonaan käsikirjoituksen niin sanotun ensimmäisen osan. Käsikirjoituksen loppupäässä eli vihkojen 19–26 viimeisimmät lisäykset sen sijaan ovat huomattavasti

143 RA, Ms. A 10, f. 15 r–20 v.

144 RA, Ms. A 10, f. 30–35.

myöhäisempiä, sillä niiden ajallinen jakauma ulottuu vuosien 1472–1513 väliselle ajanjaksolle.

Asiakirjapäiväysten tarkastelu kodikologisessa ja paleografisessa kontekstissa osoittaa, että Mustan kirjan alkuosa olisi voinut olla valmis jo vuonna 1468 eli kopiointityö olisi alkanut useita vuosia aikaisemmin kuin aikaisempi tutkimus on esittänyt. Toisaalta kopiokirjan jälkimmäisen osan kronologia on huomattavasti laajempi ja käsikirjoituksen aktiivinen täydentäminen on todennäköisesti jatkunut 1500-luvun alkupuolelle saakka.

2.3.3 Mustan kirjan rekisteriosa

Millainen merkitys Mustan kirjan alkuun kootulla kymmenlehtisellä rekisteriosalla tai sisällysluettelolla voisi olla kopiokirjan ajoittamisessa? Kuten tiedämme, esimerkiksi Uppsalan tuomiokirkon kopiokirjan kohdalla rekisteriosalla on ollut varsin suuri merkitys käsikirjoituksen ajoituksen määrittämisessä.¹⁴⁵ Voisiko rekisteriosasta olla apua myös Mustan kirjan kohdalla? Mitä Mustan kirjan rekisteriosa kertoo käsikirjoituksen ajoituksesta? Ajoituksen kannalta on kiinnostavaa, missä vaiheessa rekisteriosa on koottu ja mitä sen avulla voidaan päätellä koko kopiokirjan kopiointiprosessista. Mustan kirjan rekisteri kuvaa parhaimmillaankin vain osaa laajan kopiokirjan todellisesta sisällöstä. Rekisterissä nimettyjä asiakirjoja on yhteensä noin 440, kun kokonaisuudessaan Mustaan kirjaan on kopioitu kaikkiaan 673 asiakirjaa tai muistiinpanoa. Tämä kertoo siitä, että rekisteriosa on varsin todennäköisesti laadittu ennen kuin kopiokirja on saanut lopullisen olomuotonsa.

Mustan kirjan rekisteriosan kaksi ensimmäistä lehteä on laadittu niin, että asiakirjaotsikoiden edelle on piirretty kappalemerkki ja asiakirjan sijainti on ilmoitettu arabialaisilla numeroilla. Kolmannelta lehdeltä alkaen kappalemerkkiä ei enää ole piirretty ja sivunumerointikin vaihtuu roomalaiseksi. Tästä voidaan päätellä, että Mustan kirjan rekisteri ei kaikella todennäköisyydellä ole syntynyt yhdellä kertaa, vaan sitä on koottu osissa kopiokirjan mukana. Sen ensimmäinen osa, jonka siis muodostavat kaksi ensimmäistä lehteä, on sisältönsä perusteella saanut alkunsa vuoden 1486 jälkeen. Rekisteriin on esimerkiksi listattu foliolla 17 sijaitsevat kaksi piispa Konrad Bitzin antamaa määräystä vuodelta 1486.¹⁴⁶ Kyseisten asiakirjojen otsikoinnit tai ne ylös kirjannut käsi ei erotu millään tavalla muista rekisterin samalla sivulla olevista merkinnöistä, joten tällä perusteella rekisterin ensimmäinen osa olisi koottu vasta tämän ajankohdan jälkeen.¹⁴⁷

145 Dahlbäck 1977, 6–10.

146 REA 686 & 687; RA, Ms. A 10, f. 17–18. Rekisterissä f. II.

147 Myös kirjureiden käyttämä foliointitapa voisi olla yksi mahdollinen ajoitusperuste. Tapio Salminen on havainnut, että arabialaisten numeroiden käyttö esimerkiksi Raaseporin linnankirjureiden tuottamissa aineistoissa yleistyy vasta 1500-luvun alkupuolella.

Mustan kirjan rekisteriin on listattu asiakirjaotsikoiden perusteella luettelo folioille 1–298 (rekisterissä 1–CCXCVIII) kopioiduista asiakirjoista. Sisällysluettelo pitää kohtalaisen hyvin paikkansa nykyiselle foliolle 166 saakka (rekisterissä CLXXXV), jonka jälkeen luettelossa ilmoitettu järjestys hajoaa. Rekisterin viimeisen folion mukaan kopiokirjan loppuosa sisältää muun muassa kirjeitä Riian arkkihiippakunnalle, asiakirjoja koskien Pyhän Bartolomeuksen ja tuomiokirkon pappisalttarin prebendoja sekä tuomiorovastin pöytäan kuuluvia asiakirjoja.¹⁴⁸ Pyhän Bartolomeuksen alttarin perustamista koskevan asiakirjan kerrotaan sijaitsevan foliolla CCX eli 210, mutta todellisuudessa asiakirja sijaitsee kopiokirjan foliolla 274 (nykyfolioinnin mukaisesti foliolla 242).¹⁴⁹ Samoin luettelon mukaan pyhää Bartolomeusta seuraavat Turun tuomiokirkon pappisalttaria koskevat asiakirjat sijaitsevat todellisuudessa foliolla 183 eli hyvän matkaa ennen Bartolomeuksen alttaria koskevia asiakirjoja, kun taas tuomiorovastin virkaa koskevat asiakirjat alkavat rekisterin ilmoittaman folion 289 sijaan nykyiseltä foliolta 259.¹⁵⁰ Jalmari Jaakkolan mukaan kyseinen epäjohton mukaisuus johtuu siitä, että rekisteri toimi eräänlaisena kopiosuunnitelmana, jota ei jostain syystä kuitenkaan noudatettu.¹⁵¹

Käsikirjoituksen lähempi tarkastelu kuitenkin osoittaa, että Pyhän Bartolomeuksen ja pappisalttarin asiakirjat on alun perin kopioitu peräkkäin, aivan kuten rekisterissä ilmoitetaan. Tämä selviää ainoastaan vanhaa roomalaista foliointia seuraamalla. Pyhää Bartolomeuksen alttaria koskevat asiakirjat löytyvät foliolta 242, mutta kyseinen sivu on vanhan roomalaisen numeroinnin mukaan ollut käsikirjoituksen folio CCX eli 210. Pappisalttaria koskevat asiakirjat on puolestaan kopioitu alun perin foliolle CCXIII eli 213. Pappisalttaria koskevat asiakirjat sijoittuvat vihon 19 keskelle, Bartolomeuksen alttaria koskevat asiakirjat taas aloittavat vihon numero 23. Rekisterin ilmoittaman järjestyksen mukaisesti tuomiorovastin pöytäan kuuluvat asiakirjat seuraavat heti seuraavassa vihossa. Vaikuttaakin siltä, että rekisterin laatimisen jälkeen käsikirjoitukseen on lisätty neljä vihkoa nykyisten 18. ja 23. vihon väliin. Tämä

Varhaisin hänen löytämänsä esimerkki on Porvoon kirkkoherran ja Turun tuomiokirkon kaniikin, maisteri Lauren Johansonin yhdessä Porvoon pormestarin kanssa Pyhän Ruumiin päivän 17.6. 1498 antama todistus sukulaisuussuhteesta. Salminen 2014, 166; Toisaalta käsikirjoituksista arabialaisin numeroin tehtyjä foliointeja tunnetaan Ruotsistakin jo 1400-luvun puolivälistä. Esim. UUB C 15, f. 191–206. Käsikirjoituksessa olevan pyhän Erikin ihmekokoelman jokainen ihme on numeroitu arabialaisilla numeroilla, jonka lisäksi jokaisessa ylä- ja alamarginaalissa on lyhyt kuvaus ihmeestä ja sen järjestysnumero myöskin arabialaisin numeroin.

148 RA, Ms. A 10, f. X r–v; Jaakkola 1931, 150–151.

149 Rekisteriin on merkitty: *Et primo super prebenda sancti Bartolomij & fundacione eiusdem Ffo ccx*, RA, Ms. A 10, f. X; Mainittu asiakirja REA 226, RA, Ms. A 10, f. 242.

150 RA, Ms. A 10, f. 183: *Super prebenda altaris clericorum...*; f. 259: *Littera fundacionis prepositure in ecclesia Aboensi*. REA 101.

151 Jaakkola 1931, 149–158.

ei selitä pappisalttaria koskevien asiakirjojen nykyistä sijaintia käsikirjoituksessa, mutta vihko, jossa ne sijaitsevat, on poikkeuksellisen laaja kokonaisuus (yhteensä 36 lehteä) ja sen rakenteen ymmärtäminen edellyttääkin vihon tarkempaa perkaamista. Joka tapauksessa vihkojen tai paperin lisäämisen käsikirjoitukseen edellä kuvatulla tavalla on täytynyt tapahtua vasta vuoden 1486 jälkeen, jolloin rekisteri on todennäköisimmin saanut alkunsa. Jo pelkästään tämä tieto muuttaa käsitystä Mustan kirjan kopiointiprosessista ja ajoituksesta.

2.3.4 Skokloster Codex Aboensiksen asiakirjojen kronologia

Skokloster Codex Aboensis koostuu kahdesta itsenäisestä osasta. Ensimmäinen osa kattaa foliot 1–105 ja jälkimmäinen osa foliot 106–124 modernin folioinnin mukaisesti.¹⁵² Kopiokirjaan kopioitujen asiakirjojen ajallinen jakauma on lähes yhtä laaja kuin Mustassa kirjassa, mutta se ulottuu 1200-luvulta 1400-luvun viimeiselle vuosikymmenelle. 1500-luvulla tehtyjä asiakirjalisäyksiä käsikirjoituksesta ei löydy. Käsikirjoituksen 124 foliota jakaantuvat viiteentoista erilliseen vihkoseen, jotka muodostavat yhdessä pienempiä kokonaisuuksia kopiokirjan sisällä. Aikaisemmassa tutkimuksessa Skokloster Codex Aboensis on ajoitettu vuosien 1480–1486 välille pelkästään kopiokirjaan kopioitujen asiakirjojen perusteella.¹⁵³ Toisin kuin Mustan kirjan kohdalla, Skoklosterin käsikirjoitusta ei ole yhdistetty vuoden 1474 kapituli-uudistukseen, vaan kopiokirja on yhdistetty ajallisesti tuomiorovasti ja piispa Maunu Särkilahden virkatehtäviin.¹⁵⁴

Kopiokirjan ensimmäisen osan eli folioiden 1–105 nuorin asiakirja on peräisin 1490-luvulta, mutta jo Jalmari Jaakkola on tulkinut sen myöhemmäksi lisäykeksi.¹⁵⁵ Myöhemmän lisäyksen puolesta puhuu se, että kyseinen asiakirja kuuluu selvästi yhteen kahden muun merkinnän kanssa, jotka koskevat piispan tuloja Salossa ja Kokkolassa.¹⁵⁶ Nämä kolme merkintää ajoittuvat Maunu Särkilahden piispakaudelle eli 1490-luvulle, ja merkintöjen sijainti käsikirjoituksessa osuu Padisten kokoelman sekä kuninkaallisten privilegiokirjeiden väliin yhdeksännen vihon alkulehdille muodostaen oman irrallisen kokonaisuutensa.¹⁵⁷ Yksikään näistä kolmesta merkinnästä ei sisälly Turun tuomiokirkon Mustaan kirjaan toisin kuin koko muu Skokloster Codex Aboensiksen alkuosa. Ne poikkeavat siis muusta sisällöstä paitsi ajoitukseltaan, myös asiakirjasisällöltään ja toteutukseltaan. Kun kyseisen lisäyksen jättää huomioimatta, tällöin ensimmäisen osan viimeisin asiakirja olisi huhtikuussa 1480

152 Ks. liite käsikirjoituskuvailusta; aiheesta myös Jaakkola 1933, 233–240.

153 Jaakkola 1931, 251–263. Ajoitus toistuu myös Heikkilä 2010 a.

154 Ks. Jaakkola 1931; Jaakkola 1951.

155 Jaakkola 1931, 252.

156 RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 69 r–v; REA 706; REA 690; REA 707.

157 RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 69 r–v.

tuomiorovasti Maunu Särkilahden ja tuomiokapitulin antama vidimaatio koskien Savon ja Lappaveden sekä Hämeen ja Satakunnan välisiä rajoja.¹⁵⁸

Toisin kuin Mustassa kirjassa, Skokloster Codex Aboensiksessa 1400-luvun viimeisille vuosikymmenille ajoittuvat asiakirjat eivät vihkojen sisällä erotu vanhemmasta aineistosta mitenkään. Sama käsi on samanlaisella musteella kopioinut niin 1300-luvun kuin 1480-luvunkin asiakirjoja.¹⁵⁹ Nuorimmat asiakirjat eivät myöskään sijaitse lähtökohtaisesti vihkojen viimeisillä sivuilla, vaan ne on kopioitu saumattomaksi osaksi vihon kokonaisuutta.¹⁶⁰ Kiinnostavaa on erityisesti kahteen viimeiseen vihkoon kopioitujen asiakirjojen kronologia, sillä valtaosa asiakirjoista on 1470-luvulta vanhimpien asiakirjojen ollessa 1450- ja 1460-luvuilta. Ainoastaan vihon 14 aloittava asiakirja on päivätty vuodelle 1423.¹⁶¹ Tämäkin poikkeus selitynee sillä, että kyseinen asiakirja liittyy toiseen samaa kiinteistöä koskevaan asiakirjaan, jossa tuomiorovasti Maunu Särkilahti ostaa Vehmaan Pankion tilasta kaksi kolmasosaa.¹⁶²

Olenainen osa keskiaikaista asiakirjakulttuuria oli juridisten asiakirjojen kopiointi ja eteenpäin luovuttaminen, jos kiinteistö siirtyi jonkun toisen henkilön tai instituution haltuun. Näin ollen maa- tai tonttikaupan mukana saattoi tulla useita samaa kiinteistöä koskevia asiakirjoja, jos kiinteistö oli vaihtanut omistajaa jo aikaisemmin tai, jos joku omistajista oli pantannut kiinteistön jossakin vaiheessa. Samaa kiinteistöä koskeneet asiakirjat liitettiin usein yhteen omaksi asiakirjakokonaisuudekseen, ja kun tällainen kokonaisuus kopioitiin osaksi kopiokirjaa, asiakirjat oli tapana kopioida peräkkäin.¹⁶³ Tämän vuoksi vuonna 1477 tapahtuneiden kiinteistökauppojen mukana on voinut seurata samaa kiinteistöä koskeva asiakirja vuodelta 1423. Yksittäinen muita vanhempi asiakirja ei siis välttämättä tarkoita poikkeavaa kopiointiajankohtaa.

Koko käsikirjoituksen asiakirjapäiväysten kronologian selkiyttämiseksi taulukkoon 4 on koottu Mustan kirjan asiakirjojen tapaan Skokloster Codex Aboensiksen nuorimmat asiakirjat vihkokohtaisesti. Taulukkoon poimittujen asiakirjojen ajallinen jakauma sijoittuu vuosien 1417–1486 välille, jos jätämme huomiotta yhdeksänteen vihkoon todennäköisesti myöhemmin tehdyt lisäykset.¹⁶⁴ Kuitenkin aikaisemmin tekemäni huomio käsikirjoituksen yhteneväisestä ulkoasusta tarkoittaisi sitä, että Skokloster Codex Aboensiksen kopiointia ei ole voitu aloittaa ennen vuotta 1480,

158 RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 54–55; REA 675; REA 352.

159 Esim. RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 102–103.

160 Esim. RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, vihko 11, f. 81–92 v.

161 RA, Skokloster samlingen, Ms. E8689, f. 106 v; REA 401.

162 RA, Skokloster samlingen, Ms. E8689, f. 106 v, REA 672.

163 Kuvatun kaltaisista asiakirjakokonaisuuksista käytetään tutkimuksessa nimitystä *dossier*. Aiheesta esim. Davies 2007; Kosto 2005, 44–74; Innes 2012, 300–313.

164 Ks. edellinen sivu.

Taulukko 4. Skokloster Codex Aboensiksen nuorimmat asiakirjat vihkokohtaisessa järjestyksessä.

Vihko	Folio	Asiakirjan otsikko	Nuorimman asiakirjan päiväys	Asiakirjan viite
1	7r–v	Preuilegium temporale regis Magnj cum carelis super decimis ad annos x vnde iam expirauit	1470	REA 614
2	8r		1478	REA 670
3	18r–v	Bulla synodi Constanciensis super revocacione illorum, que minus iuste a mensa episcopi sunt alienata	1417	REA 374
4	29v	Instrumentum publicum super libertate et protectoria ecclesie et super confirmacione privilegiorum per nobiles et magnates regni concessis tempore quo exclusus erat rex Ericus.	1436	REA 461
5	36v	Copia littere libertate super pratis pakas i masko pansios i resa huilo et sompaeha in lund, terhwnhawtw in poutis et suekila in pemar. Porcione et agri in pastakunda heffdis et pertilax	1472	REA 638a
6	40r		1417	REA 374
7	54v–55r	De metis inter Sawlax et Lappsy ex una parte et inter Tawastiam et Satagundiam ex altera parte	1480	REA 675
8	59v–60r	Super centum nobilis anglicanis levatis loco iuris patronatus et pro piscatura	1428	REA 427
9	69r		1494	REA 690
10	76r		1458	REA 584
11	91v	Super metis inter yliwetis et willagio vehola etc	1450	REA 554
12	99r–v	Domini benedicti ionsson militis super abborafors	1447	REA 530
13	102v	Super Pothalaby in Halikko	1463	REA 598
14	112r	Llittera Petri Mattisson super Kackaris	1486	REA 685
15	123v–124r	Super predio ackaböle in pemar	1477	REA 666

jolloin käsikirjoituksen ensimmäisen osan eli folioiden 1–105 nuorin asiakirja on päivätty. Saman periaatteen mukaisesti kopiokirjan jälkimmäinen osa, eli foliot 106–124, on tuskin saanut alkunsa ennen vuotta 1486, jolloin puolestaan jälkimmäisen osan nuorin asiakirja on kirjattu. Tämän enempää ei Skokloster Codex Aboensiksen ajoituksesta voida sisällön perusteella kuitenkaan sanoa. Huomattavasti parempi käsitys turkulaisten kopiokirjojen kronologiasta voidaan saada tarkastelemalla kopioitujen asiakirjojen antamia aikakehyksiä yhdessä kodikologisten piirteiden kanssa. Seuraavaksi tarkastelenkin kopiokirjojen ajoitusta käsikirjoitusten sisältämän paperin ja vesileimojen avulla.

2.3.5 Kopiokirjojen ajoitus vesileimatutkimuksen avulla

Vesileimojen tieteellinen tutkimus ja systemaattinen kokoaminen, luokittelu sekä analyysi juontavat juurensa 1800-luvun alkupuolelle.¹⁶⁵ Moderni vesileimatutkimus hyödyntää paitsi tunnettuja painettuja vesileimakatalogeja myös alati kasvavia digitaalisia kokoelmia.¹⁶⁶ Vesileimojen tutkiminen ja ajoittaminen perustuu vertailuun, jota tehdään tutkittavan aineiston ja ajoitettujen vesileimakokoelmien välillä.¹⁶⁷ Tutkimuksessa erotetaan toisistaan keskenään identtiset vesileimat sekä niiden erilaiset variantit. Keskenään identtiset vesileimat ovat samanlaisia jokaiselta yksityiskohtaltaan, samoin kuin sijainniltaan paperimuotin viirassa. Tällöin ne ovat täydellisesti yhteneväisiä, ja tämä voidaan todeta asettamalla läpinäkyvät kopiot päällekkäin tai vertailemalla vesileimakuvia kuvankäsittelyohjelmalla. Variantit puolestaan on tehty samalla vesileimafiguurilla, mutta jossakin vaiheessa tuotantoprosessia figuurin muoto on muuttunut ja muodostanut papereihin toisistaan poikkeavia vesileimoja.¹⁶⁸

Vesileimoja käytettiin keskiajalla paperinvalmistuksessa ensisijaisesti paperin identifioimiseksi. Ensimmäiset säilyneet esimerkit ovat 1280-luvulta, mutta niiden käyttö yleistyi myöhäiskeskiajalla.¹⁶⁹ Vesileima saatiin aikaan kiinnittämällä metallinen tunnuskuva paperimuottiin solmimalla se metallilankojen muodostamaan verkkoon, jolloin kuva jäi korkeammalle kuin muotin metallilangat. Näin paperimassa jäi siltä kohdalta ohuemmaksi ja paperin vähäisemmän tiheyden vuoksi vesileima näkyy paperista valoa vasten katsottaessa. Vesileimojen tunnus kuvat olivat joko muotintekijöiden tai esimerkiksi kultaseppien valmistamia. Paperinvalmistajan tunnuksena toimimisen lisäksi vesileimoja käytettiin mahdollisesti myös ilmaisemaan

165 Haidinger 2009, 73–75.

166 Tunnetuimmat painetut katalogit ovat Charles-Moise Briquet'n *Les Filigranes* sekä Gerhard Piccardin *Findbücher*. Digitaalisia vesileimakokoelmia puolestaan WZMA ja Piccard Online.

167 Nyström 2009, 52.

168 Stieglecker 2009 37–38; Ks. myös Weiss 1962.

169 Clemens & Graham 2007, 8–9.

paperin laatua, paperimyllyn sijaintia tai paperiarkin fyysistä kokoa.¹⁷⁰ Paperimuotti koostui puisesta kehyksestä ja metalliviirasta. Jälkimmäinen muodostui pitkittäis- ja poikittaissuuntaisista metallilangoista. Langat muodostivat tiheän ristikon, jonka välistä ylimääräinen vesi valui muotista pois, kun taas paperimassa jäi sen päälle muodostaen ohuen kalvon. Metallilankojen päälle muodostui ohuempi paperikerros kuin lankojen välisiin rakoihin ja tämän vuoksi sekä poikittaiset ketjulangat että pystysuuntaiset ruodelangat näkyvät paperissa valoa vasten katsottuna.¹⁷¹

Käsikirjoituksen ja sen sisältämien vesileimojen tarkasteluun kuuluu sidoksen, folioiden, vesi- ja vastaleimojen mittaaminen. Vesileimojen puuttuessa paperista on mahdollista jäljentää ketju- ja ruodelankojen muodostama kuvio.¹⁷² Myös paperin koostumus, tiheys ja paksuus voivat auttaa vertailun tekemisessä. Koostumusta merkittävämpiä tekijöitä ovat kuitenkin paperissa näkyvät ruode- ja ketjulankojen viivat. Niiden asettelua vertaamalla ja välejä mittaamalla voidaan helpottaa myös vesileimojen identifioimista. Vaikka paperissa oleva vesileima olisi huonosti näkyvissä kuvan tai tekstin vuoksi, niin puhtaaksi jätetystä marginaalista voi tarkasti jäljentää ja mitata ketju- ja ruodelangat. Näin käytössä on edes kaksi tunnistamista helpottavaa varmaa tekijää.¹⁷³ Perinteisin tapa tehdä vertailua on piirtää tai jäljentää tutkittavat vesileimat alkuperäisaineistosta läpinäkyvälle paperille ja verrata näitä jäljennöksiä valmiisiin katalogeihin. Sen haittapuolena on kuitenkin epätarkkuus ja virheet, joita tulee väkisin käsin tehtäviin jäljennöksiin. Piirros on aina vain tulkinta jäljennettävästä vesileimamotiivista.¹⁷⁴

Ruotsalainen filologi Patrik Åström on omassa tutkimuksessaan jakanut vesileimojen avulla tehtävän ajoituksen kolmeen eri ryhmään sen mukaan, kuinka tarkka ajoitus kunkin ryhmän kohdalla on mahdollista tehdä. Åström käyttää ryhmistä nimityksiä suora ajoitus, epäsuora ajoitus sekä typologinen ajoitus. Suora ajoitus vesileiman perusteella merkitsee Åströmin mukaan sitä, että tutkittavassa asiakirjassa tai käsikirjoituksessa on kirjurin merkitsemä päivämäärä, jonka avulla myös siitä löytyvä vesileima voidaan ajoittaa. Epäsuora ajoitus taas viittaa vesileima-ajoitukseen, joka voidaan tehdä, jos identtinen vesileima löytyy ajoitetusta vesileimakoelmasta. Ajoituksen tarkkuus näiden kahden edellä mainitun tavan mukaisesti on mahdollista tehdä noin neljän vuoden marginaalilla.¹⁷⁵ Viimeinen Åströmin kate-

170 Clemens & Graham 2007, 8–9.

171 Kämmerer 2009, 12–13; Paperista myös Maniaci 1996, 41–67.

172 Hills 1999, 196.

173 Hills 1999, 149.

174 Haltrich 2009, 73; Vesileimoista myös Agati 2009, 106–115.

175 Kyseinen neljän vuoden mittainen aikajänne perustuu Gerhard Piccardin vesileimakatalogiin, jonka perusteella voidaan osoittaa, että paperi käytettiin yleensä 3–4 vuoden kuluessa sen valmistuksesta. Myöhemmät tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet, että aikajänne on voinut joidenkin motiivien kohdalla olla myös huomattavasti pidempi. Tästä syystä 3–4 vuoden aikajännettä tulee tarkastella ennemminkin hypoteesina.

gorioista on typologinen ajoitus, joka perustuu tiettyjen vesileimamotiivien elinkaareen. Ajoitettujen kokoelmien avulla voidaan haarukoida, kuinka kauan tietynlainen figuuri erilaisine variaatioineen on ollut käytössä. Typologinen ajoitus on hankala ja varsin epätarkka yleisimpien vesileimakuvioiden kohdalla, mutta harvinaisimpien vesileimakuvioiden ajoitus on mahdollista haarukoida parin vuosikymmenen tarkkuudelle. Åström on tutkimuksessaan myös tarkastanut typologisen ajoituksen antamia vuosilukuja vertailemalla tuloksia muihin ajoitusmenetelmiin. Vertailun tulos osoittaa, että parhaimmassa tapauksessa typologisen ajoituksen avulla käsikirjoitus on mahdollista ajoittaa jopa vuosikymmenen tarkkuudella.¹⁷⁶ Ajoituksen tarkkuus vaihtelee siis sen mukaan, millaisessa kontekstissa vesileimamotiivia voidaan kussakin tapauksessa tarkastella. Åströmin luokittelu perustuu yli 130 ruotsalaiseen lakikäsikirjoitukseen ja ajoittamisen tukena hän on hyödyntänyt vesileimojen lisäksi käsikirjoitusten kodikologisia piirteitä, paleografiaa sekä kopioitujen tekstien filologisia ominaisuuksia. Luokittelu siis perustuu poikkeuksellisen laajaan otantaan ja käsikirjoitusten monipuolisen tarkastelun ansiosta Åströmin metodologia soveltuu hyvin myös turkulaisten kopiokirjojen vesileimojen analysointiin.

Tapio Salmisen Raaseporin linnan kirjureiden vuosina 1390–1435 käyttämästä paperista tekemän analyysin perusteella paperia hankittiin todennäköisesti vuosittain ja se koostui eri lähteistä tulleista ja eri paperimyllyjen tuottamista eristä. Yhdellä vesileimamotiivilla varustettua, samasta erästä peräisin olevaa paperia saattoi olla linnan kirjurintuvassa varastoituna jopa 15 vuoden ajan, samalla kun kirjurit käyttivät myös muilla vesileimoilla varustettuja eriä. Tämän perusteella paperin hankinta-aika ja käytön suora tai epäsuora ajoitus eivät siis välttämättä vastaa aina toisiaan.¹⁷⁷ Paperin todellinen kulutus ja tarve 1400-luvun alun rajalinnan kirjurintuvassa oli todennäköisesti pienempi kuin laajaa maaomaisuuttaan ja asiakirjahallintoon pyörittäneessä Turun tuomiokapitulissa saman vuosisadan lopulla, mutta se ei kuitenkaan poissulje sellaista mahdollisuutta, että paperia olisi varastoitu myös Turussa pitkiäkin aikoja. Vaikka ajoittaminen vesileimojen perusteella voi joissain tapauksissa olla hyvinkin tarkkaa, on kuitenkin hyvä tiedostaa, että ajoitettu identtinen vesileimamotiivi ei välttämättä aina tarkoita sitä, että kyseinen lähde olisi laadittu täsmälleen saman aikajänteen sisällä.¹⁷⁸ Tämän vuoksi myös vesileima-ajoitus tarvitsee tuekseen muita ajoitustekijöitä.

Haidinger 2009, 37.

176 Åström 2003, 144–146, 163.

177 Salminen 2021, 169–196.

178 Tunnetuin esimerkki hyvin tarkasta vesileima-ajoituksesta löytyy Allan Stevensonin tutkimuksesta koskien Missale Specialea, Stevenson 1967.

2.3.6 Kopiokirjojen vesileimat

Olen jäljentänyt tässä tutkimuksessa analysoitavat vesileimat sekä piirtämällä että valokuvaamalla. Valokuvat ovat mahdollistaneet varsin tarkan analyysin vesileimojen figuureista ja eri papereiden välisistä eroista esimerkiksi ketju- ja ruodelankojen välitysten osalta. Näin ollen tarkastelu ei perustu yksinomaan tutkijan näköhavainnoille, vaan tutkimuksessa on hyödynnetty myös tietokoneavusteista kuva-analyysia. Valokuvien käyttö on osoittautunut tarpeelliseksi etenkin niissä tapauksissa, joissa asianmukaisen vesileimajäljennöksen saaminen on muutoin ollut haasteellista.¹⁷⁹ Esimerkiksi läpisyöpyneet muste ja vesileiman jääminen piiloon tekstin alle, on vaikeuttanut joidenkin jäljennösten tekemistä. Toisaalta yksityiskohtien, kuten vesileimafiguurin kiinnityskohtien, havainnointi on erittäin vaikeaa myös valokuvista. Tämä on valitettavaa, sillä juuri kiinnikekohtien tarkastelun ja vertailun on todettu helpottavan identtisten vesileimamotiivien tunnistamista.¹⁸⁰ Tärkeimmät vertailukelpoiset kriteerit tekemässäni analyysissa ovatkin vesileimamotiivin koko, ketjulankojen välinen etäisyys, vesileiman sijoittelu arkilla, motiivin tyyppi ja luokka ajoitetuissa katalogeissa.

Jäljennösten laatuun vaikuttavat paitsi käsikirjoituksen fyysinen kunto, mahdolliset kosteusvauriot ja konservointitoimenpiteet, myös kirjoitustyössä käytetyn musteen laatu ja tekstin sijoittelu foliolla. Myös käsikirjoituksen koko vaikuttaa jäljennösten tekemiseen. Foliokokoinen käsikirjoitus, jossa paperiarkki on taitettu vain kertaalleen, on tutkimuksen kannalta helpompi, sillä vesileima löytyy kokonaisuena joka toiselta foliolta. Pienemmissä käsikirjoituksissa arkki on kuitenkin taitettu kahteen tai jopa neljään kertaan, jolloin vesileima jää tutkimuksen kannalta hankalasti sidoksen taitteeseen tai on vain osittain näkyvissä folion reunalla. Turun tuomiokirkon Musta kirja ja Skokloster Codex Aboensis ovat foliokokoisia, mikä helpottaa niiden tutkimista. Kopiokirjojen vesileimat esitetään tässä taulukoina (Taulukot 5 ja 6), joista ilmenee, millä foliolla tai missä vihossa kyseinen vesileima käsikirjoituksessa esiintyy. Kullekin vesileimalle on annettu oma tunnus erotukseksi muista samaan ryhmään kuuluvista vesileimoista. Kaikki vesileimajäljennökset tunnuksineen löytyvät liitteestä.¹⁸¹ Hyödynnän edellä kuvattua Åströmin luokittelua vesileimojen analysoinnissa, ja taulukkoon on merkitty myös mahdollinen ajoitus sekä tieto siitä, perustuuko ajoitus identtiseen esimerkkiin vai onko kyseessä typologinen ajoitus. Katalogi-merkintä viittaa tässä yhteydessä ensisijaisesti Piccardin vesileimakatalogiin ja siinä käytettyihin numerointeihin. Typologisen ajoituksen aikahaarukka on puolestaan muodostettu Piccard Online ja WZMA -tietokantojen pohjalta.¹⁸²

179 Vrt. Åström 2013.

180 Stevenson 1961, 25.

181 Liitet 1 ja 2.

182 Piccard online; WZMA.

Taulukko 5. Turun tuomiokirkon Mustan kirjan sisältämät vesileimat.

Vihko	Folio	Vesileima	Katalogi	Ajoitus vesileimasta
Rekisteriosa		Häränpää MK 1	Typologinen ajoitus	1470–1520
Rekisteriosa		Ypsilon MK 1		
Rekisteriosa		Ypsilon MK2		
Rekisteriosa		Ypsilon MK3/SK1	PO 30386	1483
1	1–10	Häränpää MK9	Typologinen ajoitus	1458–1463
		Häränpää MK3	Typologinen ajoitus	1456–1488
		Häränpää MK5	Typologinen ajoitus	1456–1488
2	11–20	Kruunuliija	PO 50753	1466
		Häränpää MK9	Typologinen ajoitus	1458–1463
		Häränpää MK3	Typologinen ajoitus	1456–1488
3	21–29	Häränpää MK3	Typologinen ajoitus	1456–1488
		Häränpää MK8	PO 74989	1458
		Häränpää MK9	Typologinen ajoitus	1458–1463
4	30–35	Häränpää MK6	Typologinen ajoitus	1440–1460
		Häränpää MK8	PO 74989	1458
		Häränpää MK9	Typologinen ajoitus	1458–1463
		Häränpää MK3	Typologinen ajoitus	1456–1488
5	36–45	Häränpää MK8	PO 74989	1458
		Häränpää MK6	Typologinen ajoitus	1440–1460
6	46–53	Häränpää MK9	Typologinen ajoitus	1458–1463
		Häränpää MK5	Typologinen ajoitus	1456–1488
7	54–61	Häränpää MK3	Typologinen ajoitus	1456–1488
		Häränpää MK 10–13		
		Häränpää MK9	Typologinen ajoitus	1458–1463
8	62–71	Häränpää MK6	Typologinen ajoitus	1440–1460
		Häränpää MK8	PO 74989	1458
9	72–81	Häränpää MK9	Typologinen ajoitus	1458–1463
		Häränpää MK8	PO 74989	1458
		Häränpää MK6	Typologinen ajoitus	1440–1460
		Häränpää MK3	Typologinen ajoitus	1456–1488

Turun tuomiokirkon Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen synty

10	82–91	Häränpää MK6 Häränpää MK8	Typologinen ajoitus PO 74989	1440–1460 1458
11	92	Häränpää MK15	PO 80031/80056/80057	1472/1476/1477
12	93–110	Häränpää MK 9 Häränpää MK3 Häränpää MK7	Typologinen ajoitus Typologinen ajoitus Typologinen ajoitus	1458–1463 1456–1488 1458–1463
13	111–115	Häränpää MK 4 Häränpää MK12 Häränpää MK?	PO 75323 PO 80557	1459 1469
14	116–125	Häränpää MK? Häränpää MK? Häränpää MK?		
15	126–133	Häränpää MK8 Häränpää MK6 Häränpää MK4	PO 74989 Typologinen ajoitus PO 75323	1458 1440–1460 1459
16	134–145	Häränpää MK3 Häränpää MK14 Häränpää MK9	Typologinen ajoitus PO 80052 Typologinen ajoitus	1456–1488 1477 1456–1488
17	146–156	Häränpää MK13 Häränpää MK11 Häränpää MK12	PO 80312 PO 80316 PO 80557	1468 1466 1469
18	157–167	Käsi MK? P-kirjain MK1/ MK2/MK3 Käsi MK3	Typologinen ajoitus Typologinen ajoitus	1470–1550 1478–1572
19	168–199	Sirppi MK1 Sirppi MK2 Häränpää MK10 P-kirjain MK4 Häränpää MK10	PO 122138 Typologinen ajoitus PO 80413	1483 1463 1450–1540 1463
20	200–217	Ypsilon MK1 Sirppi MK1	PO 122138	1483
21	218–229	Sirppi MK1 Sirppi MK2	PO 122138	1483

22	230–241	Häränpää MK2 Sirppi MK1	PO 122138	1483
23	242–257	Häränpää MK10 Sirppi MK1 Sirppi MK2 Häränpää MK16	PO 122138	1483
24	258–270½	Käsi MK2 Häränpää MK14 Häränpää MK15 Käsi MK1	Typologinen ajoitus PO 80052 PO 80056/80057	1478–1572 1477 1476/1477
25	271–281	Sirppi MK1 Käsi MK2 Käsi MK1	PO 122138 Typologinen ajoitus Typologinen ajoitus	1483 1478–1572 1478–1572
26	282–283	P-kirjain MK Käsi MK2	Typologinen ajoitus	1478–1572

Yli kolmesataafolioisen Turun tuomiokirkon Mustan kirjan kopiointiin on käytetty ainakin kolmeakymmentä erilaista paperia.¹⁸³ Vesileimamotiivien ja -varianttien tarkkaa määrää on vaikea arvioida epäselvien figuureiden vuoksi. Useiden eri paperilaatujen käyttäminen selittyy käsikirjoituksen kerrostuneisuudella, sillä kopiokirjaa on todennäköisesti koottu vihko kerrallaan. Käsikirjoituksesta on havaittavissa myös selvä suunnitelmallisuus vihkojen muodostamisessa niiden kestävyuden edesauttamiseksi. Useissa vihoissa on ensimmäisenä ja viimeisenä lehtenä käytetty muita arkkeja paksumpaa ja vahvempaa paperia. Näin ollen vihko on pysynyt paremmin koossa ja se on kestänyt kulutusta sitomiseensa asti.¹⁸⁴ Vihkojen ensimmäinen lehti on usein vaurioitunut tai tummunut likakerroksesta, mikä kertoo vihon olleen pidemmän aikaa ilman varsinaista sidosta ja sen tuomaa suojaa. Käsikirjoituksen kopioiminen on aikaisemman tutkimuksen perusteella ajoitettu vuosien 1474–1490 väliselle ajanjaksolle edellyttäen, että kopiokirja sai alkunsa vuoden 1474 kansliareformista. Käsikirjoituksen vesileimat paljastavat kuitenkin monitahoisemman kuvan käsikirjoituksen historiasta.

Kopiokirjan aloittavan erillisen rekisteriosan vesileimoja ei löydy muualta käsikirjoituksesta. Tämä vahvistaa jo aikaisemmin tekemääni päätelmän siitä, että rekisteriosa on tehty eri aikaan kuin varsinainen kopiointi. Ainoastaan yksi rekisteriin

183 Vrt. Heikkilä 2010 a, 236.

184 RA, MS. A 10, esim. vihko 8, f. 62–71 ja vihko 16, f. 134–145.

käytetyistä papereista on ajoitettavissa identtisen ajoitetun esimerkin avulla. Kyseessä on Y-kirjainmotiivi, joka esiintyy myös Skokloster Codex Aboensiksen kahdessa viimeisessä vihossa.¹⁸⁵ Koska rekisterin sisällön perusteella oli jo mahdollista sanoa, että sitä tuskin on koottu ennen vuotta 1486, vesileima-ajoitus vain vahvistaa tätä käsitystä, samoin kuin Skokloster Codex Aboensiksen jälkimmäisen osan ajoitusta. Vaikuttaa siis siltä, että Mustan kirjan rekisteriosa ja Skoklosterin Codexin jälkimmäinen osa on laadittu samoihin aikoihin. Ajoituksen kannalta yksittäisten arkkien todistuskelpoisuus on kuitenkin toinen kuin vaikkapa kokonaisten vihkojen, sillä periaatteessa yksittäisten arkkien ajoitus voi vaihdella vuoden tai jopa kahdenkymmenen vuoden aikavälillä riippuen käyttötarkoituksesta. On mahdollista, että jäljelle jääneitä paperiarkkeja on hyödynnetty tarpeen tullen, jolloin yksittäisten vesileimojen ajallinen todistusvoima ei ole niin luotettava.¹⁸⁶ Yhteneväinen vesileima osoittaa joka tapauksessa sen, että samaa paperia on käytetty kummassakin tuomiokapituliin yhdistetyssä kopiokirjassa.

Paperilaatuja ja vesileimamotiiveja tarkastelemalla Musta kirja jakautuu selvästi kahteen eri kronologiseen jaksoon siten, että karkeasti 1460-luvulle sijoittuvat Häränpää-motiivit toistuvat vihoissa 1–17, kun taas vihoissa 19–26 esiintyvä Sirppi-motiivi ajoittuu todennäköisimmin 1480-luvulle. Jo sisällön perusteella näytti siltä, että Mustan kirjan ensimmäisen viidentoista vihon kopiointi olisi aivan hyvin voinut olla valmis jo 1460-luvun loppupuolella, ja vesileimojen avulla tehty ajoitus vain vahvistaa tätä käsitystä. Kiinnostavan yksityiskohdan muodostaa käsikirjoituksen yhdeksästoista vihko, jonka koostumus herätti kysymyksiä jo rekisteriosan analyysissa. Rekisterin ja kopioitujen asiakirjojen välillä olevat eroavaisuudet näyttävät syntyneen sidokseen myöhemmin lisätyistä vihoista. Vihko yhdeksäntoista sisältää neljää eri paperia, joiden ajoitus vesileimojen perusteella vaihtelee 1460-luvulta 1480-luvulle. Vaikuttaakin siltä, että kyseiseen vihkoon on lisätty paperia ja aineistoa kopiokirjan toisen vaiheen kopioinnin yhteydessä.

Mustan kirjan kahdeksästoista vihko sisältää Kuusiston piispanlinnassa säilytettyjen asiakirjojen kopioita. Kyseisessä vihossa esiintyvät vesileimat voi ajoittaa vain typologisin perustein. Vihon molemmat vesileimamotiivit ovat olleet käytössä aina 1470-luvulta 1550-luvulle. Ilmeisen pitkäikäiset motiivit eivät siksi tarjoa kovinkaan tarkkaa ajoitusvälinettä. Vihko ei siis poikkea muista niinkään ajallisesti, vaan siten, että käytettyjä papereita ei esiinny käsikirjoituksen muissa osissa. Jo aikaisemmassa tutkimuksessa on esitetty arvio siitä, että tämä voisi johtua eri paperilaatujen käytöstä piispan ja tuomiokapitulin kanslioissa.¹⁸⁷ Käytännössä tämä tarkoittaisi sitä, että piispaa koskevat asiakirjat olisi kopioitu Kuusistossa, kun taas muu kopiointityö

185 UUB, Ms. E 8989, f. 106–124.

186 Stevenson 1961, 20–24.

187 Heikkilä 2010 c, 137.

Taulukko 6. Skokloster Codex Aboensiksen sisältämät vesileimat.

Vihko	Foliot	Vesileimat	Katalogi	Ajoitus
1	3–9	Häränpää SK1	PO 80019	1486
2	13–24	Häränpää SK1	PO 80019	1486
3	26	Häränpää SK2		
3	27–33	Kruunukarahvi	PO 31721	1492
4	37–48	Häränpää SK1	PO 80019	1486
5	49–60	Häränpää SK1	PO 80019	1486
6	62	Agnus dei SK1	Typologinen ajoitus	1480–1500
6	63	Agnus dei SK2	Typologinen ajoitus	1480–1500
6	65	Agnus dei SK3	Typologinen ajoitus	1480–1500
7	73, 80, 82	Agnus dei SK3	Typologinen ajoitus	1480–1500
7	74, 76	Agnus dei SK2	Typologinen ajoitus	1480–1500
7	78–79	Agnus dei SK1	Typologinen ajoitus	1480–1500
8	85–96	Agnus dei SK1	Typologinen ajoitus	1480–1500
9	97–108	Revitty/leikattu		
10	119	Agnus dei SK2	Typologinen ajoitus	1480–1500
10	120	Agnus dei SK3	Typologinen ajoitus	1480–1500
11	121–132	ei vesileimaa		
12	133–144	ei vesileimaa		
13	145–154	ei vesileimaa		
14	155–166	ei vesileimaa		
15	XVII, XXXV–XXXVIII	Ypsilon SK1	PO 30386	1483
15	XXXI–XXXVIII	Ypsilon SK2		
16	XL–XLV	Ypsilon SK1	PO 30386	1483

olisi suoritettu Turussa tuomiokapitulissa. Tähän hypoteesiin palataan kirjureita koskevassa käsittelyluvussa.

Johtopäätöksinä voi todeta, että Mustan kirjan kokoaminen ei ole tapahtunut kronologisessa järjestyksessä, sillä eri-ikäiset vihot ja paperit sekoittuvat sidoksessa. Vesileima-ajoituksen perusteella näyttää siltä, että suuri osa käsikirjoituksen sisältämistä vihoista on koottu ja kenties kopioitukin jo vuosien 1450 ja 1460 taitteessa. 1470-luvulta peräisin olevaa paperia on huomattavan vähän, sillä varmojen ajoitusten mukaan sitä löytyy vain kolmesta eri vihosta. Myöhäisimmätkin paperilaadut ovat ajoitettavissa 1480-luvulle. Vaikuttaa siis siltä, että Mustan kirjan sisältämät paperit ajoittavat käsikirjoituksen suurin piirtein vuosien 1455–1485 väliin.

Skokloster Codex Aboensis sisältää viittä erilaista paperia. Kunkin paperin sisältämien vesileimamotiivien ajoitus osuu 1480–1490-lukujen tienoille. Kiinnostavaa kyllä, vesileimojen perusteella kopiokirjan vanhimman osan muodostavat kaksi viimeistä vihkoa, jotka poikkeavat muista myös foliointitavaltaan. Kahdessa viimeisessä vihossa käytetty paperi sisältää Y-kirjainmotiivin ja sen parin. Vesileiman identtinen esimerkki löytyy Piccardin katalogista ja se on ajoitettu vuoteen 1483. Kyseinen vesileimamotiivi on aikaisemmassa tutkimuksessa identifioitu virheellisesti P-kirjaimeksi, jolloin identtisen esimerkin löytäminen ei luonnollisesti ole ollut mahdollista.¹⁸⁸ Kopioitujen asiakirjojen perusteella Skoklosterin käsikirjoituksen kahden viimeisen vihon ajoitus ulottuu vuoden 1486 jälkeiseen aikaan.¹⁸⁹ Kun vesileima-ajoitus yhdistetään sisällön antamiin tietoihin, voidaan kyseinen osuus ajoittaa melko tarkkaan vuosien 1486–1487 tienoille, sillä yksittäisten paperimuottien elinkaari huomioiden paperissa oleva identtinen motiivi on tuskin ollut käytössä tätä pidempään.

Viidessä ensimmäisessä vihossa käytetty paperi on puolestaan pääosin varustettu Häränpää-motiivilla, joka ajoittuu vuoden 1486 tienoille. Poikkeuksen tästä muodostaa kolmas vihko, jossa käytetyn Kruunukarahvi-paperin identtinen esimerkki on peräisin vuodelta 1492. Vaikuttaakin siltä, että kolmas vihko on hieman tuorempi ajoitukseltaan. Kopioitujen asiakirjojen perusteella kyseisen vihon nuorin asiakirja on jo vuodelta 1417, ja siksi tämä vihko onkin oiva esimerkki siitä, kuinka vaikeaa kopiokirjojen ajoittaminen on pelkän sisällön avulla.¹⁹⁰ Vihot kuudesta kymmeneen on kopioitu paperille, jossa esiintyy kolme erilaista karitsavesileimamotiivia. Yhdellekään niistä ei valitettavasti löydy ajoitettua identtistä esimerkkiä, mutta kyseinen vesileimatyyppi esiintyy ainoastaan vuosien 1480–1500 välille ajoitetuissa motiiveissa. Neljässä jäljelle jäävässä vihossa eli vihoissa 11–14 ei esiinny lainkaan vesileimaa, mikä sinänsä on harvinaista 1400-luvulla valmistetussa paperissa. Joka tapauksessa Skokloster Codex Aboensiksen kopiointikronologia näyttää jakaantuvan neljään tai jopa viiteen eri vaiheeseen, jos ajatellaan kunkin vesileimaryhmän edustavan omaa itsenäistä kopiointivaihettaan. Lopullinen varmistus tähän saadaan, kun kopiointiprosessia tarkastellaan kirjureiden näkökulmasta. Periaatteessa näiden eri kokonaisuuksien kopioimisessa ei välttämättä ole kovin suurta ajallista eroa.

Tutkimuksessa aikaisemmin esitetyt arviot Skokloster Codex Aboensiksen ajoituksesta ovat perustuneet käsikirjoituksen sisällön analyysiin sekä vertailuun Mustan kirjan sisällön kanssa. Näin kopiokirjan arvioitu kokoaminen on sijoitettu vuosien 1480–1486 väliselle ajanjaksolle. Jalmari Jaakkolan mukaan foliot 1–105 olisi kopioitu vuonna 1480 tai välittömästi sen jälkeen, kun taas kaksi viimeistä vihkoa eli foliot XXVI–XLV olisi kopioitu 1480-luvun alkupuolella tai viimeistään vuonna 1486. Käsikirjoituksen viisi ensimmäistä vihkoa on kuitenkin vesileima-ajoituksen

188 Heikkilä 2010 a, 236.

189 Jaakkola 1931, 251–263.

190 RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 26–33.

avulla mahdollista sijoittaa lähemmäksi 1480–1490-lukujen taitetta. Identifiointien perusteella myöhäisin mahdollinen ajoitus on itse asiassa vuoden 1492 molemmin puolin, siitäkin huolimatta, että asiakirjojen perusteella koko ensimmäinen osuuden voisi väittää olleen valmis jo 1480-luvun alussa. Vesileimamotiivien ja kopiokirjan sisällön perusteella väitän, että Skoklosterin codexin kopiointi on tapahtunut vasta vuosien 1486–1496 välisenä aikana.

Tekemäni ajoitus osoittaa, että turkulainen kopiokirjatraditio on lähes kaksikymmentä vuotta vanhempi kuin aikaisemmin on oletettu. Tämä tutkimus paljastaa selvemmin myös sen, että kopiointityötä on tehty pitkän aikajakson puitteissa ja toisaalta kopiokirjojen kronologioissa on vähemmän päällekkäisyyttä kuin aikaisemmin on oletettu. Vesileima-ajoitus tarjoaa kuitenkin vain ajallisen kontekstin vihkojen kokoamiseen ja osaan kopiointityöstä. Tämän vuoksi käsikirjoitusten sisällön ja rakenteen lähempi tarkastelu tarjoaa paremman mahdollisuuden käsikirjoitusten käyttötarkoitusten ja merkitysten pohtimiseen.

2.4 Turkulaisten kopiokirjojen ajallinen konteksti ja kehys

Edellä on käynyt selvästi ilmi, että Turun tuomiokapitulिन keskiaikaisten kopiokirjojen, Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen, ajallinen konteksti ja kehys ovat huomattavasti moninaisempia kuin aikaisemmassa tutkimuksessa on esitetty. Eri ajoitusmenetelmien perusteella voi sanoa, että Mustan kirjan kopiointi on todennäköisesti aloitettu jo 1450-luvun lopulla tai viimeistään 1460-luvun alkupuolella. Aktiivisen kopioinnin näkökulmasta Mustan kirjan ensimmäinen osa on ollut valmis vuonna 1468 tai pian sen jälkeen. Kopiokirjojen yleisen luonteen takia on luonnollista, että vihkoihin jätettiin tilaa myöhemmille täydennyksille, jolloin uudet asiakirjat oli helppo liittää osaksi oikeaa asiayhteyttä ja kokonaisuutta. Siksi ensimmäiseen osaan tehdyt myöhemmät lisäykset ovat helposti ymmärrettävissä. Mustan kirjan jälkimmäinen osa puolestaan on ajoitukseltaan monipolvisempi ja kopiokirjojen ajallinen kerrostuneisuus tulee siinä erinomaisesti esiin. Vesileimojen ja sisällön perusteella kokonaisuus on muodostunut useiden vuosikymmenten aikana mahdollisesti 1450-luvulta aina 1500-luvun puolelle saakka. Paleografisen ajoittamisen yhdistäminen kodikogiseen analyysiin voisi vielä tarkentaa havaintojani, mutta edellyttäisi kattavaa verrokkiaineistoa ja täten kokonaan oman tutkimuksensa.

Skokloster Codex Aboensis ajoittuu sekä sisällön että vesileimojen perusteella vuoden 1486 jälkeiseen aikaan eli selvästi myöhempään ajankohtaan kuin aikaisemmassa tutkimuksessa on arvioitu. Käsikirjoitus on paitsi sisällöltään, myös ajoitukseltaan huomattavasti tiiviimpi kuin isosisarensa Musta kirja. Käsikirjoituksen sisältämien paperilaatujen perusteella käsikirjoitus on mahdollista ajoittaa vuosien 1486–1496 tienoille. Samoin vuoden 1486 jälkeiseen aikaan sijoittuvalla Mustan kirjan rekisteriosalla vaikuttaisi olevan paitsi kodikologinen (yhteisen paperilaadun

muodossa) myös ajallinen yhteys Skokloster Codex Aboensiksen kanssa. Tätä yhteyttä pohditaan tarkemmin neljännessä käsittelyluvussa, jossa tarkastellaan Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen välistä suhdetta.

Aikaisemmassa tutkimuksessa esitettyä kolmea kopiokirjojen ajoitukseen vaikuttavaa tekijää voidaan arvioida uudessa valossa oman tutkimukseni perusteella. Ensimmäinen ja määrittävin tekijä eli kevään 1474 kapituli uudistus ja sen toimiminen lähtölaukauksena Turun tuomiokirkon Mustan kirjan ja ennen pitkää myös Skokloster Codex Aboensiksen laatimiselle, on todettava vääräksi. Todellisuudessa kapituli uudistusta varten kirjoitetut statuutit eivät viittaa asiakirjojen taannehtivaan kopiointiin, vaan nimenomaan tulevien päätösten ylös kirjaamiseen. Myös käsikirjoitusten itsensä perusteella tehty ajoitus irrottaa kopiokirjat ajallisesti kapituli uudistuksesta, sillä Mustan kirjan kopiointi on aloitettu ainakin vuosikymmen ennen tehtyä uudistusta ja Skokloster Codex Aboensis selvästi sen jälkeen.

Sen sijaan 1480-luvulla tapahtuneen Kuusiston piispanlinnan tulipalon vaikutuksia kopiokirjoihin on syytä tarkastella vielä lähemmin. Mustan kirjan ensimmäinen osio on selvästi ollut valmis ennen Kuusistossa tapahtunutta paloa, ja vaikutukset jälkimmäiseen osaan ovat todennäköisesti olleet vähäiset, kun siihen kopioidut asiakirjat käsittelevät tuomiokirkon alttareita ja prelaattien virkatuloja. Skokloster Codex Aboensis on puolestaan laadittu todennäköisesti vasta tulipalon jälkeen. Onkin kiinnostavaa pohtia, onko tulipalo ollut mahdollinen syy kyseisen kopiokirjan laatimiselle. Sillä käsikirjoituksen sisältö painottuu nimenomaan piispanpöytä ja piispan tehtäviä koskeviin asiakirjoihin. Tulipaloon ja sen mahdollisiin vaikutuksiin kopiokirjojen osalta palataan myöhemmissä käsittelyluvuissa, joissa tarkastellaan käsikirjoituksiin kopioituja asiakirjoja ja niiden alkuperää.

Maunu Särkilahden virkakaudet tuomiorovastina (1465–1489) ja piispana (1489–1500) osuvat yksiin kopiokirjojen ajallisen kehyksen kanssa. Ajallinen yhteys ei kuitenkaan yksinään riitä yhdistämään tuomiorovasti Maunu Särkilahtea kopiokirjoihin, vaikkakin Skokloster Codex Aboensiksen osalta yhteys sisällön perusteella on jo aikaisemmin todistettu. Myös Maunu Särkilahteen ja hänen rooliinsa kopiokirjojen mahdollisena alkuunpanijana tai aktiivisena toimijana niiden toteuttamisessa, palataan seuraavissa käsittelyluvuissa.

3 Kirjurit Turun tuomiokirkon Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen takana

Turkulaisten kopiokirjojen aikalaiskäytön ja merkityksen arvioiminen on mahdollonta ilman varsinaisen kopiointiprosessin tarkastelua. Ulkonäkö ja kopioinnin toteutustapa paljastavat yllättävän paljon minkä tahansa käsikirjoituksen käyttötarkoituksesta. Päivittäiseen käyttöön tarkoitettut kirjat poikkesivat ulkonäöltään ylellisistä ja lähinnä esiteltäviksi tarkoitetuista käsikirjoituksista.¹⁹¹ Myös mahdolliset marginaaliin lisätyt merkinnät ja jälkikäteen tehdyt korjaukset kertovat omalta osaltaan käsikirjoitusten käytöstä.¹⁹² Kopiokirjat eroavat toki muista käsikirjoitustyypeistä ainakin sisällöllisesti, eikä taloudelliseksi vakuudeksi tarkoitettuja asiakirjoja kopioitu samanlaisella pieteetillä kuin pyhässä messussa käytettyjä tekstejä. Asiakirjat ja käsikirjoitukset myös näyttävät yleensä erilaisilta, sillä asiakirjojen kirjoittamiseen käytettiin useimmiten siihen varattua kursiivikäsiä huolellisen kirjakäsialan sijasta. Tässä mielessä kopiokirjojen kopiointi muistuttaa enemmän asiakirjojen kirjoittamista kuin varsinaisten kirjojen kopiointia.

Mutta miten ja kenen toimesta tuomiokapitulin kopiokirjat laadittiin? Jalmari Jaakkola arvelee Mustan kirjan kopiointiprosessin tapahtuneen niin, että jokainen tuomiokapitulin kaniikki olisi valikoinut omaa prebendaansa koskevat asiakirjat kopiokirjaan ja jättänyt ne sitten tuomiokirkon *librariaan* kopioitavaksi.¹⁹³ Jaakkolan tulkinta perustuu todennäköisesti sille ajatukselle, että tuomiokapitulin kansliassa työskenteli ”kansliauudistuksen” seurauksena säännöllisesti kirjuri, jonka vastuulle asiakirjojen kopiointi kuului. Jaakkola ei kuitenkaan ota kantaa siihen, kuka tässä tehtävässä mahdollisesti toimi. Tässä luvussa analysoin tuomiokapitulin kirjoituskäytäntöjä ja kopiokirjojen kopiointiprosessia lähinnä paleografiseen analyysiin perustuen. Kysyn, miten Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen kopiointi tehtiin ja kenen vastuulla tehtävä mahdollisesti oli. Tarkoituksenani ei ole identifioida

191 Ylellisistä kuvitetuista käsikirjoituksista esim. Hamel 1986, 42–73.

192 Hyvänä esimerkkinä Mustan kirjan erilaiset inventaarioluettelot esim. RA, Ms. A 10, f. 196–199; 251 r–v, 267, 270 ½ tai kopioituihin asiakirjoihin tehdyt ristiviitteet myöhempien käyttäjien toimesta esim. RA, Ms. A 10, f. 201, 202, 207 v.

193 Jaakkola 1931, 158.

jokaista kopiokirjojen kokoamiseen osallistunutta kirjuria, vaan ennemminkin selvittää, minkälainen prosessi kopiointi oli, kuka kopiointityön mahdollisesti suoritti ja kuinka monta kirjuria työhön lopulta osallistui.

3.1 Kirjurit ja asiakirjat keskiajalla

Ymmärtääkseen turkulaisten kopiokirjojen muodostumista ja niiden kopioinnista vastuussa olleita kirjureita täytyy ymmärtää muutama asia keskiaikaisesta asiakirjakulttuurista ja kirjallisen hallinnon järjestäytymisestä. Asiakirjoilla oli hyvin suuri merkitys keskiajan kirjallisen kulttuurin leviämässä. Niiden laatiminen, kopioiminen ja vahvistaminen ulottuivat kirkollisen elämän lisäksi kaupunkien, kaupankäynnin ja kruunun hallinnolliseen kehitykseen. Kirjoitetun asiakirjan sisältö pysyi muistissa ja muuttumattomana ja se oli aidoksi todistettavissa.¹⁹⁴ Kuka tahansa ei kuitenkaan voinut toimia kirjurina.¹⁹⁵ Asiakirjakulttuuri ei myöskään ollut homogeeninen, vaan sen muodostumiseen vaikuttivat paikalliset olosuhteet, käytännöt ja kirjoittamisen konventiot. Keski- ja Etelä-Euroopassa oikeudelliset asiakirjat testamentista kauppakirjoihin tuotettiin 1300-luvulle mennessä valtaosin julkisten notaarien toimesta. Notaarit työskentelivät joko paavillisella tai keisarillisella valtuutuksella useimmiten kirkon piirissä. Heidän laatimiensa asiakirjojen tunnuspiirteenä on varsinaisen sisällön jälkeen lisätty lauseke notaarin nimestä, työskentelypaikasta ja hänen käyttämästään tittelistä.¹⁹⁶ Notaari myös vahvisti laatimansa asiakirjat omalla yksilöllisellä tunnuksellaan.¹⁹⁷ Näin ollen notaarien laatimat asiakirjat ovat aina yhdistettävissä suoraan varsinaiseen kirjoittajaan.

Ruotsissa notaarilaitoksen merkitys kirkon ulkopuolella ja sen piirissä jäi hyvin marginaaliseksi ainakin säilyneen lähdeaineiston perusteella.¹⁹⁸ Turusta säilyneet notariaattiasiakirjojen kopiot liittyvät poikkeuksetta tuomiokapituliin ja piispaan. Suurin osa Mustaan kirjaan kirjatuista notariaattiasiakirjoista liittyy Turun tuomiokapitulin ja Padisten luostarin väliseen patronaattioikeuskiistaan ja siihen liittyneiden asiakirjojen oikeaksi todistamiseen.¹⁹⁹ Näistäkin suurin osa on Padisten luostarin apotin tilaamia vidimaatioita, ja niiden taustalla on Viron alueella voimassa ollut saksalainen oikeuskulttuuri, joka perustui vahvasti kirjallisiin, julkisten notaarien tuottamiin asiakirjoihin. Notaarien sijaan ruotsalaisissa asiakirjoissa korostuvat

194 Asiakirjakulttuurin merkityksestä Larsson 2009; Nedkvitne 2004; Heidecker 2000; Clanchy 1993; diplomatiikan johdantoteos Guyotjeannin et al. 2006; myös Santifaller 1967.

195 Ks. esim. Parkes 2008.

196 Julkisista notaareista ja notaarilaitoksesta Schulte 2003; Suomessa ja Ruotsissa ks. Pihlajamäki 2009; Fritz 1989.

197 Esimerkkejä notaarien tunnuksista ks. Clemens & Graham 2007, 228.

198 Fritz 1989, 961–966.

199 REA 373; REA 272; REA 271; REA 270; REA 371; REA 432; REA 273.

todistajien ja sinettien merkitys oikeudellisina vahvistajina. Myös paikalliset käräjät toimivat esimerkiksi maakauppojen ja muiden kiinteään omaisuuteen liittyvien sopimusten sinetöijinä. Näiden sopimusten ja asiakirjojen kirjoittajista tiedetään kuitenkin hyvin vähän, sillä ruotsalaisessa aineistossa kirjurin nimeä ei ollut tapana kirjoittaa asiakirjaan, ja usein ainoa lähde kirjureiden tavoittamiseksi on heidän käsilänsä säilyneissä asiakirjoissa.²⁰⁰

Ruotsia koskevassa aikaisemmassa tutkimuksessa kirjoittajia tai kirjureita on tunnistettu lähinnä institutionaalisella tasolla. Keskiajan kuluessa asiakirjoja tuottivat niin kaupungit, piispat, tuomiokapitulit, kruunun virkamiehet kuin luostaritkin.²⁰¹ Mutta keitä kirjurit olivat tässä kontekstissa? Kuka todellisuudessa kirjoitti tarvittut asiakirjat? Piispoilla ja tuomiokapituleilla oli kiinteä yhteys kruunun asiakirjahallintoon ainakin 1300-luvun lopulle saakka. Ensimmäinen pysyvä kanslia perustettiin Ruotsissa 1347, kun kuningas sai paavillisen privilegion kirkonmiesten palkkaamiseksi kansliatyöskentelyyn.²⁰² Tuomiokapitulin jäsenet saattoivat siis toimia kuninkaan kanslerin tai sihteerin asemassa ja tuottaa näin asiakirjoja eri tarkoituksiin.²⁰³ Kirkon suurta roolia Ruotsin asiakirjakulttuurissa selittää muun muassa se, että kirjallisen kulttuurin alussa latina oli ainut kirjoitettu kieli myös Ruotsin hiippakunnissa. Latinan taito edellytti koulutusta ja keskittyi siksi lähinnä papistoon. Lisäksi kirkko oli suurin maanomistaja, joten sillä oli luonnollinen intressi pitää kirjaa tiloistaan ja tuloistaan. Pappien merkityksestä asiakirjakulttuurin levittäjinä ja ylläpitäjinä kertovat myös säilyneet keskiaikaiset kaavaoppaat.²⁰⁴ Esimerkiksi Linköpingin hiippakunnasta tunnetaan 1300-luvulta peräisin oleva käsikirjoitus, johon on kopioitu ihmisten jokapäiväiseen elämään, kuten avioliiton solmimiseen, huomenlahjan antamiseen ja testamenttien laatimiseen, tarkoitettuja asiakirjakaavoja.²⁰⁵ Kaavat on laadittu selkeästi seurakuntapapistoa varten, joka tarvittaessa pystyi laatimaan tarvittavat asiakirjat mallien avulla. Samankaltaisia asiakirjakaavoja on säilynyt myös 1400-luvulta Vadstenasta ja Turusta.²⁰⁶ Skaran hiippakunnan kirjureita tutkinut Per-Axel Wiktorsson onkin argumentoinut, että asiakirjassa mainittu pappi voidaan usein tulkita myös asiakirjan kirjoittajaksi.²⁰⁷

Asiakirjoja tuottivat joka tapauksessa kirkollisten instituutioiden lisäksi myös kaupungit. 1350-luvulla Maunu Eerikinpojan kaupunginlaki velvoitti kirjaamaan

200 Larsson 2009, 29.

201 Nedkvitne 2004; Larsson 2003; Larsson 2009; Salminen 2003; Heikkilä 2010 c; Walta 2012 a; Walta 2012 b.

202 Larsson 2003, 62–63.

203 Schück 1963, 133–187.

204 Kaavaoppaista Santifaller 1967, 29–31.

205 Larsson 2009, 176–178.

206 Larsson 2009, 180; Turusta säilyneet testamenttikaavat on kopioitu piispa Maunun kopiokirjaan eli käsikirjoitukseen Ra, Ms. A 3, f. 19 v–20 v.

207 Wiktorsson 2006, esim. 46, 49, 113–115.

kaupunginraadin päätökset ja kaupunkilaisten tekemät maakaupat asiakirjamuotoon tai raadin pöytäkirjaan.²⁰⁸ Niin kutsuttuihin kaupunginkirjoihin (*tänckeböcker*) merkittiin muistiin kauppakirjeiden, tuomioiden ja kirjanpidollisten asiakirjojen lisäksi esimerkiksi kaupunkilaisten testamentteja ja raadin kirjeenvaihtoa.²⁰⁹ Turun kaupunginkirjat eivät ole säilyneet, mutta joitakin raadin käsittelemiä tapauksia on säilynyt erillisinä asiakirjamerkintöinä.²¹⁰ Asiakirjojen ja pöytäkirjojen kirjoittamisesta vastasivat kaupungin palveluksessa työskennelleet kirjurit. Maanlaissa määrättiin myös asiakirjojen muodosta ja sisällöstä sekä asiakirjan lunastamiseen liittyvistä maksuista.²¹¹ Kaupungin kirjurille tuli suorittaa maksu hänen tekemistään merkinnöistä kaupunginkirjaan. Maksu kertoo asiakirjojen laatimisen vaatimuksista ja toisaalta kirjurin ammatin arvostuksesta. Kuka tahansa ei voinut laatia virallisia ja oikeuskelpoisia asiakirjoja. Kirjoitustaitoisten henkilöiden värvääminen oli helpointa kirkon piiristä, mutta myös maallikot hoitivat kirjureiden tehtäviä. Kaupunginlain vaatimuksen mukaisesti raadin kirjurin tuli pystyä kirjoittamaan asiakirjat kansankielellä.²¹² Kaupunkien käymä kirjeenvaihto oli kuitenkin monikielistä. Latinan ja ruotsin lisäksi Turun hiippakunnassa laadittiin asiakirjoja myös keskialasaksaksi, sillä pitkään suurin osa Turun porvaristosta oli saksalaista alkuperää.²¹³ Käytetty kieli saattoi vaikuttaa myös asiakirjan kirjoittajaan. Viipurin kaupungin Tallinnan raadille lähettämiä kirjeitä tutkinut Tapio Salminen on todennut, että Viipurin kaupungin keskialasaksankielisiä kirjeitä kirjoitti yksi ja sama kirjuri vuosina 1421–1437. Sama käsi vastasi myös Viipurin linnapäällikön Krister Nilssonin kirjeenvaihdosta vuosina 1420–1438. Todennäköisesti kyseessä on ollut linnan kirjuri, joka on vastannut myös kaupungin alasaksankielisten kirjeiden laatimisesta.²¹⁴

Kirjuria ei siis aina voida etsiä hänen edustamansa instituution piiristä. Varhaisia keskiaikaisia ruotsalaisia kirjureita tutkinut Lars Sjödin on omassa tutkimuksessaan havainnut, että 1200-luvun ja 1300-luvun taitteessa laadituissa ja käsialan perusteella ryhmiin jaotelluissa asiakirjoissa, sama käsi on itse asiassa tuottanut asiakirjoja niin piispalle, kuninkaalle, tuomiokapitulille, luostarille, kuin yksityishenkilöillekin.²¹⁵ Vastaava ilmiö on nähtävissä myös Turun hiippakunnassa 1400-luvulla, missä esimerkiksi Naantalın luostarille asiakirjoja laatinut kirjuri on säilyneiden lähteiden perusteella työskennellyt samanaikaisesti myös muille osapuolille.²¹⁶ Naantalın luostarin arkisto ja siinä säilyneet asiakirjat ovat poikkeuksellisen hyvin säilyneet

208 MELL, Jordabalken 20.

209 Walta 2010, 316–318.

210 Esim. REA 701.

211 MELL, Jordabalken 20, 21, 22.

212 MELL, Jordabalken 22.

213 Turun keskiaikaisista porvareista Kallioinen 2000, 139.

214 Salminen 2003, 110.

215 Sjödin 1961, 313; Sjödin s.a., 366–407.

216 Walta 2012 a, 52–56

kokonaisuus, joka on mahdollistanut luostarin asiakirjahallinnon rekonstruoinnin. Asiakirjojen laatiminen oli Naantalissa selvästi keskitettyä, ja 1450-luvulta eteenpäin korkeintaan kaksi kirjuria tuotti asiakirjoja luostarin tarpeisiin. Yksi identifioituista kirjureista on luostarin asiamiehenä työskennellyt Jöns Filipusson. Luostarin arkistossa säilyneistä asiakirjoista yhteensä 47 on tunnistettu hänen laatimukseen käsialan perusteella.²¹⁷ Luostarin asiamiehen toimi ei kuitenkaan välttämättä tarkoittanut kirjurina työskentelemistä. Muun muassa vuonna 1444 tehtävässä mainittu Jöns Hannisson, esiintyy asiakirjoissa, jotka on tunnistettu muiden naantalilaiskirjureiden kirjoittamiksi ja myös hänen omissa nimissään annettu asiakirja on tunnistettu eri kirjoittajan tekemäksi.²¹⁸ Näiden esimerkkien valossa Wiktorssonin tulkinta asiakirjassa mainitun papin toimimisesta myös asiakirjan kirjoittajana osoittautuu kyseenalaiseksi.²¹⁹ Luostarin kirjureita esiintyy myös laamannien ja kihlakunnan tuomareiden käräjillä antamissa asiakirjoissa. Itse asiassa virkamiesten oikeus käyttää kirjuria oli kirjattu maanlakiin.²²⁰ Koska useampi naantalilaiskirjuri saattoi esiintyä yhden henkilön antamissa tuomiokirjeissä, kyse ei nähtävästi pidempiaikaisesta toimesta, vaan nimenomaan luostariin liittyneiden asiakirjojen kirjoittamisesta.²²¹

3.2 Turun tuomiokapitulin kirjallinen toiminta

Turun tuomiokapitulin kirjallinen toiminta sai alkunsa 1200-luvun lopulla kapitulin perustamisen jälkeen. Ensimmäinen kapitulin sinetillä vahvistettu säilynyt asiakirja on vuodelta 1291.²²² Tuomiokapitulin kirjallinen tuotanto vastasi lähinnä käytännön tarpeisiin, eikä sen piirissä tiettävästi tuotettu tarpeellisten asiakirjojen ja kopioiden lisäksi esimerkiksi jumalanpalveluselämässä tarvittavia kirjoja.²²³ Siitä, miten varsinainen kirjoitustyö oli järjestetty tai kenen vastuulla kapitulin myöntämien asiakirjojen laatiminen oli, on säilynyt hyvin vähän tietoa. Itse asiassa ensimmäinen maininta, jossa puhutaan eksplisiittisesti kapitulin kirjurista, on vasta vuodelta 1474. Kapitulin kirjuri mainitaan paitsi kevään 1474 kapituli uudistuksen statuuteissa myös vuoden 1491 taloussäännössä.²²⁴ Kapituli reformin yhteydessä annetut statuuatit velvoittivat tuomiokapitulin palkkaamaan valantehneen kirjurin, jonka tehtävänä oli kirjata

217 Walta 2012 b, 304–315.

218 Walta 2012 a, 61; Jöns Hannisson mainitaan asiakirjassa FMU 2580.

219 Wiktorsson 2006, esim. 113–115.

220 MELL, Jordabalken 21.

221 Walta 2012 a, 52–56; Walta 2012 b, 304–315.

222 FMU 201; Aiheesta ks. Pirinen 1947, 47–52.

223 Säilyneet käsikirjoitukset ovat ulkomaista tuotantoa tai vastaavasti painettuja. Esim. asiakirjoissa mainitut kapitulin jäsenten lahjoittamat käsikirjoitukset ovat kaikki painettuja; ks. aiheesta myös Heikkilä 2010 a.

224 FMU 3568; FMU 4395. Kapituli reformista ja statuutista laajemmin luvussa 2.

kaikki tuomiokapitulissa käsiteltävät tapaukset muistiin.²²⁵ Samassa yhteydessä kapitulin toimintaa verrattiin kaupungin raadin ja sen kirjurin toimintaan, joten on mahdollista, että tämän uuden kirjurin tehtävät vastasivat jollakin tapaa hänen maallikkokollegansa vastuita, sillä kaupunginkirjurin tehtävänä oli kirjata raadin käsittelemät tapaukset kaupunginkirjaan sekä todennäköisesti laatia kaupungin hallinnon tarvitsemia asiakirjoja.²²⁶

Vuoden 1491 taloussäännössä kirjurin tehtävää määriteltiin siten, että tämän tulisi kirjata ylös kaikki tuomiokapitulissa annetut statuutit sekä ajankohtaiset asiat, joita varten kirjurilla tulisi olla erityinen nide. Tästä niteestä hänen tuli sitten valita muistamisen arvoiset kohdat ja kopioida ne kapitulin kirjoihin. Palkaksi kirjurin työstään hänelle maksettaisiin kaksi tynnyriä voita Sastamalan kirkkopitäjästä.²²⁷ Palkkioista ja statuuttien sanamuodoista päätellen kapitulin palveluksessa toimi kerrallaan ainoastaan yksi kirjuri. Huomionarvoista on myös se, että molemmissa määräyksissä kirjurin työtehtävät liittyvät ensisijaisesti kapitulin päivittäisen toiminnan kirjaamiseen ja toisaalta kopioimiseen, eivät niinkään asiakirjojen laatimiseen. Myöhemmin 1500-luvun puolella kirjurin tehtävän arvellaan kuuluneen kapitulin nuorimmalle jäsenelle. 1520-luvulla tehtävää hoiti tuleva piispa, Mikael Agricola, joka mainitaan lähteissä katedraalikoulun rehtorina. Agricola toimi myös piispa Martinus Skytten sihteerinä ennen opintojaan Wittenbergissä.²²⁸

Taloussäännössä mainitut kapitulin kirjat (*libri capituli registrari*) voisivat viitata kapitulissa käytettyihin kopiokirjoihin, ja näin ollen niiden päivittäminen olisi ollut kirjurin vastuulla. Toisaalta säilyneiden käsikirjoitusten yhteys taloussäännössä mainittuihin tehtäviin jää epäselväksi. Joka tapauksessa ainoat kapitulin kirjureita koskevat maininnat sisältyvät näihin statuutteihin, mistä johtuen yhtäkään kirjureista ei tunneta nimeltä. Porthan tosin arveli Turun tuomiokirkon taloudenhoitajan Petrus Petrin Mustaan kirjaan tekemien muistiinpanojen perusteella tämän tai muiden taloudenhoitajien huolehtineen asiakirjojen kokoamisesta kopiointia varten.²²⁹

225 ...*Deoque juvante, justicie ministerio et nostra sollicitudine terminandos, in scripta plana redigi per aliquem juratum nobis scribam capitularem, nudam gestorum ac gerendorum negociorum veritatem continencia, ad que tamquam ad annales autenticos recursus in submovendis dubiis habeatur...* FMU 3568.

226 Ks. esim. FMU 3748.

227 : *Insuper statutum est, quatenus scriba capituli ingrossare debeat omnia statuta de novo edenda et similiter causas occurrentes et quod debeat habere unum speciale volumen ingrossandorum statutorum et caussarum, ex quo elici debent puncta memoria digna et in libris capituli registrari. Stipendium scribæ erunt duæ tunnæ butyri ex Sastamala annuatim.* FMU 4395.

228 Knuutila 2007, 23.

229 Taloudenhoitaja Petrus Petrin tekemiä tilimerkintöjä käsikirjoituksen A10 foliolla 20; Porthan 1862, 547.

Ainakin Uppsalan tuomiokirkon taloudenhoitajat työskentelivät arkistonhoitajina ja järjestäjinä, mutta varsinaisesta kopiointityöstä olivat vastuussa muut.²³⁰

Piispan ja kapitulin kansliat olivat toisistaan erilliset, ja piispan palveluksessa tiedetään työskennelleen vähintään yhden sihteerin ja kanslerin, joiden molempien toimenkuvaan kuului kirjeiden ja asiakirjojen laatiminen. Kanslerin tehtävistä annettiin määräys Arbogan provinsiaalisynodissa vuonna 1423. Tällöin annettiin ohjeistus piispan kanslerille maksettavista palkkioista. Määräys koski nimenomaan kanslerin laatimia asiakirjoja ja erityyppisistä dokumenteista maksettavia korvauksia. Ohjeistuksen perusteella voidaankin päätellä tiettyjen asiakirjojen laatimisen kuuluneen erityisesti piispan kanslerin tehtäviin. Näihin kuuluivat muun muassa viralliset virkanimityskirjeet sekä indulgenssikirjeet.²³¹ Asiakirjojen laatimisen lisäksi kanslerin tuli seurata piispaa tämän visitaatiomatkoilla ja pitää kirjaa tarkastuksessa päätetyistä asioista.²³² Sekä piispan sihteerinä että kansleria koskevat merkinnät turkulaisessa aineistossa ovat kapitulin kirjureiden tapaan vasta 1400-luvun loppupuolelta.²³³

3.3 Kirjureiden identifioiminen paleografian keinoin

Kirjureiden tunnistamisen vaikeus keskiaikaisessa kontekstissa ulottuu yhtä lailla metodologian puolelle. Metodit, joita käytetään käsialojen tunnistamisessa, vaihtelevat perinteisestä paleografiasta tietokoneavusteiseen tutkimukseen.²³⁴ Jean Mallonin 1950-luvulla esittämä metodologia on kuitenkin toiminut monen myöhemmän tutkimuksen pohjana. *Paléographie romaine* -teoksessaan Mallon luettelee seitsemän piirrettä, jotka tutkijan tulisi ottaa huomioon käsialoja vertailtaessa. Nämä seitsemän piirrettä ovat kirjainten muoto, kirjoituskulma suhteessa riveihin, *ductus* eli tapa, jolla kirjaimet on piirretty, *modulus* eli kirjainten mittasuhteet, kontrastit eli eroavaisuudet eri paksuisten viivojen kohdalla sekä kirjoitusalus ja kirjoitetun tekstin tyyppi.²³⁵ Tarkasteltavien ominaisuuksien listaa ovat sittemmin täydentäneet muun muassa

230 Pirinen 1956, 282.

231 *Item cancellarii episcoporum pro literis ordinationis quibuscunque non recipient ultra unam oram denariorum, pro literis collacionis beneficii pingvioris non ultra XII oras, mediocris vero beneficii non ultra marcham, sed minoris beneficii non ultra dimidiam marcham, super aliis autem literis secundum quod plus vel minus de labore impenderint, duximus eorum conscienciis relinquendum...* Reuterdahl 1841, 119; FMU 1712; Ks. Pirinen 1956, 360.

232 *...et cancellario in sua sede cum suo registro ad conscribendum et redigendum in eo acta...* Gummerus 1902, 94.

233 Henricus Lelle mainitaan piispa Maunu Särkilahden kanslerina asiakirjassa DF 4333 ja Paulus Scheel Maunu Särkilahden kirjeessä DF 4782. Molemmat merkinnät ovat 1490-luvulta.

234 Aiheesta esim. Aussems & Brink 2009, 293–308; Samassa teoksessa myös Stokes, 309–338.

235 Mallon 1952, 23.

Léon Gilissen ja Jan Burgers. Gilissenin mukaan on tärkeää kiinnittää huomiota kirjoituksen kokonaisolemuksen ja maneereihin.²³⁶ Burgersin metodi puolestaan huomioi myös aineiston fyysiset piirteet, kuten asiakirjan koon, marginaalien leveyden, rivityksen sekä mahdolliset koristelut. Näiden lisäksi Burgers korostaa myös tekstin rakenteen, lyhenteiden käytön sekä tyypillisten kirjainmuotojen merkitystä.²³⁷ Burgers on kehittänyt oman metodinsa erityisesti asiakirja-aineistoa silmällä pitäen. Hänen mukaansa kestävä metodin luominen paleografiseen identifiointiin on kuitenkin hankalaa. Yksikään kirjuri ei tuota identtisiä kirjaimia kopioidessaan tekstejä ja jopa yhdessä ja samassa esimerkissä voi esiintyä vaihteluita. Jokaisessa käsialassa näkyy lisäksi kirjurin omat, osin tiedostamattomatkin, henkilökohtaiset piirteet.²³⁸

Ruotsalaisia keskiaikaisia kirjureita laajemmin tutkinut Per-Axel Wiktorsson puolestaan perustaa oman analyysinsä tiettyjen kirjainmuotojen vertailuun kirjureiden välillä. Vertailun perusteena hän on käyttänyt kirjaimia g, w, œ, y, n, k sekä h. Kirjainmuotojen lisäksi hän on omien sanojensa mukaan kiinnittänyt huomiota tekstien oikeinkirjoitukseen.²³⁹ Kirjainten morfologia on kuitenkin yksinään huono vertailukohta johtuen käsialan luonnollisesta variaatiosta. Sama kirjoittaja voi piirtää saman kirjaimen useilla eri tavoilla, ja kirjainten muotoon voi vaikuttaa esimerkiksi eri tavalla leikattu kynänterä tai erilainen kirjoitusote samoin kuin se, millaisella pinnalla teksti kirjoitetaan. Jos kirjurin pöytänä on ollut esimerkiksi hiomaton puupinta, ei kirjaimista tule millään tasaisia tai keskenään samanlaisia.²⁴⁰ Tästä syystä lyhyiden sanojen vertaileminen toisiinsa on luotettavampaa kuin yksittäisten kirjainten vertailu toisiinsa. Se miten kirjuri kirjoittaa tietyt toistuvat lyhyet sanat, minkälainen on kirjainten suhde toisiinsa kyseisen sanan sisällä ja minkälaiset välit ja ligatuurit yhdistävät ja erottavat kirjaimet toisistaan, ovat huomattavasti yksilöllisempiä piirteitä kuin yksittäiset kirjainmuodot.²⁴¹ Yksittäisten kirjainten vertailu voi toimia toimia yhden kirjurin eri tekstien erottamisessa. Kun kirjureita on useita, on vaikea valita riittävän kattavaa mutta silti suppeaa otantaa kirjaimista, jotta ei tarvitse käyttää koko kirjaimistoa vertailun perusteena. Wiktorssonin metodia ei esimerkiksi voi hyödyntää latinankielisissä teksteissä.

236 Gilissen 1973, 40–50.

237 Burgers 1995, 42–43.

238 Burgers 1995, 42–43.

239 Wiktorsson 2015, 44; Wiktorssonin vertailukohteena käyttämistä kirjaimista esimerkiksi k, y ja w ovat latinankielisissä teksteissä harvinaisia ja niiden kirjoitusasu voi tästä syystä vaihdella huomattavasti. Toisaalta esimerkiksi g -kirjaimesta on olemassa valtava määrä variantteja, joten sen käyttäminen vertailun perusteena on ongelmallista. Ks. esim. Derolez 2003, 146–147; Tekstien oikeinkirjoitus ei aina ole kirjurista kiinni, vaan voivat periytyä suoraan kopioitavista malliteksteistä. Inger Larssonin mukaan Ruotsista tunnetaan myös esimerkkejä, jossa kopisti ei ole osannut edes lukea, vaan on ainoastaan jäljentänyt kirjaimia, Larsson 2009, 8.

240 Sirat 2006, 490.

241 Sirat 2006, 492.

Oiva esimerkki kirjureiden identifioinnin hankaluudesta on italialaisranskalaisen Christine de Pizanin autografeja koskeva tutkimus.²⁴² Christine de Pizan (1364–1430) on tunnettu keskiaikainen nainen, joka muun muassa toimi kirjurina ranskalaisten herttuoiden hoveissa, kirjoitti runoja ja poliittisfilosofisia teoksia. Hänen töitään on säilynyt useina käsikirjoituksina, joista monia pidetään hänen omakätisesti kopioiminaan. Christine-tutkimuksessa on vuosikymmenten saatossa nimetty hänen töitään kopioineet kirjurit kirjaintunnuksilla. Yksi ahkerimmista kirjureista on ollut kirjuri X, jonka Gilbert Ouy ja Christine M. Reno ovat identifioineet itse Christine de Pizaniksi.²⁴³ Mark Aussemsin kvantitatiivista paleografiaa hyödyntävän tutkimuksen myötä on myöhemmin kuitenkin käynyt selväksi, että kirjuri X:n kopioimat tekstit ovat itse asiassa kahden eri henkilön käsialaa.²⁴⁴ Ouy:n ja Renon argumentti perustuu hyvin pitkälti kopioitujen tekstien sisältöön sekä käsialan ulkomuodon samankaltaisuuteen, kun taas Aussems on omassa tutkimuksessaan käyttänyt Burgersin metodiin perustuvaa laskennallista menetelmää, jossa muun muassa tekstin korkeus ja kirjoituskulma mitataan hyvin tarkkaan.²⁴⁵

Kahden toisiaan lähellä olevan käsialan sekoittaminen toisiinsa tai tunnistaminen yhdeksi ja samaksi kädeksi on käsialan luonnollisen variaation vuoksi hyvin tavallista. Käsiala muuttuu paitsi käyttökohteen ja olosuhteiden mukaan, myös kirjoittajan ja kirjoitustavan ikääntyessä. Lisäksi aikaisemman tutkimuksen perusteella tiedetään, että esimerkiksi korkea-arvoisten henkilöiden palveluksessa työskentelevien sihteerien oletettiin imitoivan esihenkilöidensä käsialaa. On siis mahdotonta aukottomasti todistaa, että kaksi asiakirjaa ovat yhden ja saman kirjoittajan käsialaa, sillä asiakirjat eivät koskaan ole keskenään identtisiä. Colette Siratin mukaan ainoa tapa on näyttää kyseiset asiakirjat rinnakkain ja kertoa, miksi uskoo niiden olevan saman kirjoittajan kynästä peräisin.²⁴⁶

Koska oma tavoitteeni on ensisijaisesti selvittää kopiokirjojen kopiointiprosessia ja kopiointitapaa olen analyysissäni paleografisten seikkojen lisäksi ottanut huomioon myös kodikologian tarjoaman avun. Kopiointijaksojen ja kirjureiden erottelemisessa olen hyödyntänyt käsikirjoitusten rakennetta, sivujen asettelua, rivityksiä sekä kopioitujen tekstien sisältöä. Paleografian osalta olen hyödyntänyt Burgersin metodologiaa soveltuvin osin. Analyysissäni olen kiinnittänyt huomiota erityisesti kirjureiden käyttämiin lyhenteisiin, tiettyjen sanojen kirjoitustapaan, isoihin alkukirjaimiin sekä *ductukseen*.²⁴⁷ Kopiokirjojen laajuuden ja tutkimukseni rajauksen vuoksi en ole hyödyntänyt laskennallisia menetelmiä tai mitannut tarkkaan jokaista käsikirjoituksissa

242 Ks. esim. Laidlaw 1987, 35-75.

243 Ouy & Reno 1980, 221-237.

244 Aussems 2006, 93.

245 Aussems 2006.

246 Sirat 2006, 493.

247 Aiheesta myös Salminen 2016, 329; Stiennon 1995, 97-101.

esiintyvää käsialaa. Ainoastaan parin selvästi tunnistettavan käsialan osalta olen tehnyt tarkemman kartoituksen, ja Siratin tapaan pyrin poimittujen esimerkkien avulla näyttämään, mihin tulkintani näiden osalta perustuu.

Kopiokirjojen vihkorakenteen lisäksi vesileimoilla ja kodikologisilla yksiköillä on tutkimuksessani merkittävä rooli turkulaisten kopiokirjojen kopiointiprosessin selvittämisessä. Kodikologisella yksiköllä tarkoitetaan muutamista vihoista tai lehdistä koostuvaa itsenäistä kokonaisuutta käsikirjoituksen sisällä.²⁴⁸ Yksiköt voidaan erottaa toisistaan useiden seikkojen perusteella. Muun muassa paperin laadun tai koon vaihdokset, käsialan muuttuminen, vihkorakenteen muuttuminen, uloimpien lehtien vauriot sekä tyhjät sivut ennen tai jälkeen tekstin ovat yleensä merkkejä siitä, että myös kodikologinen yksikkö vaihtuu.²⁴⁹ Turkulaisissa kopiokirjoissa kodikologiset yksiköt muodostuvat lähinnä erilaisista temaattisista asiakirjakokonaisuuksista. Vihkorajat eivät siis aina käy yksiin kodikologisten yksiköiden kanssa ja ovat sikäli merkityksellisiä myös kirjureiden työn selvittämisessä.

3.4 Kopiokirjojen kopiointiprosessi

Olen pyrkinyt havainnollistamaan turkulaisten kopiokirjojen kopiointiprosessia ja kirjureiden kopioimia yksiköitä seuraavilla käsikirjoituskohtaisilla taulukoilla 7 ja 8. Olen erotellut kopiokirjoissa esiintyvät käsialat toisistaan ja antanut jokaiselle kirjurille oman kirjaintunnuksen. Poikkeuksena tästä ovat kuitenkin yksittäiset ja selvästi kopiokirjojen laatimisajankohdan jälkeen tehdyt merkinnät. Koska olen aloittanut kirjureiden vertailun alun perin Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen sijaan piispa Maunun kopiokirjasta, alkavat Skokloster Codex Aboensiksen kirjurikohtaiset kirjaintunnukset E-kirjaimesta ja Mustan kirjan kirjurit puolestaan L-kirjaimesta. Taulukoista käy ilmi kopiokirjan vihkorakenne ja kussakin vihossa esiintyvät vesileimat ajoituksineen. Näiden kodikologisten tietojen lisäksi jokaisessa taulukossa on erilliset sarakkeet vihossa esiintyville käsille. Jos vihon eri käsialojen erottaminen toisistaan on ollut erityisen hankalaa, on sarakkeeseen merkitty joko useampi kirjaintunnus tai vain merkintä ”useita käsialoja”.

Taulukosta 7 paljastuu, että Skokloster Codex Aboensis on useamman kuin vain yhden tai kahden kirjurin tuottama. Käsikirjoituksesta on eroteltavissa seitsemän pääkäden (E, F, G, H, I, J, K) lisäksi muutama yhdessä tai kahdessa vihossa esiintyvä kirjuri, kuten kädet Z ja W. Kopiointi on nähtävästi suoritettu niin, että yhden kirjurin vastuulla on ollut aina yksi tai useampi kokonaisuus. Suurin osa vihoista on yhden tai enintään kahden kirjurin työtä. Poikkeuksena ovat vihot 10–13, jotka sisältävät maantieteellisesti järjestettyä asiakirja-aineistoa, joiden tallentamiseen on

248 Gumbert 2004; katso myös Kwakkel 2002.

249 Nyström 2009, 60.

Taulukko 7. Skokloster Codex Aboensiksen kirjurit vihkokohtaisessa järjestyksessä.

Vihko	Vesileimat/Ajoitus	Kirjuri	Kirjuri	Kirjuri	Vihon asiasisältö
1 f. 1–7	Häränpää SK1 1486	E			Kymmenysverotus
2 f. 8	Häränpää SK1 1486	E			Kymmenysverotus
3 f. 9–18	Häränpää SK2/ Kruunukarahvi 1492	E	F		Privilegiot
4 f. 19–29	Häränpää SK1 1486	G			Privilegiot
5 f. 30–39	Häränpää SK1 1486	G	E		Privilegiot
6 f. 40–44	Agnus dei SK1, 2 & 3 1480–1500	H			Hiippakuntaa, piispaa ja tuomio- kapitulia koskevia oikeuksia ja velvollisuuksia
7 f. 45–56	Agnus dei SK3,2 & 1 1480–1500	H (f.45–53v)	X	Y	Piispan nahkavero, Uppsalan hiippa- kunnan rajat
8 f. 57–68	Agnus dei SK1 1480-1500	I			Padisten kokoelma
9 f. 69–75	Agnus dei SK2 & 3 1480–1500			H	Piispan kalastusoikeudet
10 f. 76–84	Ei vesileimaa	WX Y Z	Å		Maantieteellisesti järjestetty aineisto
11 f. 85–92	Ei vesileimaa	Q	J		Maantieteellisesti järjestetty aineisto
12 f. 93–99	Ei vesileimaa	Ä	Ö		Maantieteellisesti järjestetty aineisto
13 f. 100–105	Ei vesileimaa	X	Y	Z	Maantieteellisesti järjestetty aineisto
14 f. 106–117	Ypsilon SK1 & 2 1483	K			Kaikkien Pyhien kappeli
15 f. 118–124	Ypsilon SK1 1483	K			Kaikkien Pyhien kappeli

osallistunut selvästi useampia eri henkilöitä.²⁵⁰ Vesileimojen perusteella vaikuttaisi myös siltä, että kopiointityötä on tehty vähitellen, jolloin vastuu on voinut siirtyä henkilöltä toiselle. Taulukosta käy myös ilmi, miten vesileimat, käsikirjoituksen lähes vihoittain vaihtuvat sisällöt sekä kopiointityöstä huolehtineet kirjurit korreloivat

250 RA, Ms. A 10, f. 76 r–105 v.

keskenään. Lähes poikkeuksetta samaa paperia olevat vihot on kopioitu yhden ja saman kirjurin toimesta. Nämä kodikologiset yksiköt muodostavat kokonaisuuden myös sisällöltään. Esimerkiksi käsikirjoituksen kaksi viimeistä vihkoa, jotka todennäköisesti ovat myös kopiokirjan vanhimmat, sisältävät Maunu Särkilahden tuomiorovastina perustamaa Kaikkien Pyhien kappelia käsittelevät asiakirjat, ja niiden kopioinnista on vastannut yksi henkilö. Myös vihkoihin käytetty paperi on peräisin yhdeltä valmistajalta. Sama ilmiö on nähtävissä myös esimerkiksi vihkojen 1, 2, 3, 6, 7 ja 8 kohdalla.

Vaikuttaa siltä, että kopiointia on tehty lehti tai muutama kerrallaan. Sivujen valmistelu näyttää tapahtuneen yhtä aikaa kopioinnin kanssa, ja saman vihon sisällä saattaa esiintyä sekä yksinkertaisia että kaksinkertaisia marginaaleja sekä kokonaan ilman marginaaleja olevia sivuja. Toisin sanoen vihkoja ei ole valmisteltu kokonaisuutena etukäteen esimerkiksi piirtämällä niihin yhtenäiset marginaalit ennen kopiointia. Tämä vahvistaa kuvaa kopioinnin jaksottaisuudesta ja siitä, että edes kokonaista vihkoa ei ole kopioitu yhdeltä istumalta. Keskellä vihkoa on välillä myös lehtiä, jotka ovat selvästi olleet nipun viimeisiä jonkin aikaa. Kuluneet ja tummuneet sivut kielivät niiden olleen ahkerassa käytössä ennen lehtien päätymistä osaksi nykyistä vihkoon. Foliolta 70 alkaen myös sivujen asettelu muuttuu. Osa asiakirjoista on kopioitu vinoon ja kopiointijälki on ajoittain vaikeaselkoista. Kopiointijälki vaihtelee suuresti. Lopputulokseen ei ole kopioitaessa juurikaan kiinnitetty huomiota, ja esimerkiksi koristeellisempia initiaaleja ei käsikirjoituksen ensimmäisessä osassa juurikaan esiinny.²⁵¹

Skokloster Codex Aboensiksen kaksi viimeistä vihkoa poikkeavat muusta käsikirjoituksesta vesileimojen lisäksi myös kopiointijäljeltään. Kopioinnin on pääasiassa suorittanut sama kirjuri ja kopiointiin on selvästi käytetty aikaa. Heti ensimmäinen asiakirja foliolla 106 v alkaa varsin taidokkaalla niin kutsutulla asutetulla initiaalilla, jossa osan kirjaimesta muodostaa miehen kasvot. Samanlaisia initiaaleja esiintyy osuuden muissakin asiakirjoissa ja, mikä tärkeintä, myös turkulaisten kopiokirjojen ainoalla pergamenttilehdellä.²⁵² Teksti on kauttaaltaan taitavasti rivitetty suoraan ja vaikkakin kopiointi on tehty selvästi pätkissä, käsiala on kauttaaltaan sama. Kuten jo vesileima-ajoituksen yhteydessä paljastui, vihoissa käytetty paperi korreloi Mustan kirjan rekisteriosan lehtien 7–10 kanssa. Rekisterin laatiminen on tehty kahdessa vaiheessa ja sen toinen jakso alkaa juuri seitsemänneltä lehdeltä. Mustan kirjan rekisterin loppuosan ja Skokloster Codex Aboensiksen kahden viimeisimmän vihon kopioineen kirjurin käsialan piirteiden vertailu paljastaa, että kyseessä on todennäköisesti sama henkilö. Kopiokirjojen ajallinen ja materiaallinen yhteys näiltä osin vahvistuu siis myös yhteisen kirjurin kautta.

251 Yksi harvoista esimerkeistä löytyy RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, foliolla 36 v.

252 RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 126.

Jo vesileima-analyysin perusteella sai vaikutelman, että Mustan kirjan kopiointi oli monivaiheinen prosessi. Käsialojen vertailun yhdistäminen vihkorakenteeseen ja vesileimoihin vahvistaa tätä kuvaa entisestään. Vesileima-ajoituksen nojalla Mustan kirjan alkuosan privilegiokirjeiden ja verotusta koskevien asiakirjojen kopiointi aloitettiin viimeistään 1460-luvulla, samoin kuin maantieteellisesti järjestetyn aineiston kopiointi. 1480-luvulla käynnistettiin puolestaan eri alttareita koskevien asiakirjojen kopiointi. Kopioinnin asteittaisuus näkyy myös käsialoissa, sillä alkuvaiheen kopiointista huolehtineet kirjurit eivät esiinny enää myöhemmin käsikirjoituksessa, kuten seuraavasta taulukosta käy ilmi.

Taulukko 8. Turun tuomiokirkon Mustan kirjan kirjurit vihkokohtaisessa järjestyksessä.

Vihko	Vesileimat/Ajoitus	Kirjuri	Kirjuri	Kirjuri	Vihkojen asiasisältö
1 f. 1–10	Häränpää MK9, 3 & 5 1458–1463/1456–1480	L	M		Kymmenysverotus
2 f. 11–20	Kruunulilja 1466, Häränpää MK9 1458–1463, Häränpää MK 3 1456–1480	L	M	X, Y, Z	Kymmenysverotus
3 f. 21–29	Häränpää MK3 1456–1480, Häränpää MK8 1458, Häränpää MK9 1458–1463	M	N		Kuninkaallisia kirjeitä
4 f. 30–35	Häränpää MK6 1440–1460, Häränpää MK8 1458, HäränpääMK9 1458–1463, Häränpää MK3 1456–1488	N			Kuninkaallisia kirjeitä
5 f. 36–45	Häränpää MK6 1440–1460, Häränpää MK8 1458, Häränpää MK9 1458–1463, Häränpää MK5 1456–1488	L			Hiippakuntaa koskevia kirjeitä
6 f. 46–53	Häränpää MK9 1458–1463, Häränpää MK5 1456–1488	L			Paavillisia kirjeitä

7 f. 54–61	Häränpää MK3 1456–1488, Häränpää MK9 1458–1463	X	Y	Z	Papiston tulot ym.
8 f. 62–71	Häränpää MK6 1440–1460, Häränpää MK8 1458,	L/M			Suuri skisma ja indulgenssikirjeet
9 f. 72–81	Häränpää MK6 1440–1460, Häränpää MK8 1458, Häränpää MK9 1458–1463, Häränpää MK3 1456–1488	O			Padisten kokoelma
10 f. 82–91	1440–1460	O			Padisten kokoelma
11 f. 92	Häränpää MK15 1472, 1476/1477				Maantieteellisesti järjestettyä aineistoa
12 f. 93–110	Häränpää MK9 1458–1463, Häränpää 3 1456–1488, Häränpää MK7 1458–1463	Useita kirjureita			Maantieteellisesti järjestettyä aineistoa
13 f. 111–115		R	S		Maantieteellisesti järjestettyä aineistoa
14 f. 116–125					Maantieteellisesti järjestettyä aineistoa
15 f. 126–133		T			Maantieteellisesti järjestettyä aineistoa
16 f. 134–145					Maantieteellisesti järjestettyä aineistoa
17 f. 146–156	Häränpää MK13 1468, Häränpää MK11 1466, Häränpää MK12 1469	U	V		Maantieteellisesti järjestettyä aineistoa
18 f. 157–167	P-kirjain MK1 1470–1550, Käsi MK3 1478–1572	XYZÄÄ			Piispanpöytä; Piispan kalastusoikeudet/ Kuusisto-vihko

19 f. 168–199	Sirppi MK1 1483, Sirppi MK2, Härän- pää MK, P-kirjain MK4, Häränpää MK10	Useita kirjureita			Alttarikibendat
20 f. 200–217	Ypsilon MK1 Sirppi 1483	Useita kirjureita			Alttarikibendat
21 f. 218–229	Sirppi MK1 1483	P			Pyhän Ruumiin alttari
22 f. 230–241	Sirppi MK1 1483	P			Pyhän Ruumiin alttari
23 f. 242–257	Sirppi MK 1483	Useita kirjureita			Alttarikibendat
24 f. 258–270½	Käsi MK2 1478–1572, Häränpää MK14 1477, Häränpää MK15 1476/1477	S	T	V	Tuomiorovasti
25 f. 271–281	Sirppi MK1 1483, Käsi MK2 1478–1572	U	V		Arkkidiakoni
26 f. 282–283	Käsi MK2 1478–1572				Sakkotuomio vuodelta 1513 + myöhempiä merkintöjä

Taulukosta 8 ilmenee, että Mustan kirjan kopiointiin on osallistunut useita kirjureita. Varsinaisia pääkäsii on ainakin yhdeksän kappaletta, joiden lisäksi kopio-kirjassa esiintyy useita yksittäisiä pääkäsistä eroavia kopisteja, kuten U ja V. Kirjuri L on Mustan kirjan ensimmäinen kirjuri, ja hänen kädenjälkensä ulottuu aina kahdeksanteen vihkoon saakka. Myös kirjurit M ja N ovat huolehtineet käsikirjoituksen alkuosaan kuuluneiden asiakirjojen kopioinnista. Padisten kokoelman kopioinnista vastannut kirjuri O ei esiinny muualla käsikirjoituksessa, vaikka kokoelman kopiointiin on käytetty samaa paperia kuin muissakin alkupään vihoissa. Oletettavasti kaikki neljä kirjuria ovat työskennelleet ainakin osittain samanaikaisesti.

Kopiointiprosessin kannalta kiintoisimpia kokonaisuuksia ovat maantieteellisesti järjestetyt asiakirjat sekä prebendakokonaisuudet.²⁵³ Mielenkiintoisia näistä vihoista

253 RA, Ms. A 10, vihot 11–17 sekä vihot 19, 20 ja 23.

tekee se, että niiden kopiointiin on ollut selvästi useamman kirjurin vastuulla. Itse asiassa vaikuttaa siltä, että jokainen prebendakokonaisuus olisi eri kirjurin käsialaa. Kirjoittaja voi siis saman vihon sisällä vaihtua useaan kertaan. Myös maantieteellisesti järjestettyjä asiakirjoja on kopioitu samaan tapaan. Erinomainen esimerkki on vaikkapa Mustan kirjan kahdestoista vihko, johon on kopioitu Turun tuomiokirkolle kuuluneisiin tiloihin liittyviä asiakirjoja.²⁵⁴ Eri käsiä kyseisestä vihosta löytyy yhteensä kymmenen, mutta kuusi näistä kirjoittajista on kopioinut vihkoon vain yhden yksittäisen asiakirjan. Kaiken lisäksi on varsin todennäköistä, että nämä yksittäiset lisäykset on tehty joskus myöhemmin. Näin ollen päävastuu kopioinnista on ollut neljällä muulla kirjurilla. Vihko jakaantuu useisiin pieniin kokonaisuuksiin siten, että kutakin tilaa, alttaria tai paikkakuntaa koskevat asiakirjat on niputettu yhteen eli kopioitu yksi toisensa jälkeen. Kunkin tällaisen pienen kokonaisuuden kopioinnista on vastannut lähes aina eri henkilö. Esimerkiksi Pyhän Johanneksen alttarille kuuluneiden asiakirjojen kopioinnista vastannut henkilö ei ole kirjannut kyseiseen vihkoon mitään muuta.²⁵⁵ Yhden asiakirjaryhmän, kuten vaikkapa Hirvensaloon liittyvien asiakirjojen tai Pyhän Johanneksen alttarille kuuluneiden asiakirjojen kopiointi on kuulunut yhdelle henkilölle samoin kuin Ahvenanmaalla sijainneiden piispanpöydän tiloja koskevien asiakirjojen kopiointikin.²⁵⁶ Usean eri käden esiintyminen samassa vihossa kertoo, että kopiointityö ei suinkaan ollut yhden tai kahden kirjurin vastuulla, vaan kopiointiin osallistui samanaikaisesti useampi henkilö. Koska tuomiokapitulissa tuskin oli enempää kuin yksi varsinainen kirjuri, on mahdollista, että myös muut tuomiokapitulin jäsenet osallistuivat kopiokirjan kokoamiseen. Tähän viittaisivat myös alttariprebendakokonaisuudet, joissa kopiointivastuu on jakautunut samalla tavalla alttareittain ehkä eri henkilöiden kannettavaksi. On mahdollista, että jokainen prebendaatti vastasi oman alttarinsa asiakirjojen kopioimisesta yhteiseen kopiokirjaan. Vaiheittainen kopiointiprosessi kertoo myös siitä, että kopiokirjaan tallennettiin pääasiassa erisuuruisia kokonaisuuksia yksittäisten asiakirjojen sijaan. Samaa asiaa tai tilaa koskevat asiakirjat oli todennäköisesti muutenkin niputettu yhteen, jolloin niiden kopioiminen yhdellä kertaa oli varsin järkevää.

Samankaltaisesta vaiheittaisesta kopiointitavasta on viitteitä myös Linköpingin tuomiokirkon kopiokirjasta. 1390-luvulla alkunsa saanut käsikirjoitus koostuu useammasta eriaikaisesta kokonaisuudesta, joita ovat kopioineet useat kirjurit. Kopiokirjan kopiointiprosessista tiedetään yllättävän paljon, sillä useimpien käsikirjoituksessa esiintyvien käsialojen haltijat on pystytty identifioimaan. Kirjureina toimineiden kaniikkien virkavuosien perusteella voidaan siis sanoa melko tarkkaan,

254 RA, Ms. A 10, f. 93 r–110 v.

255 Pyhän Johanneksen alttaria koskevat asiakirjat RA, Ms. A 10, f. 93 r–95 v.

256 Hirvensaloo koskevat asiakirjat RA, Ms. A 10, f. 96 r–v; Ahvenanmaata koskevat Ra, Ms. A 10, vihko 13, f. 112 r–115 v.

milloin mikäkin asiakirja tai lisäys on kopiokirjaan viety. Identifioinnit on tehty vertailemalla säilyneitä alkuperäiskirjeitä kopiokirjaan tehtyihin merkintöihin. Kirjureiden tunnistamista on helpottanut myös se, että osa inventaariomerkinnöistä on tehty kopiokirjaan minämuodossa.²⁵⁷ Ernst Nygrenin mukaan käsikirjoitukseen 1440-luvulla kopioituja inventaareja on ollut kopioimassa myös piispa Nils König. Piispan lisäksi omien prebendojensa asiakirjoja ovat kopioineet muun muassa arkki-diakonit Johannes Eskilli sekä Petrus Ottonis. Vaikuttaa siltä, että prebendan haltijan vaihtuessa myös sen asiakirjojen kopioinnista vastannut henkilö vaihtui. Vaihtuvien käsialojen perusteella Nygren siis tulkitsee, että Linköpingissä jokainen prebendaatti kirjasi omaan virkaansa liittyneet asiakirjat itse.²⁵⁸

3.5 Kopiokirjojen kirjurit

Lähtökohtaisesti myös Skokloster Codex Aboensiksen ja Mustan kirjan kopioinnista vastanneiden kirjoittajien joukko on mitä luultavimmin rajattavissa tuomiokapitulin jäsenistöön. Pääsy kopioitaviin asiakirjoihin, tuomiokapitulin kansliakäytäntöjen tuntemus ja ymmärrys asiakirjojen kopioinnista puoltavat tätä käsitystä. Lähteiden hajanaisuuden takia tuomiokapitulin kulloisestakin kokoonpanosta on säilynyt ainoastaan yksittäisiä merkintöjä, joten tiettyjen henkilöiden yhdistäminen kopiointityöhön on vaikeaa. Myöskään harvat alkuperäisinä säilyneet asiakirjat eivät suoraan tuo lisävalaistusta kirjureiden henkilöllisyyteen. 1400-luvun puolivälistä lähtien Turun tuomiokapituliin kuului kaksitoista jäsentä. Tuomiorovastin ja arkki diakonin virkojen lisäksi määrään sisältyi kymmenen kaniikin virkaa, joiden lisäksi tuomiokirkkopapistoon kuului useita kuoripappeja.²⁵⁹ Kopiokirjojen luontiajankohtana tuomiokapitulin jäsenenä toimivat ainakin taulukossa 9 mainitut henkilöt. Taulukossa esitetyt tiedot on poimittu Kauko Pirisen tutkimuksesta, joten siinä esitetyt nimet ja ajankohdat perustuvat Pirisen lähteistä tekemiin havaintoihin.²⁶⁰ Taulukossa esitetty ajankohta on se vuosi tai vuosikymmen, jolloin kyseinen henkilö mainitaan lähteissä ensimmäisen kerran Turun tai tuomiokapitulin kaniikkina. Mainitut henkilöt ovat saattaneet työskennellä tuomiokapitulin palveluksessa usealla vuosikymmenellä, vaikka lähdemerkinnät ajoittain puuttuvatkin. Muun muassa vuonna 1460 tuomiokapitulin jäsenenä ensimmäisen kerran mainittu Maunu Särkilahti toimi kaniikkina ja myöhemmin tuomiorovastina aina siihen asti, kunnes hänet valittiin piispaksi vuonna 1489, eli hän oli tuomiokapitulin jäsen vähintään 29 vuoden ajan.²⁶¹ Kullekin

257 Nygren 1941, 120.

258 Nygren 1941, 119–120.

259 Piispa Maunu Särkilahden vuonna 1494 tekemien uudistusten myötä prelaattivirkojen määrä nostettiin neljään, mutta tuomiokapitulin jäsenmäärä pysyi muuten samana. Pirinen 1956, 174–175.

260 Pirinen 1956, 206–279.

261 Maunu Särkilahti mainitaan kaniikkina ensimmäisen kerran 14.7.1460. DF6735.

Taulukko 9. Turun tuomiokapitulिन kaniikit 1450–1490-luvuilla Kauko Pirisen mukaan.

Nimi	Ajankohta	Prebenda
Andreas Dives	1493	Pyhän Laurentiuksen prebenda
Arvid Kurki	1490	
Arvidus Jacobi	1451	
Gotskalk Hvitte	1474	
Henrik Wenne	1492	
Håkan Frille	1467	Pyhän Katariinan/Sigfridin prebenda
Johannes Olavi	1496	
Johannes Petri	1489	Katariinan prebenda
Laurentius Suurpää	1485	Katariinan prebenda
Magnus Grisfoth	1484	Pitäjän alttari prebenda
Magnus Johannis	1480	Pyhän Ristin/ Pyhän Ruumiin prebenda
Martinus Skytte	1484	
Maunu Särkilahti	1462	
Nicolaus Byskalle	1455	
Olavus Petri	1460-l.	Pyhän Johanneksen prebenda
Paulus Scheel	1490	
Petrus Benedicti	1459	
Petrus Petri	1467	
Sigfridus Olavi	1479	

kaniikille kuuluneista prebendoista on saatavilla vain hajanaisia tietoja ja usein prebenda saattoi vaihtua tehtävien vaihtumisen myötä johonkin toiseen. Tämän vuoksi esimerkiksi Pyhän Katariinan prebenda on kuulunut kahdelle 1480-luvulla tuomiokapitulissa työskennelleelle kaniikille. Tämä johtuu siitä, että tietyt tuomiokapitulिन virat taloudenhoitajasta tuomiorovastiin oli sidottu aina tiettyyn prebendaan, joten vaihtuvuutta tapahtui säännöllisesti.

Kukin kaniikeista mainitaan lähteissä yleensä vain muutaman kerran, ja tämän vuoksi heidän virkakautensa pituutta on hankala arvioida. Maininnat ovat varsin kursorisia, sillä useimmiten kaniikit esiintyvät esimerkiksi asiakirjan todistajina tai heidät mainitaan paavillisessa virkanimityskirjeessä, kun heille on myönnetty oikeus johonkin prebendaan.²⁶² Kaniikki Nicolaus Byskalle esiintyy kahdessa alkuperäisasiakirjassa, joista vain toisessa häntä kutsutaan Turun kaniikiksi. Vuosina

262 Esimerkiksi REA 103; REA 499; REA 371; REA 275; REA 300.

1455 ja 1465 kirjoitetuissa asiakirjoissa herra Niclis mainitaan asiakirjan todistajien joukossa. Jälkimmäinen näistä asiakirjoista on Maunu Särkilahden ja tämän äidin Elinin Naantalin luostarille tekemän lahjoituksen vahvistuskirje.²⁶³ Kirje on päivätty Naantalissa ja sen on laatinut birgittalaisveli Jöns Budde, joka ei esiinny asiakirjassa missään roolissa.²⁶⁴ Tämä osoittaa hyvin sen, että asiakirjan kirjoittajalla ei välttämättä ollut minkäänlaista roolia asiakirjan sisällössä tai vahvistamisessa. Kirjoittajan henkilöllisyyden päättelemisen asiakirjassa lueteltujen nimien perusteella on täten hyvin ongelmallista, ja vertailukohtaa kopiokirjoissa käytettyihin käsialoihin on vaikea löytää.²⁶⁵ Poikkeuksen tästä voisivat muodostaa ne harvat henkilökohtaiset kirjeet, joita tuomiokapitulin jäsenet ovat lähettäneet.

Kirjeitä on kuitenkin säilynyt lähinnä niiltä tuomiokapitulin jäseniltä, jotka valittiin myöhemmin piispaksi, ja säilyneet kirjeet on kirjoitettu nimenomaan vasta piispuuskauden aikana. Lähteistä löytyy onneksi myös muutama poikkeus. Tuomiokirkon taloudenhoitajana ja Sauvon kirkkoherrana työskennellyt Petrus Petri on tammikuussa 1470 antanut asiakirjan, jossa hän kertoo vastaanottaneensa kirkkonsa puolesta 10 nobelin arvosta ruista ja messuvaatteita rouva Lucia Olofsdotterilta. Asiakirjan ainoana vahvistuksena on Petrus Petrin oma sinetti eikä asiakirjassa mainita muita henkilöitä, jotka olisivat olleet asiakirjan kirjoitushetkellä läsnä.²⁶⁶ Voisiko siis kirkkoherra Petrus Petri itse olla kyseisen asiakirjan kirjoittaja? Asiakirja on säilynyt osana Naantalin luostarin arkistoa eikä kyseisen dokumentin kirjuria ole aikaisemmassa tutkimuksessa identifioitu.²⁶⁷ Petrus Petrin tekemiä merkintöjä on säilynyt myös Mustassa kirjassa. Käsikirjoituksen alkupuolelle on kirjattu hajanaisia muistiinpanoja vuosina 1455–1471 tuomiokirkon nimissä tehdyistä hankinnoista, maavaihdoksista ja korjaustöistä.²⁶⁸ Muistiinpanot on lisätty selvästi myöhemmin kuin samaan vihkoon kopioidut asiakirjat. Merkinnät eroavat Mustan kirjan muusta sisällöstä siinä, että tapahtuneet asiat kuvataan minämuodossa. Heti ensimmäisessä kohdassa, jossa kuvataan Pyhän Johanneksen prebendaan kuuluvan niityn vaihtamista, tekstissä lukee: ”...maakaistaleeseen, johon minä Petrus Petri vaihdoin...”²⁶⁹ Samoin heti seuraavassa kohdassa kerrotaan, että Loppi-nimisen tilan maksu on suoritettu ”minulle Petrus Petrille vuonna 1470”.²⁷⁰

Verrattaessa näitä Turun tuomiokirkon taloudenhoitoon kuuluneiden merkintöjen ja Petrus Petrin antaman juridisen asiakirjan käsialoja ja kirjoitustapaa, on varsin selvää, että ne ovat peräisin eri kädestä. Erottavia tekijöitä ovat esimerkiksi

263 FMU 3261.

264 Walta 2012 b, 330.

265 Vrt. esim. Wiktorsson 2015.

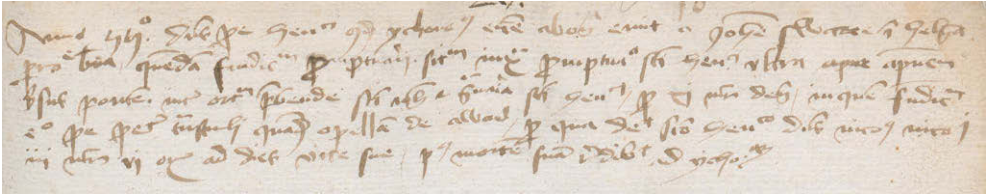
266 SDHK 29059/FMU 3411.

267 Walta 2012 b 331.

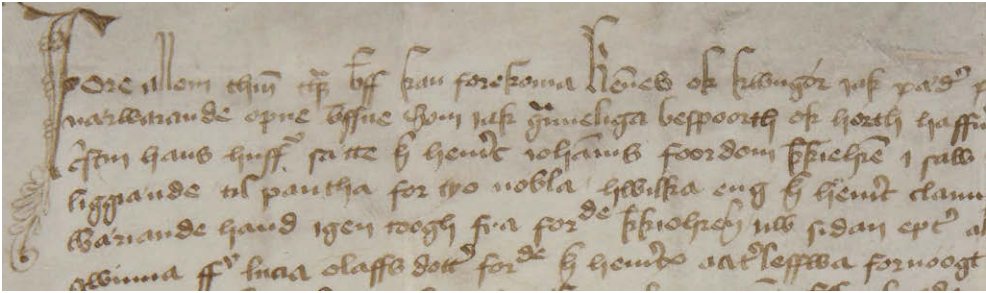
268 RA, Ms. A 10, f. 20 r–v; REA 576.

269 ...in quem fundiculum ego Petrus Petri transtuli... REA 576.

270 Soluit anno lxx michi Petro Petri... REA 576.

Kuva 6. Petrus Petrin tekemät merkinnät Mustaan kirjaan vuodelta 1471.

Kuva 7. Petrus Petrin antama asiakirja vuodelta 1470. SHDK 29059.

d-kirjaimen lenkin kulma, l-kirjaimen lenkki, s- ja f -kirjainten pystyvetojen paksuus sekä viivan alle menevien kirjainten hiusvedot. Kokonaisuutena kirjainten toteutus-tapa on erilainen samoin kuin lyhenteiden merkitseminen. Näin ollen jompikumpi tai molemmat teksteistä ovat todellisuudessa jonkun toisen tekemiä.²⁷¹

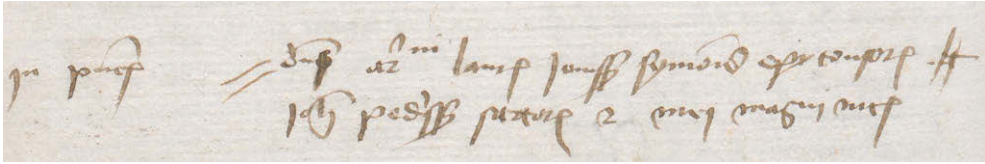
Vaikka tunnetut kaniikit ja prebendat ei suoranaisesti ole yhdistettävissä toisiinsa, tarjoavat kopiokirjojen kirjureista aikaisemmin esiin nostamani huomiot kuitenkin yhden varsin kiinnostavan mahdollisuuden. Kuten todettu, Skokloster Codex Aboensiksen kaksi viimeistä vihkoa on omistettu Turun tuomiokirkon Kaikkien Pyhien kappelia koskeville asiakirjoille. Vuosien 1470–1484 välillä rakennetun kappelin perustamiseen ja kappeliin kuuluneen prebendan tuloihin liittyvät dokumentit kytkeytyvät tunnetusti läheisesti tuomiorovasti Maunu Särkilahteen.²⁷² Vihkojen viides-täkymmenestä asiakirjasta yli puolet mainitsevat Maunu Särkilahden jonkinlaisena toimijana, joko asiakirjan vastaanottajana, antajana tai maaomaisuuteen liittyvän transaktion osapuolena.²⁷³ Sekä kappelin perustamisasikirjan että kappelissa järjestettävien messujen aloittamisesta määräävän asiakirjan antajina ovat Maunu Särkilahti ja piispa Konrad Bitz yhdessä.²⁷⁴ Valtionhoitaja Sten Sturen myöntämä kappelin prebendan verovapauskirje on kuitenkin vastaus Maunu Särkilahden

271 Ks. kuvat 6 ja 7.

272 Kappelin rakennusajankohdasta Hiekkanen 2007, 201.

273 Tästä syystä Jalmari Jaakkola kutsuu Skokloster Codex Aboensiksen jälkimmäistä osaa Maunu Särkilahden kopiokirjaksi. Jaakkola 1931, 257–263.

274 REA 677; REA 678.

Kuva 8. RA, Ms. A 10, f. 186 v.

pyyntöön ja on suoraan hänelle osoitettu.²⁷⁵ Asiakirjakokonaisuudesta tulee näkyviin nimenomaan tuomiorovastin kiistaton yhteys kappelin perustamiseen ja Skokloster Codex Aboensiksen loppuun kopioituihin asiakirjoihin. Voisiko tuomiorovasti Maunu Särkilahdi olla myös kyseisten asiakirjojen kopioitsija? Kopiokirjoissa esiintyvien kirjureiden käsialojen vertailun perusteella Skokloster Codex Aboensiksen viimeisten vihkojen kopioinnista on vastannut kirjuri K samoin kuin Mustan kirjan rekisteriosan neljästä viimeisestä lehdestä. Onkin syytä verrata asianomaisen kirjuriin kopioimia asiakirjoja piispa Maunu Särkilahden kirjeenvaihtoon, Piispa Maunun kopiokirjaan ja muihin hänen mahdollisesti tekemiinsä merkintöihin.

Yksi tällaisista mahdollisista omakätisistä merkinnöistä löytyy Mustan kirjan foliolta 186 v. Kysessä on vuonna 1477 laadittu luettelo Peder Erikson -nimisen henkilön tuomiokirkolle myymistä tiloista sekä pelloista Kuralassa.²⁷⁶ Listauksen otsikoksi Mustaan kirjaan on kirjattu: *In presencia domini archidiaconi laurentii ionisson, symonis epytonsonis, iohannis pedersson sartoris et mej magni nicolai* (Kuva 8).

Jo Jalmari Jaakkola on tulkinut oheisen muistiinpanon otsikoinnin Maunu Särkilahden tekemäksi. Jaakkola kuitenkin tulkitsee, että varsinainen teksti olisi jonkun toisen henkilön käsialaa.²⁷⁷ Lähempi tarkastelu kuitenkin osoittaa, että koko luettelo on yhden ja saman kirjoittajan tekemä. Luettelon vertaaminen Kaikkien Pyhien Kappelin asiakirjoihin ei anna suoraa viitettä siitä, että sama henkilö olisi molempien lähteiden takana. Käsialoissa on yhteneväisiä piirteitä ja etenkin lyhyet sanat, kuten esimerkiksi *byrdh* ja *haffde* vaikuttavat sekä ductukseltaan että modulukseltaan samankaltaisilta. Muistiinpanomaisen luettelon ja huolella kopioiduin asiakirjakokonaisuuden toteutustavoissa on kuitenkin liian suuri ero varmojen johtopäätösten tekemiseksi. Tarvitaan siis lisää todistusaineistoa vertailun tekemiseen.

Maunu Särkilahden piispakaudelta on säilynyt sekä 1490-luvulta peräisin oleva kopiokirjakäsikirjoitus A 3 että jonkin verran hänen nimissään lähetettyjä kirjeitä. Käsikirjoitus A 3 eli niin kutsuttu Piispa Maunun kopiokirja sisältää muun muassa piispan kirjeenvaihtoa, asiakirjakopioita ja käräjätuomioita hänen piispakauteensa liittyen. Asiakirjojen sisältö vastaa joltain osin Skokloster Codex Aboensista.

275 REA 648.

276 REA 658.

277 Jaakkola 1931, 156.

Kirjeenvaihto puolestaan kuvaa pääosin poliittista tilannetta Ruotsin valtakunnassa ja koostuu Maunu Särkilahden, muiden piispojen ja Sten Sturen välisistä kirjeistä.²⁷⁸ Alkuperäiskirjeitä on säilynyt yhteensä neljätoista kappaletta. Kirjeiden lähempi tarkastelu osoittaa, että kirjoituskäytännöt eivät olleet kovin vakiintuneet edes yksittäisen piispan kohdalla. Vuosina 1492–1496 kirjoitetut kirjeet ja asiakirjat on laadittu suhteellisen pienellä aikavälillä, mutta silti varsinaisia kirjoittajia vaikuttaa olleen useita. Maunu Särkilahden kohdalla tiedetään, että hänen palveluksessaan työskenteli sekä kansleri että sihteeri. Piispan kanslerina toimi dominikaaniveli Henricus Lille ja sihteerinä Paulus Scheel, joka sittemmin toimi myös tuomiorovastina. Näistä Scheel on jättänyt jälkeensä poikkeuksellisen hyvin säilyneen kirjekokoelman.²⁷⁹ Scheelin kirjeenvaihtoa on säilynyt kaikkiaan sadankahdenkymmenen kirjeen verran. Suurin osa kirjeistä on muiden Scheelille lähettämiä, mutta joukosta löytyy myös muutama hänen omakätisesti kirjoittamansa kirje.²⁸⁰ Vertailtaessa Paulus Scheelin omakätisesti kirjoittamaa kirjettä piispa Maunu Särkilahden kirjeenvaihtoon, näyttää siltä, että Scheel on kirjoittanut niistä suuren osan.

Scheelin käsialaa löytyy myös Piispa Maunun kopiokirjasta. Tämä on tietysti varsin järkeenkäypää. Taulukosta 10 käy ilmi käsikirjoituksen rakenne, vesileimat ajoituksineen sekä kunkin vihon kopioinnista vastannut kirjuri.

Taulukko 10. Piispa Maunun kopiokirjan kirjurit vihottain järjestettynä.

Vihko	Foliot	Vesileimat/ajoitus	Kirjuri	Kirjuri	Kirjuri
1	1–6	Kolmoisvuori 1488	A		
2	7–8	Ei vesileimaa	B		
3	9–28	Karahvi BM1 1476–1526, Helmikruunu, Mansettikäsi BM 1493	A	B	C
4	29–40	Kolmoisvuori 1488	A	B	
5	41–48	Häränpää BM1 1505–1556	B	A	
6	49–58	Karahvi BM1 1476–1526	B	A	
7	59–66	Häränpää BM1 1505–1556	A	B	
8	67–78	Karahvi BM 2 1469–1526	B	D	A
9	79–90	Karahvi BM1 1476–1526	A		
10	91–98	Häränpää BM2 1490–1500	A		

278 Maunu Särkilahden poliittisesta toiminnasta ja siihen liittyvästä kirjeenvaihdosta Suvanto 1952.

279 Paul Scheelin kokoelma, Kansalliskirjasto.

280 Leskelä 2006, 15.

Kopiokirja on selkeästi pääosin kahden eri kirjurin käsialaa, joista molemmat esiintyvät lähes koko käsikirjoituksessa (kirjurit A ja B). Näiden kahden pääkäden lisäksi merkintöjään käsikirjoitukseen ovat tehneet ainakin kaksi muuta henkilöä (kirjurit C ja D). Taulukosta ilmenee, että suurin vastuu kopioinnista on ollut kirjuri A:lla, jonka käsialaa löytyy kaikkiaan yhdeksästä vihosta, joista kolme on pelkästään hänen laatimiaan. Kirjuri B puolestaan on osallistunut seitsemän vihon kopioimiseen, kun taas kirjurit C ja D ovat kumpikin kirjoittaneet ainoastaan yhteen vihkoon. Kirjuri A:n *ductus* on hyvin suoraviivainen ja pystysuuntainen. Lisäksi kirjoitus horisontaalisesti tiivistä ja pelkistettyä. V-kirjaimen vasemmanpuoleinen viiva on usein hyvin pitkä ja oikeanpuoleinen viiva kiertyy lenkiksi. Sanojen supistaminen eli niiden lyhentäminen keskeltä sanaa, on merkitty suoralla viivalla. Kaareva lyhenneviiva on käytössä yleensä sanan lopusta puuttuvien m- tai n-kirjainten kohdalla. Kirjuri A jättää myös hyvin tilaa sanojen väliin. Scheelin ja Maunu Särkilahden kirjeenvaihdon valossa kirjuri A on yhtä kuin Paulus Scheel.

Kirjuri B:n käsiala sen sijaan on hieman tiiviimpää ja selkeät eroavaisuudet A:han verrattuna ovat juuri lyhennemerkeissä sekä joissain yksittäisissä kirjaimissa (Kuvat 9–16). B käyttää lyhennemerkinä pelkkää kaarevaa viivaa riippumatta siitä, minkälaisesta abbreviaatiosta on kyse. B:n p-kirjain muistuttaa ajoittain numeroa neljä (4), kun taas kirjuri A tekee p:n aina yksinkertaisena lenkkinä. Pitkän vasemmanpuoleisen vedon sijaan B:n v-kirjain kaartaa usein alaspäin kaartuvaksi lenkiksi.

Itse asiassa Piispa Maunun kopiokirjan kirjuri B muistuttaa hyvin paljon Skoklostern Codex Aboensiksen kirjuria K. Voisiko kyseessä olla sama kirjuri ja voisiko kirjuri siinä tapauksessa olla Maunu Särkilahti itse? Kirjuri K:n käsialaa kun ovat juuri Kaikkien Pyhien kappelia koskevat asiakirjat, jotka todennäköisesti kuuluivat kappelin prebendaatin vastuulle eli tuomiorovasti Särkilahdelle. Jos jokainen prebendaatti vastasi itse omaan prebendaansa kuuluneiden asiakirjojen kopioinnista, niin tällöin asiakirjat olisi kirjannut itse Maunu Särkilahti.

Oheisista esimerkeistä (kuvat 10, 11, 12 ja 13) voidaan tunnistaa useita yhteneväisiä piirteitä käsialojen välillä. Saman kirjoittajan puolesta puhuvat niin *ductus*, sanavälit, kirjainten mittasuhteet, kontrastit, kirjoituskulma suhteessa riveihin, yksittäiset kirjainmuodot, lyhenteiden käyttö, isot alkukirjaimet kuin samankaltaiset ligatuurien käyttö tuplakirjaimissa ja lyhyissä sanoissa. Erityisen tunnusomaisia piirteitä, jotka ovat helposti tunnistettavissa kaikista seuraavista esimerkeistä, ovat paksut vedot viivan alle menevissä kirjaimissa pois lukien y ja x, joiden vasempaan alakulmaan suuntautuva veto on hiuksenhieno ja terävä. Samoin tyyppillistä on, että sanan viimeinen d-kaartuu vasemmalle ja sanan keskellä d muodostuu kahdesta vasemmalle suuntautuvasta lenkistä. Pieni e-kirjain on kaksiosainen, k ja h nojaavat niin ikään vasemmalle ja ne on tehty edestakaisella vedolla. P-kirjain muistuttaa numeroa neljä paitsi, kun se on osa lyhennettä ja kirjaimia on kaksi peräkkäin, jolloin molemmat kirjaimet on suljettu samalla vedolla. Isoista kirjaimista hyvin erottuvia ovat C, M, T ja S. Käsiala on kaikissa esimerkeissä mittasuhteiltaan hyvin tiivistä,

Statum qdne videtur ad qdromis existant aut qua-
 rum pfulgeant dignitate / aut bona mobilia aut
 Imobilia dato datus leprosoy vend. aliquid aut
 digne / Sub ex qdne pms quorundm dignis ad colu-
 psum aut aliquid eoz psumat / quod ipso et

Kuva 9. Näyte kirjuri A:n käsiälästä.

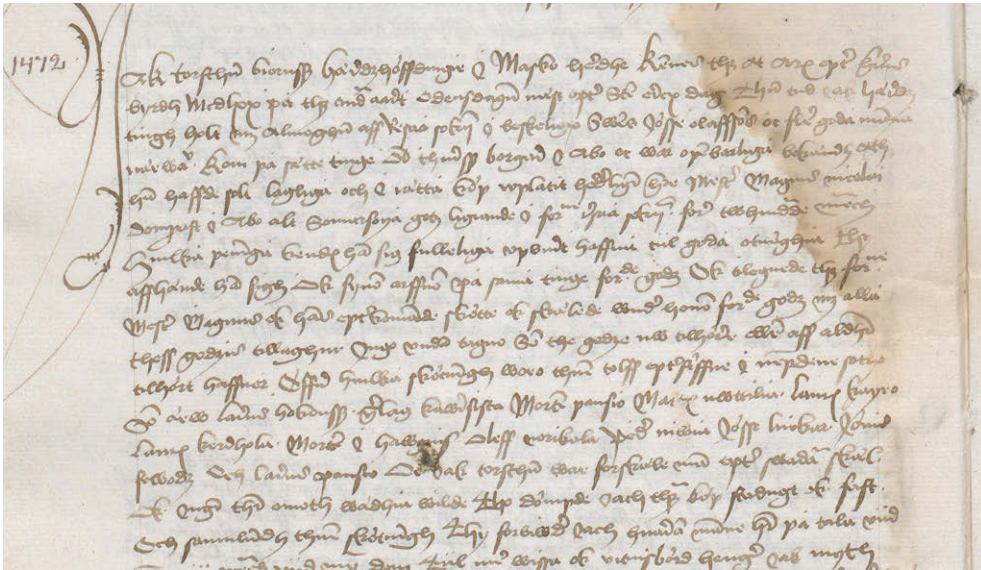
aut p qd licet p ad qd sunt subditu absolue qd a alio comite
 orat in admittit qd pnd capellanu dat qd d absolue do totu
 totu dnt / Ita eoz si plio vnt d admittit quod est / qd et
 unu d admittit in fud qdnt / p qd possi absolue qd dicit / qd
 dnt / p alios qd admittit vocat p qd a vis dnt possi / qd
 qd qd plinit dnt pnt qd qd qd d rse pally ad
 alio qd p dnt dnt dnt dnt

Kuva 10. Näyte kirjuri B:n käsiälästä.

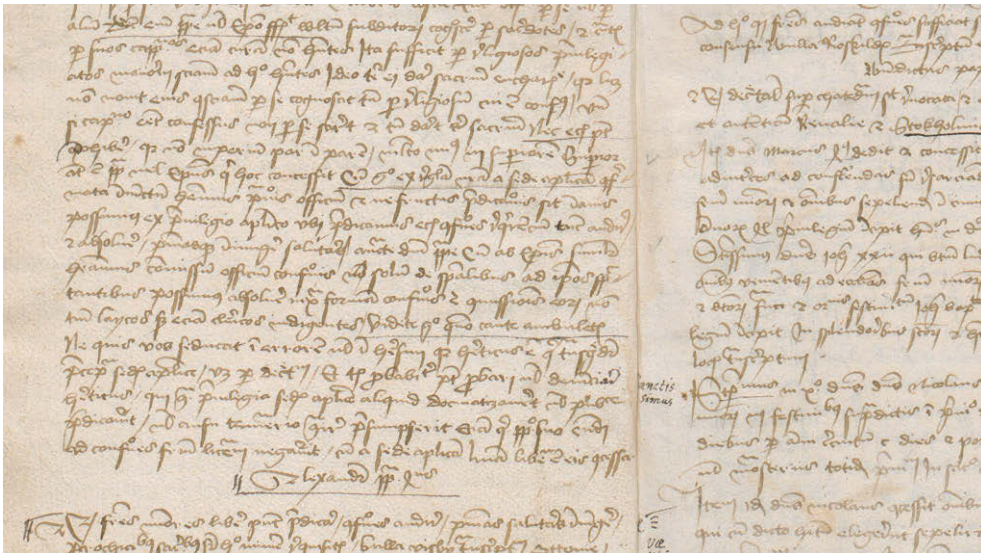
De pms & psonis mndis & b... et p...	f. 110	CXXXI
De pms bndi ad p... p d...	f. 111	CXXXII
De bndi collati in p... lo et...	f. 112	CXXXIII
De pms quod bndi bndi...	f. 113	CXXXIV
De bndi collati in p... p d...	f. 114	CXXXV
De ad bndi bndi...	f. 115	CXXXVI
Compositio dnt ad bndi & inf...	f. 116	CXXXVII
De ad bndi bndi...	f. 117	CXXXVIII
De ad bndi bndi...	f. 118	CXXXIX
De ad bndi bndi...	f. 119	CXL
De ad bndi bndi...	f. 120	CXLI
De ad bndi bndi...	f. 121	CXLII
De ad bndi bndi...	f. 122	CXLIII
De ad bndi bndi...	f. 123	CXLIV
De ad bndi bndi...	f. 124	CXLV
De ad bndi bndi...	f. 125	CXLVI

Kuva 11. Kirjuri K/B Mustan kirjan rekisteriosan f. VII v.

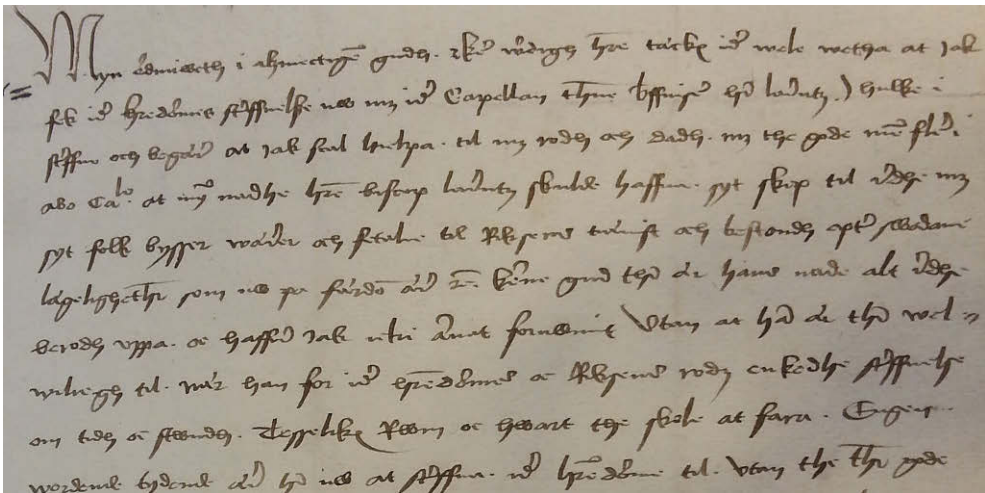
Kuva 12. Kirjuri K Skokloster Codex Aboensiksen f. 110 v.

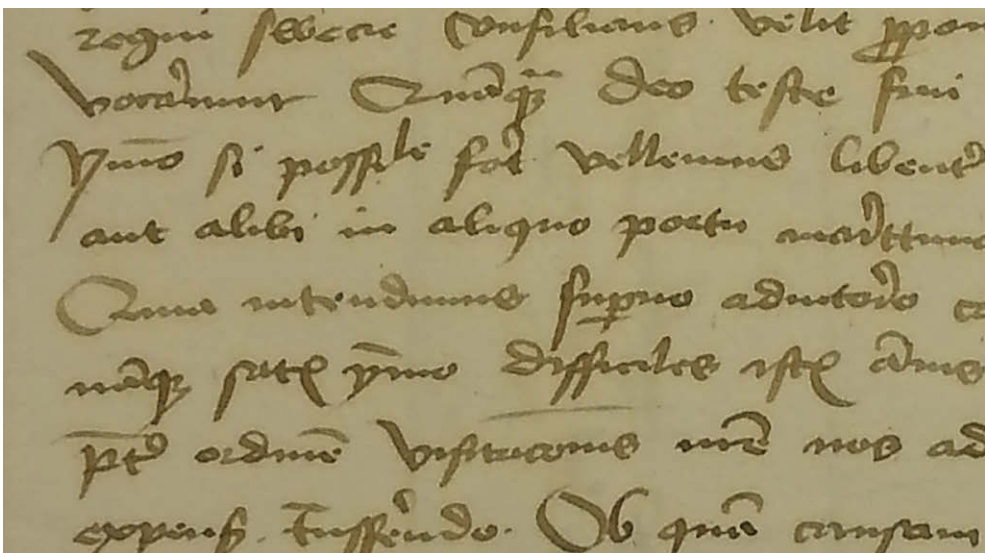
Kuva 13 Kirjuri B Piispa Maunun kopiokirjan f. 7 v.

vaikka kirjaimet erottuvatkin hyvin toisistaan. Lyhennysmerkkinä kirjuri käyttää sanasta, lyhenteen sijainnista ja kielestä riippumatta pyöreää kaarta.

Tällä perusteella vaikuttaa siltä, että sama kirjuri on osallistunut sekä Mustan kirjan että Skokloster Codex Aboensiksen ja piispa Maunun kopiokirjan kopiointiin. Edellä esiin tuotujen perusteiden valossa esitän, että kyseinen kirjuri on yhtä

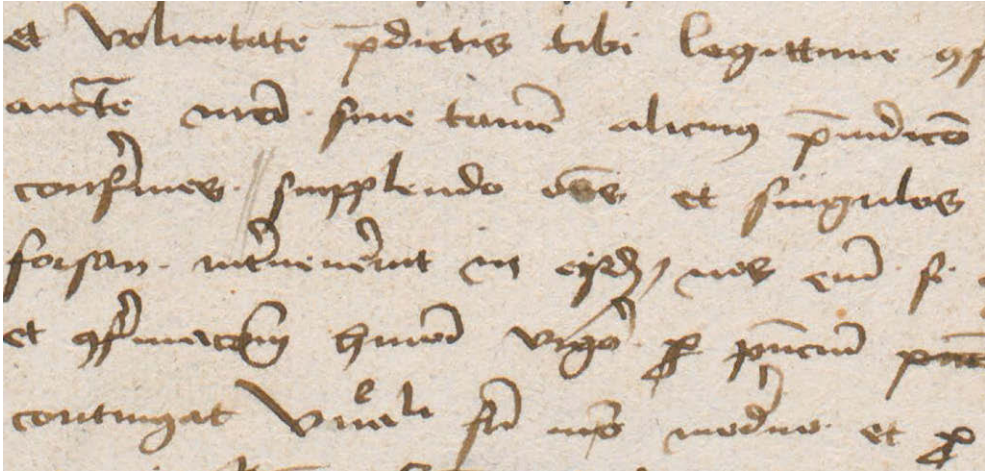
Kuva 14. Kirjuri A eli Paulus Scheel Svante Nilssonille toukokuussa 1506. SDHK 35420/FMU 5182.

Kuva 15. Kirjuri A eli Paulus Scheel piispa Maunun kopiokirjan f. 6.

kuin tuomiorovasti ja piispa Maunu Särkilähti. Hänen ja kyseisen kirjurin välisen yhtäläisyyden puolesta puhuu paitsi edellä esiin tuodut paleografiset ja kodikologiset perusteet, myös pitkälle aikavälille ulottuva ura Turun tuomiokapitulissa sekä varsinkin kahden myöhäisemmän kopiokirjan häneen läheisesti liittyvä sisältö.

Maunu Särkilähten toimiminen kirjurina ei olisi edes kovin poikkeuksellista Uppsalan arkkihiippakunnan kontekstissa. Tiedetään, että uuden kukoistuksensa

Kuva 16. Kirjuri A eli Paulus Scheel piispa Maunu Särkilahden kirjeessä huhtikuussa 1493. SDHK 32922/FMU 4480.

1500-luvun alkupuolella kohdanneen Linköpingin kopiokirjan täydentämiseen osallistuivat ainakin arkkidiakoni Verner Nilsson sekä piispan kansleri Hans Spegelberg. Omakätisen todistuksensa käsikirjoitukseen on jättänyt myös piispa Hans Braskin kanssa maanpakoon lähtenyt kapitulin notaari Petrus Benedicti.²⁸¹ Piispa Hans Braskin jäljiltä on säilynyt ainakin kaksi kopiokirjaa.²⁸² Toinen niistä on Hans Braskin registratuuraksi kutsuttu käsikirjoitus A 7, joka sisältää piispan kirjeenvaihtoa vuosilta 1523–1527. Registratuuraan kirjeitä ovat kopioineet paitsi piispan kansleri Hans Spegelberg, myös piispa itse sekä muun muassa tuomiorovasti Jöns Månsson.²⁸³ Asiakirjojen kopiointi ei siis ollut nimettömien kirjureiden tai sihteerien vaan tuomiokapitulin ja piispankanslian viranhaltijoiden tehtävä.

3.6 Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen kirjurit

Paleografisen analyysin lisäksi kopiokirjojen kodikologisten piirteiden hyödyntäminen kopiokirjojen kopiontiprosessin ja eri kirjureiden tarkastelussa osoittautui merkittäväksi tekijäksi. Vesileiman vaihtuminen merkitsee tutkitussa aineistossa myös yleensä kirjurin vaihtumista. Sama vesileima näyttää yhdistävän kirjoittajia myös käsikirjoitusten välillä. Sekä kodikologisesta että paleografisesta näkökulmasta Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen kopiointiprosessi vaikuttaa olleen

281 Nygren1941, 102–105.

282 RA, Mss. A 6 ja A 7.

283 Gunneng 2003, 24–28.

vaihteittainen ja kopiokirjojen vihot täytettiin vähitellen eri kirjoittajien toimesta. Osa vihoista ja kodikologisista yksiköistä on varsin yhtenäisiä, ja usein tällaisesta kokonaisuudesta onkin vastannut yksi kopisti. Yhtäaikaisia kirjureita ei näytä olleen kovin montaa paitsi tuomiokirkon maaomaisuuteen liittyvissä jaksoissa, joissa työ jakaantui selvästi useamman henkilön kesken. Kirjoittajien piiri rajoittui kuitenkin todennäköisesti tuomiokapitulin sisälle ja tätä käsitystä vahvistavat aineistosta idenfioidut kirjurit Paulus Scheel ja Maunu Särkilahti. Prebendakokonaisuuksien kopiointi oli todennäköisimmin prebendaattien itsensä vastuulla samoin kuin alkuperäisten asiakirjojen säilyttäminen. Kopiokirjan kirjoittamiseen osallistuminen ei siis ole sidoksissa varsinaiseen kirjurin tehtävään.

Tätä taustaa vasten myös kevään 1474 statuuttiteksti näyttäytyy uudessa valossa. Ehkä tuomiokapitulin kirjallisesta hallinnosta olivat siihen asti vastanneet pelkästään tuomiokapitulin jäsenet itse ja siksi statuuttitekstissä viitataan kaupungin kirjuriin ja kaupungin käytäntöihin, koska tuomiokapituli aikoi kaupunginraadin tapaan palkata erillisen kirjurin hoitamaan tiettyjä velvollisuuksia.²⁸⁴ Analyysini on kuitenkin vasta alku tuomiokapitulin kirjallisen toiminnan ja sen kirjallisten konventioiden tarkastelussa. Kopiokirjojen kirjureiden käsialojen vertailu kvantitatiivisen paleografian keinoin yhdessä laajemman asiakirjaotannon kanssa avaisi varmasti uusia näkökulmia tuomiokapitulin jäsenten roolista hiippakunnan alueen asiakirjatuotannossa.

284 ...*Deoque juvante, justicie ministerio et nostra sollicitudine terminandos, in scripta plana redigi per aliquem juratum nobis scribam capitularem, nudam gestorum ac gerendorum negociorum veritatem continencia, ad que tamquam ad annales autenticos recursus in submovendis dubiis habeatur...* FMU 3568.

4 Skokloster Codex Aboensis – kopio kopiokirjasta?

Kodikologisen ja paleografisen tutkimuksen perusteella on selvää, että kumpaankin turkulaiseen kopiokirjakäsikirjoitukseen on kopioitu tekstejä ja tehty muistiinpanoja samalla vuosikymmenellä osin samojen kirjureiden toimesta. Käsikirjoitusten muotoutuminen ja käyttö olivat siis osittain päällekkäisiä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kopiokirjojen varsinainen käyttötarkoitus olisi välttämättä ollut samanlainen. Turun tuomiokirkon Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen tiivis yhteys kytkeytyy ensisijaisesti kopiokirjojen yhteiseen sisältöön. Skokloster Codex Aboensiksen 268 asiakirjasta noin kolme neljäsosaa sisältyy myös Mustaan kirjaan. Yhtenäistä sisältöä on näin ollen kahdensadan asiakirjan verran.²⁸⁵ Sisältöjen samankaltaisuuden vuoksi onkin ajateltu, että Skokloster Codex Aboensis olisi ainakin osittainen kopio Mustasta kirjasta tai että kopiokirjan kopioinnin yhteydessä olisi hyödynnetty Mustasta kirjasta saatua kokemusta.²⁸⁶

Kaksi seuraavaa lukua keskittyvät käsikirjoitusten käyttötarkoitusta koskevan tutkimuskysymyksen ympärille. Vastaan kysymykseen, siitä mihin tarkoituksiin turkulaiset kopiokirjat on luotu, tarkastelemalla kopiokirjojen sisältöä, kopiointiperiaatteita ja kopiokirjojen kopiointilähteitä. Tämän kyseisen luvun lähtökohtana on Turun tuomiokirkon Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen välinen suhde. Kysyn, missä määrin nämä kaksi kopiokirjaa ovat samanlaisia sisältönsä tai kopiointijärjestyksensä perusteella, onko Skokloster Codex Aboensis Mustan kirjan kopio, ja mitä käsikirjoitusten välinen yhteys kertoo niiden käytöstä tai aikalaismerkityksestä. Tämän luvun tarkoituksena on olla eräänlainen synteesi Skokloster Codex Aboensiksen aikalaiskäytöstä, kun taas Mustan kirjan roolia pohditaan enemmän seuraavassa kopiokirjoja ja tuomiokapitulun arkistoa koskevassa alaluvussa.

Useiden kopiokirjojen laatiminen saman luostarin tai tuomiokapitulun toimesta ei ollut keskiajalla mitenkään poikkeuksellista, ei edes sellaisissa tapauksissa, missä kopiokirjojen sisällöt vastasivat huomattavasti toisiaan. Uuden kopiokirjan teettäminen tietyn ajanjakson välein liittyi usein aikaisemman kopiokirjan päivittämiseen. Syynä saattoivat olla esimerkiksi muutokset maaomaisuudessa ja sen hallinnoinnissa,

285 Hausen 1890, 6–8. Aiheesta myöhemmin Jaakkola 1931; Jaakkola 1952; Salminen 2008.

286 Anderson 1948, 56–61.

jolloin muuttuneet olosuhteet haluttiin kirjata ylös uuden kopiokirjan muodossa. Myös instituutioiden tarpeet aineiston järjestämiseen ja käyttämiseen saattoivat muuttua ajan myötä. Varsin usein näiden uusien kopiokirjojen lähteenä käytettiin alkuperäisten asiakirjojen sijaan aikaisempia jo olemassa olevia kopiokirjoja. Käyttötarkoitukseen sopivan käsikirjoituksen laatiminen oli huomattavasti helpompaa vanhaa kopiokirjaa konsultoimalla kuin satojen tai tuhansien alkuperäisasiakirjojen etsiminen ja kopioiminen uudestaan. Ja toisaalta, jos kopiokirjan tarkoituksena oli toimia lähinnä arkistona eli asiakirjakopioiden säilytyspaikkana, alkuperäisten asiakirjojen käyttäminen kopiointilähteenä ei välttämättä ollut edes tarpeellista.²⁸⁷ Tavallista kuitenkin oli, että samanlaiseen käyttöön tarkoitettujen kopiokirjojen välillä oli vähintään useampi vuosikymmen tai jopa vuosisata.²⁸⁸ Pääallekkäisten ja samanaikaisten kopiokirjojen laatiminen ei siis ollut tavallista. Olennainen kysymys onkin, miksi Turun tuomiokapitulissa oli tarve toimia toisin?

4.1 Kopiokirjojen kopiot ja niiden käyttötarkoitus

Turkulaisten kopiokirjojen yhteisen sisällön vuoksi käsikirjoitukset on usein niputettu yhdeksi kokonaisuudeksi, ja siksi myös molempien käsikirjoitusten tekstit päätyivät aikoinaan julkaistavaksi saman edition yhteydessä.²⁸⁹ Reinhold Hausen kirjoittaakin tekemänsä edition esipuheessa Codex Skoklosterin muistuttavan Mustaa kirjaa huomattavasti sisällöltään, vaikka samojen asiakirjojen välillä onkin vähäisiä eroavaisuuksia. Toisaalta Hausen huomauttaa Skoklosterin sisältävän paljon myös Mustasta kirjasta täysin puuttuvaa materiaalia.²⁹⁰ Mustasta kirjasta poikkeavan kopiointijärjestyksen perusteella Skokloster Codex Aboensis on muun muassa yhdistetty piispankansliaan ja erityisesti piispantarkastusvelvollisuuteen. Skokloster Codex Aboensiksen kopioinnin lähtökohtana on pidetty siis piispan viranhoitoa ja siihen liittyneiden asiakirjojen kopiointia.²⁹¹ Jalmari Jaakkolan mukaan asiakirjojen valikointi Mustan kirjan ja Skokloster Codexin välillä on tehty puhtaasti käytännöllisistä syistä. Jälkimmäisestä pois jätetyt asiakirjat ovat hänen mukaansa menettäneet oikeudellisen merkityksensä tai ovat muuten merkitykseltään vain välillisiä. Myös asiakirjojen erilainen kopiointijärjestys ja ryhmittely osoittavat Jaakkolan mielestä sen, että kopiokirja on laadittu erilaista tarvetta silmällä pitäen. Turkulaisia kopiokirjoja on aikaisemman tutkimuksen näkökulmasta pidetty ensisijaisesti hallinnollisina asiakirjakokoelmina, joiden tehtävä oli palvella tuomiokapitulien tai piispankanslian

287 Gervers 1981, 172; myös Gervers 1975.

288 Bouchard 2002, 23–24.

289 K.A. Bomansson halusi, että myös Skoklosterin tekstit pitäisi kirjoittaa puhtaaksi ja julkaista osana tekeillä olevaa Mustan kirjan editiota, Hausen 1890.

290 Hausen 1890, 6–8.

291 Jaakkola 1931, 242–243.

päivittäisessä arjessa.²⁹² Esimerkiksi Kauko Pirinen on todennut, että Turun tuomiokirkon Musta kirja ja Skokloster Codex Aboensis olivat puhtaasti hallinnollisia rekistereitä, jotka laadittiin ainoastaan provinsiaalisynodin määräysten vuoksi.²⁹³ Oma hypoteesini on, että kopiokirjojen rooli ei ollut pelkästään hallinnollinen tai ainakaan millään tavoin näin yksiselitteinen. Olettamukseni perustuu kansainvälisen tutkimuksen luomaan, huomattavasti monipuolisempaan kuvaan kopiokirjoista ja niiden moninaisista käyttötarkoituksista.

Elena E. Rodríguez Diazin mukaan keskiaikaiset kopiokirjat eivät sinällään olleet muistin keräämisen tai tallentamisen välineitä, mutta niiden sisältö saattoi kuitenkin muuttua muistoksi ajan kuluessa. Sen sijaan että kopiokirjat olisivat olleet muistin osoituksia, niitä on hänen mukaansa tarkasteltava pikemminkin tietyn muistin konstruktioina. Kopioidut asiakirjat ovat aina valinnan tulosta eivätkä systemaattinen kopio arkistosta ja sen sisällöstä. Kopiokirja on siis aina konstruktio jostain tilanteesta ja tarpeesta, jonka seurauksena kyseiset dokumentit on tuotu osaksi kyseistä kopiokirjaa.²⁹⁴ Kopiokirjojen sisältämällä asiakirjoilla on siis valtavan iso merkitys käsikirjoituksen käyttötarkoituksen selvittämisessä. Lisäksi Rodríguez Diaz argumentoi, että esimerkiksi oikeuskiistoja silmällä pitäen laaditut kopiokirjat esittävät usein vain yhden puolen tarinasta. Jos samalta ajalta olisi säilynyt vastapuolen dokumentaatiota, kopiokirjaan kopioidut tekstit näyttäisivät luultavasti hyvin toisenlaisilta ja konflikti näyttäytyisi tällöin toisenlaisessa perspektiivissä. Koska monien kopiokirjojen tarkoituksena oli vahvistaa instituution omaa identiteettiä ja säilyttää huolella valikoidut asiakirjat ajasta ikuisuuteen, Rodríguez Diazin mukaan on erittäin tärkeää pohtia tai etsiä syitä sille, miksi juuri kyseiset asiakirjat on valittu ja miksi juuri kyseiset asiakirjat tulisi muistaa tai säilyttää jälkipolville.²⁹⁵ Kopiokirjat olivat ennen kaikkea säilyttämisen instrumentteja, joiden avulla monet keskiaikaiset asiakirjat ovat säilyneet myös nykypäivään saakka. Ne ovat käsikirjoituksia, jotka helpottivat asiakirjojen konsultointia, kun kaikki tarvittava sisältö löytyi samojen kansien välistä irrallisten lehtisten sijaan. Kopiokirjojen avulla vältettiin myös alkuperäisten asiakirjojen kuluminen. Joissain tapauksissa kopiokirjoja saatettiin käyttää hävinneiden asiakirjojen uudelleen kokoamiseksi ja järjestämiseksi. Muun muassa Patrick Geary on omassa tutkimuksessaan nostanut esiin kopiokirjojen yhteyden erilaisiin kriiseihin. Hänen mukaansa monet varhaiset luostarikopiokirjat saivat alkunsa juuri erilaisten konfliktien yhteydessä, jolloin kopiokirjan laatineella instituutiolla oli erityinen tarve osoittaa omistusoikeutensa tai valtansa muille osapuolille.²⁹⁶ Rodríguez Diaz kuitenkin muistuttaa, että instituutioiden kokemat uhat ovat

292 Jaakkola 1931, 143–146, 243–244.

293 Pirinen 1956, 120–127.

294 Rodríguez Diaz 2011, 20–33.

295 Rodríguez Diaz 2011, 20–33.

296 Geary 1993, 13–26.

olleet yhtä monipuolisia kuin tarpeet näiden torjumiseksi. Kopiokirjoja ei siis voida aina tulkita pelkästään kriiseistä käsin. Esimerkkinä Rodríguez Díaz käyttää kahta Toledon hiippakunnassa laadittua samanlaista kopiokirjaa vuosilta 1231 ja 1253. Jälkimmäinen kopiokirjoista on suorastaan ylellinen versio aikaisemmasta kopiokirjasta ja se sisältää pääosin samoja asiakirjoja kuin ulkoasultaan varsin vaatimaton edeltäjänsäkin. Kopiokirjoista vanhempi on laadittu Toledon hiippakunnan käymän oikeuskiistan tueksi, kun taas uudempi kopiokirjoista on yhdistettävissä uuden arkkipiispanistumisen perustamiseen. Toledon esimerkki osoittaa, että myös aluksi pelkästään arkistointitarkoituksiin laaditulta vaikuttavalla kopiokirjakäsikirjoituksella saattaa olla taustallaan huomattavasti monikerroksisempi ja kiinnostavampi tarina kuin pelkkä hallinnollinen tarve.²⁹⁷ Siksi kopioituja asiakirjoja on tärkeää tarkastella osana isompaa kokonaisuutta aina käsikirjoituksen ulkoasusta käsikirjoituksen laatimisajankohtaan linkittyviin tapahtumiin.

Miksi samasta asiakirjasta sitten on kopio useammassa kopiokirjassa? Jos tarkoituksena oli ainoastaan varmistaa asiakirjojen säilyminen, olisi yksi kopiokirja riittänyt tehtävään varsin hyvin. Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen kaltaisten sisarkopiokirjojen olemassaolo ei ole mitenkään poikkeuksellista keskiaikaisessa kontekstissa. Yksi tällaisista tunnetuista käsikirjoituspareista on englantilaisen Worcesterin katedraalin *Liber Wigorniensis* ja *Nero Middleton*. Molemmat kopiokirjat ovat 1000-luvulla laadittuja käsikirjoituksia, joista myöhäisempi *Nero Middleton* on hyvin epätäydellinen kopio *Liber Wigorniensiksestä*. Kyseisiä käsikirjoituksia tutkinut Kate Wiles on kiinnittänyt huomiota erityisesti kummassakin kopiokirjassa esiintyvien asiakirjaversioiden kieleen ja kopiointitapaan. Wilesin mukaan kopiointitarkoitus eli asiakirjojen funktio on väistämättä vaikuttanut niiden kopiointitapaan. Näin ollen jopa yksittäisten asiakirjojen keskinäinen vertailu kirjoitusasun perusteella voi antaa viitteitä koko käsikirjoituksen käyttötarkoituksesta. Wilesin argumentin mukaan niin kauan kuin kopioidun asiakirjan tuli toimia lainvoimaisena todisteena, tuli siinä mainitut maantieteelliset rajat voida tunnistaa myös kopiosta. Jos kopiolla ei puolestaan ollut juridista ulottuvuutta, voitiin kopioinnin yhteydessä tehdä muutoksia tekstiin esimerkiksi sitä yksinkertaistamalla.²⁹⁸

Liber Wigorniensikseen kopioidut asiakirjat ovat selvästi kopioitu oikeudellisista syistä ja asiakirjojen funktio on kopioinnin yhteydessä haluttu säilyttää mahdollisimman tarkasti. *Nero Middletonin* kopioija on puolestaan tiennyt, että kyseiset asiakirjat on jo kertaalleen tallennettu alkuperäisessä muodossaan eikä hänen tarvinnut kopioida samoja asiakirjoja samalla tarkkuudella. Tästä syystä *Nero Middletonin* kopioissa asiakirjat ovat vähemmän formulaarissa muodossa ja niiden sisältöä on yksinkertaistettu. Kopioitsijan tekemät muutokset eivät kuitenkaan ole tehneet myöhemmästä kopiosta lukukelvotonta tekstiä, vaan asiakirjan pääsisältö käy siitä

297 Rodríguez Díaz 2011, 20–33.

298 Wiles 2010, 113–136.

edelleen ilmi. Kirjuri on vain ottanut huomioon kummankin käsikirjoituksen itsenäiset käyttötarkoitukset.²⁹⁹

Uudemmat kopiokirjat saattoivat myös täydentää vanhempien kopiokirjojen sisältöä. Näin on esimerkiksi englantilaisen Llanthonyyn luostarin kahdeksan kopiokirjan kohdalla, joista vanhimmat sijoittuvat 1200-luvulle ja nuorimmat 1400-luvulle. Kaikki mainitut kopiokirjat oli suunniteltu päivittäiseen käyttöön, ja niissä kaikissa on jälkikäteen tehdyt sisällysluettelot sekä ristiviittauksia aikaisempiin kopiokirjoihin. 1400-luvulla laaditut kopiokirjat on tehty selkeästi aikaisempia kopiokirjoja hyödyntäen, mutta silti osa asiakirjoista sisältää enemmän informaatiota kuin niiden aikaisemmat kopiot.³⁰⁰ Kopiokirjoista myöhemmin laaditut kopiot saattoivat lisäksi muokata alkuperäisen kopiokirjan rakennetta ja sisältöä. Esimerkiksi asiakirjojen tuplakopiot tai samaa tapahtumaa koskeneet asiakirjat saatettiin kopioida vain yhden asiakirjan muodossa. Myös asiakirjojen välinen suhde, sanojen määrä ja ortografia saattoivat vaihdella eri kopioiden välillä, vaikka ne olisikin kopioitu aikaisemmin laaditun kopiokirjan pohjalta.³⁰¹

Vaikka siis usein ajatellaan, että kopiokirjoihin kopioidut asiakirjat olisivat kopioita nimenomaan instituution hallussa olleista alkuperäisistä dokumenteista, edellä mainitut esimerkit antavat kuitenkin viitteitä toisenlaisesta käytännöstä. Tätä tulkintaa vahvistaa myös Michael Gerversin tutkimus, joka käsittelee 1400-luvulla laadittuja Johanniitta-kopiokirjoja. Hänen tutkimuksestaan käy ilmi, että heti kun asiakirja oli kopioitu osaksi jotakin kopiokirjaa, alkuperäistä asiakirjaa ei enää konsultoitu myöhempiä kopioita varten, vaan uudet kopiot tehtiin aikaisempien kopioiden pohjalta. Gervers arvelee, että tällä kirjurit halusivat säästää aikaa ja että valmis käsikirjoitus oli huomattavasti helpompi lähde kopioinnille kuin yksittäiset asiakirjat. Johanniitta-kopiokirjojen ensisijainen tarkoitus oli Gerversin mukaan toimia eräänlaisena arkistona eikä näin ollen alkuperäisten asiakirjojen konsultointi myöhempiä kopioita varten ollut olennaista.³⁰²

4.2 Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen välinen suhde

Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen keskinäisen suhteen tarkastelu edellyttää kopiokirjojen sisällön ja tekstitason vertailun lisäksi myös käsikirjoituksen rakenteen, komposition ja asiakirjojen kopiointijärjestyksen systemaattista analysointia. Kopiokirjojen yhteinen sisältö painottuu kummankin käsikirjoituksen ensimmäiseen osaan ja tästä syystä myös tekemäni vertailu keskittyy niihin.³⁰³

299 Wiles 2010, 113–136.

300 Jack 1970–1973, 370–383.

301 Van Synghel 1999, 77–92.

302 Gervers 1981, 166–175.

303 Käsikirjoitusten rakenteesta ks. edelliset luvut.

Skokloster Codex Aboensis jakautuu tunnetusti vielä Mustaa kirjaakin selvemmin kahteen erilaiseen kokonaisuuteen, joista ensimmäinen käsittää foliot 1–105 ja sisältää yhteneväistä materiaalia Mustan kirjan kanssa. Jälkimmäinen osa eli foliot 105–124 puolestaan muodostaa Mustasta kirjasta riippumattoman itsenäisen kokonaisuuden ja sisältää Kaikkien Pyhien kappelia koskevat asiakirjat.³⁰⁴ Mustan kirjan ensimmäinen osa sen sijaan kattaa foliot 1–166. Mustan kirjan jälkimmäinen osa koostuu myös lähinnä Turun tuomiokirkon eri alttareita koskevista asiakirjoista, eikä niissä ole yhteneväistä sisältöä Skokloster Codex Aboensiksen kanssa. Ennen yhteneväisen sisällön analysointia, on syytä kiinnittää huomiota käsikirjoitusten rakenteen yhtäläisyyksiin. Näin ollen voidaan verrata, kuinka monta foliota, vihkoa tai asiakirjaa kumpikin käsikirjoitus sisältää, miten kopioidut tekstit on järjestetty ja kopioitu ja vastaavtko käsikirjoitusten osat ylipäättään toisiaan. Tärkeä avainsymys onkin, voidaanko pelkän rakenteen perusteella jo sanoa jotain kopiokirjojen välisestä yhteydestä.

Turkulaiset kopiokirjat ovat nykyisessä asussaan laajuudeltaan varsin eri kokoisia. Siinä missä Musta kirja sisältää reilusti yli kolme sataa foliota, on Skokloster Codex Aboensiksesta jäljellä vain reilut sata lehteä. Skokloster Codex Aboensiksen alkuperäisen folioinnin mukaan lehtiä on kuitenkin ollut huomattavasti enemmän ja käsikirjoituksen ensimmäinen osa on alun perin käsittänyt ainakin 165 foliota. Käsikirjoitus on siis ollut melko yhteneväinen foliomäärältään Mustan kirjan ensimmäisen osan kanssa, joka sisältää 166 lehteä. Lehtien jakautuminen eri kokoihin vihkoihin sen sijaan poikkeaa toisistaan Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen välillä. Osaltaan tätä saattaa selittää Mustan kirjan huomattavasti pidempi kopiointikronologia, jolloin on varsin luonnollista, että pikkuhiljaa muodostetut kokonaisuudet ovat laajuudeltaan erilaisia. Käytännössä yhden vuosikymmenen sisällä laadittu Skokloster Codex Aboensis koostuu tai on alun perin koostunut säännönmukaisista kuuden bifolion vihoista³⁰⁵, kun taas Turun tuomiokirkon Musta kirja on rakenteeltaan huomattavasti monimutkaisempi.³⁰⁶ Mustan kirjan vihot ovat melkein kaikki erilaisia, niiden järjestystä on saatettu jälkikäteen muuttaa ja niihin on myös lisätty lisää lehtiä tarpeen mukaan.³⁰⁷ Esimerkiksi Mustan kirjan yhdeksästoista vihko sisältää kaikkiaan 36 foliota ja on näin poikkeuksellisen laaja vihkokokonaisuus.³⁰⁸

Vihkojen ja alkuperäisten folioiden määrän vertailu kuitenkin osoittaa, että kummankin kopiokirjan ensimmäinen osa on ollut laajuudeltaan samanlainen. Mustan kirjan alkuosa eli foliot 1–166 koostuvat kahdeksastoista erillisestä vihosta. Vastavasti Skoklosterin alkuosa eli foliot 1–105 koostuvat kolmestatoista vihosta eli vihkoja

304 Jaakkola 1931, 238–239.

305 Lukuun ottamatta vihkoa nro 13, joka on poikkeuksellisesti sisältänyt vain 5 bifoliota eli yhteensä 10 lehteä. Ks. käsikirjoituksen kodikologinen kuvaus johdannossa.

306 Käsikirjoituksen kodikologinen kuvaus johdannossa.

307 Ks. edelliset luvut.

308 RA, Ms. A 10, f. 168–199.

on nykyisellään viisi Mustaa kirjaa vähemmän. Skokloster Codexin keskiaikaisen folioinnin mukaan folion 105 järjestysnumero on alkuperäisessä asussaan ollut 165. Toisin sanoen ennen käsikirjoituksen modernia foliointia siitä on hävinnyt ainakin kuutisenkymmentä foliota. Puuttuvat lehdet ovat sijoittuneet käsikirjoituksen rakenteeseen siten, että vihkoja on kolmentoista sijaan ollut alun perin neljätoista. Näistä kolmetoista on ollut 6 bifolion vihkoja ja yksi 5 bifolion laajuinen. Alun perin lehtien kokonaismäärä on Skokloster Codex Aboensiksessa täten ollut samat 166 lehteä kuin Turun tuomiokirkon Mustassa kirjassakin. Näin ollen Skokloster Codex Aboensista varten olisi alkujaan varattu sama foliomäärä, kuin Mustan kirjan alkuosaa varten.³⁰⁹

Tarkoittaako se sitä, että kopiokirjat suunniteltiin alkujaan saman laajuisiksi? Onko siis Skoklosterin Codex Aboensiksen tarkoitus ollut olla yhtenäinen Mustan kirjan kanssa? Kopioitujen asiakirjojen ja niiden järjestyksen perusteella voidaan vertailla yhteneväisen sisällön määrää ja mahdollisia eroavaisuuksia kopiointiperiaatteissa. Kopiokirjojen sisällön perusteella yhteneväisiä asiakirjoja Mustassa kirjassa ja Skokloster Codex Aboensiksessa olisi yhteensä 201, kun Skoklosterin sisältämien asiakirjojen kokonaismäärä on 268. Toisin sanoen Skokloster Codex Aboensis sisältää ainoastaan kuusikymmentäkahdeksan sellaista asiakirjaa tai merkintää, joita ei ennestään ollut kopioitu Mustaan kirjaan. Skokloster Codex Aboensiksesta puuttuvien folioiden vuoksi on vaikea sanoa, kuinka paljon yhteneväistä sisältöä on ollut kopiokirjan laatimisajankohtana.³¹⁰ Näin ollen ei esimerkiksi voida täysin varmasti sanoa, minkälaisista valikointia asiakirjojen suhteen kopiokirjojen välillä olisi mahdollisesti noudatettu.

Tutkimalla sitä, minkälaisista osista ja yksiköistä kumpikin käsikirjoitus koostuu, voidaan analysoida, minkälaisia kokonaisuuksia kopioidut asiakirjat muodostavat ja mikä kopiokirjojen välinen suhde näiden perusteella on. Tarkastelen analyysissäni esimerkiksi sitä, miten yksittäiset vihot tai yksiköt istuvat käsikirjoituskokonaisuuteen. Käytän tässä yhteydessä jälleen kodikologisten jaksojen ja yksiköiden jaottelua, joka on hyvin tyyppillinen kokooma- ja monitekstikäsikirjoitusten tutkimuksessa.³¹¹ Käsitteenä ne sopivat erinomaisesti kuitenkin myös kopiokirjojen tutkimukseen, sillä myös kopiokirjat sisältävät useampia kokonaisuuksia, jotka voidaan määritellä kodikologiseksi yksiköksi tai jaksoksi.³¹²

Kodikologinen yksikkö muodostuu yhtenäisestä tekstistä tai teksteistä, jotka on kirjoitettu tai kopioitu suunnitelmallisesti yhden tai useamman kirjoittajan toimesta siten, että ne muodostavat yhtenäisen katkeamattoman kokonaisuuden.

309 Aiheesta myös Jaakkola 1931, 235–236.

310 Kts. Edellinen luku. Myös Jaakkola 1931, 235–240.

311 Nyström 2009, 60.

312 J.P. Gumbertin määritelmän mukaan kokoomakäsikirjoitus sisältää useamman kuin yhden kodikologisen yksikön, jotka ovat joko toisistaan riippuvaisia tai täysin itsenäisiä. Nämä yksiköt voidaan vielä luokitella sen mukaan ovatko ne saman kirjurin tekemiä tai esimerkiksi samanaikaisia. Gumbert 2004, 22–25; Aiheesta myös Gumbert 1989, 4–8.

Uuden tekstisisällön tai aiheen alkaminen merkitsee yleensä myös kodikologisen yksikön alkukohtaa. Yksikön loppumisen taas huomaa useimmiten tyhjästä sivusta tai tyhjältä tilasta tekstin päättymisen jälkeen. Myös yksikön viimeisen vihon epä-säännöllinen rakenne tai käytetyn käsialan tiivistäminen pienempään tilaan on usein merkinä kodikologisen yksikön päättymisestä.³¹³ Yksikön sisällä voi tapahtua muutoksia kirjoittajassa tai vaikkapa käytetyssä paperissa. Nämä muutokset tai erilliset osiot eivät kuitenkaan riko tekstin yhtenäisyyttä. Tärkeämpiä ovat paikat, joissa vihkoraja ja esimerkiksi tekstirajat osuvat samaan kohtaan. Tällaisten jakojen väliin jääviä vihkoja kutsutaan jaksoiksi. Jakso eroaa kodikologisesta yksiköstä siten, että se ei sisällä yhteneväistä tai itsenäistä tekstiä eikä sen paikka käsikirjoituksessa ole sattumanvarainen, vaan riippuvainen tekstin järjestyksestä.³¹⁴

Turun tuomiokirkon Musta kirja ja Skokloster Codex Aboensis noudattavat kumpikin varsin yleistä hallinnollisille kopiokirjoille tyypillistä kopiointitapaa.³¹⁵ Asiakirjat ovat molemmissa käsikirjoituksissa kopioitu ryhmittäin erilaisten teemojen mukaisesti. Tällaisia teemoja tai asiakirjaryhmiä ovat vaikkapa kuninkaalliset kirjeet, piispanpöytä koskevat asiakirjat, verotusta käsittelevät asiakirjat tai maantieteellisesti järjestetyt tuomiokirkon maaomaisuutta koskevat asiakirjat. Jokainen näistä asiakirjaryhmistä muodostaa samalla oman kodikologisen yksikkönsä. Varsinkin Mustassa kirjassa yksiköt saattavat jakaantua useampaan jaksoon, sillä samaan asiakirjaryhmään kuuluneita asiakirjoja on voitu lisätä aikaisemmin kopioidun jakson perään.³¹⁶ Mustassa kirjassa kodikologiset yksiköt ulottuvat usein vihkorajojen yli, riippuen toki aina kopioitujen asiakirjojen määrästä. Useimmat yksiköt ovat kuitenkin monen vihon laajuisia. Skokloster Codex Aboensiksessa osa asiakirjakokonaisuuksista on laajempia, osa taas suppeampia. Kodikologiset yksiköt saattavat ulottua vihkorajojen yli, mutta pääsääntöisesti samaa aihetta ja aluetta koskevat asiakirjat on kopioitu yhteen ja samaan vihkoon.

4.2.1 Asiakirjojen kopiointijärjestys

Asiakirjakokonaisuuksien ryhmittely Skokloster Codex Aboensiksessa noudattelee pitkälti Mustan kirjan esimerkkiä, kuten seuraavasta taulukosta 11 käy ilmi. Taulukkoon on kuvailtu kummankin kopiokirjan vihkokohtainen sisältö varsin yleisellä tasolla. Tekemässäni ryhmittelyssä esimerkiksi kymmenysverotusta koskevat kirjeet ovat periaatteessa kaikki myös kuninkaallisia, paavillisia tai piispaallisia kirjeitä, mutta

313 Gumbert 2004, 23.

314 Gumbert 2004, 25.

315 Asiakirjojen järjestämisperusteista kopiokirjoissa esim. Rodríguez Diaz, 2011, 18; Bouchard 2002, 22–31.

316 Esimerkiksi REA 301 ja REA 303, RA, Ms. A 10, f. 105 v–106 r; REA 681, REA 506, REA 686, REA 687 ja REA 489, RA, Ms. A 10, f. 15 v–19 r.

niissä asiakirjoja yhdistävä tekijä on nimenomaan kymmenysverotukseen liittyvät kysymykset, kuten verojen maksamatta jättämiset sekä esimerkiksi eri maakuntia koskevat verotussopimukset. Varsinaiset paavilliset tai kuninkaalliset kirjeet, jotka on kopioitu omiksi kokonaisuusikseen sisältävät puolestaan Turun hiippakunnalle myönnettyjä privilegioita tai suojelukirjeitä. Kuvailun lähtökohtana on ensisijaisesti ollut asiakirjojen sisältö eikä niinkään niiden antaja.³¹⁷

Mustan kirjan aloittavat kymmenysverotusta koskevat kirjeet, joita seuraavat ensin kuninkaalliset ja sitten paavilliset kirjeet. Niitä seuraavien verotus ja privilegio-asiakirjojen jälkeen Mustaan kirjaan on kopioitu muutama Suurta skismaa käsittelevä asiakirja sekä Turun tuomiokirkolle myönnettyjä indulgenssikirjeitä. Indulgenssikirjeitä seuraa puolestaan niin kutsuttu Padisten kokoelma, joka koskee Turun tuomiokapitulin ja Padisten sisterssiläisluostarin välistä kiistaa Porvoon patronaatio-oikeudesta.³¹⁸ Mustan kirjan vihot 11–17 sisältävät sekalaista asiakirja-aineistoa tuomiokirkolle kuuluneesta maaomaisuudesta. Kokonaisuus on järjestetty maantieteellisesti siten, että ensin tulevat Pohjois-Suomea ja sitten Etelä-Suomea koskevat asiakirjat.³¹⁹ Viimeinen Mustan kirjan vihko, joka sisältää yhteneväistä aineistoa Skokloster Codex Aboensiksen kanssa on kopiokirjan kahdeksastoista vihko, joka sisältää otsikkonsa mukaisesti Kuusiston linnasta kopioituja asiakirjoja. Suurin osa tästä Kuusisto-kokonaisuudesta koskee piispanpöytä ja siihen kuulunutta omaisuutta.³²⁰ Lähes jokainen asiakirja on varustettu otsikolla ja kopiointijärjestys vihkojen sisällä vaikuttaa olevan sattumanvarainen.

Myös Skokloster Codex Aboensiksen kaksi ensimmäistä vihkoa on omistettu kymmenysverotusta koskeville asiakirjoille. Niitä seuraavat paavilliset ja kuninkaalliset kirjeet on kopioitu vihkojärjestyksessä eri tavalla kuin Mustassa kirjassa eli kuninkaalliset kirjeet seuraavat paavillisia. Skokloster Codexissa paavillisia kirjeitä on kopioitu jo kolmanteen vihkoon, kun Mustassa kirjassa ne löytyvät vasta kuudennesta. Skoklosterin vihot neljästä kuuteen sisältävät kuninkaallisia kirjeitä ja privilegioita. Seitsemännessä vihossa taas on kymmenysverotusta koskevien asiakirjojen sijaan piispan nahkaveroa ja Turun hiippakuntarajoja käsitteleviä kirjeitä. Mustaan kirjaan kopioituja indulgenssikirjeitä ei Skoklosteriin ole kopioitu laisinkaan ja Skoklosterin kahdeksas vihko sisältääkin jo Padisten kokoelman. Yhdeksäs ja kymmenesvihko sisältävät puolestaan yksinomaan piispanpöytä koskevia asiakirjoja ja vihot yhdestätoista kolmeentoista maantieteellisesti järjestettyä asiakirja-aineistoa, tosin Mustasta kirjasta poikkeavassa järjestyksessä.

317 Vrt. asiakirjojen luokittelu diplomatiikan tutkimuksessa: Mabillon Lib 1, Cap. II, num. 6–7, pp. 5–7; Guyotjeannin et al. 2006, 25; Larsson 2009, 105–146.

318 Padisten kokoelmasta Salminen 2013, 455–512. Ks. myös Kerkkonen 1945.

319 Maantieteellisesti jaottelusta Salminen 2008, 59; Pirinen 1996, 31; Mustasta kirjasta Jaakkola 1931, 143–210.

320 *Originalia istarum copiarum sunt in Kwsto*. RA, Ms. A 10, f. 157.

Taulukko 11. Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen vihkokohtainen sisältö.

Vihko	Turun tuomiokirkon Musta kirja	Vihko	Skokloster Codex Aboensis
1	Kymmenysverotusta koskevia asiakirjoja	1	Kymmenysverotusta koskevia asiakirjoja
2	Kymmenysverotusta koskevia asiakirjoja	2	Kymmenysverotusta koskevia asiakirjoja
3	Kuninkaallisia kirjeitä	3	Paavillisia kirjeitä
4	Kuninkaallisia kirjeitä	4	Kuninkaallisia kirjeitä
5	Privilegiokirjeitä	5	Kuninkaallisia kirjeitä
6	Paavillisia kirjeitä	6	Privilegiokirjeitä
7	Kymmenysverotusta koskevia asiakirjoja	7	Piispan nahkaveroa ja hiippakuntarajoja koskevia asiakirjoja
8	Suurta skismaa käsitteleviä kirjeitä, indulgenssikirjeet	8	Padisten kokoelma
9	Padisten kokoelma	9	Piispanpöytää koskevia asiakirjoja
10	Padisten kokoelma jatkuu	10	Piispanpöytää koskevia asiakirjoja
11	Maantieteellisesti järjestettyä asiakirja-aineistoa koskien kirkon maaomaisuutta	11	Piispanpöytä ja tuomiokirkon omaisuutta koskevia asiakirjoja maantieteellisesti järjestettynä
12	Maantieteellisesti järjestettyä asiakirja-aineistoa koskien kirkon maaomaisuutta	12	Piispanpöytä ja tuomiokirkon omaisuutta koskevia asiakirjoja maantieteellisesti järjestettynä
13	Maantieteellisesti järjestettyä asiakirja-aineistoa koskien kirkon maaomaisuutta	13	Piispanpöytä ja tuomiokirkon omaisuutta koskevia asiakirjoja maantieteellisesti järjestettynä
14	Maantieteellisesti järjestettyä asiakirja-aineistoa koskien kirkon maaomaisuutta		
15	Maantieteellisesti järjestettyä asiakirja-aineistoa koskien kirkon maaomaisuutta		
16	Maantieteellisesti järjestettyä asiakirja-aineistoa koskien kirkon maaomaisuutta		
17	Maantieteellisesti järjestettyä asiakirja-aineistoa koskien kirkon maaomaisuutta		
18	Kuusistosta kopioituja piispanpöytää koskevia asiakirjoja		

Pelkästään vihkojen ja niihin kopioitujen asiakirjasisältöjen perusteella Skokloster Codex Aboensiksen painotus vaikuttaa olevan selkeämmin Turun piispaa ja piispanpöytää koskeneissa asiakirjoissa, sillä käsikirjoituksesta puuttuvat monet suoraan tuomiokapituliin ja tuomiokirkkoon liittyneet asiakirjat, jotka sisältyvät Mustaan kirjaan.³²¹ Vihkojen toisistaan poikkeava järjestys kopiokirjojen välillä on myös selvästi tarkoituksellinen, sillä Mustan kirjan rakenne sisällysluetteloinen on ollut kopioitavissa nykyisessä muodossaan Skokloster Codex Aboensiksen kopiointihetkellä.³²² Piispaan ja piispanpöytään painottuva sisältö Skokloster Codex Aboensiksen osalta käy ilmi myös vertailtaessa kopiokirjojen maantieteellisesti järjestettyä aineistoa oheisen paikkakuntaluettelon avulla (Taulukko 12). Toisin kuin Mustassa kirjassa, maantieteellinen ulottuvuus näyttää rajoittuvan selvästi sellaisiin kyliin ja pitäjiin, joissa oli joko piispan kartano, lampuotitiloja tai kalastamo. Esimerkkeinä vaikkapa Rymättylä, Pirkkala, Vanaja, Kokemäki, Helsingin pitäjä ja Ahvenanmaa.³²³

4.2.2 Vihkokohtaiset eroavaisuudet

Edellä esitettyjen kodikologisten yksiköiden perusteella Skokloster Codex Aboensiksestä näyttää puuttuvan kokonaisia asiakirjaryhmiä Mustaan kirjaan verrattuna. Onkin kiinnostava tarkastella, ovatko samalla tavalla ryhmiteltyjen vihkokokonaisuuksien sisällöt samanlaisia kopiokirjojen välillä ja sisältävätkö ne identtiset asiakirjat identtisessä järjestyksessä. Tavoitteeni on vihkokohtaisella vertailulla osoittaa mahdollisia eroavaisuuksia ja yhtäläisyyksiä kopiokirjojen välillä. Vertailen vihkosisältöjä kahden eri kokonaisuuden avulla. Aluksi vertailen rinnakkain kummankin kopiokirjan ensimmäistä vihkoa, joka sisältää kymmenysverotusta koskevia asiakirjoja. Skoklosterin Codexin osalta ensimmäisestä vihosta puuttuu kuitenkin useampia lehtiä, joten kokonaisvaltaista käsitystä vihon alkuperäisestä sisällöstä on vaikea muodostaa. Siksi toinen vertailukohteeni on niin kutsuttu Padisten kokoelma, joka sisältyy ainakin jossain muodossaan kumpaankin kopiokirjaan. Olkoonkin, että vihkojärjestyksessä ne eivät kopiokirjoissa vastaa toisiaan.

Skokloster Codex Aboensiksen ensimmäisessä vihossa on kaikkiaan kaksikymmentäkaksi asiakirjaa, kun Mustan kirjan ensimmäisessä vihossa niitä on kolmekymmentäkaksi (Taulukko 13). Mustan kirjan ensimmäinen vihko sisältää siis kymmenen asiakirjaa enemmän Skokloster Codex Aboensiksen. Asiakirjojen määrä ei sinänsä ole keskenään vertailukelpoinen, sillä Skokloster Codexin ensimmäisestä vihosta puuttuu viisi lehteä, eli nykyisten seitsemän sijaan niitä on alun perin ollut kaksitoista.³²⁴ Mustan kirjan ensimmäinen vihko puolestaan on vain kymmenen

321 Ks. myös Jaakkola 1931, 241–253.

322 Katso aikaisemmat käsittelyluvut.

323 Turun keskiaikaisen piispanpöytään kuuluvasta omaisuudesta ks. Läntinen 1978, 97–170.

324 Ks. käsikirjoituksen kodikologinen kuvaus.

Taulukko 12. Kopiokirjojen maantieteellisesti järjestetyn aineiston paikkakunnat käsikirjoituksissa esiintyvässä järjestyksessä.

Turun tuomiokirkon Musta kirja				Skokloster Codex Aboensis	
1	Raunistula	23	Halinen	1	Hirvensalo
2	Hirvensalo	24	Koroinen	2	Paattinen
3	Paattinen	25	Piikkiö	3	Maaria
4	Rusko	26	Littoinen	4	Rymättylä
5	Askainen	27	Vehmaa	5	Birkala
6	Raisio	28	Parainen	6	Huittinen
7	Rymättylä	29	Lieto	7	Vanaja
8	Masku	30	Halikko	8	Hattula
9	Lieto	31	Sauvo	9	Kokemäki
10	Kaarina	32	Kemiö	10	Viipuri
11	Vehmaa	33	Perniö	11	Kemiö
12	Lemu	34	Halikko	12	Pyhtää
13	Vehmaa	35	Pohja	13	Helsinga
14	Kokemäki	36	Kirkkonummi	14	Solna, Ruotsi
15	Ulvila	37	Porvoo	15	Ahvenanmaa
16	Paimio	38	Pyhtää		
17	Vehmaa	39	Vanaja		
18	Ahvenanmaa	40	Hattula		
19	Kaarina	41	Säämingesalo		
20	Ravattula	42	Turku		
21	Kaarina-Lieto	43	Tukholma		
22	Räntämäki	44	Ruotsi		

lehteä. On siis hyvin mahdollista, että ainakin osa sellaisista asiakirjoista, jotka on kopioitu Mustan kirjan ensimmäiseen vihkoon, on alkujaan voitu kopioida myös Skokloster Codex Aboensiksen ensimmäiseen vihkoon. Niin tai näin, Skoklosterin Codexin parinkymmenen asiakirjan joukosta neljätoista löytyy myös Mustan kirjan ensimmäisestä vihosta. Asiakirjojen keskinäinen järjestys on kuitenkin kopiokirjoissa erilainen, mikä käy ilmi alla olevasta taulukosta. Jäljellä jäävistä kahdeksasta

asiakirjasta kuusi on kopioitu johonkin toiseen kohtaan Mustaa kirjaa ja yksi merkinnöistä on kopioitu ainoastaan Skokloster Codex Aboensikseen.³²⁵

Mustan kirjan kaksi ensimmäistä asiakirjaa ovat paavi Benedictus XII:n kirjeet Uppsalan tuomiokirkon dekaanille vuodelta 1340. Kirjeet koskevat Sääksmäen kirkkoherran Henricus Hartmannin tekemiä valituksia pitäjäläisten haluttomuudesta maksaa kymmenyksiään.³²⁶ Kyseisiä asiakirjoja ei puolestaan löydy Skokloster Codex Aboensiksesta laisinkaan. Sen sijaan Mustan kirjan kolmas ja neljäs asiakirja, vuosilta 1342 ja 1347 olevat piispa Hemmingin ja kuningas Maunu Eerikinpojan kymmenyskirjeet, löytyvät molemmat Skoklosterin ensimmäiseltä lehdeltä, tosin ainoastaan päinvastaisessa järjestyksessä kuin Mustassa kirjassa.³²⁷

Skokloster Codex Aboensiksen kolmas ja neljäs asiakirja ovat Mustassa kirjassa järjestykseltään kahdeksas ja yhdeksäs, tosin taas päinvastaisessa järjestyksessä. Kuningas Maunu Eerikinpojan ja arkkipiispa Birgerin kirjeet vuosilta 1347 ja 1369 on Skokloster Codexissa kopioitu kronologiseen järjestykseen, samoin kuin sen kaksi edellistäkin asiakirjaa. Mustan kirjan kopioissa kronologisella järjestyksellä ei puolestaan tunnu olevan mitään merkitystä. Asiakirjojen säännönmukainen järjestäminen kronologisiin perusteisiin Skokloster Codex Aboensiksessa saattaisi tarkoittaa myös sitä, että Mustan kirjan alussa olleet asiakirjat, jotka eivät nykymuodossaan sisälly Skokloster Codexiin, ovat saattaneet olla osa kopiokirjaa. Kiinnostavaa on myös se, että arkkipiispa Birgerin 8.10.1369 päivämät kaksi kirjettä on Skokloster Codexissa kopioitu peräjälkeen, kun Mustassa kirjassa niiden väliin on kopioitu kaksi muuta asiakirjaa.³²⁸ Järjestys on kummassakin kopiokirjassa selvästi harkittu, sillä paleografisesti ne kuuluvat samaan kodikologiseen jaksoon muiden vihossa olevien asiakirjojen kanssa.

Uppsalan arkkipiispa Nils Ragvaldssonin kirje koskien Savon pappilan rälsivapautta on Mustassa kirjassa kopioitu selvästi vihon muita asiakirjoja myöhemmin. Ilmeisesti sen sijoittaminen kyseiseen kohtaan on ollut varsin tärkeätä, sillä se on ehdettu tiiviillä käsialalla folion 8 v alareunaan siten, että teksti jatkuu vielä folion 9 r alaosassa.³²⁹ Codex Skoklosterissa samainen kirje on puolestaan kuulunut alkupeiräiseen kopiointisuunnitelmaan, sillä se ei eroa asettelultaan tai kirjoittajan käsialan puolesta muista saman vihon asiakirjoista mitenkään. Kirjeestä puuttuu päiväys eikä alkuperäistä asiakirjaa ole säilynyt. Täten kirje on mahdollista ajoittaa ainoastaan Nils Ragvaldssonin virkakauden mukaan vuosien 1438–1448 välille. Asiakirja on kuitenkin kopioitu kummassakin kopiokirjassa täsmälleen samaan kohtaan ja herättää siksi kysymyksen, olisiko se jonkinlainen vihje kopiokirjojen kopiointisuhteesta?

325 RA, Ms. A 10, 1. vihko, f. 1–10; RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, 1. vihko, f. 1–7.

326 REA 99 ja 100, RA, Ms. A 10, f. 1–2.

327 REA 103 ja 118, RA, Ms. A 10, f. 2 r–v; RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 1.

328 REA 123 ja 172, RA, Ms. A 10, f. 3 v–4 r.

329 REA 475, RA, Ms. A 10, f. 8 v–9 r; RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 8 v–9 r.

Taulukko 13. Kopiokirjojen ensimmäisten vihkojen sisältämät asiakirjat kopiointijärjestyksessä.

Asia- kirjan nro	Skokloster Codex Aboensiksen ensimmäisen vihon asiakirjat	Mustan kirjan ensimmäinen vihon asiakirjat
1	<p>REA 103 30.5.1342</p> <p>Piispa Hemming määrää kaniikki Sigurdin pakottamaan pannaan julistamisen uhalla kaikki Ahvenanmaan maallikot maksamaan täydet kymmenykset ilman laittomia vähennyksiä.</p>	<p>REA 99 16.6.1340</p> <p>Paavin toimeksianto Uppsalan kirkkoprovinsin dekaanille vahvistaa Sääksmäen kirkkoherra Henrik Hartmanssonin kertomuksen pohjalta annettu tuomio, jossa joitakin Sääksmäen pitäjän asukkaita on tuomittu maksamaan 3 markan sakko jokaiselta viikolta, kun he ovat kieltäytyneet maksamasta kymmenysveroa.</p>
2	<p>REA 118 1.9.1347</p> <p>Kuningas määrää, että Turun hiippakunnan papiston viljakymmenykset on maksettava suoraan pelloilta lyhentämättömänä ja ilman vilppiä.</p>	<p>REA 100 16.6.1340</p> <p>Kirkkoherra Henrik Hartmanssonin valituksen perusteella Uppsalan kirkkoprovinsin dekaanin tulisi suostutella Sääksmäen pitäjänasukkaat maksamaan kymmenyksensä maasta, viini- ja puutarhoista, myllyistä, niityistä sekä muun omaisuutensa tuotosta kirkolle.</p>
3	<p>REA 123 4.9.1347</p> <p>Kuninkaan määräyksen mukaan pappi, joka epäilee jonkun paikkakuntansa asukkaan maksavan väärin kymmenyksensä, tulee etsiä kaksi todistajaa ja näiden läsnä ollessa valalla vannoen, että tällä kertaa hän laillisesti maksaa kymmenyksensä.</p>	<p>REA 118 1.9.1347</p> <p>Kuningas määrää, että Turun hiippakunnan papiston viljakymmenykset on maksettava suoraan pelloilta lyhentämättömänä ja ilman vilppiä.</p>
4	<p>REA 209 a. 8.10.1369</p> <p>Arkkipiispa Birgerin statuutti koskien kymmenysten keräämisestä koituvia kustannuksia sekä ruokatavaroista, kalastuksesta, kotieläimistä, nahoista, pellavasta, hampusta sekä maasta maksettavista kymmenyksistä.</p>	<p>REA 103 30.5.1342</p> <p>Piispa Hemming määrää kaniikki Sigurdin pakottamaan pannaan julistamisen uhalla kaikki Ahvenanmaan maallikot maksamaan täydet kymmenykset ilman laittomia vähennyksiä.</p>

5	<p>REA 208 8.10.1369</p> <p>Arkkipiispa Birger vahvistaa ikiaikaisen käytännön ruoan ja rehun tarjoamisesta kymmenysten kerääjän viidelle hevoselle, piispalle, kirkolle sekä papille.</p>	<p>REA 82 10.8.1355</p> <p>Arkkipiispa Petrus vahvistaa piispa Bengtin määräyksen, että se osa Ahvenanmaan hyljekymmenyksistä, joka aikaisemmin maksettiin sikäläiselle kirkolle, tulee sen sijaan maksaa papinpöydälle korvauksena paikallisen papiston suuresta kestirasituksesta.</p>
6	<p>REA 190 15.1.1365</p> <p>Kuningas Albrecht määrää, että Helgån asukkaat, jotka eivät edellisvuotena maksaneet kymmenyksiään pelloilta eivätkä siitä huolimatta maksaneet Turun piispa Hemmingin kymmenystenkerääjälle aiheutuneita kuluja vastoin kuninkaan avointa kirjettä ja täten ottivat riskin kuninkaan tyytymättömyydestä sekä 40 markan sakosta joka tulee jokaisen asukkaan maksettavaksi, asukkaiden tulee piispan pyynnöstä maksaa nämä kustannukset kahdeksan päivän kuluessa tai joutuvat vastaamaan kirjeessä määrätystä sakoista</p>	<p>REA 85</p> <p>Piispa Bengt määrää Ahvenanmaan asukkaat maksamaan kirkkoherralleen täydet hyljekymmenykset.</p>
7	<p>REA 189 15.1.1365</p> <p>Kuningas pyytää Uskelan kirkkoherra Jacobusta sekä Borgbyn Mathiasta kutsumaan Helgån asukkaat kokoon sekä määräämään heidät maksamaan kymmenystenkeruusta aiheutuneet kustannukset sakon uhalla.</p>	<p>REA 125 10.9.1347</p> <p>Kuninkaan määräyksen mukaan förmarkiksi kutsuttu voivero maksetaan Uudellamaalla tästedes ja jatkossa piispa Hemmingille.</p>
8	<p>REA 182 5.10.1364</p> <p>Kuningas Albrecht ilmoittaa Perniön Helgån tilan (kuninkaankartanon) asukkaille, että Turun piispa Hemming on tehnyt valituksen, huolimatta siitä, että Turun hiippakunnassa kaikki kymmenysten maksajat ovat tavanneet korvata kymmenysten kerääjille heidän tarpeelliset kulunsa, Helgån asukkaat ovat kiertäneet tätä ja kulut ovat langenneet heidän naapuriensa maksettavaksi.</p>	<p>REA 208 a.</p>

9	<p>REA 75 4.9.1334</p> <p>Kuningas Maunun ja Turun piispa Bengtin ratkaisu vanhaan kiistaan papiston ja maallikoiden välillä Hämeessä.</p>	REA 123
10	<p>REA 186 13.12.1364</p> <p>Kuningas Albrechtin tiedonanto, joka koskee Turun piispa Hemmingin valitusta kymmenysverojen keräämisestä.</p>	<p>REA 172 7.5.1360</p> <p>Arkkipiispan määräys, että Hämeen ja Satakunnan asukkaiden täytyy joko maksaa sovitut oikeudet papistolle tai suorittaa kymmenykset kuten aikaisemminkin.</p>
11	<p>REA 186 / REA 211 10.2.1370</p> <p>Piispa Johannes kehottaa Savon, Hämeen ja Satakunnan asukkaita noudattamaan kuningas Albrechtin 13.12.1364 annettua määräystä koskien piispalle maksettavaa nahkaveroa sakon uhalla.</p>	REA 208
12	<p>REA 172 7.5.1360</p> <p>Arkkipiispan määräys, että Hämeen ja Satakunnan asukkaiden täytyy joko maksaa sovitut oikeudet papistolle tai suorittaa kymmenykset kuten aikaisemminkin.</p>	REA 65
13	<p>REA 725</p> <p>Kyrönpitäjän ja Hämeen papinoikeuksista</p>	REA 64
14	<p>REA 81 / REA 52 7.8.1335</p> <p>Arkkipiispa vahvistaa kuningas Maunun antaman määräyksen, jonka mukaan Savon asukkaiden pitää maksaa kymmenyksensä samalla tavalla kuin hämäläistenkin.</p>	REA 72
15	<p>REA 52 23.8.1329</p> <p>Kuningas tarjoaa savolaisille mahdollisuuden maksaa kymmenyksensä samalla tavoin kuin heidän naapurinsa hämäläiset.</p>	REA 75

16	<p>REA 90 / REA 52</p> <p>16.9.1337</p> <p>Drotsi Greger Magnusson vahvistaa kuningas Maunun antaman määräyksen koskien savolaisten kymmenyksiä, samalla määrää heidät yhdenmukaisesti täten ilman ristiriitaa maksamaan kymmenyksensä Turun piispalle.</p>	REA 186
17	<p>REA 60 / REA 52</p> <p>21.8.1330</p> <p>Uppsalan arkkipiispa vahvistaa kolme kuningas Maunun antamaa määräystä Karjalan, Hämeen ja Savon asukkaille koskien heidän kymmenyksiään ja muita kirkolle ja papistolle maksettavia verojaan.</p>	REA 186 / REA 211
18	<p>REA 475</p> <p>1438–1448</p> <p>Arkkipiispa ei halua suoda Savon pitäjän pappilalle rälssivapautta, maksut tulee suorittaa samaan tapaan. Jos asukkaat eivät ole tyytyväisiä päätökseen, tulevan elokuun kymmenentenä piispa ja tuomiokapituli saapuvat arkkipiispan luokse, jolloin valitut kylänmiehet ja sielunpaime- net voivat riitauttaa päätöksen.</p>	REA 107
19	<p>REA 50 / REA 60</p> <p>23.8.1329</p> <p>Kuningas Maunu Erikinpoika määrää Karjalan asukkaat maksamaan kymmenyksensä piispan määräysten mukaisesti. Arkkipiispa Olofin vahvistus.</p>	REA 88
20	<p>REA 614</p> <p>Ei päiväystä / 1470?</p> <p>Piispan ja tuomiokapitulin kirje Karjalan asukkaille koskien kymmenyksiä ja kuningas Maunu Erikinpojan ja Hemmingin niitä käsitteleviä statuuotteja ks. alla. Kirjeen loppu foliolla 57. Alla olevat määräykset on vain sisällytetty tähän kirjeeseen.</p>	REA 81

22	REA 110 8.9.1345 Kuningas Maunu Erikinpoika ja piispa Hemming antavat määräyksen kymmenysten maksamisesta Karjalassa.	REA 90
23		REA 66
24		REA 60
25		REA 51
26		REA 52
27		REA 475
28		REA 80
29		REA 83
30		REA 68
31		REA 175
32		REA 174
33		REA 131

Mustan kirjan ensimmäiseen vihkoon kopioidut neljännesnahkaveroa koskevat kirjeet löytyvät myös Skokloster Codex Aboensiksesta.³³⁰ Siinä ne on piispalle kuuluvina tuloina kopioitu piispanpöydän tuloja koskevien asiakirjojen joukkoon eli vihkoon numero seitsemän.³³¹ Vaikuttaakin siltä, että Skokloster Codexin ensimmäinen vihko on varattu puhtaasti kymmenysverotusta koskeville asiakirjoille, kun Mustassa kirjassa kyseiseen jaksoon on kopioitu myös muita piispalle ja papistolle maksettavia tuloja koskevia asiakirjoja. Skoklosterin ensimmäisestä vihosta puuttuvat esimerkiksi kokonaan Ahvenanmaalaisten piispalle maksamien hyljekymmenysten asiakirjat, jotka on kopioitu Mustan kirjaan.³³² Toisaalta kyseisiä asiakirjoja ei ole kopioitu Skokloster Codex Aboensiksessa edes piispalle kuuluvien tulojen joukkoon. Tosin Ahvenanmaata koskevat omistukset on kopioitu Skokloster Codexin kolmanteentoista vihkoon, mutta koska kyseisestä vihosta puuttuu useita folioita, on vaikea sanoa, ovatko kyseiset asiakirjat kuuluneet osaksi kokonaisuutta.³³³

Kopiointiperiaatteiden eroavaisuuksista Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen välillä kertovat myös Skokloster Codexin ensimmäiseen vihkoon päätyneet

330 REA 65, 64, 72. Neljännesnahkaveroista Läntinen 1978, 72–74; Seppälä 2009, 43, 57.

331 RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 46 r–v.

332 REA 82 ja 85, RA. Ms. A 10, f. 2 v–3 r.

333 RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 100 r–105 v.

asiakirjat, jotka Mustassa kirjassa on kopioitu osaksi jotain toista kokonaisuutta.³³⁴ Tällaisia ovat muun muassa Karjalan asukkaiden maksamista tai maksamatta jättämistä kymmenyksistä kertovat asiakirjat.³³⁵ Mustassa kirjassa kyseiset kopiot on sijoitettu omaan vihkoonsa, johon on kopioitu Karjalaa, Savoia ja Kemijokea koskevia kymmenyskirjeitä.³³⁶ Jostain syystä nämä asiakirjat on kuitenkin Skokloster Codexin kopioinnin yhteydessä niputettu samaan kokonaisuuteen muiden kymmenysverotusta koskevien asiakirjojen kanssa.

Samankaltaisen huomion asiakirjojen erilaisista järjestämisperusteista Mustassa kirjassa ja Skokloster Codex Aboensiksessa on tehnyt muun muassa Kokemäkeä koskevien asiakirjojen kopioita tutkinut Tapio Salminen. Kokemäellä sijaitsevan Lammaisten kosken kalastusoikeuksia käsittelevät asiakirjat on Mustassa kirjassa kopioitu osaksi laajempaa tuomiokirkon ja piispan maaomaisuutta koskevaa maantieteellisesti järjestettyä kopiointijaksoa.³³⁷ Kyseisen jakson aloittaa kalastusoikeutta määrittävä laamannintuomio vuodelta 1347, jota seuraavat kuningas Maunu Eerikinpojan Lammaisten koskesta antamat määräykset.³³⁸ Skokloster Codex Aboensiksessa kyseiset asiakirjat on puolestaan kopioitu kronologiseen järjestykseen ja Lammaisia koskevia asiakirjoja on itse asiassa enemmän kuin Mustassa kirjassa.³³⁹ Myös kodikologinen yksikkö, johon Kokemäkeen liittyvät asiakirjat on kopioitu poikkeaa Mustan kirjan vastaavasta, sillä Skoklosterin Codexissa ne kuuluvat osaksi piispan pöytäan kuulunutta maaomaisuutta ja vaikka asiakirjat siinäkin on järjestetty maantieteellisin perustein, noudattavat ne kuitenkin eri järjestystä kuin Mustassa kirjassa.³⁴⁰ Salminen päättelee asiakirjojen erilaisen järjestyksen Mustassa kirjassa ja Skokloster Codex Aboensiksessa kertovan todennäköisesti kopiokirjojen erilaisista kopiointilähteistä.³⁴¹ Salmisen mukaan Mustaan kirjaan kopioidut Kokemäkeä koskevat asiakirjat on kopioitu tuomiokirkon arkistosta, koska ne kuuluvat osaksi laajempaa tuomiokirkon ja piispan maaomaisuutta koskevaa maantieteellisesti järjestettyä kopiointijaksoa.³⁴² Koska Kokemäkeä koskevien asiakirjojen ryhmittely on toisenlainen ja joukkoon on kopioitu myös Mustaan kirjaan kuulumattomia asiakirjoja, Salminen tulkitsee Skoklosterin Codexiin päätyneiden kopioiden perustuvan puolestaan Kuusiston piispanlinnan arkistoon.³⁴³ Voisivatko eri kopiointilähteet

334 Rinnakkaisten kopiokirjojen erilaisista järjestämisperusteista esim. Innes 2012, 295–296.

335 REA 50, 60, 614 ja 110.

336 RA, Ms. A 10, f. 54 r–61 v.

337 RA, Ms. A 10, vihot 11–17, f. 92 r–156 v.

338 REA 126, 120 ja 128, RA, Ms. A 10, f.108 v–109 r.

339 RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 70 r–75 v.

340 Salminen 2009, 61–63.

341 Salminen 2009, 61–62.

342 Salminen 2009, 61–62.

343 Salminen 2009, 63.

todella olla syy asiakirjojen erilaisille järjestämisperusteille? Vai johtuvatko erot kopiokirjojen välillä eroavaisuuksista niiden käyttötarkoitusten välillä?

Salmisen argumentti perustuu pitkälti siihen oletukseen, että Skokloster Codex Aboensiksen kopiointi olisi ollut valmis 1480-luvun loppuun mennessä, jolloin myös Mustan kirjan on aikaisemman tutkimuksen perusteella ajateltu olleen valmis.³⁴⁴ Erityisen tärkeä ajoitus on nimenomaan kopiointilähteiden näkökulmasta, sillä kronikkalähteiden perusteella tiedetään Kuusiston piispanlinnan kärsineen tulipalosta piispa Konrad Bitzin aikana 1480-luvulla. Vesileimojen perusteella tekemäni ajoituksen perusteella kuitenkin tiedetään, että Skokloster Codex Aboensiksen ensimmäisen osan laatiminen aloitettiin vasta 1490-luvulla, jolloin ehkä monet Kuusistossa sijainneet alkuperäislähteet olivat jo tuhoutuneet kyseisessä tulipalossa. Mustassa kirjassa Kuusiston piispanlinnassa säilytettyjen asiakirjojen kopioille on omistettu kokonainen vihko ja se muodostaa selkeästi oman kodikologisen yksikönsä. Vihkoon on kopioitu kaikkiaan 26 asiakirjaa, joista kuusitoista puuttuu Skokloster Codex Aboensiksestä kokonaan. Mustassa kirjassa siis kaikki Kuusistossa sijaitsevat asiakirjat on kopioitu yhdeksi kokonaisuudeksi. Skoklosterissa taas Mustan kirjan Kuusisto-kokonaisuuteen kuuluvia asiakirjoja on kopioitu vihkoihin 7, 9, 10, 12 ja 13.

4.2.3 Porvoon patronaattioikeus ja Padisten luostari

Toisenlaisen näkökulman asiakirjojen kopiointijärjestyksen eroavaisuuksiin muodostavat Porvoon patronaattioikeudesta käytyyn kiistaan liittyvät asiakirjat. Keväällä 1351 kuningas Maunu Eerikinpoika teki Padisten sisterssiläisluostarille kolme huomattavaa lahjoitusta. Ensimmäinen niistä oli Turun hiippakunnassa sijaitsevan Porvoon kirkon patronaattioikeus, jota myöhemmin täydensivät Helsingan pitäjän lohensalastusoikeus sekä Porvoon pappilaan kuuluvat kalavedet.³⁴⁵ Syy näiden lahjoitusten tekemiseen ei ollut pelkästään hengellinen, vaan taustalla vaikuttivat valtakunnan politiikkaan liittyvät kysymykset.³⁴⁶ Patronaattioikeutta koskeva asiakirja sai kuukautta myöhemmin vahvistuksen Turussa, missä kuningas yhdessä piispa Hemmingin ja tuomiokapitulin kanssa sinetöi lahjoituksen uudella asiakirjalla. Samalla kertaa Maunu Eerikinpoika saneli kirjeen Porvoon pitäjän asukkaille sekä kahdelle Porvoon kirkon kappelille, jossa hän kertoi patronaattioikeuden siirtymisestä Padisten luostarille.³⁴⁷ Kuninkaan tekemä lahjoitus ei jäänyt lyhytikäiseksi, sillä

344 Jaakkola 1931, 253.

345 REA 138, RA, Ms. A 10, f. 72 r-v; REA 142, RA, Ms. A 10, f. 72; REA 143, RA, Ms. A 10, f. 72 v-73 r.

346 Padisten luostarin saamista lahjoituksista sekä kuninkaan motiiveista ks. Salminen 2013, 455–512. Ks. myös Kerkkonen 1945.

347 REA 139, RA, Ms. A 10, f. 72 v; myös REA 140 ja 73.

Porvoon patronaattioikeus ja arvokkaat kalavedet säilyivät Padisten luostarin hallussa liki 80 vuoden ajan keväästä 1351 kesään 1429. Tämä ajanjakso jätti jälkeensä useita lahjoitukseen ja niiden omistus- ja hallintaoikeuteen liittyviä asiakirjoja, jotka tunnetaan Mustassa kirjassa niin kutsuttuna Padisten kokoelmana. Kopiokirjassa Padisia koskevat asiakirjat muodostavat oman itsenäisen yksikkönsä, joka sisältää yhteensä 29 kirjettä.³⁴⁸ Myös Skokloster Codex Aboensiksesta löytyy vastaava oma Padisille omistettu vihkonsa, johon on kopioitu kaikkiaan 18 asiakirjaa. Skokloster Codex Aboensiksen Padisten kokoelmaa seuraava vihko puuttuu käsikirjoituksesta kokonaan, joten on mahdollista, että asiaa koskevia kirjeitä olisi alun perin ollut vähintään yhtä monta kuin Mustassa kirjassakin.³⁴⁹ Toisin kuin Skokloster Codex Aboensiksen muissa vihoissa, asiakirjojen järjestys Padisten kokoelmassa vaikuttaa olevan identtinen Mustan kirjan kanssa.³⁵⁰ Mikä tekee tästä kokonaisuudesta niin ainutlaatuisen, että se on haluttu sellaisenaan säilyttää myös Skoklosterin Codexin kopioinnin yhteydessä? Ja voisiko Padisten kokoelman kopiointijärjestys toimia vasta-argumenttina sille olettamukselle, että kumpikin kopiokirja olisi koottu eri arkistolähteistä?

Porvoon patronaattioikeutta ja Helsingan lohenkalastusta koskevat asiakirjat on kopioitu turkulaisiin kopiokirjoihin ennen kaikkea siksi, että kesällä 1429 Turun piispa ja tuomiokapituli lunastivat patronaattioikeuden takaisin itselleen sadasta englannin nobelistasta. Hallintaoikeuden siirtymisen myötä myös luostarin patronaattioikeuden vahvistamiseksi hankkimat asiakirjat siirtyivät Turun tuomiokapitulin halltuun.³⁵¹ Tapaukseen liittyvät kirjeet ja asiakirjat paljastavat, että patronaattioikeuden

348 RA, Ms. A 10, vihot 9–10, f. 72–91; Jaakkola kutsuu tätä ”Paadisten kokoelmaksi” 1931, 242; Aiheesta myös Kerkkonen 1945; Schmidt 1941; Klockars 1960; Gardberg 1996.

349 Ks. käsikirjoituksen kodikologinen kuvaus.

350 Asiakirjojen järjestys A 10: REA 142, 138, 139, 143, 140, 216, 217, 287, 166, 427, 371; RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689: REA 372, 404, 271, 143, 273, 139, 143, 140, 320, 319, 270, 412.

351 *Nos Tidemannus abbas totusque conuentus Padis, ordinis Cisterciensis, dyocesis Reualiensis, tenore presencium publice recognoscimus, nos nomine monasterij nostri et nostro leuasse et integraliter percepisse a circumspectis et discretis viris Tidekino van Osten et Hinrico Gruel, ciuibus Reualiensibus, ex parte reuerendi in Christo patris, dominij Magni, Dei gracia [episcopi], et venerabilis capituli Aboensis c nobulos pleni et sufficientis ponderis ad emendum seu comparandum monasterio nostro et nobis vicinius predia siue prouentus et redditus prediales; pro quibus nos piscariam salmonum jn parrochia Helsingha et ius patronatus cum alio quocunque iure, prouentibus et redditibus, in ecclesia Borgha cum suis capellis, ex donacione illustrissimi dominij Magni, quondam regis Swecorum, nobis et monasterio nostro debitis, prefatis reuerendo domino episcopo et venerabili capitulo ecclesie Aboensis eorumque successoribus assignamus, appropriamus et pleno iure dimittimus perpetuo possidenda; promittentes insuper bona fide, quod omnes et singulas litteras et priuilegia, quas et que ab illustrissimo principe, rege Magno predicto, suisque successoribus aut ab aliis dominis et nobilibus quibuscunque super predictam piscariam uel ecclesiam cum capellis habemus, eisdem domino episcopo et capitulo ecclesie Aboensis absque vlla dilacione velimus et debeamus saluis sigillis tradere inconcussa.* REA 427.

siirtyminen Padisten luostarille ei ollut Turun piispalle ja tuomiokapitulille itsestään selvä asia ja lahjoitukseen liittyviin ehtoihin palattiin useaan otteeseen sinä aikana, kun Porvoo oli Padisten hallussa. Ensimmäinen viite siitä, että tilanne sisterssiläisluostarin ja tuomiokapitulin välillä ei ollut ongelmaton, löytyy apotti Nikolauksen kirjeestä piispa Hemmingille. 1360-luvun puolivälissä kirjoitetusta kirjeestä käy ilmi, että piispa ja apotti ovat käyneet kirjeenvaihtoa patronaattioikeuteen kuuluvista kappeleista ja niihin liittyvistä tuloista. Apotti valittaa kirjeessään piispa Hemmingille, että vuosittaisesta 50 markan tulostaan he ovat toistaiseksi vastaanottaneet vain 30 markkaa.³⁵² Luostarille ei siis ollut toimitettu kaikkia heille kuuluneita tuloja. Kirjeessä ei ole päiväystä, mutta se on täytynyt kirjoittaa ennen piispa Hemmingin kuolemaa vuonna 1366. Ongelmista kielii myös se, että Padisten apotti teetti useita julkisen notaarin ja Tallinnan piispan laatimia vidimaatioita Maunu Eerikinpojan antamasta lahjoituksesta. Tällaiset vidimaatiot ovat säilyneet vuosilta 1390, 1392 sekä 1424 ja 1429.³⁵³ Notaarin vahvistamat asiakirjat viittaavat siihen, että lahjoituksesta ja siihen kuuluneista tuloista kiisteltiin oikeudessa.

Tätä oletusta vahvistaa se, että Padisten apotti ei ollut ainut, joka käytti julkisen notaarin palveluksia kyseiseen kiistaan liittyen. Turun piispaksi vuonna 1412 valitun Maunu Tavastin teettämistä asiakirjoista käy ilmi, että tuomiokapitulin käsitys lahjoituksesta ja sen ikuisesta luonteesta poikkesi Padisten luostarin teettämien asiakirjojen antamasta kuvasta. Toukokuussa 1417 kuningas Maunu Eerikinpojan tekemästä lahjoituksesta ja siihen liittyneistä kytköksistä oli kulunut aikaa jo yli kuusikymmentä vuotta. Kenties tästä johtuen ja muiden sopivien todistajien puuttuessa Turun piispa lähetti kaniikkinsa Fredrik Trastin kirjaamaan Vadstenan birgittalaisveli Thorneruksen kertomuksen kyseisistä tapahtumista sekä teettämään tästä kertomuksesta virallisen asiakirjan. Asiakirjassa veli Thornerus kertoo, että kuningas Maunu Eerikinpoika luovutti Porvoon patronaattioikeuden Padisten sisterssiläisluostarille Turun piispa Hemmingin erityisestä hyväntahtoisuudesta ja suostumuksesta.³⁵⁴ Korvaukseksi luostarille tekemästään lahjoituksesta kuningas perusti Turkuun kaksi uutta kanonikaattia ja antoi virkojen tulonlähteeksi kaksi tilaa, toisen Tesjoelta ja toisen paikasta, jonka nimen Thornerus kertoo unohtaneensa. Kuitenkin kuningas Albrektin noustua valtaistuimelle ritari Nils Thuresson ja Viipurin linnapäällikkö Sune Håkansson peruuttivat nämä tilat takaisin kruunulle ja näin ollen lakkauttivat myös niihin liittyneet virat.³⁵⁵ Thorneruksen kertomuksen mukaan virkojen lakkauttamisen seurauksena Turun piispa peruutti kuninkaan patronaattioikeuden ja asetti Porvoon kirkkoherraksi kaniikki Olaus Jacobin ja Pernajaan paikallisen And-

352 REA 188, RA, Ms. A 10, f. 88 r–v.

353 1390: REA 271/REA 143; 1392: REA 273/REA 139/REA143/REA 140; 1424: REA 412/REA 142/ REA 178/ REA 179; 1429: REA 432/ REA 142/ REA 139/ REA 143/ REA 140.

354 *accedente ad hoc speciali benivolencia et consensu reverendi patris domini Hemmingi, tunc episcopi Aboensis felicitis memorie*. REA 371.

355 REA 371 & 372, RA, Ms. A 10, f. 74 v–75 v, 83 r–v.

reaan.³⁵⁶ Todennäköisesti nämä tapahtumat sijoittuvat vuoteen 1364, jolloin Albrekt Mecklenburgilaisesta tuli kuningas, sillä samana vuonna ritari Nils Thuresson menetti henkensä Turun linnan piirityksessä. Piispa Hemming puolestaan kuoli pari vuotta myöhemmin, joten hän oli ehtinyt asettaa uudet viranhaltijat Porvooseen ja kappeliseurakuntaan ennen kuolemaansa. Siitä huolimatta kuningas Albrekt vahvisti Padisten luostarin oikeuden Porvoon patronaattiin ja kalavesiin uudestaan vuonna 1371. Vahvistuksen käytännön vaikutuksia voidaan lisävalaistuksen puutteessa vain arvailla, mutta jotain tilanteen epävarmuudesta tai kiistanalaisuudesta kertovat Padisten luostarin myös vuosina 1390 ja 1392 teettämät vidimaatiot patronaattioikeudesta ja kalastusvesistä. Veli Thorneruksen todistuksen perusteella on myös mahdollista olettaa, että Porvoon patronaattioikeutta koskeneita asiakirjoja laadittiin huomattavasti enemmän kuin kopiokirjoihin päätyneet kirjeet antavat ymmärtää.

Padisten kokoelman yhteyteen on Mustassa kirjassa kirjattu vielä oheinen kuvaus patronaattioikeuteen liittyvien tapahtumien kulusta:

On huomioitava, että Porvoon kirkko ja kappelit eivät olleet kuninkaallisia ennen kuningas Magnuksen aikaa, jolloin Turun autuas piispa Hemming kuninkaan anomuksesta teki edellä mainitusta pitäjämästä kuninkaallisen patronaatin. Tämän jälkeen kuningas lahjoitti patronaattioikeuden nyt ja ikuisesti Padisten luostarille Liivinmaalla. Tuon patronaattioikeuden sijaan luovutti kuningas Magnus Turun tuomiokirkolle Tesjoen tilasta saatavat tulot yhteen kaniikin prebendaan ja Pernajan regaalipitäjän tulot toiseen. Myöhemmin kuningas Albrektin hallitessa, eräs herra Nils Turesson, myöhemmin Turussa mestattu, peri takaisin Tesjoen läänitykset ja lakkautti tuon prebendan nimissään. Tästä johtuen koko Porvoon patronaattioikeus siirrettiin kuninkaalta takaisin Turun piispalle, sillä hyvin yltäkylläisesti herra Magnus, kerran Turun piispa lunasti patronaattioikeuden Padisten luostarilta sadasta nobuliksista.³⁵⁷

Kyseessä ei ole kopio mistään asiakirjasta, vaan kyseinen teksti on jonkun myöhemmän kirjurin toimesta kirjailtu Padista koskevien asiakirjojen sekaan. Tekstin mukaan

356 REA 371. RA, Ms. A 10, f. 83 r–v. Salminen 2013, 486–488.

357 *Notandum, quod ecclesia Borgha cum capellis ante tempora Magni regis non erat regalis, sed beatus Hemmingus, episcopus Aboensis, ad supplicationem regis predicti fecit ipsam regalem. Quo facto statim rex donavit ius patronatus, ymmo totum ius presentandi et providendi, conventualibus Padensibus in Livonia. Et in locum illius iuris patronatus constituit idem rex Magnus duos canonicatus in ecclesia Aboensi, scilicet in Taesia et parrochie Perno. Sed successu temporis, regnante Alberto rege, quidam dominus Nicolaus Twreson, postea decapitatus in Abo, illas colonias de Taesia revocavit et sub tributo redegit consueto; et ille canonie cum suo nomine perierunt, et per consequens totum ius de parrochia Borgha in regem, ut premittitur, translatum ad episcopum Aboensem rediit, licet ex superabundantia dominus Magnus, olim episcopus Aboensis, ipsum ius patronatus a Padensibus redemit pro centum nobulis.* REA 287, RA, Ms. A 10, f. 73 v–74 r.

kuningas perusti Turkuun kaksi uutta kaniikin virkaa sekä niihin kuuluvat prebendat ikään kuin korvaukseksi Padisten luostarille annetusta lahjoituksesta. Myöhemmin Suomen laamanni ja drotsi Nils Thuresson kuitenkin peruutti Maunu Eerikinpojan antamat läänitykset ja lopetti niihin kuuluneet kaksi virkaa. Tästä johtuen piispa Maunu Tavast olisi lopulta lunastanut Porvoon patronaattioikeuden takaisin Turun piispanistuimen haltuun.³⁵⁸

Vaikuttaa siltä, että Padisten kokoelmalla on ollut erityinen merkitys Turun tuomiokapitulissa. Paitsi tarkka ja monipuolinen dokumentaatio, myös kopioitujen asiakirjojen täydentäminen asiaa koskevalla selostuksella kertoo tarpeesta välittää tapahtumien kulku ja ylläpitää muistoa kiistaan liittyneistä tapahtumista. Juridisesta näkökulmasta huomattavasti vähempikin kopiointi olisi riittänyt. Asiakirjakokonnaisuuden merkitystä korostaa entisestään se, että kokoelmat ovat kummassakin kopiokirjassa lähes identtisiä. Asiakirjakopioiden välillä näyttää kuitenkin olevan vähäisiä ortografisia eroavaisuuksia, ja esimerkiksi Skokloster Codex Aboensiksen kopioissa vuosiluvut näyttävät ajoittain poikkeavan Mustan kirjan vastaavista.³⁵⁹ Ehkä muutokset ovat todiste kyseisen kokoelman ajattomuudesta ja siitä, että syyt sen kopioimiselle eivät olleet pelkästään käytännöllisiä? Padisten kokoelman perusteella Mustan kirjan ja Skokloster Codexin kopiointiyhteys joka tapauksessa näyttää entistä tiiviimmältä. Myös Skokloster Codex Aboensiksen ajoitus, asiakirjojen ryhmittely ja kopiointijärjestys puhuvat enemmän yhteisen kopiointilähteen kuin erillisten arkitolälhteiden puolesta. Kysymystä on kuitenkin syytä vielä tarkastella vertailemalla itse asiakirjakopioita ja niihin liittyvää otsikointia Skokloster Codex Aboensiksessa ja Mustassa kirjassa.

4.2.4 Asiakirjojen otsikot kopiokirjoissa

Olenainen osa Turun tuomiokirkon Mustan kirjan ja Skoklosterin Codexin kopiointitapaa ovat kutakin asiakirjakopiota koskevat otsikoinnit. Käytännössä jokainen kopiokirjoihin päätynyt muistiinpano tai asiakirja muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta on varustettu selittävällä otsikolla, joka kuvaa lyhyesti asiakirjan sisältöä. Otsikot ovat olleet tärkeitä kopiokirjojen käytettävyyden kannalta, minkä lisäksi niillä on ollut selkeä yhteys myös alkuperäisiin asiakirjoihin, joista tekstit on kopioitu. Asiakirjojen otsikot ovat kiinnostavia myös kopiokirjojen keskinäisen suhteen kannalta. Miltä esimerkiksi saman asiakirjan otsikot näyttävät Skokloster Codex Aboensiksessa ja Mustassa kirjassa? Vastaavatko otsikot toisiaan vai onko kopiokirjojen välillä nähtävissä jotain eroja kopioitujen tekstien otsikoinnissa?

358 Pirinen 1956, 70–71; REA 376, RA, Ms. A 10, f. 87 v–88 r.

359 Esimerkiksi REA 166 päiväys on vuodelle 1358, kun Mustan kirjan kopiossa vuosiluku on 1357. Myös asiakirjoissa REA 427, REA 371 ja REA 372 on muutoksia päiväyksessä Mustaan kirjaan verrattuna.

Kopiokirjojen yhteneväisen sisällön osalta otsikoinnit vaikuttavat yhdenmukaisilta Mustassa kirjassa ja Skokloster Codex Aboensiksessa. Jos asiakirjalla on Mustassa kirjassa otsikko, löytyy se myös Skoklosterin Codexin kopiosta. Ainoastaan kolmen asiakirjan kohdalla Skoklosterin asiakirjoista puuttuu otsikko, joka kuitenkin olisi ollut kopioitavissa Mustasta kirjasta. Kaksi nykyisin puuttuvista otsikoista voidaan helposti selittää Skokloster Codex Aboensiksesta puuttuvilla folioilla eli kyseiset asiakirjat ovat säilyneet vain osittain, jolloin on varsin todennäköistä, että asiakirjoilla on kopiointivaiheessa ollut asianmukaiset otsikot, jotka puuttuvien lehtien myötä ovat hävinneet.³⁶⁰ Kolmas puuttuva otsikko sen sijaan ei selity käsikirjoituksesta puuttuvilla sivuilla. Paavi Gregoriuksen bulla vuodelta 1229 on Skokloster Codex Aboensiksessa kopioitu muiden paavillisten kirjeiden yhteyteen ja se on ainoa, jolta sisältöä määrittelevä teksti puuttuu.³⁶¹ Mustassa kirjassa kyseisen dokumentin otsikko on viivattu yli, sillä kopisti on huomannut sen viittaavaan toiseen asiakirjaan. On siis varsin mahdollista, että kopioidessaan Skokloster Codex Aboensista kirjuri on jättänyt otsikkokohdan tyhjäksi huomattuaan Mustassa kirjassa tehdyn virheen.

Otsikoista löytyy myös sellaisia esimerkkejä, joissa Mustan kirjan otsikointia on myöhemmin täydennetty, ja tämä sama täydennys näkyy myös Skoklosterissa. Tällöin voimme olettaa, että muutokset on tehty ennen kuin Skoklosteria kopioitiin. Siirtyneet täydennykset ovat myös yksi parhaista todisteista siitä, että Musta kirja olisi toiminut Skoklosterin kopiointilähteenä. Minkälaisia sitten otsikoihin tehdyt lisäykset tai muutokset ovat? Taulukosta 14 näkyy kolmen asiakirjan otsikot siten, että Mustassa kirjassa esiintyvä otsikko on vasemmalla ja Skokloster Codex Aboensiksessa esiintyvä otsikko oikealla.

Pelkkien tekstien perusteella näyttäisi siltä, että asiakirjojen otsikoita olisi huomattavasti täydennetty tai paranneltu Skokloster Codex Aboensiksessa Mustaan kirjaan verrattuna. Alkuperäisten käsikirjoitusten tarkastelu kuitenkin osoittaa, että otsikoista löytyy erilaisia aikakerroksia. Uppsalan arkkipiispa Petruksen kirjeen otsikko on alun perin ollut Mustassa kirjassa pelkkä ”Quod illi...decimas” ja asiakirjan auktori ja asiakirjan luonne ”Statutum petri archiepiscopi Upsalensis” on lisätty jälkikäteen aikaisemman otsikon eteen eri käsialalla. Samalla tavalla kuningas Albrektin kirje koskien piispalle maksettavaa nahkaveroa on otsikoitu vain ”Quod tributum...” ja tarkempi määritelmä ”Statutum regis Alberti” lisätty vasta myöhemmin, taas eri kirjurin toimesta. Merkittävän asiasta tekee se, että näiden kahden Skokloster Codex Aboensiksen asiakirjan otsikot on heti kirjoitettu Mustan kirjan täydennettyyn muotoon. Poikkiviivan jälkeen tuleva lisäys on Skoklosterissa tehty selvästi myöhemmin musteen ja käsialan vaihtumisen perusteella. Myöhempi lisäys liittyyneen siis kopiokirjan käyttöön eikä niinkään kopiointivaiheeseen.

360 REA 103 ja REA 7; RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 1 r ja 9 v.

361 REA 7, RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 9 v.

Taulukko 14. Asiakirjaotsikot Mustassa kirjassa ja Skokloster Codex Aboensiksessa.

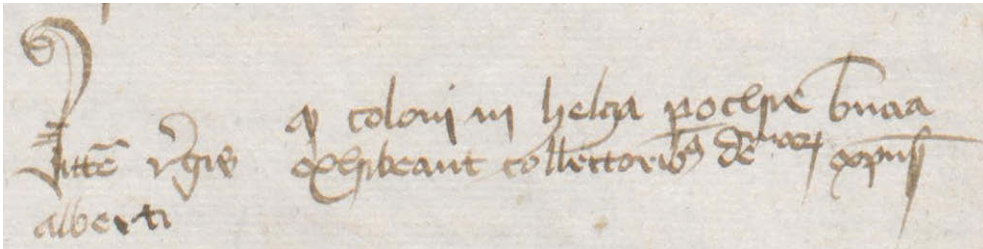
Otsikko Turun tuomiokirkon Mustassa kirjassa	Asiakirja	Otsikko Skokloster Codex Aboensiksessa
Statutum Petri archiepiscopi Upsalensis Quod illi Tavastia et Satagundia vel faciant recte iura statuta vel redeant ad decimas.	REA 172	Statutum Petri archiepiscopi Upsalensis quod illi de Tavastia et Satagundia vel faciant recte iuratur statuta vel redeant ad decimas. Et propterea episcopus Aboensis eos ad predicta facienda per excommunicationem et alia juris remedia compellaret
Statutum regis Alberti, Quod tributum episcopi in pellibus debet colligi simul cum tributo regis.	REA 186 / REA 211	Statutum regis Alberti, quod tributum episcopi in pellibus debet colligi simul cum regis tributo -- non soluentes in tempore excludendum a communione pascali.
Littera regis Alberti Coloni in Helghaa parochie Berna exhibeant collectoribus decimarum expensas	REA 182	Littera regis Alberti quod coloni in Helga parochie Berna exhibeant collectoribus decimarum expensas/ Coloni in Helga vel faciant expensas collectoribus decimarum vel deciment in agris / et ratificat rex sentencias episcoporum in rebelles promulgatas

Otsikoista kokoamani esimerkkitaulukon (Taulukko 14) viimeinen asiakirja on itse asiassa varsin selkeä todiste Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen kopiointiyhteydestä. Kyseessä on kuningas Albrektin kirje vuodelta 1364 koskien Perniön Pyhäjoen kuninkaankartanon asukkaiden maksamattomia kymmenyksiä. Kuvassa 17 on asiakirjan otsikko Mustasta kirjasta, missä alun perin kopion yläpuolella on lukenut vain ”coloni in helgaa..” ja jälkikäteen vasempaan reunaan on jonkun toisen kirjurin toimesta lisätty ”Littera regis Alberti”. Kuva 18 on puolestaan Skokloster Codex Aboensiksesta, jossa kyseisen asiakirjan otsikko on aseteltu samaan tapaan kuin Mustassa kirjassa, mutta tällä kertaa koko teksti on saman kirjurin käsialaa. Tämä on vielä selkeyden vuoksi lisännyt otsikkoon sanan ”quod”, jolloin otsikko kuuluu ”kuningas Albrektin kirje, että...”.

Vaikuttaa myös siltä, että jos asiakirjalla ei ole otsikkoa Mustassa kirjassa, niin puuttuu otsikko myös Skokloster Codexista. Muutama poikkeuskin toki löytyy. Padisten apotti Tidemanin kirje vuodelta 1423 on kopioitu Mustaan kirjaan ilman otsikkoa, kun taas Skokloster Codex Aboensiksessa sillä on seuraavanlainen rubriikki: ”Littera Tidemanni abbatii monasterii Pades super conquestione parochiarum Borga, Perna et Sibba” eli Padisten luostarin apotin Tidemanin kirje nautintaoikeudesta Porvoon, Perniön ja Sipoon seurakunnissa. Mustassa kirjassa Tidemanin kirje on osa kokonaisuutta, josta otsikot ovat säännönmukaisesti jääneet pois. Suurempaan osaan asiakirjoista otsikko on lisätty jälkikäteen, mutta kyseinen kirje on jäänyt ilman.

Kuva 17. Otsikko Mustassa kirjassa. Asiakirja REA 182.

Kuva 18. Otsikko Skokloster Codex Aboensiksessa. Asiakirja REA 182.

Tallinnan piispa Henrikin vidimoimat asiakirjat koskien Padisten luostarin kalastus- ja nautintaoikeuksia Uudellamaalla ovat säilyneet Skokloster Codex Aboensiksessa vain osittain. Itse asiassa ainoastaan piispa Henrikin oma kirje on tallella muiden puuttuessa vihosta irronneiden tai irrotettujen lehtien vuoksi. Mustassa kirjassa kyseinen neljän asiakirjan kokonaisuus on kopioitu ilman otsikkoa folioille 80 v–82 r yhteen putkeen, eikä asiakirjoja ole erotettu toisistaan mitenkään paitsi marginaaleihin piirrettyjen maniculoiden eli kädenmuotoisten huomiomerkkien avulla.³⁶² Skoklosterissa piispan kirjeen yläpuolelle on kirjoitettu: ”Littera domini Henrici episcopi revaliensis”, joten on varsin mahdollista, että kun kyseistä asiakirjasikermää on kopioitu Skokloster Codex Aboensikseen, kunkin asiakirjan yläpuolelle olisi selvyiden vuoksi merkitty kenen kirje on kyseessä.³⁶³ Vastaavasti kuningas Maunu Eerikinpojan kirje Karjalan asukkaiden kymmenyksistä on Mustassa kirjassa kopioitu yhteen samaa koskevien asiakirjojen kanssa, jolloin sivun ylälaitaan on merkitty ikään kuin yhteiseksi otsikoksi ”Modus decimandi Karelorum”, eikä yksittäisten asiakirjojen yläpuolelle ole kirjoitettu mitään. Skokloster Codex Aboensiksessa puolestaan asiakirjan yläpuolelle on kirjoitettu ”Transcriptum domini regis magni ad carelos de modo tributandi”.³⁶⁴ Voidaan siis ajatella, että Mustasta kirjasta puuttuvat otsikot tai muuten epäinformatiiviset otsikot on haluttu selkeyden vuoksi

362 REA 412, REA 142, REA 178, REA 179, RA, Ms. A 10, f. 80–82.

363 RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 96 v.

364 RA, Ms. A 10, f. 57 v; RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 7.

lisätä tai muokata Skokloster Codex Aboensista kopioitaessa. Jos Mustassa kirjassa on ollut otsikko kopiointihetkellä, miksi sitä ei olisi kopioitu saman tien myös Codex Skoklosteriin? Onko kopiointisuhde itse asiassa monitahoisempi kuin aikaisemmin on ajateltu? Eli kopiointi käsikirjoitusten välillä olisi toiminut molempiin suuntiin? Samankaltainen paperi Mustan kirjan rekisteriosassa ja jälkikäteen lisätyt otsikot voivatkin itse asiassa olla merkki siitä, että Skoklosterin kopioinnin yhteydessä myös Mustaa kirjaa täydennettiin.

4.2.5 Kopion kopio – saman asiakirjan eri versiot

Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen kopiointilähteiden ja mahdollisten erojen tarkastelu edellyttää kumpaankin kopiokirjaan tehtyjen asiakirjakopioiden keskinäistä vertailua myös tekstitasolla. Miltä saman asiakirjan eri kopiot näyttävät Mustassa kirjassa ja Skokloster Codex Aboensiksessa? Onko tekstikopioissa mahdollisesti eroja ja mistä ne kertovat? Tarkastelen näitä kysymyksiä aluksi yhden esimerkkiasiakirjan avulla, ja vertailen kyseisen asiakirjan kopioita Mustassa kirjassa ja Skokloster Codex Aboensiksessa. Olen valinnut kyseisen asiakirjan, koska se esiintyy kummassakin kopiokirjassa vain kerran eikä siitä ole tiettävästi säilynyt muita kopioita. Tämä helpottaa vertailun tekemistä, kun ei tarvitse huomioida saman asiakirjan useita versioita, kopion kopioita tai niiden polveutumista. Tarkastelemanasi asiakirja on käräjätuomio vuodelta 1447, jossa kihlakunnantuomari, ritari Henrik Klasson vahvistaa pitäjänkäräjillä piispa Maunu Tavastin asianhoitaja Lasse Biorssonin pyynnöstä niittyjen rajoja Kokemäen Koskenkylän, Haistilan, Vuolteen ja Villiön kylien välillä.³⁶⁵ Asiakirjasta käyttämäni transkriptio perustuu Reinhold Hausenin julkaisemaan editioon vuodelta 1890, ja olen käyttänyt Hausenin editiota eräänlaisena pohjatekstinä.³⁶⁶ Muutoksena kuitenkin, että olen korjannut pohjatekstin transkriptiossa olevat virheet. Oheinen transkriptio edustaa siis kyseisen asiakirjan kopioita Mustassa kirjassa, kun taas Skokloster Codex Aboensiksen vastaavassa kopiossa esiintyvät poikkeamat olen merkinnyt alaviitteillä pohjatekstiin. Viitteissä tekstikritiikin periaatteiden mukaisesti on ensin kirjoitettu kyseisen sanan muoto Mustassa kirjassa, jonka jälkeen Skoklosterissa esiintyvä sana on kirjoitettu sen perään hakasulkeiden jälkeen.³⁶⁷ Olen huomioinut vähäisimmätkin ortografiset muutokset mahdollisimman tarkasti, jotta pienimmätkin erot asiakirjakopioiden välillä tulisivat esiin.³⁶⁸

365 REA 534, RA, Ms. A 10, f. 162 r–v; RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 74 v.

366 REA 534.

367 *om. omisit*= sana puuttuu käsikirjoituksesta; *add. addidit*= lisätty sana tai sanoja; *corr. correxit* = kirjoitusvirhe korjattu käsikirjoitukseen.

368 Keskiaikaisten ruotsinkielisten asiakirjojen editointiperiaatteista Gejrot 2016, 124–137.

Vitherlikith³⁶⁹ see thet allom them thetta breff hōra eller see at aareno æpter³⁷⁰ Gudz byrd mcdxl sexto³⁷¹, tha jak³⁷² Henrik³⁷³ Clauusson riddare, hæredzhöffdinghe³⁷⁴ j nidre Sathagundh³⁷⁵, sochnathingh³⁷⁶ hwlt met them j Kumo, kærdhe³⁷⁷ beskedelikin³⁷⁸ man Lasse Biørsson³⁷⁹, w[e]rdelikx faders met Gud biscop Magnus j Abo thiænare³⁸⁰ ok sytzleman³⁸¹, vppa sins herres vegna till Villilabooa³⁸², Vooltisbooa³⁸³ och Haysthalabooa³⁸⁴ at the haffde ingærdath³⁸⁵ till enghia³⁸⁶ aff oskipthom³⁸⁷ hiordløøt³⁸⁸ och fæmark ther Forssby var lotægande³⁸⁹ met thøm³⁹⁰, ok³⁹¹ haffde skipt the engh sina millan for:de Forsby lotløsan³⁹², hwilka thrætto jak³⁹³ kunde tha ey ænda annars en iak³⁹⁴ dompde³⁹⁵ ther vppa³⁹⁶ xij manna syn, som hær æpter nampnas³⁹⁷, forst³⁹⁸ Henrik Sæpilæstha³⁹⁹, Olaff Hinzikala, Jusse Andersson, Jusse Pædersson⁴⁰⁰ j Lammas, Magnus⁴⁰¹ Hariaualdastha⁴⁰², Steffan⁴⁰³ aff Vinnes, Matis Pelholast⁴⁰⁴, Erik Riddarsson, Matis⁴⁰⁵ Nawffa, Nicolas Karricxinpoyka, Michell Kalilen och Iacoy Martilasta; thesse⁴⁰⁶ tolf⁴⁰⁷ komo vppa the thrætto⁴⁰⁸ och skilde thøm⁴⁰⁹ ath⁴¹⁰ met sæmio j thesso motto⁴¹¹, ath⁴¹² the raalagde⁴¹³ fæmarkena mellan⁴¹⁴ for:de three⁴¹⁵ bya pa ena sidho oc Forsby pa⁴¹⁶ andra sidho⁴¹⁷, fforstha⁴¹⁸ raæn⁴¹⁹ widh skilgarden mellan Haystala aaker⁴²⁰ och Forsby, andra raæn⁴²¹ thadan⁴²² ginasth till mosan nokat nær ena kældo widher ena

369	Vitherlikit] Vitherligit	370	apter] apter apter add.
371	sexto] septimo	372	jak] jac
373	Henrik] Henric	374	höffdinghe]höffdinge
375	nidre satagundh] nedre Satagunde	376	thingh]tingh
377	kærdhe] kærde	378	beskedelikin] beskelikin
379	Biørsson] Biorsson	380	thiænare] tænaire
381	sytzleman] sydtzleman	382	Villilabooa] Villilabooa
383	Vooltisbooa] Voltisbooa	384	Haysthalabooa] Haystalabooa
385	ingærdath] ingærdat	386	enghia] engia
387	oskipthom] askipthom	388	hiordløøt]hiordlööøt
389	lotægande] lottagande	390	thøm]thöm
391	ok] och	392	lotløsan] lotløsan
393	jac] iac	394	iak] iac
395	dompde] dömde	396	uppa] pa
397	nampnas] næmpnas	398	forst] fförst
399	Sæpilæstha] Sæpilæsta	400	Pædersson] Pædernsson
401	Magnus] om.	402	Hariaualdastha] Hariaualdasta
403	Steffan] Staffan	404	Pelholast] Peholasta
405	Matis] Mattis	406	thesse] tesse
407	tolff] xii	408	thrætto] trætto
409	thøm] thöm	410	ath] at
411	motto] matto	412	ath] at
413	raalagde] lagde	414	mellan] millan
415	three] tre	416	pa] up
417	sidho] sydo	418	fforstha]fforsta
419	raæn] raen	420	aaker] oker
421	raæn] traæn raen corr.	422	thadan] tædhan

fora, thahan⁴²³ til⁴²⁴ een⁴²⁵ stoor⁴²⁶ steen⁴²⁷, som ligger widh Aros vægh, och⁴²⁸ swa thadhan⁴²⁹ nider til⁴³⁰ aana⁴³¹, och ær thet swa⁴³² at nokar⁴³³ haffuer gambla enghia⁴³⁴ jnnan for:na raar⁴³⁵, thet maa⁴³⁶ huar niwta som han beuisa kan at han lagfongith⁴³⁷ haffuer⁴³⁸ oc ey aff nye mera rydhia, och⁴³⁹ alt thet nidhan Aros vagh⁴⁴⁰ ær moth Vlsby, thet ær thinna for:de⁴⁴¹ fyra bya⁴⁴² almænninghe⁴⁴³. Thesse for:de syneman⁴⁴⁴ (o: -mæn) komo fore⁴⁴⁵ mik⁴⁴⁶ pa⁴⁴⁷ annath⁴⁴⁸ thingh⁴⁴⁹ j sama sokn, som hiolz aareno⁴⁵⁰ æpter Gudz byrd mcdxl septimo, tisdaghen⁴⁵¹ nasth⁴⁵² fore⁴⁵³ sancte Michels dagh, och kendes⁴⁵⁴ vppo⁴⁵⁵ sattho⁴⁵⁶ tinghe sik haffua giorth⁴⁵⁷ the sæmio met for:de raaen⁴⁵⁸ æpter theres bætztsta⁴⁵⁹ samwit, oc⁴⁶⁰ viderdelmæn aa bodha⁴⁶¹ [sider]⁴⁶² nerwarande⁴⁶³ lotho sik aath the sæmio wel⁴⁶⁴ nøghia⁴⁶⁵, thy dompde jak⁴⁶⁶ hona fastha⁴⁶⁷, stadugha⁴⁶⁸ oc obrytlika hollas vidh⁴⁶⁹ huars thera three⁴⁷⁰ mark for myn⁴⁷¹ dom⁴⁷². Till⁴⁷³ huilx⁴⁷⁴ mera visso och⁴⁷⁵ vithnebyrdh⁴⁷⁶ henger⁴⁷⁷ jag⁴⁷⁸ incigle⁴⁷⁹ met vitscap for thetta breff, som scriffuit ok giffuit ær aar ok⁴⁸⁰ stad⁴⁸¹ for:dom⁴⁸².

423	thahan] thædan	424	til] till
425	een] en	426	stoor] stor
427	steen] sten	428	och] om.
429	thadhan] tædhan	430	til] till
431	aana] aane	432	swa] swaa
433	nokar] nogor	434	enghia] ængia
435	raar] traar raar corr.	436	maa] ma
437	lagfongith] lagfongit	438	haffuer] haffuer add.
439	och] oc	440	vagh] wægh wegh add.
441	forde] forda	442	bya] byaa
443	almænninghe] almænninga	444	syneman] synemæn
445	fore] for	446	mik] mich
447	pa] up	448	annath] annat
449	thingh] tingh	450	aareno] areno
451	tisdaghen] tisdagin æpter add.	452	nasth] næst
453	fore] om.	454	kendes] kændes
455	om.], a add.	456	sattho] sætto
457	giorth] giort	458	raaen] traarm raam corr.
459	bætztsta] bæsta	460	oc] om.
461	bodha] boda	462	om.]siidho add.
463	nerwarande] nærwarande	464	wel] well
465	nøghia] nogia	466	jak] iac
467	fastha] fasta	468	stadugha] staduga
469	vidh] vid	470	three] iii
471	myn] min	472	dom] doom
473	till] til	474	huilx] hwilko
475	och] oc	476	vithnebyrdh] vitnebyrdh
477	henger]hænger	478	jag] iach mich add.
479	incigle] insilgel	480	ok] dag
481	stad] stadh	482	fordom] som for nempde woroæ

Skokloster Codex Aboensikseen kopioidusta tekstistä löytyy yhteensä 114 muutosta perustekstiin verrattuna. Muutokset eivät kuitenkaan ole järin merkittäviä, sillä valtaosa niistä on hyvin pieniä ortografisia eroja. Pelkästään tällaisia on yhteensä 96 kappaletta. Skokloster Codex Aboensiksen kopiosta on myös kolme kertaa korjattu näkyvästi kirjoitusvirhe. Mustan kirjan kopioon verrattuna Skoklosterin kopiosta puuttuu pari konjunktioita sekä yksi etunimi. Lisäyksiä puolestaan on tehty pariin kohtaan, joihin on lisätty adverbi *aep̄ter*. Viidessä kohdassa puolestaan Skokloster Codex Aboensiksen kopiosta on tekstiero Mustaan kirjaan verrattuna. Kahdessa kohdassa Skokloster Codex Aboensiksessa on käytetty eri prepositiota kuin Mustassa kirjassa, ja kolmessa tapauksessa on kyse kokonaan eri merkityksestä. Skokloster Codex Aboensiksen asiakirjakopion viimeinen virke on muotoiltu Mustan kirjan kopioista poikkeavasti, sillä ”tämä kirje, joka on kirjoitettu ja annettu edellä mainittuna vuonna ja kaupungissa” on muutettu muotoon ”tämä kirje, joka on kirjoitettu ja annettu vuosi, päivä, kaupunki kuten nimetty on”. Myös vuosiluvut poikkeavat toisistaan, kun Mustassa kirjassa asiakirja on päivätty vuonna 1446 ja Skokloster Codex Aboensiksessa vuonna 1447. Käytännössä asiakirjan sisältö tai lauserakenne eivät kuitenkaan eroa toisistaan lainkaan.

Asiakirjojen väliset vähäiset erot eivät olekaan lainkaan niin kiinnostavia kuin tietyt silmiinpistävät samankaltaisuudet. Keskiaikaisissa asiakirjoissa on varsin tavallista, että saman henkilön nimi saattaa yhden asiakirjan sisällä olla kirjoitettu useissa eri muodoissa, kun kirjoitustapa oli hyvin vakiintumaton.⁴⁸³ Nyt näissä kahdessa eri kopiosta käräjillä mainitut henkilöt, osin suomenkielisinä nimineen on kopioitu kumpaankin asiakirjaan hämmästyttävän yhtäläisesti. Vain jokunen vokaali on vaihtunut ja ylimääräinen konsonantti jäänyt pois. Aluksi lukumäärältään suurelta näyttäivät eroavaisuudet osoittautuvakin lopulta varsin mitättömiksi.

Laajempi asiakirjakopioiden keskinäinen vertailu paljastaa, että lähes jokaisessa Skokloster Codex Aboensikseen kopioidussa tekstissä on samankaltaisia virheitä, muutoksia tai poisjätettyjä sanoja Mustaan kirjaan verrattuna.⁴⁸⁴ Skokloster Codex Aboensiksen kopioihin on usein tehty myös jälkeensä korjauksia siten, että sanoja on yliviivattu ja korvaava sana on kirjoitettu rivien väliin tai marginaaliin.⁴⁸⁵ Jotkut tehdyistä muutoksista on selitettävissä muoto-opin kannalta, kun väärä sijamuoto on korvattu oikealla. Esimerkiksi *Omnibus presens* on kirjoitettu *Omnibus presentes*. Samoin *In cuius evidenciam sigilla nostra et sigilla supra nominatorum nobilium*

483 Keskiaikainen ortografia vaihteli varsinkin henkilön- tai paikannimien suhteen hyvin paljon ja saman henkilön nimi saatettiin kirjoittaa samassa asiakirjassa eri tavoilla. Siksi kirjuri kopioidessaan vanhaa asiakirjaa kopiokirjaan kirjoitti paikannimet varmasti itselleen tutussa muodossa. Kirjuri epäroimatta valitsi itselleen tutun muodon kyseisestä nimestä ks. Bouchard 2002, 27–32

484 Esimerkiksi REA 121, 235, 152, 72, 65, 80, 68, 224 ja 230.

485 Esimerkiksi REA 208, 190, 189, 182, 186, 725, 3 ja 582.

presentibus est on muutettu muotoon monikkomuotoon *sunt*.⁴⁸⁶ Asiakirjakopiosta kopioimatta jätetyt sanat koskevat puolestaan lähinnä sanoja, jotka eivät ole välttämättömiä asiakirjan ymmärtämisen kannalta, kuten prepositioita tai attribuutteja, jotka toistavat jo aikaisemmin kirjeessä todettuja seikkoja. Huomio kiinnittyy myös asiakirjojen päivämäärien erilaiseen kirjoitustapaan. Kun Mustassa kirjassa kirjoitusvuosi on lähes poikkeuksetta ilmoitettu roomalaisin numeroin tai vaihtoehtoisesti latinaksi auki kirjoitettuna, Skokloster Codex Aboensiksessa vuosiluku on merkitty useimmiten arabialaisin numeroin. Erikoisen asiasta tekee se, että monessa esimerkissä luku on tulkittu väärin, jolloin Mustan kirjan kopiossa annettu ajankohta saattaa Skokloster Codex Aboensiksessa olla eri. Yleensä tämä muutos näkyy vain asiakirjan antovuodessa, jolloin on mahdollista, että kopisti on säännönmukaisesti tulkinut roomalaisin numeroin kirjoitetut vuosiluvut väärin. Tämä kuitenkin toistuu useissa esimerkeissä, kuten Padisten kokoelman yhteydessä kävi ilmi.

Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen yhteneväisten asiakirjakopioiden vähäisiin eroihin on aikaisemmin kiinnittänyt huomiota myös Sven Andersson. Andersson on vertaillut turkulaisia kopiokirjoja muutamiin alkuperäisinä säilyneisiin dokumentteihin ja hänen tekemänsä analyysin perusteella Skokloster Codex Aboensiksen tekstit poikkeavat paljon vähemmän Mustan kirjan teksteistä, kuin alkuperäisistä dokumenteista. Yhtenä esimerkkinä ovat Mustan kirjan tekstikopioihin päätyneet kirjoitusvirheet ja sanojen poisjäännit, joita ei ole todennettavissa alkuperäisissä teksteissä, mutta toistuvat kuitenkin Skokloster Codex Aboensikseen tehdyissä kopioissa. Samoin jos kirjuri on tehnyt muutoksia tekstiin kopioidessaan sitä Mustaan kirjaan, noudattaa Codex Skoklosterin kirjuri tässä Mustaan kirjaan kopioitua tekstiä alkuperäisen asiakirjan sijaan. Myös muutokset sanajärjestyksessä esiintyvät säännönmukaisesti molemmissa kopiokirjoissa.⁴⁸⁷ Andersson on tehnyt oman vertailunsa viiden asiakirjan pohjalta, jotka ovat Ruotsin hiippakuntien kaniikkien valituskirje kirkonoikeuksien loukkaamisesta kuninkaalle, Porvoon patronaatiooikeutta koskeva kirje, Halisten myllypatoa koskeva sopimus sekä Paavi Johannes XXII:n kaksi kirjettä tai niiden vidimaatiota.⁴⁸⁸ Valikoidut asiakirjat osoittavat sen hankaluuden, mikä keskiaikaisiin kopioihin liittyy, sillä vaikka kopioidun asiakirjan originaali olisikin säilynyt, kyseinen asiakirja ei silti välttämättä ole se, josta kopiokirjan teksti on kopioitu.

Hyvä esimerkki tästä on Ruotsin kaniikkien ja prelaattien kirjoittama kirje kuninkaalle, jossa he protestoivat papiston oikeuksia ja kanonista oikeutta rikkovia lakimuutoksia vastaan. Kirje on alun perin vuodelta 1347, mutta siitä on olemassa Uppsalan, Linköpingin, Strängnäsin ja Vesteråsin papiston teettämä notaarin vidimaatio vuodelta 1454. Tutkiessaan Mustan kirjan ja Codex Skoklosterin välistä

486 REA 75.

487 Andersson 1949, 56–61.

488 REA 117, 138, 153, 23 ja 24.

kopiointisuhdetta Sven Andersson on käyttänyt kyseistä asiakirjaa yhtenä esimerkkinään. Ongelma vain on siinä, että hän on vertaillut kopiokirjojen tekstiä vuoden 1347 alkuperäiseen asiakirjaan eikä vuoden 1454 vidimaatioon, kuten hänen olisi pitänyt tehdä. Hausenin tekemän edition käyttäminen tekstikritiikin lähteenä aiheuttaa juuri tämänkaltaisia ongelmia, sillä editiossa valituskirje ja vidimaatio on erotettu toisistaan ikään kuin kahdeksi eri asiakirjaksi, vaikka ne on kopioitu yhdessä, yhtenä asiakirjana. Eli kopiokirjan versio on kopio vidimaatiosta eikä vuoden 1347 kirjeestä. Tämän vuoksi kopiokirjaan kopioitua versiota pitäisi verrata vidimaatioon alkuperäisen asiakirjan sijaan. Todennäköistä kuitenkin on, että mitkään kyseisistä asiakirjoista eivät ole kuuluneet originaaleina tuomiokapitulini arkistoon. Tällöin siis myös Mustan kirjan teksti olisi kopion kopio. Siksi yhteiset virheet Skokloster Codex Aboensiksen ja Mustan kirjan välillä ovat osoitus yhteisestä originaalista tai samasta kopiointilähteestä. Toisaalta vaikuttaa myös siltä, että Mustan kirjan sisältäessä puutteellisen kopion, on Skokloster Codex Aboensiksen kopioinnissa konsultoitu alkuperäistä asiakirjaa. Tällaiseen käytäntöön viittaisi muun muassa kopiot asiakirjasta, jossa käsitellään piispa Hemmingin ja Nikolas Ripsan tekemää tilanvaihtoa. Mustan kirjan kopiossa asiakirjasta puuttuu useita rivejä, kun taas Skokloster Codex Aboensiksen kopiossa asiakirja on täydellinen. Mustan kirjan ja Skokloster Codex Aboensiksen toisiaan lähellä olevat kirjoitusasut ovat Anderssonin mukaan selvä osoitus siitä, Skoklosterin alkuosa on kopioitu Mustaa kirjaa hyödyntäen.⁴⁸⁹

Kopiokirjojen kopiointilähteisiin keskittyvän aikaisemman tutkimuksen perusteella erilaiset virheet tai puutteet kopiokirjoihin kopioituissa teksteissä ovat varsin tavallisia. Osaltaan näitä eroja selittävät vakiintumaton ortografia ja toisaalta kirjuriin mahdollisesti tekemät modernisoinnit alkuperäiseen tekstiin verrattuna. Kirjuri saattoi modernisoida asiakirjan kirjoitustapaa kopioidessaan sata tai kaksisataa vuotta aikaisemmin kirjoitettuja asiakirjoja. Kirjuri saattoi korjata paitsi sanojen kirjoitusasua myös kielioppia. Myös sanajärjestyksen muuttaminen oli mahdollista. Edes samanaikaisesti laadituissa kopiokirjoissa ei välttämättä ole noudatettu samaa kaltaista kirjoitusasua, vaikka niihin olisi kopioitu samoja asiakirjoja. Eri kirjurit saattoivat tulkita samaa asiakirjaa hyvinkin eri tavoin. Syy asiakirjojen modernisointiin oli sama kuin syy asiakirjojen kopiointiin ja järjestämiseen ylipäätään. Asiakirjojen järjestäminen kopiokirjoihin teki asiakirjoista ajattomia ja eräällä tapaa ikuisia. Vaihtelua esiintyy myös kopiokirjoihin kopioitujen asiakirjojen päiväyksissä. Usein asiakirjan päiväys on saatettu jättää kokonaan pois tai vuosiluku saattaa olla eri kuin alkuperäisessä lähteessä. Denise B. Bouchard selittää tämän johtuvan asiakirjan käytötarkoituksen muuttumisesta. Alkuperäisessä juridisessa asiakirjassa päivämäärä on olennainen osa asiakirjan rakennetta ja todistusvoimaa. Kun samainen asiakirja sitten kopioidaan osaksi kopiokirjaa, se muuttuukin osaksi kokonaisuutta, jossa

489 Andersson 1949, 56–61.

keskeisessä roolissa ovat asiakirjan sisältö ja siihen liittyvät henkilöt. Ei niinkään enää se, koska alkuperäinen asiakirja on laadittu.⁴⁹⁰ Kun asiakirja kopioitiin kopiokirjaan, se menetti ajallisen merkityksensä. Vaikka kopioidut asiakirjat sisältävätkin dataation, niissä ilmenee usein virheitä. Vaikka alkuperäinen asiakirja olisi tallessa, kopiokirjaan saattaa silti päätyä väärä vuosiluku. Ajankohdalla oli merkitystä alkuperäisen asiakirjan laatimishetkellä, mutta kopioitaessa sen merkitys muuttui/väheni. Usein myös todistajien nimet on lyhennetty pois. Tämä ei suinkaan johtunut huolimattomuudesta tai laiskuudesta, sillä varsinainen asiakirja on usein kopioitu huolella ja tarkkaan. Se osa asiakirjasta, joka satoi sen tiettyyn aikaan tai paikkaan, saattoi muuttua merkityksettömäksi, kun se kopioitiin osaksi ajatonta muistia kopiokirjaan. Ylipäätään ajatus alkuperäisestä asiakirjasta pohjautuu enemmän keskiajan tutkijoiden kuin keskiaikaisten kirjureiden ajatusmaailmaan. Keskiaikaiseen kontekstiin istuu paremmin ajatus teksteistä, jotka eivät koskaan ole valmiita tai koskemattomia, vaan aina myöhemmän käden täydennettävissä tai korjattavissa.⁴⁹¹

Skokloster Codex Aboensiksen kopioissa tehdyt virheet, mahdolliset korjaukset ja yksittäisten sanojen poisjäänti vahvistavat Mustan kirjan roolia Skokloster Codex Aboensiksen kopiointilähteenä. Myös asiakirjojen samankaltainen ryhmittely, joidenkin asiakirjojen samanlainen kopiointijärjestys näiden ryhmien sisällä sekä selvät yhtäläisyydet asiakirjaotsikoiden täydentämisessä puhuvat sen puolesta. Sanalliset ja ajalliset muutokset kopioiden välillä kertovat aikaisemman tutkimuksen perusteella siitä, että Skokloster Codex Aboensiksen tehtävä oli toisenlainen kuin Mustalla kirjalla. Jalmari Jaakkolan mukaan muutokset Skokloster Codex Aboensiksen ja Mustan kirjan ortografiassa ja asiakirjojen otsikoinnissa osoittavat, että kyse ei ollut asiakirjojen mekaanisesta kopioinnista, vaan pyrkimyksenä on ollut tarkentaa ja korjata Mustassa kirjassa esiintyviä tekstejä. Hän selittää eroavaisuuksien johtuvan Maunu Särkilahden ”suuresta arkisto- ja kopiointikokemuksesta”.⁴⁹² Paleografisen analyysin perusteella tiedämme Maunu Särkilahden osallistuneen Skokloster Codex Aboensiksen kopiointiin myös omakätisesti. Liittyykö käsikirjoituksen käyttötarkoitus siis häneen?

4.3 Skokloster Codex Aboensiksen itsenäinen sisältö

Skokloster Codex Aboensiksen 268 asiakirjasta tai muistiinpanosta 70 on sellaisia, joita ei ole kopioitu Mustaan kirjaan. Suurin osa kopiokirjojen eriävästä sisällöstä sisältyy Skokloster Codex Aboensiksen kahteen viimeiseen vihkoon, jotka tunnetusti on omistettu Kaikkien Pyhien kappelille ja sen perustamiseen liittyville asiakirjoille. Näiden vihkosten lisäksi käsikirjoituksen lopussa on irrallinen pergamenttilehti,

490 Bouchard 2002, 27–32.

491 Bedos-Rezak 2002, 43–60.

492 Jaakkola 1931, 244; Esimerkkiasiakirjoina Jaakkola käyttää tässä REA 52, 68 ja 172.

joihin kopioiduissa asiakirjoissa tuomiorovasti Maunu Särkilahti perustaa yhteisymmärryksessä piispa Konradin ja tuomiokapitulin kanssa Turun tuomiokirkkoon Kaikkien Pyhien kappelin sekä kyseisen kappelin pääalttarille ikuisen messun. Kyseisen pergamenttilehden yläreunassa on merkintä *Folium primum*, joten todennäköisesti se on alun perin ollut joko Kaikkien Pyhien kappelia käsittelevän kopiokirjan tai jonkin muun käsikirjoituksen ensimmäinen lehti.⁴⁹³

Varsinaiisiin vihkoihin kopioidut asiakirjat ovat pääosin lahja- tai kauppakirjeitä, mutta joukossa on myös Maunu Särkilahdelle myönnettyjä privilegiokirjeitä koskien tuomiokirkon omistamia tiloja. Joka tapauksessa jokainen näihin kahteen viimeiseen vihkoon kopioitu asiakirja tuntuu kytkeytyvän joko Maunu Särkilahteen tai Kaikkien Pyhien kappeliin.⁴⁹⁴ Jakson ensimmäisen lehden keskiaikainen foliomerkitä kertoo, että kyseinen lehti on ollut järjestyksessään kahdeskymmeneskuudes, kun taas viimeinen lehti käsikirjoituksen neljäskymmenesviides. Joka tapauksessa vaikuttaa siltä, että useita lehtiä puuttuu tästä kokonaisuudesta. Skokloster Codex Aboensiksen kaksi viimeistä vihkoa sisältävät siis sarjan asiakirjoja, joissa suurimmassa osassa tuomiorovasti Maunu Särkilahti ostaa tai vastaanottaa maata ja lahjoittaa sitä Kaikkien Pyhien kappelille. Hänen roolinsa säilyneissä asiakirjoissa on aika luonnollinen, sillä kyseisen prebendan perustajana hän hankki suurimman osan kappelin kiinteästä omaisuudesta. Samanlainen ilmiö on havaittavissa myös piispa Maunu Tavastin ja Pyhän Ruumiin kuoriin liittyvissä asiakirjoissa noin kymmenen vuotta alttarin tai kappelin perustamisen jälkeen.⁴⁹⁵

Kappelia koskevat asiakirjat ovat joka tapauksessa poikkeukselliset Skokloster Codex Aboensiksen kokonaisuudessa, jossa tuomiokirkkoon tai varsinaiseen jumalanpalveluselämään liittyviä dokumentteja ei ole kopioitu samaan tapaan kuin Mustassa kirjassa. Itse asiassa Skokloster Codex Aboensiksen ensimmäinen osa, joka muutoin edustaa yhteneväistä sisältöä Mustan kirjan kanssa, sisältää 23 Mustasta kirjasta itsenäistä asiakirjaa tai merkintää (Taulukko 15).⁴⁹⁶ Näistä päiväyksen sisältävät asiakirjat ajoittuvat vuosien 1281–1450 välille. Tämä tarkoittaa, että kyseiset asiakirjat olisivat haluttaessa olleet kopioitavissa jo Mustaan kirjaan. Jostain syystä näin ei kuitenkaan tehty ja siksi näiden 23 asiakirjan lähempi tarkastelu toivottavasti tarkentaa Skokloster Codex Aboensiksen omaa käyttötarkoitusta.

Ensimmäinen Mustaan kirjaan kuulumattomista asiakirjoista on kopio kuningas Maunu Ladonlukon antamasta privilegiokirjeestä, joka määrittelee papiston oikeudet

493 RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 125.

494 Tästä johtuen Jaakkola on katsonut aiheelliseksi nimetä koko käsikirjoituksen Codex Särkilahdeksi, Jaakkola 1931, 254–276; Jaakkola 1950, XIII–XV.

495 RA, Ms. A 10 f. 208–238.

496 Listaan sisältyvät ainoastaan sellaiset asiakirjat ja merkinnät, jotka käsialansa ja sisällönsä puolesta ajoittuvat kopiokirjan varsinaiseen laatimiseen. Toisin sanoen listasta puuttuu REA 127a, joka on kopioitu selvästi myöhemmin 1500-luvulla.

Taulukko 15. Skokloster Codex Aboensiksen alkuosan (f.1–105) asiakirjat, joita ei ole kopioitu Mustaankirjaan.

Nro	Folio	Asiakirjan editio	Asiakirjan sisältö
1	4r–5v	REA 725	Asiakirja koskien niin kutsuttua Kyrön oikeutta
2	19r–v	REA 14	Asiakirja koskien papiston privilegioita
3	43v–45r	REA 267	Kuningatar Margareetan hallitsijanvakuutus
4	53v–54v	REA 476	Davidin kapina
5	55v	REA 122	Kuninkaallinen kirje koskien Ulvilaa ja Kokemäkeä
6	55v	REA 191	Kuninkaallinen kirje koskien Ulvilaa ja Kokemäkeä
7	55v	REA 555	Kuninkaallinen kirje koskien Ulvilaa ja Kokemäkeä
8	56r	REA 129	Kuninkaallinen kirje koskien Ulvilaa ja Kokemäkeä
9	56v	REA 194	Kuninkaallinen kirje koskien Ulvilaa ja Kokemäkeä
10	69r	REA 706	Inventaario piispanpöydän tuloista Salossa
11	69r	REA 690	Asiakirja koskien piispalle kuuluvaa maatilaa
12	69v	REA 707	Inventaario piispanpöydän tuloista Kokkolassa
13	72v–73r	REA 124 / REA 120	Vahvistuskirje Kokemäen joen kalastusoikeuksista
14	76r–77v	REA 399	Inventaario piispanpöydän tuloista Köyliössä
15	78v–79v	Ei julkaistua editiota, liittyy asiakirjaan REA 439	Asiakirja koskien piispan tekemää maavaihtoa.
16	79v	REA 133	Asiakirja koskien piispan tekemää maavaihtoa
17	80r	REA 104	Asiakirja koskien velan takaisinmaksua piispa Hemmingille
18	91r–91v	REA 392	Asiakirja koskien piispan maanluovutusta
19	91v	REA 554	Todistus rajankäynnistä Satakunnassa
20	92r	FMU 2738	Käräjätuomio (Huittinen)
21	92r–v	REA 508	Käräjätuomio (Birkala)
22	97r	REA 42	Tuomiokirkolle myönnetty privilegiokirje
23	101r	REA 368	Padisten kokoelma

ja niiden loukkaamattomuuden vuodelta 1281.⁴⁹⁷ Jaakkolan mukaan kyseinen privilegiodokiri on peräisin Uppsalan arkkipiispa Petruksen antamasta vidimaatiosta, joka seuraa Maunu Ladonlukon kirjettä Skoklosterin käsikirjoituksessa. Arkkipiispan vidimaatio sisältää kuningas Birgerin vuonna 1305 sekä paavi Johannes XXII:n vuonna 1317 antamat vahvistukset papiston oikeuksista.⁴⁹⁸ Arkkipiispa Petruksen vidimaatio ei vain ole säilynyt muualla kuin turkulaisissa kopiokirjoissa, joten sen alkuperäisestä muodosta ei voida olla varmoja. Sen sijaan Mauno Ladonlukon kirje on säilynyt osana Uppsalan tuomiokirkon arkistoa.⁴⁹⁹ Itse pitäisin todennäköisempänä, että vidimaatio ja kuninkaan kirje ovat olleet erillisiä dokumentteja ja näin kopioitu myös osaksi kopiokirjaa. Vidimaatiot on kopiokirjoissa kopioitu aina kokonaisuuksina, eikä niissä vahvistettuja asiakirjoja ole irrotettu asiayhteydestään, joten miksi olisi tässäkin tapauksessa.

Lisäksi Mustaan kirjaan verrattuna on tehty myös Turun piispalle kuuluneen Medelbyn tilaa koskevaan asiakirjaan. Kyseisessä asiakirjassa Skaran piispa Sigge ja ritari Krister Nilsson vahvistavat Solnan Medelbyn ja Kakunäsin tilojen kuuluneen Turun piispa Berolle. Omistusoikeuden suhteen on ilmeisesti tullut jossain vaiheessa ongelmia ja asiakirja on todennäköisesti laadittu tästä syystä.⁵⁰⁰ Skokloster Codexiin kopioidun version asiakirjasta täydentää inventaarioluettelo Medelbyn tilaan kuuluneista eläimistä ja viljelysalasta.⁵⁰¹ Jaakkola tulkitsee edellä kuvattujen täydennysten osoittavan kiinteä yhteyttä paitsi Mustan kirjan myös muun turkulaisen kirkollisen lähdeaineiston kanssa.⁵⁰² Osa Skokloster Codex Aboensikseen kopioiduista lähteistä on historiantutkimuksen näkökulmasta hyvinkin merkittäviä. Ylä- ja Ala-Satakuntaa koskevien lähteiden joukossa on muun muassa ainoa niin kutsuttua Davidin kapinaa koskeva asiakirja. Harvinaista tässä asiakirjassa on se, että asiakirjassa mainitaan nimeltä 12 satakuntalaista talonpoikaa, jotka toimivat valalle asetettuina takaajina siitä, että kapinaan ei ryhdyttäisi uudelleen. Mainitut talonpojat eivät siis osallistuneet kapinaan, vaan olivat pitäjiensä neljänneskuntamiehiä tai muuten luottamusasemassa olleita henkilöitä.⁵⁰³ Satakuntaa koskevien merkintöjen lähteenä on käytetty muun muassa Köyliön kartanon tilikirjaa ja Jaakkolan tulkinnan mukaan monet muutkin aluetta koskevat asiakirjalisäykset polveutuisivat jostain aikaisemmista kopiokirjoista.⁵⁰⁴

497 RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 19 r–v; REA 14; SDHK 1181.

498 RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 19 v–20 v; REA 71, 23 & 20; RA, Ms. A 10, f. 20 r–21 v.

499 SDHK 1181.

500 REA 455; RA, Ms. A 10, f. 156; RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 103 v.

501 RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 103 v.

502 Jaakkola 1931, 248.

503 REA 476; RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 53 v–54 v; Davidin kapinasta ks. Salminen 1995; Blomstedt 1937.

504 Jaakkola 1931, 248.

Aluksi varsin hajanaisilta lisäyksiltä ja merkinnöiltä näyttäville asiakirjoilla on selvä yhteinen nimittäjä, nimittäin piispanpöytä. Asiakirjat käsittelevät Turun piispalle kannettavia veroja, piispanpöytään kuuluvia tuloja tai tiloja oikeastaan vain kahta poikkeusta lukuun ottamatta. Ensimmäinen poikkeus on kuningatar Margaretan hallitsijanvakuutus vuodelta 1388 ja toinen Davidin kapinan sitoumusasiakirja vuodelta 1439. Vaikka kyseiset asiakirjat eivät suoranaisesti liity Turun piispanpöytään, on niillä kuitenkin selvä yhteys piispantehtäviin. Hallitsijanvakuutuksessaan Margareta vetoaa Ruotsin valtaneuvostoon, jonka jäsenistöön myös Turun piispat kuuluivat. Davidin kapinan sitoumusasiakirja puolestaan on muistutus piispa Maunu Tavastin roolista kapinan sovittelijana ja kyseisen asiakirjan alullepanijana. Kaikilla lisätyillä asiakirjoilla on siis jonkinlainen yhteys piispanistuimeen, vaikka se ei ensinäkemältä käy ilmi.

Skokloster Codex Aboensiksen itsenäisen sisällön tarkastelu osoittaa, että osa lisätyistä asiakirjoista on kuulunut selvästi sen alkuperäiseen kopiointisuunnitelmaan ja ne on kopioitu yhtä aikaa vihon muiden asiakirjojen kanssa. Toisin sanoen tekstien asettelu, otsikointi tai käsiala ei poikkea vihon muista asiakirjoista.⁵⁰⁵ Osa lisäyksistä taas on tehty selvästi eri aikaan käyttäen eri mustetta ja eri käsialaa eikä aina erityistä huolellisuutta osoittaen. Tällaisia ovat esimerkiksi erilaiset inventaariomerkinnät, jotka koskevat piispanpöydän tuloja eri puolilla hiippakuntaa. Erityisen kiinnostava on otsikkonsa mukaisesti Köyliön kartanon tilikirjasta poimitut tiedot piispan kartanoon kuuluneista maista ja pelloista eri vuosikymmeniltä.⁵⁰⁶ Merkintä nimittäin näyttää olevan peräisin Maunu Särkilahden omasta kädestä.⁵⁰⁷ Yhteys piispan virkatehtävien hoitamiseen näyttää siis varsin selvältä. Yllättäen hyvin samankaltaista otsikointia on käytetty myös Piispa Maunun kopiokirjaan Viipurin fransiskaanihuostarin kirjoista poimituilla merkinnöillä, jotka myös ovat Maunu Särkilahden omaa käsialaa.⁵⁰⁸

Yhteys Piispa Maunun kopiokirjaan ei jää ainoastaan vain mahdolliseen yhteiseen tekijään, vaan Skokloster Codex Aboensiksen itsenäisistä asiakirjoista muutama on kopioitu myös Piispa Maunun kopiokirjaan. Kyseessä ovat taulukon 15 asiakirjat 19–21. Ensimmäinen asiakirjoista on kopio piispa Maunu Tavastin ja kahden tuomarin, Bengt Lydekessonin ja Olef Broderssonin, antamasta todistuksesta vuodelta 1450, jossa he todistavat olleensa joitakin vuosia sitten mukana rajakatselmuksessa Pirkkalassa. Rajakatselmuksessa tarkastettiin Maatialan, Viikin ja Ylivetisen välisiä

505 Esimerkiksi REA 14, RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f.19 r–v ja REA 267, RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 25 v–27 v.

506 Luettelo on otsikoitu: *Documenta extracta de libro computacionis curie Kiwla super quibusdam terris et pratis emptis et campsis per eandem. Est primo circum annum domini mcdxxii*, RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 76 r–77 v.

507 RA, Skokloster samlingen, Ms. E 8689, f. 76 r–77 v.

508 RA, Ms. A 3, f. 7 r–8 v.

rajoja sekä kalastusoikeuksia.⁵⁰⁹ Kaksi muuta asiakirjaa ovat käräjätuomioita ja liittyvät niin ikään Pirkkalaan. Pirkkalassa sijaitsevia useita piispan lampuotitiloja ja käräjätuomiot liittyvät Suontaka-nimisen tilan omistusoikeuteen.⁵¹⁰ Skokloster Codex Aboensis ja Piispa Maunun kopiokirja ovat näiden edellä mainittujen yhteyksien lisäksi hyvin läheisiä myös kopiointiajankohdaltaan, sillä molemmat ajoittuvat Maunu Särkilahden piispakaudelle 1490-luvulle. Vaikuttaa, että käsikirjoitukset liittyvät toisiinsa myös sisällön ja käyttäjiensä suhteen. Maunu Särkilahden lisäksi lisätyistä asiakirjoista on tunnistettavissa myös piispan sihteerinä työskennelleen Paulus Scheelin käsiala.⁵¹¹ Skokloster Codex Aboensis näyttää siis linkittyvän varsin vahvasti piispan virkatehtäviin ja erityisesti Maunu Särkilahden. Onko kopiokirjan tehtävää ja merkitystä vielä mahdollista tarkentaa Piispa Maunun kopiokirjan valossa?

4.4 Piispa Maunun kopiokirja

Nimensä mukaisesti Piispa Maunun kopiokirjaan on kopioitu lähinnä Maunu Särkilahden piispuuskauten kirjeenvaihtoa sekä jonkin verran muita asiakirjoja (Taulukko 16). Joukossa on sekä hänen itse kirjoittamiaan että vastaanottamiaan kirjeitä, mutta myös toisten henkilöiden keskinäistä kirjeenvaihtoa, joka on kopiona tullut myös Turun piispan haltuun. Kirjeiden lisäksi käsikirjoitus sisältää muutamia asiakirjakopioita käräjätuomioista tai rajakatselmuksista sekä piispa Maunu Särkilahden antamia määräyksiä ja hiippakuntastatuutteja. Kopioitujen tekstien järjestys ja kopiointitapa poikkeavat kahdesta muusta turkulaisesta kopiokirjasta olennaisesti, ja erilaisten kokonaisuuksien hahmottaminen kopiokirjan sisällä on paljon haastavampaa hyvin erityyppisten asiakirjojen vuoksi. Jonkinlainen jaottelu on mahdollista asiakirjojen sisällön perusteella, mutta melkein joka vihossa on myös jotakin muuta kuin kiinteästi toisiinsa liittyvää aineistoa. Kyseisestä kopiokirjasta leimaa siis osittain eräänlainen muistikirjamainen ajankohtaisuus.

Hyvä esimerkki aineiston hajanaisuudesta on käsikirjoituksen ensimmäinen vihko, joka sisältää viisi paavillista kirjettä, mutta myös kaksi muuta täysin toisistaan irrallista kopiota, joista toinen on Turun edellisen piispan Konrad Bitzin antama määräys kaniikkien residenssivelvollisuudesta vuodelta 1488 ja toinen Marienthalin luostarin kenraalikonfessori Moyses Cristofferin kirje vuodelta 1492 kristikunnan piispoille, arkkipiispolle, apoteille ja prioreille. Vihkoon kopioidut paavilliset kirjeet on osoitettu Sten Sturelle, Uppsalan arkkipiispalle sekä Tanskan kuninkaalle Erikkille. Kirjeet koskettavat siis enemmän valtakunnan politiikkaa kuin Turun piispaa

509 Kyseinen asiakirja on kopioitu myös Uppsalan arkkipiispana toimineen Jakob Ulvssonin kopiokirjaan eli käsikirjoitukseen RA, Ms. A 2.

510 Läntinen 1978, 155–156.

511 Esim. RA, Ms. A 10, f. 78 v–79 r.

Taulukko 16. Piispa Maunun kopiokirjan vihkokohtainen sisältö.

Vihko	Sisältö
1	Paavillisia kirjeitä
2	Otteita Viipurin fransiskaanikonventin rekistereistä
3	Hiippakuntasynodin statuutit vuodelta 1492, Maunu Särkilahden virkakaudellaan antamia määräyksiä koskien mm. hiippakunnan papistoa ja teinien kerjäämistä sekä 4 testamentikaavaa ja kirje Tukholman kirkkoherra Martinukselle koskien piispa Hemmingin tulevaa autuaaksi julistamista.
4	Muutamia kärjäpäätöksiä perintökiistoista, rajakatselmuksista ja kalastusoikeuksista. Viipurin asukkaiden verohelpotukset sekä piispa Konrad Bidzin määräys kaniikkien residenssivollisuudesta
5	Maunu Särkilahden kirjeenvaihtoa Riian arkkipiispan Michaelin, Strängnäsin piispan Konrad Roggen ja Petrus Benedictin kanssa vuosilta 1490 ja 1493.
6	Maunu Särkilahden kirjeenvaihtoa vuodelta 1493 Uppsalan, Riian ja Nidarosin arkkipiispojen kanssa sekä kirjeet Puolan kuninkaalle koskien Kaarle Knuutinpojan tälle lainaamaa rahasummaa.
7	Maunu Särkilahden kirjeitä Turun ja Viipurin linnapäälliköille sekä kirjeenvaihtoa Uppsalan arkkipiispan Jakob Ulvssonin kanssa.
8	Kirjeitä koskien Tanskan kuningas Hannua, venäläisten piiritystä Viipurissa sekä Maunu Särkilahden kirjeitä.
9	Maunu Särkilahden kirjeitä Sten Sturelle keväältä 1493 Viipurista ja Turusta koskien rauhanneuvotteluita venäläisten kanssa
10	Ruotsin ja Tanskan valtaneuvostojen kirjeenvaihtoa kuningas Hannun kruunamista koskien

tai tuomiokapitulia. Monet kirjeistä ovat siis sellaisia, jotka Maunu Särkilahti on saanut haltuunsa kopioina oman kirjeenvaihtonsa kautta. Kopioiden lähettäminen ei ollut kuitenkaan yksipuolista, vaan myös Maunu Särkilahti lähetti saamiaan tai laatimiaan kirjeitä kopioina eteenpäin. Tämä kopioitujen kirjeiden liikkuminen varsinaisen kirjeenvaihdon mukana käy ilmi useastakin kopiokirjaan kopioidusta kirjeestä. Esimerkiksi Maunu Särkilahden kirjeessä Lohjan seurakunnasta itselleen kirkkoherranvirkaa tavoitelleelle Petrus Benedictille, piispa toteaa seuraavasti: ”Saimme kirjeenne käsiimme joitakin päiviä aikaisemmin ja mukana olleesta apostolisen kirjeen kopiosta, joka koski Ruotsin valtionhoitajan Sten Sturen ja Tanskan kuningattaren Dorothean välistä riitaa, kiitämme sinua monin tavoin.”⁵¹² Vastaavasti

512 *Superioribus diebus nobis fuerunt presentate littere tue, copiam cuiusdam brevis apostolicj in causa, que vertitur inter magnificum virum dominum Stenonem Stwre, regni Swecie gubernatorem, et dominam Dorotheam, Dacie reginam illustrem, includentes, pro qua tibi grates referimus multiformes.* FMU 4511.

Maunu Särkilahden kirjeessä Sten Sturelle hän kertoo kirjoittaneensa yhdessä Viipurin linnapäällikön Nils Erikssonin kanssa Georg von Thurnille Moskovaan rauhanneuvotteluista ja kertoo liittäneensä heidän lähettämänsä kirjeen mukaan omaan viestiinsä.⁵¹³ Asiakirjojen ja kirjeiden kopioiden vaihtaminen vaikuttaa olleen käytäntö paitsi kirkollisten toimijoiden, mutta myös maallisten viranhoitajien kesken. Tapa selittää monen sellaisen asiakirjan tai kirjeen päätyminen turkulaisiin kopio-kirjoihin, jotka eivät itsestään selvästi vaikuta kuuluneen piispan tai tuomiokapitulin kokoelmiin ainakaan alkuperäisenä dokumenttina. Vaikka kopioiden vaihtaminen ei eksplisiittisesti käy ilmi esimerkiksi Mustaan kirjaan tai Skokloster Codex Aboensikseen kopioiduista asiakirjoista, voidaan Piispa Maunun kopiokirjassa näkyvien esimerkkien perusteella olettaa, että käytäntö on ollut voimassa myös aikaisempien piispojen kohdalla. Toisaalta joidenkin kopioiden olemassaoloa ei voida oikeastaan muulla tavoin selittääkään, sillä tekstistä itsestään saattaa käydä, että sen alkuperäinen versio kuuluu esimerkiksi Uppsalan tuomiokapitulille tai piispalle.⁵¹⁴

Kopiokirjan toinen vihko käsittää vain kaksi lehteä, joihin on otsikon mukaisesti kopioitu otteita Viipurin fransiskaanonkonventin rekistereistä.⁵¹⁵ Piispa Maunu Särkilähti vietti keväällä 1493 useita viikkoja Viipurissa neuvotellessaan rauhasta venäläisten kanssa.⁵¹⁶ On mahdollista, että kyseiset otteet ovat peräisin tuolta ajanjaksolta. Tämä luonnollisesti perustuu olettamukseen, sillä fransiskaanonkonventista tai Maunu Särkilahden Viipurissa viettämästä ajasta on säilynyt sellaisia lähteitä, jotka eivät tätä paljasta. Konventin arkistosta kopioidut tekstit sisältävät kaksi hyvin erityyppistä kokonaisuutta. Ensimmäinen näistä on skolastinen teksti ripistä ja sen vastaanottamisesta, siis siitä kenelle kristityn tulee tunnustaa syntinsä ja miten hänet voidaan siitä armahtaa. Teksti koostuu keskiaikaiseen tapaan paitsi Raamatusta poimituista lauseista myös muun muassa Bernard Clairvauxlaisen sekä kirkkoisä Augustinuksen ajatuksista.⁵¹⁷ Rippiä käsittelevän tekstin jälkeen on koottu kiinnostava lista paavien fransiskaonijärjestölle myöntämistä privilegioista ja indulgenssikirjeistä 1200-luvun puolivälistä 1370-luvulle. Privilegiot koskevat fransiskaonien oikeutta saarnaamiseen ja rippien vastaanottamiseen. Indulgenssikirjeet ovat puolestaan hyvin samantapaisia kuin Turun tuomiokirkollekin myönnetty poikkeuksena tietysti se, että useimmat niistä on myönnetty koko sääntökunnalle eikä pelkästään yhdelle tai kahdelle kirkolle.⁵¹⁸

513 *Nw haffwm wi och wor broder her Nicles scriffuit honom til pa ider verdughetz tröst vidh swadane synne, som thenne copie her inlichth jnneholler.* FMU 4453.

514 *Et ceteri tenores qui ibi habentur, pertinent tantum ad ecclesiam Vpsalensem.* RA, Ms. A 10, f. 7–8 v. Aiheesta myös Jaakkola 1931, 68.

515 *Extracta fuerunt ista de registris in monasterio seu conventu fratrum ordinis minorum oppidi wiborgensis.* RA, Ms. A 3, f. 7.

516 Suvanto 1952, 141–146.

517 RA, Ms. A 3, f. 7–8, FMU 6566.

518 FMU 6566.

Kiinnostavan tästä listauksesta tekee sen kopiointitapa, josta käy ilmi kirjeen myöntäneen paavin lisäksi varsinaisen kirjeen pääpiirteinen sisältö sekä alkuperäisen asiakirjan säilytyspaikka. Lista ei siis ole kopioitu kokonaisia asiakirjoja, vaan ainoastaan lyhyt kuvaus eli eräänlainen regista asiakirjan sisällöstä. Kuvauksessa saattaa olla myös maininta, jos joku aikaisemmista paaveista on myöntänyt samanlaisen kirjeen fransiskaanijärjestölle. Osaan otteista on kirjoitettu auki myös alkuperäisen kirjeen aloitussanat. Teksti näyttää tältä:

Mitä pyhin herra Clemens on myöntänyt samalla tavalla niin meidän kirkossamme vieraileville kuin fransiskaanasussa kuoleville kuten yllä mainittu paavi Nikolaus on tehnyt yllä. Privilegio alkaa: Roomalainen piispa vartiassa. Säilytetään Milanossa, Pariisissa, Venetsiassa ja Roomassa paavillisten bullien joukossa.⁵¹⁹

Mikä on voinut olla syy näiden tekstiotteiden kopioimiseen? Onko mahdollista, että Maunu Särkilahti on ollut kiinnostunut Viipurin fransiskaanikonventin tavasta kopioida ja järjestää heille tärkeitä asiakirjoja? Voidaanko olettaa, että syyt kopioimiseen liittyisivät juuri tähän kopiointitapaan ja kiinnostukseen arkistojen järjestämisestä? Onko olennaista ollut juuri se, miten asioita on kirjattu muistiin ja järjestetty?

Piispa Maunun kopiokirjan kolmas vihko on kodikologisesti käsikirjoituksen hajanaisin, sillä paitsi, että vihkoon on käytetty ainakin kolmea erilaista paperia, myös siihen kopioidut tekstit on kirjattu useammassa vaiheessa, ja ne ovat keskenään hyvin erityyppisiä.⁵²⁰ Asiakirjojen ja kirjeiden järjestys toistaa mielikuvaa hajanaisuudesta, sillä ne eivät johdonmukaisesti noudata esimerkiksi kronologista järjestystä. Sisältö itsessään muodostaa kuitenkin kokonaisuuden, jonka yhteinen nimittäjä on Maunu Särkilahti. Tarkemmin tekstit limittyvät nimenomaan Särkilahden piispanvirkaakautteen ja hänen virassa ollessaan tekemiin päätöksiin tai lähettämiinsä virkakirjeisiin. Kolmannen vihon erikoisuutena ovat ainoat Turusta säilyneet keskiaikaiset asiakirjakaavat. Kyseessä on neljä testamenttikaavaa, joista kolme on latinankielisiä ja yksi ruotsinkielinen.⁵²¹ Turkulaiset esimerkit on suunnattu ensisijaisesti tuomiokirkko- ja seurakuntapapistolle. Otsikoidensa mukaisesti erilainen kaava on laadittu sekä terveille että sairaille testamenttaajille. Valmiiden kaavojen avulla on voitu ohjata papistoa ja maallikoita laatimaan testamenttinsa sekä jättämään omaisuuttaan Turun tuomiokirkolle. Testamenttikaavojen ajankohtaisuus tulee ilmi yhdestä esimerkistä

519 *Sanctissimus dominus Clemens concessit similiter tam visitantibus ecclesias nostras quam morientibus cum habitu fratrum minorum sicut dominus Nicolaus supradictus. Privilegium incipit Romanus pontifex in specula, et habetur Mediolani, Parisiis et Veneciis et Rome cum bulla papali.*

520 RA, Ms. A 3, f. 9–26 v.

521 RA, Ms. A 3, f. 19 v–20 v, FMU 4894.

erityisen hyvin, sillä siinä yhtenä vaihtoehtona mainitaan: ”jäljelle jäävän omaisuuteni jätän autuaan Hemmingin kanonisaatiota varten”.⁵²² Paavi Aleksanteri VI antoi kesäkuussa 1497 luvan Hemmingin reliikkien translaatioon tulevaa kanonisaatioprosessia varten ja samasta kesästä lähtien Hemmingistä tuli autuas. Testamenttikaavojen perään on sopivasti kopioitu piispa Maunu Särkilahden kirje Tukholmassa asuneelle kirkkoherra Martinukselle vuodelta 1495, missä hän pyytää kirkkoherraa tiedustelemaan ihmisiltä Hemminkiin liittyneistä ihmeistä ja niitä koskeneista todistuksista.⁵²³ Voidaankin siis olettaa, että testamenttikaavat limittyvät ajallisesti Hemmingin autuaaksi julistamiseen.

Kolmannen vihon aloittaa piispa Maunu Särkilahden kesäkuussa 1492 hiippakuntasyndodissa antamat synodaalstatuutit. Nämä statuutit on luettu ja tuotu julki synodaalin julkisessa istunnossa kesäkuun 20. päivänä vuonna 1492.⁵²⁴ Statuutit on tarkoitettu ohjeistamaan seurakuntapapiston työtä, ja niissä ohjeistetaan esimerkiksi kasteesta, kirkon omaisuuden luetteloinnista, rangaistuksista sekä pappiloiden rakennusten kunnossapidosta.⁵²⁵ Statuuttien jälkeen on kopioitu statuutteja täydentäviä määräyksiä muun muassa pitäjänhevosesta.⁵²⁶ Myös myöhempien synodien päätöksiä on kopioitu. Kopioitujen tekstien joukossa on myös kaksi piispan kirjoittamaa kiertokirjettä hiippakunnan papistolle ja seurakunnille, joissa Maunu Särkilahti muistuttaa kirkon taloudellisista vaikeuksista johtuen sodasta venäläisten kanssa. Kirjeet on kirjoitettu vuosina 1495 ja 1499.⁵²⁷ Ainoa asiakirja piispa Maunun kopio-kirjassa, joka on laadittu vasta Maunu Särkilahden kuoleman jälkeen, löytyy juuri tästä kolmannelta vihosta. Asiakirja on Maunu Särkilahden jälkeen piispaksi valitun Laurentius Suurpään yhdessä tuomiokapitulin kanssa laatima kirje Pohjanmaan papistolle, missä he ilmoittavat piispa Maunu Särkilahden poismenosta ja uudistavat tämän pyynnön kirkolle annettavasta taloudellisesta tuesta.⁵²⁸

Foliot 27–35 käsittävä neljäs vihkonen sisältää muutamia käräjä- ja rajakatselmustuomioita ja samalla ainoat tämän tyyppiset asiakirjakopiot koko käsikirjoituksessa. Muutamat vihkoon kopioiduista asiakirjoista löytyvät myös Skokloster Codex Aboensis -käsikirjoituksesta. Kopiokirjan viidenteen vihkoon on kopioitu Maunu Särkilahden ensimmäisenä virkavuotena käymää kirjeenvaihtoa Riian arkkipiispan Michaelin ja Strängnäsin piispan Konrad Roggen kanssa. Kirjeenvaihto näiden kahden piispan kanssa eroaa toisistaan huomattavasti, sillä Maunu Särkilahti

522 *Reliquorum vero bonorum meorum omnium heredem mihi instituo...aut beatum Hemmingum pro sua canonizacione.*

523 RA, Ms. A 3, f. 22, FMU 4619.

524 *Llecta et promulgata sunt hec statuta in publica sessione synodalj anno 1492º, xx die mensis junij.*

525 RA, Ms. A 3, f. 9–11, FMU 4415.

526 FMU 4432.

527 FMU 4618 ja FMU 4853.

528 RA, Ms. A 3, f. 19, FMU 4860.

tuntuu toimineen eräänlaisena rauhanvälittäjänä Riian arkkipiispan, paavin ja Sten Sturen välillä ristiriidoissa Saksalaisen ritarikunnan ja Riian kaupunkilaisten välillä. Myöhemmin kopiokirjassa esiintyvä kirje Turusta Riikaan kielii ystävällismielisistä väleistä, sillä Maunu Särkilahti kiittää siinä arkkipiispa Mikaelia tämän lähettämistä sima- ja voitynnyreistä. Kirjeenvaihto Konrad Roggen kanssa puolestaan koostuu edellisen esittämistä useista vaatimuksista koskien hänelle Turusta myönnettyä kanonikaattia ja siihen kuuluvia tuloja. Konrad Rogge uhkaa Maunu Särkilahtea jopa paavin julistamalla ekskommunikaatiolla. Virkakiistasta Strängnäs in piispan kanssa on keskusteltu myöhemminkin, sillä heinäkuussa 1493 Maunu Särkilahti kirjoitti Roggelle Petrus Benedictin virkakiistaan liittyen.⁵²⁹

Ainoat selkeästi tuomiokapitulin toimintaa koskevat kirjeet on kopioitu kopio-kirjan kuudenteen vihkoon. Heinäkuussa 1493 tuomiokapituli yhdessä piispa Maunu Särkilahden kanssa on kirjoittanut kirjeet Nidarosin arkkipiispalle ja tuomiokapitulille pyytäen neuvoja kapituliyhteisön ja yhteisten tulojen perustamiseen. Arkkipiispan ja tuomiokapitulin vastaukset on päivätty marraskuussa 1493, joten turkulaisten kirjeiden perille meno on kestänyt nelisen kuukautta. Vastaus on saapunut Turkuun luultavasti vasta alkuvuodesta 1494, sillä jouluaattona 1493 päivätystä Uppsalan arkkipiispa Jakob Ulvssonin kirjeestä käy ilmi, että kirjeet Nidarosin ja Turun välillä ovat kulkeneet Uppsalan kautta. Maunu Särkilahti on tukenut Viipurin linnapäällikön Nils Erikssonin vaatimuksia Puolan kuninkaalle, joka kopioitujen kirjeiden mukaan oli lainannut Nils Erikssonin isoisältä, edesmenneeltä Kaarle Knuutinpojalta huomattavan rahasumman näiden käydessä sotaa saksalaista ritarikuntaa vastaan. Vihkoon on kopioitu sekä Nils Erikssonin oma kirje että Maunu Särkilahden yhdessä Klas Henriksson Hornin ja Joakim Flemingin kanssa kirjoittama kirje Puolan kuninkaalle asiaa koskien. Kopioitujen kirjeiden järjestys vaikuttaa sattumanvaraisemmalta ja vaikka suurin osa kirjeistä ajoittuu vuoteen 1493, ei niitä ole tiukasti kopioitu kronologian tai aiheen mukaan.⁵³⁰

Seitsemäs vihko koostuu pelkästään Maunu Särkilahden lähettämistä kirjeistä, jotka käsittelevät paitsi piispanvirkaan kuuluvia tehtäviä myös valtakunnan politiikkaa.⁵³¹ Myös Petrus Benedictin ja Strängnäs in piispan Konrad Roggen kanssa käydyt virkakiistat jatkuvat kirjeiden perusteella. Poliittinen tilanne tulee ilmi Maunu Särkilahden Viipurin linnapäällikölle Nils Eriksonille sekä Uppsalan arkkipiispalle Jakob Ulvssonille lähettämistä kirjeistä. Ensimmäiset koskevat Novgoridin tilannetta sekä Knut Possen ja Joakim Flemingin aikeista ratsastaa Viipuriin tulevana talvena. Arkkipiispalle kirjoitetut kirjeet liittyvät puolestaan valtionhoitaja Sten Stureen ja tämän tekemiin kirkon oikeuksia loukanneisiin toimenpiteisiin. Maunu Särkilahti on loka-kuussa 1491 kirjoittanut Satakunnan voudille kertoen, että Sten Sture pelkää kuningas

529 RA, Ms. A 3, f. 36–41 v. Petrus Benedictin virkakiistasta ks. Salonen 2012, 68–83.

530 RA, Ms. A 3, f. 42–51 v.

531 RA, Ms. A 3, f. 52–59 v.

Hannun hyökkäystä ja tämän vuoksi voudin tulisi varmistua kansan uskollisuudesta. Varsinaiseen viranhoitoon keskittyvät kirjeet on osoitettu Turun linnapäällikölle Magnukselle, ja ne liittyvät piispanpöydän omaisuuteen ja piispantuomiovaltaan.

Seuraava eli kopiokirjan kahdeksas vihko on sisällöllisesti aivan yhtä heterogeeninen kuin edeltäväkin, eikä kirjeiden kopiointijärjestys vaikuta noudattavan mitään erityistä periaatetta. Vihon alkuun on kopioitu muutama kirje Ruotsin ja Tanskan valtaneuvostojen välisestä kanssakäymisestä koskien kuningas Hannua. Itse asiassa vihon ensimmäinen kirje on suoraan kuningas Hannulta Ruotsin valtaneuvostolle, missä hän kertoo vastaanottaneensa valtaneuvoston sanantuojan sekä tämän mukanaan tuoman kirjeen ja vastaa valtaneuvoston hänelle asettamiin kysymyksiin. Ruotsin valtaneuvosto oli kutsunut kuningas Hannun tapaamiseen Kalmarissa kesällä 1491. Kuninkaan kirjeen kanssa samana päivänä eli elokuun kahdeksantena on päivätty myös Tanskan valtaneuvoston kirje Ruotsin valtaneuvostolle, missä sanovat, etteivät voi neuvoa kuningastaan matkustamaan Ruotsiin ilman varmistusta siitä, että hän saapuu sinne ”herrana ja kuninkaana”. Muutoin vihko sisältää muutaman hajanaisen Sten Sturen kirjeen sekä piispa Maunu Särkilahden viranhoitoon kuuluvia kirjeitä. Nämä sisältävät muun muassa suosituskirjeen piispan kanslerinakin toimineelle dominikaaniveli Henricus Lellelle sekä piispan kirjeen Liivinmaan asukkaille, missä hän kehottaa näitä tukemaan Viipurin dominikaanikonventtia taloudellisesti.⁵³²

Piispa Maunu Särkilahti oleskeli Viipurissa loppuvuodesta 1492 alkukevääseen 1493. Siellä ollessaan hän kirjoitti useita kirjeitä tammi- ja helmikuun aikana valtionhoitaja Sten Sturelle sekä Ruotsin valtaneuvostolle ja arkkipiispa Jakob Ulvssonille.⁵³³ Kirjeissä käsitellään Käkisalimesta tulleiden venäläislähettiläiden tuomia uutisia, joiden mukaan useita heidän talonpoikiaan on saanut surmansa edellisenä syksynä Pohjanmaalla. Sanantuoijat vaativat asian selvittämistä ja syyllisten vangitsemista. Asian tiimoilta yritettiin järjestää jonkinlaista neuvottelua venäläisten kanssa, mutta Novgorodin vastauksen viipyminen ja sanantuojiin odottelu saivat piispan yhdessä linnapäällikkö Nils Erikssonin ja Knut Possen kanssa raportoimaan asioiden edistymisestä Sten Sturelle sekä kysymään hänen neuvoaan asiassa. Vihkoon on kopioitu lähes ainoastaan Maunu Särkilahden kirjoittamia kirjeitä, ja valtionhoitajan lähettämät vastaukset puuttuvat kokonaan. Näin ollen kirjeistä välittyvä kuva on hieman yksipuolinen. Viipurista paluunsa jälkeen Maunu Särkilahti oli ilmeisesti sairastunut, sillä samana keväänä hän kirjoittaa Sten Sturelle olevansa estynyt saapumaan kesällä Täljeen sovittuun tapaamiseen sairautensa vuoksi. Kirjeestä käy ilmi, että Sten Sture on ehdottanut Äyräpään kirkkoherranvirkaan omaa sihteeriiään, mutta Maunu Särkilahti torjuu hienovaraisesti tämän ehdotuksen vetoamalla lakiin. Piispa oleskeli Viipurissa Sten Sturen pyynnöstä ja koska hänen Viipurissa viettämänsä aika

532 RA, Ms. A 3, f. 60–71 v.

533 RA, Ms. A 3, f. 72–83 v.

on tullut hyvin kalliiksi, pyytää hän valtionhoitajalta ylimääräistä läänitystä kulujen kattamiseksi. Hänen seuraavasta kirjeestään selviää, että Sten Sture on saanut tah- tonsa läpi, mutta Maunu Särkilahti yrittää neuvotella muutamista muista kirkollisista viroista hänen kanssaan. Kirjeet on järjestetty kronologisesti alkaen tammikuusta 1493 päättyen vuoteen 1494.

Kopiokirjan päättää kokonaisuus, johon on kopioitu kirjeitä kevästä 1494 kesään 1496.⁵³⁴ Valtaosa teksteistä käsittelee Ruotsin valtakunnan poliittisia oloja erityisesti unionikuningas Hannun vaatimuksia tulla kruunatuksi Ruotsin kuninkaaksi ja herraksi. Kirjeenvaihtoa on kopioitujen tekstien perusteella käyty Ruotsin ja Tanskan valtaneuvostojen sekä kuningas Hannun välillä. Päälimmäisenä keskustelun aiheena vaikuttaa olleen kuningas Hannun suhteet Moskovan suurruhtinaaseen sekä tämän kanssa mahdollisesti tekemien sopimuksien olemassaolo. Maunu Särkilahti on raportoinut Sten Sturelle keväällä 1494 Moskovan suurruhtinaan sekä Liettuan herttuan lämpimistä väleistä sekä venäläisten kieltäytymisestä neuvottelemasta.⁵³⁵

Asiakirjojen kronologinen järjestys kopiokirjassa helpottaa tapahtumien kulun hahmottamista. Kirjeistä on kopioitu usein vain itse teksti, siten että alkutervehdykset on usein lyhennetty tai jätetty kokonaan pois. Esimerkiksi valtaneuvoston loka- kuussa 1489 antamat statuutit koskien ratsumiesten palveluskorvauksia ja palkkaa on kopioitu siten, että asiakirjan alkuun on merkitty ainoastaan *Vi A B C etc. görom underligit...* sen sijaan, että alkuun olisi kirjoitettu valtaneuvoston jäsenten nimet kuten alkuperäisessä asiakirjassa todennäköisesti oli.⁵³⁶ Turun piispana Maunu Särkilahti kuului itsekin valtaneuvostoon, kuten myös Knut Posse sekä Joakim Fleming. Monet kopioituista kirjeistä alkavat esimerkiksi *Post salutacionem etc.* tai kuten paavi Innocentiuksen kirje Sten Sturelle *Dilecte fili*. Näin ollen kirjeestä on kopioitu vain itse asia ja varsinaisen sisältö ilman asiaankuuluvia alkutervehdyksiä. Myös kirjeiden lopusta on nipistetty päivämäärien tai vuosilukujen kanssa ilmoittamalla esimerkiksi ainoastaan *anno etc. XC:mo...*⁵³⁷

Kopiointitapa on kuitenkin ollut selvästi erilainen vaikkapa Maunu Särkilahden laatimien virkakirjeiden kanssa, sillä niihin on kopioitu paitsi retoriikan mukaiset alkutervehdykset myös asianmukainen lopetus. Piispa Maunun kopiokirjassa ei juurikaan ole jälkikäteen tehtyjä merkintöjä tai tekstiin tehtyjä korjauksia. Joitakin otsikoita on lisätty jälkikäteen, ja musteen tai kirjurin vaihtuessa sivujen ulkoasu vaihtelee. Ainoat teksteihin jälkikäteen tehdyt alleviivaukset tai korjaukset löytyvät Viipurin fransiskaanihuostarista kopioituista teksteistä sekä Maunu Särkilahden vuonna 1492 antamista statuuteista. Tehdyt alleviivaukset ja kappalemerkit tähtäävät selvästi lukemisen helpottamiseen ja oikean tekstikohdan löytymiseen. Esimerkiksi

534 RA, Ms. A 3, f. 84–90 v.

535 FMU 4460.

536 FMU 4267.

537 Esim. RA, Ms. A 3, f. 56 v. FMU 4471.

statuuttitekstin marginaaleihin on lisätty lyhyet kuvaukset, mistä kussakin kohdassa on kyse.

Piispa Maunun kopiokirja näyttää sisältönsä puolesta olleen nimenomaan piispan kirjeenvaihtoon, tiettyihin kärjätapauksiin ja virkatehtäviin sekä valtakunnan politiikkaan keskittynyt muistikirja, johon piispa ja hänen sihteerinsä Paulus Scheel kirjasivat kirjeiden luonnoksia, muistiinpanoja ja asiakirjakopioita. Piispa Maunun kopiokirja on myös sisällöltään sidoksissa ajallisesti kirjoittamishetkeen. Siihen kopioituja tekstejä ei kopioitu niinkään säilyttämisen, vaan ennen kaikkea käytännön tarpeen vuoksi. Skokloster Codex Aboensis sen sijaan näyttäytyy tässä valossa enemmän piispanpöydän taloudellisiin intresseihin keskittyvältä käsikirjoitukselta. Sen avulla rakennettiin kuva piispan tuloista ja piispalle kuuluvasta kiinteästä omaisuudesta, mutta myös koko piispainstituutiosta Turun hiippakunnassa.

4.5 Skokloster Codex Aboensiksen tehtävä

Edellä esitetyn perusteella Skokloster Codex Aboensiksen ja Mustan kirjan keskinäinen vertailu ei anna viitteitä muista kopiointilähteistä yhteneväisten asiakirjakopioiden yhteydessä Skokloster Codex Aboensiksen osalta, paitsi poikkeustapauksissa. Käsikirjoitus noudattelee muiden tunnettujen kopiokirjakopioiden kopiointitapaa, jossa asiakirjojen identtinen jäljentäminen tai yksityiskohdat eivät enää olleet tärkeitä, ainoastaan asiakirjojen sisältö. Myös asiakirjaotsikoiden täydentäminen ja mahdolliset yhtäaikaiset muutokset myös Mustassa kirjassa, kielivät läheisestä kopiointisuhteesta. Asiakirjakopioiden eroavaisuudet ovat myös lopulta hyvin pieniä. Voidaan siis todeta Skokloster Codex Aboensiksen olevan pääosin Mustan kirjan pohjalta kopioitu käsikirjoitus. Kokonaisuutta on kuitenkin täydennetty myös siitä poikkeavalla aineistolla, erityisesti piispanpöytäan ja piispanistuimeen liittyvillä asiakirjoilla. Huolimatta piispaan kohdistuvasta painotuksesta, kopiointityö on luultavammin suoritettu tuomiokapitulissa käsialojen perusteella. Ei myöskään vaikuta siltä, että Skokloster Codex Aboensiksestä olisi Jalmari Jaakkolan argumentin mukaisesti jätetty pois ”vanhentuneita tai merkityksensä menettäneitä” asiakirjoja, vaan monet kopiokirjaan valikoidut asiakirjat edustivat jollain tapaa turkulaista piispanistuinta, jolloin niiden merkitys ja ajankohtaisuus oli juuri asiakirjojen sisällössä ja niissä tapahtumissa, mistä kyseiset asiakirjat kertovat. Käytännössä poisjääneitä asiakirjaryhmiä Mustaan kirjaan verrattuna ovat ainoastaan indulgensiasiakirjat. Toinen Mustan kirjan yksikkö, jota Skokloster Codex Aboensiksessa ei sellaisenaan ole, on Kuusiston piispanlinnasta kopioitujen asiakirjojen kokonaisuus. Skokloster Codex Aboensikseen ei ollut tarpeellista tehdä erillistä Kuusisto-kokonaisuutta, koska sen sisältö keskittyy kokonaisuudessaan piispantehtäviin ja piispanpöytäan.

Koska kopiokirja on aina konstruktio jostain tilanteesta ja tarpeesta, jonka seurauksena siihen sisältyvät dokumentit on tuotu osaksi kyseistä kopiokirjaa, väitän,

että Skokloster Codex Aboensis sai alkunsa kahdesta syystä.⁵³⁸ Ensimmäinen syy oli varmasti Kuusiston piispanlinnan tulipalo ja piispanarkistoon kuuluvien asiakirjojen osittainen tai mahdollisesti täydellinen tuhoutuminen 1480-luvun puolivälin tienoilla. Toinen syy on eittämättä Maunu Särkilahden valinta Turun hiippakunnan uudeksi piispaksi vuonna 1489. Siis samana vuonna, kun kopiokirja todennäköisesti sai alkunsa. Kyseessä ei siis ole Jaakkolan tulkinnan mukaisesti tuomiorovasti Maunu Särkilahden henkilökohtaiseen käyttöön laadittu käsikirjoitus, vaan piispa Maunu Särkilahtea varten koottu kokonaisuus.⁵³⁹ Koska Kuusiston piispanlinnan tulipalossa tuhoutui merkittävä määrä piispantehtäviin liittyviä asiakirjoja, täytyi piispaa varten laatia kopiokirja Mustan kirjan sisältämien lähteiden ja muualta kerättyjen merkin-
töjen ja kopioiden pohjalta. Vaikka pääosa kopiokirjasta on laadittu yhtenäiseksi kokonaisuudeksi, on sitä tarvittaessa täydennetty vaikkapa piispankartanon tilikirjan tai muiden käytettävissä olevien lähteiden avulla. Piispa Maunu Särkilahti tai hänen sihteerinsä Paulus Scheel vaikuttavat olevan usein näiden täydennysten kirjaajina. Käsikirjoitus vaikuttaa selvästi olleen aktiivisessa käytössä oleva käsikirjoitus piispan viranhoitoa varten. Tästä syystä asiakirjoja ei myöskään kopioitu yksityiskohtaisen tarkasti eikä Mustan kirjan alkuperäistä kirjoitusasua ollut tärkeää säilyttää.

538 Rodríguez Diaz 2011, 20–33.

539 Jaakkola 1931, 253.

5 Turun tuomiokirkon Musta kirja ja tuomiokapitulin arkisto

Kristuksen taivaaseenastumisenjuhlan jälkeisenä päivänä toukokuussa 1480 turkulaiset raatimiehet Olof Alfson ja Hans van Asken olivat yhdessä Gertrud van Bücken sekä kaupunginkirjuri Berntin kanssa kokoontuneet tarkastamaan Kolmen Pyhän Kuninkaan prebendan kirstun sisältöä. Tuomiokapitulia ja piispaa tarkastuksessa edusti Magnus Johannis, joka koulumestarin toimensa ohella vastasi todennäköisesti myös kyseisen alttarin hoidosta. Tarkastuksesta säilyneen kuvauksen perusteella kirstun sisällä säilytettiin hopeisten esineiden ja alttarikynttilöiden lisäksi kuutta sinetöityä asiakirjaa.⁵⁴⁰ Tavallisesti tuomiokirkon kirstujen sisältö tai niiden tarkastaminen ei kuulunut raadille, mutta Kolmen Pyhän Kuninkaan alttari oli samannimisen veljeskunnan ylläpitämä ja veljeskunnan jäsenenä oli papiston lisäksi ritareita, laamaneja sekä kaupungin porvaristoa.⁵⁴¹ Tämän vuoksi todistuskirje arkun sisällöstä jaettiin kummallekin osapuolelle.⁵⁴² Katselmuksen yhteydessä kirstusta löydetty asiakirjat olivat luultavasti alttarin perustamista ja maaomaisuutta koskeneita alkuperäisdokumentteja, jotka muodostivat pienen, mutta taloudellisesti arvokkaan arkiston tai ainakin osan siitä. Edellä kuvattu tapahtuma on tallennettu Turun tuomiokirkon Mustaan kirjaan yhdessä muiden Kolmen Pyhän Kuninkaan alttaria koskevien asiakirjojen kanssa.⁵⁴³ Kyseessä onkin harvinainen aikalaiskuvaus alkuperäisten asiakirjojen ja arkistojen merkityksestä.

Arkistolla tarkoitetaan perinteisesti erilaisten asiakirjojen säilytyspaikkaa tai yksittäistä asiakirjakokonaisuutta, joka on muodostettu sitä säilyttävän tahon toimesta.⁵⁴⁴ Arkiston tehtävä on paitsi suojella alkuperäisaineistoja myös toimia yhteisön aktiivisena muistina. Keskiaikaiset arkistot muodostuivat vähitellen instituutioiden laatimista ja vastaanottamista asiakirjoista, niiden kopioista tai vahvistuksista.⁵⁴⁵

540 REA 676.

541 REA 715, RA, Ms. A 10, f. 193–194; Veljeskunnista esim. Gravestock & Black 2006; Trio 2009, 99–110; Trio 2003, 41–53.

542 REA 676.

543 RA, Ms. A 10, f. 191.

544 Käsitteistä ks. Lybeck 2006, 257.

545 Keskiaikaisista arkistoista esim. Geary 1994, 81–114. Suomen keskiaikaisista arkistoista Pirinen 1947, 47–110.

Asiakirjojen säilyttäminen ja etenkin niiden järjestäminen tuli ajankohtaiseksi asiakirjakulttuurin leviämisen myötä, sillä kasvaneiden asiakirjamäärien myötä niiden oikeudellinen ja taloudellinen merkitys vahvistui entisestään.⁵⁴⁶ Asiakirjakokoelmat vahvistivat instituutioiden arvovaltaa, suojelivat niiden oikeuksia sekä toimivat todisteena hyvästä huolenpidosta. Yhteisön tuli suojella asiakirjoja, koska vastaavasti asiakirjat suojelivat yhteisöä. Ilman kirjallisia dokumentteja tuomiokapituli tai luostari saattoi tuntea itsensä haavoittuvaiseksi tai aseettomaksi.⁵⁴⁷ Arkistojen ja asiakirjojen merkitys saattoi kuitenkin konkretisoitua vasta siinä tilanteessa, kun arkisto tai osa siitä oli menetetty jonkun katastrofin seurauksena ja ymmärrettiin, että arkisto oli itse asiassa osa yhteisön identiteettiä.⁵⁴⁸

Tässä luvussa turkulaisten kopiokirjojen tehtävää tai merkitystä tarkastellaan nimenomaan arkistojen näkökulmasta. Tarkoituksena on pohtia erityisesti Mustan kirjan ja tuomiokapitulin ja piispan arkistojen välistä yhteyttä. Kysyn, minkälainen merkitys Mustalla kirjalla oli suhteessa arkistoihin ja mitä se merkitys kertoo Mustan kirjan aikalaiskäytöstä ja tehtävästä. Pohdin myös, mitä Mustan kirjan perusteella voidaan sanoa alkuperäisten asiakirjojen säilyttämisestä tai niiden järjestämisperiaatteista, ja kuvastaako kopiokirja tuomiokapitulin arkistoa kokoamishetkellä vai valikoitiinko asiakirjat siihen jollain perusteella. Aluksi kuitenkin käsittelen keskiaikaisten kopiokirjojen ja arkistojen suhdetta sekä miten sitä on tulkittu aikaisemman tutkimuksen perusteella.

5.1 Keskiaikaiset arkistot ja kopiokirjat

Laurent Morellen mukaan kopiokirjojen sisältämät asiakirjat ja alkuperäisten asiakirjojen järjestys kopiokirjan laatineen yhteisön arkistossa ovat olennainen osa kopiokirjojen tutkimusta. Morelle muistuttaa, että kopiokirjojen ja arkistojen välinen yhteys ei saisi unohtua silloinkaan, kun tutkitaan kopiokirjojen laatimissyitä tai olemassaolon tarkoitusta.⁵⁴⁹ Hänen mukaansa erityisen merkityksellisiä ovat kopiokirjojen ulkopuolelle jääneet asiakirjat, sattuman kautta alkuperäisinä säilyneet asiakirjat tai muut sellaiset kopiot, jotka paljastavat jotain kopiokirjaan valittujen asiakirjojen valintaperusteista.⁵⁵⁰ Kopiokirjojen ulkopuolelle saatettiin esimerkiksi jättää asiakirjoja, jotka jollain tapaa näyttivät käsikirjoitusta laatineen yhteisön negatiivisessa valossa. Kopioimatta saattoivat jäädä myös asiakirjat, jotka kertoivat kopiokirjan kokoojan mielestä henkilöstä, jonka teot eivät ansainneet tulla muistetuksi.⁵⁵¹

546 Clanchy 1993; Heidecker (toim.) 2002; Nedkvitne 2004.

547 Morelle 2000, 174.

548 Morelle 2000, 174.

549 Morelle 2000, 175; Morelle kritisoi tässä yhteydessä Patrick Gearyn tulkintaa siitä, että alkuperäisten asiakirjojen merkitys väheni, kun asiakirjat kopioitiin kopiokirjaan.

550 Morelle 2000, 186.

551 Morelle 2000, 189–190.

Asiakirjojen hajanaisuus puolestaan voi kertoa siitä, että niiden valikointiin ei juurikaan käytetty aikaa, vaan arkiston sisältö pyrittiin kopioimaan mahdollisimman laajasti ja välittämään sellaisenaan eteenpäin. Morelle esittää, että asiakirjojen suuri määrä, hajanainen järjestys ja erityyppisten dokumenttien päätyminen samaan kokonaisuuteen kielivät siitä, että kopiokirja laadittiin ilman suurempia suunnitelmia ja kopiointia tehtiin asiakirjakokoelman eikä kirjoittajan ehdoilla.⁵⁵²

Asiakirjojen suuri määrä ja tästä johtuva mahdollinen epäjärjestys yhteisön arkistossa saattoi joissakin tapauksissa olla myös alkuperäinen syy kopiokirjan laatimiselle. Suuressa instituutiossa kopiokirja saattoi myös toimia eräänlaisena luettelona tai hakuteoksena valtavaan arkistoaineistoon.⁵⁵³ Kopiokirja saattaa siis mukailla asiakirjojen järjestämistapaa yhteisön arkistossa, mutta vain harvoissa tapauksissa kuvastaa arkistoa kokonaisuudessaan.⁵⁵⁴ Joskus yhteys kopiokirjan ja arkiston välillä on varsin selvä. Kopiokirjan laatija tai myöhempi käyttäjä on esimerkiksi saattanut asiakirjakopion yhteydessä tai marginaalissa viitata alkuperäisiin asiakirjoihin ja niiden sijaintiin arkistossa.⁵⁵⁵ Osassa kopiokirjoista alkuperäisten asiakirjojen ja asiakirjakopioiden otsikot vastaavat toisiaan.⁵⁵⁶ Esimerkiksi St. Gallenin benediktiiniluostarin arkiston järjestys on voitu päätellä säilyneiden alkuperäisten asiakirjojen takapuolelle kirjoitettujen tekstien avulla. Niiden perusteella arkisto oli jaettu kahteen osaan: kuninkaallisiin ja muihin tärkeisiin asiakirjoihin sekä yksityisiin asiakirjoihin eli yksityishenkilöiden antamiin lahjoituksiin tai heidän kanssaan tehtyihin maakauppoihin.⁵⁵⁷ Vadstenan birgittalaisluostarin *Liber privilegiorum* -kopiokirjaan kirjatun ohjeistuksen mukaan alkuperäiset privilegiokirjeet tuli merkitä kirjaimesta ja numerosta koostuvalla arkistotunnuksella sekä järjestää näiden tunnusten mukaisesti eri kirstuihin. Käytäntö oli voimassa Vadstenan luostarin lisäksi ainakin Naantalalin birgittalaisluostarissa.⁵⁵⁸ Myös Lundin tuomiokapitulin arkisto oli järjestetty samaan tapaan.⁵⁵⁹ Myös Uppsalan tuomiokirkon arkistossa säilytettyjen asiakirjojen takaa löytyy merkkejä vastaavasta arkistointimenetelmästä.⁵⁶⁰

Lähes kaikkien tunnettujen kopiokirjojen yksi tarkoitus oli varmistaa maaomaisuuteen, erilaisiin oikeuksiin ja tuloihin liittyneiden asiakirjojen säilyminen. Helpoin tapa järjestää tällaiset asiakirjat, oli kopioida ne maantieteellisessä järjestyksessä, siten että samaa paikkakuntaa koskevat asiakirjat niputettiin yhteen. Kuninkaalliset ja paavilliset kirjeet katsottiin arvokkaammiksi, ja siksi ne usein kopioitiin

552 Morelle 2000, 191.

553 Foulds 1987, 21.

554 Foulds 1987, 20.

555 Morelle 2000, 182.

556 Walker 1971, 140–143; Morelle 2000, 182.

557 Declercq 2000, 151–152.

558 Walta 2012, 291–292.

559 Weibull 1901, 49–50.

560 Esim. SDHK 4987.

erikseen omiin vihkoihinsa. Maantieteelliseen järjestykseen kopioidut asiakirjat on voitu myös järjestää yksiköiden sisällä esimerkiksi kronologiseen järjestykseen.⁵⁶¹ Georges Declercq esittää, että asiakirjojen kronologinen järjestys kopiokirjassa korostaa kirjattujen asioiden muistelutarkoitusta käytännöllisten syiden sijaan.⁵⁶² Motiivit kopiokirjojen tuottamisen takana olivat sekä hallinnollisia, historiallisia, juridisia että yhteisölliseen muistiin liittyviä. Yhtä tärkeää oli asiakirjojen helppo konsultointi ja omistusoikeuden osoittaminen kuin yhteisöllisen identiteetin ja muistamisen funktio.⁵⁶³ Mitä Mustaan kirjaan kopioidut asiakirjat ja niiden järjestys kertovat käsikirjoituksen käyttötarkoituksesta tai merkityksestä Turun tuomiokapitulissa?

5.2 Mustan kirjan sisältämät asiakirjat

Turun tuomiokirkon Mustaan kirjaan on kopioitu yli 670 asiakirjaa, muistiinpanoa tai merkintää. Tiedetään, että asiakirjat on käsikirjoituksessa järjestetty teemoittain, mutta minkälainen asiakirjojen järjestys on näiden temaattisesti muodostettujen kokonaisuuksien sisällä? Entä kertovatko asiakirjat muustakin kuin tuomiokapitulin tehtävistä, veroista, niiden keräämisestä, omaisuudesta tai sen hoitamisesta? Minkälainen funktio esimerkiksi oli sata tai kaksi sataa vuotta ennen kopiokirjan laatimista annetuilla paavillisilla tai kuninkaallisilla kirjeillä? Oheinen taulukko 17 kuvaa Mustan kirjan sisältöä vihkokohtaisesti, mutta aikaisemmin esittämäni taulukkoon (Taulukko 8) verrattuna vihkojen sisältöä on tässä yhteydessä eritelty tarkemmin paremman kokonaiskuvan aikaansaamiseksi. Taulukon lisäksi kuvailen lyhyesti eri jaksoihin kopioituja asiakirjoja, niiden järjestystä ja mahdollista tarkoitusta.

Mustan kirjan kaksi ensimmäistä vihkoa sisältävät viitisenkymmentä asiakirjakopiota vuosilta 1329–1486, jotka käsittelevät pääasiallisesti kymmenysverotusta ja papistolle maksettavia korvauksia. Vaikka ajallinen jakauma on puolitoista vuosisataa, suurin osa asiakirjoista ajoittuu varsin lyhyelle ajanjaksolle, 1330–1370-lukujen tienoille.⁵⁶⁴ Vastaavasti 1400-luvun asiakirjoista olevia kopiota on ainoastaan seitsemän kappaletta, ja ne sisältävät muutakin kuin puhtaasti verotukseen liittyviä kysymyksiä.⁵⁶⁵ Myös kopiointiprosessi vaikuttaa olleen monivaiheinen, sillä kaikki 1400-lukua koskevat dokumentit on kopioitu eri kirjurin toimesta varhaisempien kopioiden perään folioille 15 v–20 v. Poikkeuksena tästä on Savon pappilan verovapautta koskeva kirje, joka on kopioitu 1300-luvun asiakirjojen sekaan yhden

561 Walker 1971, 134–135. Ks. myös Hummer 2012, 189–230.

562 Declercq 2000, 155.

563 Declercq 2000, 149.

564 REA 99, 100, 118, 103, 82, 85, 125, 208a, 123, 172, 208, 65, 64, 72, 75, 186, 211, 107, 88, 81, 52, 90, 66, 60, 51, 52, 80, 83, 68, 175, 174, 131, 174, 220, 107, 196, 173, 224, 230, 158, 182, 189, 189.

565 REA 681, 506, 686, 687, 485, 576, 704.

Taulukko 17. Mustan kirjan sisältämät asiakirjat vihkokohtaisesti.

Vihko	Foliot	Sisältö
1	1–10	Kymmenysverotusta koskevia asiakirjoja
2	11–20	Kymmenysverotusta, ruokalisää ja papiston oikeuksia sekä hiippakuntarajoja koskevia asiakirjoja, piispa Hemmingin kirjalahja
3	21–29	Kuninkaallisia kirjeitä ja määräyksiä
4	30–35	Kuninkaallisia kirjeitä ja määräyksiä
5	36–45	Turun hiippakunnan piispan, tuomiokapitulin sekä koko hiippakunnan oikeuksia ja velvollisuuksia koskevia kirjeitä paavilta, kuninkaalta, kirkolliskokouksesta sekä piispoilta
6	46–53	Paavillisia kirjeitä ja määräyksiä
7	54–61	Kymmenysverotusta ja papiston tuloja koskevia asiakirjoja; Paavi Urbanus VI:n kirje koskien ristiretkeä venäläisiä vastaan
8	62–71	Suureen skismaan liittyviä kirjeitä ja Johannes de Lignanon profetia; Turun tuomiokirkolle myönnettyjä indulgenssikirjeitä sekä määräs koskien pappiskoulutusta Turussa
9	72–81	Padisten kokoelma
10	82–91	Padisten kokoelma jatkuu; kuningas Erikin ja kuningatar Margaretan lahjakirje Turun tuomiokirkolle sekä luettelo joidenkin tuomiokirkolle kuuluvien peltöjen ja niittyjen koosta
11	92	Maantieteellisesti järjestettyä asiakirja aineistoa
12	93–110	Maantieteellisesti järjestettyä asiakirja-aineistoa; Pohjois-Suomi
13	111–115	Maantieteellisesti järjestettyä asiakirja-aineistoa
14	116–125	Maantieteellisesti järjestettyä asiakirja-aineistoa; Etelä-Suomi
15	126–133	Maantieteellisesti järjestettyä asiakirja-aineistoa
16	134–145	Maantieteellisesti järjestettyä asiakirja-aineistoa
17	146–156	Maantieteellisesti järjestettyä asiakirja-aineistoa
18	157–167	Piispanpöytää koskevia asiakirjoja
19	168–199	Pyhän Sigfridin, Pyhän Ristin, Pyhän Katariinan, Pyhän Pietarin ja Paavalin, Pyhän Andreaan, Pyhän Annan, Pyhän Erikin ja Henrikin sekä Neitsyt Marian pappisalttaria koskevia asiakirjoja
20	200–217	Pyhän Kolminaisuuden, Sielujen, Pyhän Yrjön, Pyhän Johanneksen sekä Pyhän Ruumiin alttaria koskevia asiakirjoja; alttarin perustaminen sekä niille kuuluva omaisuus
21	218–229	Pyhän Ruumiin kuoria koskevia asiakirjoja; alttarin perustaminen sekä piispa Maunu Tavastin sille hankkima omaisuus
22	230–241	Pyhän Ruumiin kuoria koskevia asiakirjoja; alttarin perustaminen sekä piispa Maunu Tavastin sille hankkima omaisuus

23	242–257	Pyhän Bartolomeuksen, Pyhän Laurentiuksen sekä Neitsyt Marian pitäjänaluttaria koskevia asiakirjoja
24	258–270 ½	Tuomiorovastinpöytää koskevia asiakirjoja; viran perustamisasiakirja, virkaan kuuluvat tulot sekä viranhoitajien hankkima omaisuus
25	271–281	Arkkidiakoninpöytää koskevia asiakirjoja; viran perustamisasiakirjan vahvistus, virkaan kuuluvat tulot sekä viranhoitajien hankkima omaisuus
26	282–283	Valtaneuvoston antama sakkotuomio Korpilahden nimismiehelle Henrikille sekä Bertill Erikssonin Turun linnassa Arvidus Nicolain kirstusta kopioimat asiakirjat koskien Maunu Särkilahden tekemiä maakauppoja.

aukeaman alareunaan.⁵⁶⁶ Vihkoa on siis täydennetty ainakin kahden kirjurin toimesta alkuperäisen kopiointityön jälkeen.

Kopiosarjan aloittaa kaksi paavi Benedictus XII:n lähettämää kirjettä vuodelta 1340.⁵⁶⁷ Kirjeet on osoitettu Uppsalan tuomiokirkon dekaanille, ja ne käsittelevät Sääksmäen kirkkoherran, Henrik Hartmanssonin, tekemää valitusta pitäjänsä asukkaista. Kirjeistä käy ilmi, että sääksmäkeläiset olivat toistuvasti kieltäytyneet maksamasta kymmenyksiiän, jonka seurauksena paavi pyysi Uppsalan dekaania vahvistamaan heille annetun tuomion kymmenysmääräysten rikkomisesta. Rangais-
tukseksi Sääksmäen pitäjän asukkaat joutuivat maksamaan kolmen markan sakon jokaiselta viikolta, kun he kieltäytyivät maksamasta kirkollisia veroja. Jatkuvasta niskoittelusta paavi uhkasi rangaista sääksmäkeläisiä kirkonkirouksella. Samankaltaisia tarinoita kopioiduista asiakirjoista löytyy useampia. Paavien lisäksi omat määräyksensä maksamattomista tai vilpillisesti hoidetuista kymmenyksistä ovat joutuneet antamaan muun muassa kuningas Maunu Erikinpoika vuonna 1347 sekä Turun piispa Hemming vuonna 1342.⁵⁶⁸

Erimielisyyksiä ei esiintynyt ainoastaan verojen maksamisen yhteydessä, sillä nähtävästi myös niiden varsinainen kerääminen aiheutti huolta Turun piispanistuille. Tästä esimerkkinä on muun muassa kuningas Albrechtin kirje lokakuulta 1364, jonka hän on kirjoittanut Perniön Pyhäjoen asukkaille piispa Hemmingin valituksen johdosta.⁵⁶⁹ Hemmingin mukaan huolimatta siitä, että Turun hiippakunnassa kaikki kymmenysten maksajat ovat tavanneet korvata kymmenysten kerääjille heidän tarpeelliset kulunsa, Pyhäjoen asukkaat ovat kiertäneet tätä tapaa ja näin ollen kulut ovat

566 REA 475.

567 REA 99, 100.

568 REA 125, 103.

569 REA 186.

langenneet heidän naapuriensa maksettavaksi. Tulevana vuonna ja tulevaisuudessa kuningas antoi mahdollisuuden maksaa kymmenykset suoraan pelloilta tai vastavasti talosta, jolloin kerääjille piti antaa tietty korvaus, kuten Turun hiippakunnassa toimittiin. Muussa tapauksessa kuningas hyväksyisi ne tuomiot, joita Turun piispa Hemming ja hänen seuraajansa tulevat langettamaan kapinallisille ja samoin valvoamaan, että he pysyvät kuuliaisina. Ilmeisesti kuninkaan kirjeestä ei ollut apua, sillä sen perään on kopioitu kaksi kirjettä seuraavan vuoden tammikuulta, missä kyseistä asiaa puidaan edelleen. Kuningas Albrecht määrää, että Helgån asukkaiden, jotka eivät edellisvuotena maksaneet kymmenyksiään pelloilta, eivätkä siitä huolimatta maksaneet Turun piispa Hemmingin kymmenystenkerääjälle aiheutuneita kuluja vastoin kuninkaan avointa kirjettä ja täten ottivat riskin kuninkaan tyytymättömyydestä sekä 40 markan sakosta joka tulee jokaisen asukkaan maksettavaksi, tulee piispan pyynnöstä maksaa nämä kustannukset kahdeksan päivän kuluessa tai joutuvat vastaamaan kirjeessä määrätystä sakoista.

Monet kopioiduista teksteistä ovat kulloisenkin piispan, kuninkaan tai arkkipiispan antamia määräyksiä verotukseen liittyen. Määräykset käsittelevät muun muassa piispalle maksettavaa neljännesnahkaveroa, Ahvenanmaalta kerättäviä hyljekymmenyksiä sekä papistolle maksettavaa ruokalisää ja voiveroa.⁵⁷⁰ Määräyksistä käy ilmi, että Turun piispa on ajoittain kääntynyt arkkipiispan tai kuninkaan puoleen, jos joidenkin verojen keräämisessä on ollut ongelmia. Muun muassa kuningas Maunu Erikinpoika on antanut erillisen määräyksen siitä, kuinka seurakuntapapin tulee toimia, jos hän epäilee pitäjänsä asukkaiden harrastavan vilppiä kymmenysten maksamisessa.⁵⁷¹ Vaikeudet veronkannossa eivät aina johtuneet rahvaasta tai heidän maksuhaluttomuudestaan, vaan huolta aiheuttivat ilmeisesti myös maallisesta veronkannosta vastuussa olleet voudit. Eräästä kuningas Albrechtin kirjeestä käy ilmi, että hän oli kuullut muutamien Itämaan voutien yrittäneen häiritä tai estää piispan veronkantoa ja siitä oli aiheutunut suurta vahinkoa kirkolle ja kruunulle. Kuningas kielsi tiedonannossaan vouteja estämästä piispan veronkantoa 40 markan sakon uhalla.⁵⁷² 1400-luvun asiakirjat eivät enää kerro samankaltaisista ongelmista, vaan kahden papinviran perustamisen lisäksi kopioidut määräykset koskevat papistoa maallikoiden sijaan. Niissä piispa Konrad Bitz ohjeisti tuomiokapitulin jäsenten residenssivollisuudesta sekä papiston veronkannosta.⁵⁷³

Kymmenyskirjeiden yhteyteen on kopioitu yksi tunnetuimmista Mustan kirjan teksteistä. Kyseessä on luettelo kirjoista, jotka piispa Hemming lahjoitti Turun

570 Neljännesnahkaverosta REA 64, 65 ja 72; hyljekymmenyksistä REA 88; papiston ruokalisästä ja voiverosta REA 175, 174, 131, 222 ja 107.

571 REA 118.

572 REA 182.

573 REA 681, 686, 687.

tuomiokirkolle vuonna 1354.⁵⁷⁴ Hemmingin kirjalahja tai sen sisällysluettelo on yksi harvoista lähteistä tuomiokirkon tai kapitulin kirjaston kokoelmiin kuuluneista teoksista. Lahjoitukseen sisältyi yli neljäkymmentä teosta eksegetiikasta kirkkoisiin ja liturgiasta kanoniseen oikeuteen. Teokset linkittyvät suurelta osin yliopisto-opiskeluissa käytettyihin teksteihin erityisesti Pariisin yliopiston ja dominikaaniveljien auktureihin.⁵⁷⁵ Piispa Hemming oli ensimmäisiä Pariisissa opiskelleita Turun hiippakunnan edustajia, ja hänen jälkeensä siellä opiskelivat myös piispat Olavi Maunupoika ja Maunu Särkilahti.⁵⁷⁶ Mahdollinen selitys sille, miksi kirjalahjoituksesta kertova luettelo on kopioitu osaksi kyseistä kokonaisuutta, löytyy todennäköisesti lahjoituksen merkityksestä ja siitä, että monet muutkin vihkoon kopioidut asiakirjat liittyvät juuri piispa Hemmingiin. Luettelo on joka tapauksessa tärkeä indikaatio kirjallisen kulttuurin leviämisestä, ja lahjoituksen sisältämät teokset ovat olleet osittain varsin ajankohtaisia. Vaikka suurin osa asiakirjoista liittyy kiinteästi papiston tuloihin ja niiden keräämiseen, antaa niiden kopiointijärjestys ja asiakirjojen muodostama kokonaisuus myös varsin hyvän kuvan piispojen toiminnasta erilaisissa ongelmatilanteissa. Asiakirjoista käy hyvin ilmi, minkälaisia toimia eri tilanteista on seurannut ja minkälaisia määräyksiä niiden johdosta on annettu.

Kymmenysverotusta koskevien ensimmäisen ja toisen vihon jälkeen seuraa joukko kuninkaallisia kirjeitä ja privilegioasiakirjoja, nekin selkeästi kahdessa omassa vihossaan. Asiakirjat on järjestetty pääosin hallitsijakohtaiseen ja kronologiseen järjestykseen. Valtaosa kopioiduista kirjeistä on kulloisenkin hallitsijan myöntämiä suojele- tai privilegiokirjeitä, jotka on myönnetty Turun piispalle ja tuomiokirkolle. Yhteensä näitä kirjeitä on kopioitu vajaa kolmekymmentä.⁵⁷⁷ Varhaisin asiakirjoista on vahvistus kuningas Birgerin kirjeestä vuodelta 1305, kun taas viimeisin on valtionhoitaja Sten Sturen myöntämä rälssikirje vuodelta 1513.⁵⁷⁸ Tällä parin sadan vuoden ajanjaksolla Turun hiippakunnan ja sen papiston on ottanut suojelukseensa kymmenen eri hallitsijaa Erik Pommerilaisesta unionikuningas Kristianiin.⁵⁷⁹ Uuden suojelukirjeen saaminen vaikuttaa olleen vastaanottajan vastuulla, ja uutta kirjettä on todennäköisesti anottu niin piispan kuin hallitsijankin vaihtuessa. Tavanomaisten suojelukirjeiden lisäksi vihkoon on kopioitu erilaisia kuninkaan tai valtaneuvoston Turun piispalle tai valtaneuvostolle antamia käsky- tai vapaus-

574 REA 158, RA, Ms. A 10, f. 14.

575 Lehtinen 1988, 22–30.

576 Nuorteva 1997, 53–83.

577 REA 23, 21, 44, 148, 119, 147, 152, 169, 185, 130, 184, 207, 183, 461, 370, 459, 500, 460, 505, 498, 548, 499, 565, 117, 563, 582, 583, 597, 638a, 703.

578 Kuningas Birgerin kirje, REA 21; Sten Sturen kirje, REA 703.

579 Kuninkaat Birger Maununpoika (1290–1318), Maunu Eerikinpoika (1319–1364), Eerik Maununpoika (1339–1359), Albrekt Mecklenburgilainen (1364–1389), Eerik Pommerilainen (1396–1439), Kristoffer Baijerilainen (1441–1448), Kaarle Knuutinpoika Bonde (1448–1457, 1464–1465 ja 1467–1470) ja Kristian (1457–1464) sekä valtionhoitajat Sten Sture vanhempi (1470–1497, 1501–1503) ja Sten Sture nuorempi (1512–1520).

kirjeitä.⁵⁸⁰ Poikkeus kuninkaallisten kirjeiden joukossa on Uppsalan, Linköpingin, Strängnäsän, Västeråsän ja Växjön hiippakuntien kaniikkien laatima kirje vuodelta 1347.⁵⁸¹ Kirjeessä he ilmaisevat vastalauseensa kaikille lakimuutoksille ja päätöksille, jotka ovat ristiriidassa kanonisen oikeuden ja kirkon omien statuuttien sekä Ruotsin kirkkoille ja papistolle myönnetyn suojan tai vanhojen tapojen kanssa. Kaniikit ehdottavat, että piispat voisivat tutkia ja ratkaista heidän prelaattiansa mutkikkaat ja riitaa aiheuttaneet lakikysymykset, jotka protestoijat näkevät ylittävän omat voimansa. Kirje on ollut selvästi ajankohtainen myöhemminkin, sillä Mustaan kirjaan kopioitu versio on julkisen notaarin Andreas Petrin vuonna 1454 laatima virallinen vidimääntö kyseisestä kirjeestä.⁵⁸² Kirjeistä käy ilmi selvä jatkuvuus. Hallitsijoiden vaihtuessa kirkon asema ja oikeudet ovat pääosin säilyneet samana ja annetuilla suojelukirjeillä on selvästi ollut suuri merkitys hiippakunnan turvana.

Kuninkaallisten kirjeiden jälkeen ja ennen paavillisten kirjeiden kokonaisuutta on Mustan kirjan viides vihko. Siihen on kopioitu sekä kuninkaiden että paavien lähettämiä kirjeitä, mutta myös piispojen ja kirkolliskokouksen tekemiä päätöksiä. Asiakirjat on siinä ryhmitelty auktorin mukaan ja yhden ehjän teeman sijaan vihko sisältää useita pienempiä, muutaman dokumentin laajuisia kokonaisuuksia.⁵⁸³ Muun muassa piispa Hemmingin määräykset koskien papiston lapsien elättämistä kirkon omistamilla tiloilla sekä hiippakunnan pappien virkapaikkaa käsittelevä kirje on kopioitu tähän vihkoon.⁵⁸⁴ Talletetut tekstit eivät käsittele pelkästään tuomiokapitulin tai tuomiokirkon toimintaa, sillä asiakirjojen joukossa on kirjeitä, jotka kertovat valtakunnan yleisistä oloista tai toimintatavoista. Vihkoon on kopioitu muun muassa kaksi kuningas Erik Pommerilaisen määräystä, joissa toisessa hän jakaa Turun hiippakunnan kahteen laamannikuntaan eli Etelä- ja Pohjois-Suomen laamannikuntiin sekä määrää Turun maa-oikeuden toiminnasta. Määräyksestä käy ilmi, kuinka usein maakäräjät kokoontuvat ja kuinka piispan tai tuomiokapitulin jäsenten tulee istua oikeudessa.⁵⁸⁵

Mustan kirjan kuudes vihko on omistettu kokonaan paavillisille kirjeille, ja ne on järjestetty samaan tapaan kuin kuninkaidenkin kirjeet eli hallitsijakohtaiseen, tässä tapauksessa paavikohtaiseen, järjestykseen.⁵⁸⁶ Varhaisimmat vihkoon kopioituista kirjeistä ovat vuodelta 1229, ja ne kytkeytyvät Turun hiippakunnan alkuvaiheisiin. Kyseessä on Paavi Gregorius IX:n kirjeet, jotka on osoitettu Linköpingin piispalle,

580 Esim. REA 638a, 703, 185 ja 169.

581 REA 117.

582 REA 563.

583 Kokonaisuuteen kuuluvat asiakirjat: REA 24, 25, 15, 374, 121, 365, 132, 151, 457, 456, 176, 568, 407, 328, 383, 349, 420, 74, 27, 3, 4, 7, 5, 9, 36, 231, 225, 227.

584 REA 132 ja 151.

585 REA 456 ja 457.

586 Asiakirjojen järjestys: REA 2, 1, 6, 237, 12, 31, 11, 235, 236, 201, 200, 214, 215, 212, 98, 240 ja 242.

Gotlannin sisterssiläisluostarin apotille sekä Visbyn tuomiorovastille, ja kirjeessään paavi Gregorius pyytää edellä mainittuja tahoja huolehtimaan, ettei paavillisen istuimen suojiin otetuille Suomen piispalle, papistolle tai kansalle aiheuteta minkäänlaista vääryyttä.⁵⁸⁷ Samalle päivälle on päivätty Gregoriuksen toinenkin kirje samoille vastaanottajille.⁵⁸⁸ Toisessa kirjeessään paavi Gregorius kertoo kuulleensa Suomen piispalta, että hänen seurakuntansa kasvaa voimakkaasti ja tämän vuoksi tuomiokirkko pitäisi siirtää sopivampaan paikkaan. Paavi pyytääkin Linköpingin piispaa avustamaan Suomen piispaa tarvittavissa toimenpiteissä. Kirjeelle kopiokirjaan merkityssä otsikossa tuomiokirkon siirto määritellään vielä tarkemmin, sillä otsikossa lukee erikseen a rænthamækj vsque huc eli Rântämäestä tähän paikkaan.⁵⁸⁹ Kopiointiajankohtaan nähden paavillisten kirjeiden kokoelma vaikuttaa erikoiselta. Kirjeet ovat peräisin 1200- ja 1300-luvuilta, eikä joukossa siten ole ainuttakaan 1400-luvun asiakirjaa. Viimeisin kopioituista paavillisista suojelukirjeistä on myönnetty piispa Johannes Westfalille ja tämän kirkolle vuonna 1377.⁵⁹⁰ Myös hiippakunnan liturgista elämää koskevat kirjeet ovat peräisin piispa Johanneksen ajalta.⁵⁹¹

Varsinaisten paavillisten kirjeiden sarjan päättää Urbanus VI:n kiertokirje Uppsalan arkkipiispa Birgerille sekä hänen alaisuudessaan toimiville piispoille.⁵⁹² Kirjeessään hän ilmoittaa julistaneensa pannaan ne kardinaalit, jotka valitsivat Robert Geneveläisen vastapaaviksi ja kieltää kaikkia kristittyjä tukemasta näitä kirkon piiristä erotettuja henkilöitä. Urbanus VI pyytää kirjeen vastaanottajia kääntämään sen kansankielelle ja lukemaan sitä kirkoissa sekä asettamaan sen näkyville tuomiokirkkojen sekä luostarikirkkojen portteihin. Siltä varalta, että kirjeen perillemeno estyy huonoista kulkuyhteyksistä johtuen, pyydetään Uppsalan arkkipiispaa lähettämään sinetöity notaarin vahvistama kopio kirjeestä hiippakuntiansa piispoille sekä muille Uppsalan kaupungin ja hiippakunnan prelaateille. Piispoja pyydetään samoin lähettämään kirje edelleen omalle papistolleen. Oheen on kopioitu Uppsalan arkkipiispa Birgerin kirje Turun piispa Johannekselle kyseisestä paavin kirjeestä.⁵⁹³

Mustan kirjan seitsemäs vihko on varsin sekalainen kokonaisuus, ja käsialojen perusteella vaikuttaisi siltä, että jokainen vihon sisältämä jakso olisi eri kirjurin kopiointia. Vihkoon on kopioitu Uppsalan kirkkoprovinsin Söderköpingissä järjestetyn provinsiaalikonssiilin statuutit vuodelta 1441, mutta myös Karjalan ja Pohjanmaan kymmenysverotusta koskevia asiakirjoja sekä luettelo Kemin papintuloista ja Paavi

587 REA 1.

588 REA 2.

589 Aiheesta ks. Salonen 2018, 69–70.

590 REA 235 ja 236.

591 REA 214 ja 215.

592 REA 240 ja 242.

593 REA 242.

Urbanus VI:n ristiretkibulla venäläisiä vastaan.⁵⁹⁴ Järjestys on sikäli looginen, että kukin asiakirjaryhmistä on niputettu omiksi kokonaisuuksikseen, mutta toisaalta kaikki edelliset kuuluvat periaatteessa osaksi aikaisempien vihkojen asiakirjaryhmiä. Todennäköisesti tähän vihkoon kopioidut asiakirjat täydentävät siis aikaisemmin kopioituja yksiköitä. Nykylukijalle epäjohdonmukaisina tai sekavina näyttäytyvät merkinnät ovatkin itse asiassa seurausta monivaiheisesta kopiointiprosessista. Myöhemmin kuin asiaankuuluvia dokumentteja saatiin lisää, ne eivät enää mahtuneet samaan kokonaisuuteen vaan kopioitiin toiseen vihkoon tai ainakin toiseen kohtaan.

Yksi katolisen kirkon suurimmista kriiseistä keskiajalla oli paavi Gregorius XI:n kuoleman jälkeen puhjennut Suuri skisma (1378–1417).⁵⁹⁵ Kardinaalien poliittiset erimielisyydet johtivat kahden vastakkaisen paavin valintaan Urbanus VI:n hallitessa Roomassa ja Clemens VII:n Avignonissa. Vuonna 1378 alkanut kiista ratkesi lopulta Konstanzin kirkolliskokouksessa 1417, jolloin kaikki kolme silloista paavia erotettiin ja paavinistuimelle valittiin yksimielisesti Martinus V. Yksi Urbanus VI:n äänekkäimmistä tukijoista oli Bolognan yliopiston oikeusoppinut Johannes de Legnano (Giovanni da Legnano). Legnano oli ystäväystynyt jo kahden aikaisemman paavin Urbanus V:n ja Gregorius XI:n kanssa ja Suuren skisman puhjetessa hän kirjoitti Urbanus VI:n valintaa puolustavan tekstin *De fletu ecclesiae*.⁵⁹⁶ Urbanus VI levitti kyseistä Legnanon kirjoitusta laajalle ja lähetti yhden kopion jopa Pariisiin yliopistoon, missä teksti luonnollisesti päättyi hänen valintaansa kritisoineiden ranskalaisten kardinaalien käsiin. Johannes de Legnano kirjoitti useita teoksia, joista ehkä tunnetuin *De Bello* on sotaa ja taisteluita käsittelevä oikeusteos.⁵⁹⁷

Mustaan kirjaan valikoituneet Suurta skismaa käsittelevä kokonaisuus koostuu kolmesta kirjeestä, joista ensimmäisenä on Johannes de Legnanon tammikuussa 1383 kirjoittama profetia. Profetia on eräänlaista poliittisastrologista allegoriaa, aivan kuten Legnanon *De Bello* -teoksen johdantokin.⁵⁹⁸ Profetian jälkeen on kopioitu kuuden kardinaalin tekemä ja notaarin vahvistama tunnustus paavi Urbanus VI:n vastaisesta salaliitosta, jota seuraa Durazzon hallitsijan Karlin kirje nimeltä mainitsemattomalle kardinaalille, missä hän kertoo Paavi Urbanuksen julmista toimista edellä mainittuja kardinaaleja vastaan. Kardinaalit ovat vangittuina linnassa ja kirjeestä käy ilmi, että heitä kohtaan on harjoitettu fyysistä väkivaltaa. Tämän vuoksi Durazzon hallitsija pyytääkin kardinaalia saapumaan viipymättä Napoliin, jossa he voivat keskustella katolisen kirkon kriittisestä tilasta. Kardinaalien salaliittoa koskevat kirjeet on kirjoitettu alkuvuodesta 1385 eli pari vuotta Johannes de Legnanon

594 Vihkoon kopioidut asiakirjat: REA 495, 614, 50, 66, 110, 614, 50, 66, 110, 665, 664, 670, 53, 111, 724, 241.

595 Suuresta Skismasta ks. Izbichi & Rollo-Koster 2009.

596 Johannes De Legnanon teksteistä ks. McCall 1967, 415–437.

597 Legnano 1917.

598 REA 250.

profetian jälkeen.⁵⁹⁹ Vesileima-ajoituksen perusteella kyseiset tekstit on kopioitu Mustaan kirjaan 1460-luvulla.

Minkäläinen tarkoitus tai merkitys Suurta skismaa koskevilla teksteillä on ollut Turun tuomiokapitulissa muutama vuosikymmen varsinaisten tapahtumien jälkeen? Näiden kirjeiden kohdalla ei ainakaan voida puhua tuomiokirkon privilegioiden suojelemisesta, vaan tarkoitus on selvästi ollut jokin toinen. Legnanon profetiassa maalailtaan uhkakuvia mitä kirkon hajaannuksesta voi seurata. Kardinaalien tunnustus ja kertomus heidän vangitsemisestaan puolestaan ovat eräänlainen toteutunut uhkakuva. Voisiko tekstien sanoma olla siis moraalinen? Vai ovatko kirjeet ainoastaan kiinnostava tapahtuma katolisen kirkon historiassa? Osoitus siitä kummalle puolelle asetuttiin?

Suurta skismaa käsittelevien asiakirjojen jälkeen Mustan kirjan kahdeksanteen vihkoon on koottu tuomiokirkolle myönnettyjä indulgenssikirjeitä.⁶⁰⁰ Kirjeet kohdistuvat yksittäisten alttareiden sijaan koko tuomiokirkkoon ja siellä yleisesti vietettäviin juhlahyihin. Vanhin kirjeistä on vuodelta 1259 ja tuorein vuodelta 1445.⁶⁰¹ Indulgenssikirjeet on järjestetty siten, että ensimmäisenä ovat paavien myöntämät aneet, seuraavana kardinaalien ja lopuksi piispojen antamat kirjeet. Pisimmän huojennuksen tarjonneet kirjeet antoivat kahden tai jopa seitsemän vuoden aneen niille, jotka osallistuvat tulipalon tuhoaman Turun tuomiokirkon korjaus- ja jälleerakennuskustannuksiin. Usean vuoden aneen tarjoamat kirjeet ovat vuodelta 1443 ja 1445.⁶⁰² Myös vuoden 1412 indulgenssikirjeet on suunnattu tuomiokirkon rakennusrahoon, mutta myös köyhien kouluteinien elintason kohentamiseen.⁶⁰³

Mustan kirjan vihot yhdeksän ja kymmenen koostuvat lähes kokonaan Padisten kokoelmaksi kutsutusta kokonaisuudesta, jonka sisältöä ja järjestystä tarkasteltiin jo edellisessä käsittelyluvussa.⁶⁰⁴ Vihot yhdennestätoista seitsemänteentoista sisältävät 186 asiakirjaa tai merkintää vuosilta 1303–1477. Valtaosa näistä on peräisin 1300-luvulta, kun taas 1400-luvulle ajoittuvia dokumentteja on lähes puolet vähemmän. Vihkojen sisältö on jaettu maantieteellisesti kahteen osaan; Pohjois- ja Etelä-Suomea koskeviin asiakirjoihin.⁶⁰⁵ Keskiaikaisen asiakirjakulttuurin monimuotoisuus tulee hyvin ilmi, sillä joukossa on tuomiokirjeitä, lahjakirjeitä, todistuskirjeitä, käräjäpäättöksiä, vahvistuskirjeitä ja vidimaatioita, kuittiasiakirjoja, panttiasiakirjoja, testamentteja sekä maakauppoihin tai -vaihtoon liittyviä dokumentteja. Myös

599 REA 255 ja 256.

600 Vihkoon sisältyvät asiakirjat: REA 16, 13, 18, 155, 522, 514, 336, 334, 516, 335, 280, 279, 496, 680.

601 REA 13 ja 522.

602 REA 514 ja 522.

603 REA 336 ja 334.

604 Vihot 9 ja 10, RA. Ms. A 10, f. 72 r–91 v.

605 Pohjois-Suomea (*super coloniis in norfindia*) koskevat asiakirjat alkavat foliolta 93 ja Etelä-Suomea (*In Sudherfindia*) koskevat asiakirjat foliolta 116.

muutamia kuninkaallisia kirjeitä ja rajankäyntiasiakirjoja on kopioitu mukaan kokonaisuuteen. Samaa tilaa tai kiinteistöä koskevat asiakirjat on kopioitu aina yhdeksi kokonaisuudeksi. Kun jokin kiinteistö siirtyi tuomiokirkon omaisuudeksi siirron todentavan tai vahvistavan asiakirjan lisäksi omistajan haltuun siirtyivät myös kaikki kiinteistöä aikaisemmin koskevat asiakirjat. Niistä voi seurata saman tontin tai tilan siirtymistä omistajalta toiselle. Samaa tilaa koskevia asiakirjoja saattaa olla kopioituna useampaan kohtaan. Tähän laajaan maantieteellisesti järjestettyyn kokonaisuuteen ei ole kopioitu siis ainoastaan tuomiokirkon omaisuuteen liittyviä kirjeitä, vaan oikeastaan kaikkea mahdollista pitäjäkohtaista aineistoa.

Kokonaisuutta seuraa Kuusiston piispanlinnasta kopioitujen asiakirjojen vihko.⁶⁰⁶ Ensisilmäyksellä sen kopiointijärjestys ei tunnu noudattavan maantieteellistä eikä kronologista järjestystä. Samaa tilaa, pitäjää tai maakuntaa käsittelevät asiakirjat eivät välttämättä ole perätysten, vaan järjestys vaikuttaa täysin sattumanvaraiselta. Vihkoon on kopioitu lahjakirjeitä, käräjätuomioita, maakauppoja ja -vaihtoja koskevia asiakirjoja sekä kylien ja maakuntien välisiä rajoja koskevia päätöksiä. Huomion arvoinen seikka on se, että tekstien joukossa on yksi tai kaksi piispa Beron aikaista dokumenttia ja yksi piispa Johannes Pietaripojan kirjoittama kirje Satakunnan asukkaille vuodelta 1369.⁶⁰⁷ Kaikki muut asiakirjat ovat joko piispa Maunu Tavastin tai Olavi Maununpojan ajalta, eli tuorein asiakirja on vuodelta 1458.⁶⁰⁸ Myös vihossa käytetty paperi eroaa muista Mustan kirjan vihoista selvästi, ja siinä on käytetty vähintään kolmea eri paperilaatua.

Mustan kirjan vihot 19–25 sisältävät alttareihin ja tuomiokapitulin virkoihin liittyviä asiakirjoja. Kokonaisuus on hyvin laaja ja muodostaa varsin merkittävän osan käsikirjoituksesta.⁶⁰⁹ Kopiointiajankohdaltaan Mustan kirjan alkuosaa nuorempi käsikirjoituksen jälkimmäinen osa edustaa samalla uutta jaksoa kopiokirjan elinkaaressa. Jokainen alttariprebendakokonaisuus alkaa uudelta lehdeltä luultavasti jo ihan selkeyden vuoksi. Altтарit on myös eritelty yläotsikoiden avulla. Kokonaisuudet on kopioitu kuitenkin melko tiiviisti, joten tilaa myöhemmille lisäyksille ei juurikaan ole jätetty. Vaikuttaa siltä, että ensimmäiseksi on kopioitu altтарin perustamisasiakirja, jos sellainen on vain ollut saatavissa.⁶¹⁰ Tämän jälkeen seuraavat altтарin kiinteään omaisuuteen liittyvät asiakirjat, kuten lahjakirjeet, kauppakirjeet, käräjäpäätökset ja testamentit. Altтарista riippuen nämä dokumentit vaikuttavat

606 Vihkoon sisältyvät asiakirjat: REA 562, 439, 521, 533, 520, 312, 510, 388, 428, 526, 574, 345, 281, 302, 579, 281, 534, 584, 348, 378, 480, 561, 120, 126, 128, 525, 209, 208, 327, 526, 352.

607 REA 205 ja 208.

608 REA 584.

609 RA, Ms. A 10, f. 168–281.

610 Esimerkiksi Pyhän Johanneksen altтарin kokonaisuus alkaa kahdella sen perustamiseen liittyvällä kirjellä REA 362 ja 363, RA, MS. A 10, f. 207 r–v.

olevan välillä kronologisessa tai auktorin mukaisessa järjestyksessä, välillä taas täysin sattumanvaraisessa. Todennäköisesti järjestykseen on vaikuttanut esimerkiksi asiakirjojen määrä ja toisaalta se, että kopioitiinko tekstit alkuperäisistä asiakirjoista vai kyseisen alttarin omasta kopioivihosta. Omaisuuteen liittyvien asiakirjojen jälkeen on kopioitu mahdolliset alttaria koskevat indulgenssikirjeet ja viimeiseksi erilaiset inventaarioluettelot irtaimesta tai kiinteästä omaisuudesta.⁶¹¹ Poikkeuksiakin toki löytyy, mutta suunniteltu kopiointijärjestys näyttää olleen edellisen kaltainen. Piispa Maunu Tavastin perustaman Pyhän Ruumiin kuorin asiakirjakokonaisuus on alttareista kaikista laajin.⁶¹² Ainoana alttarina Pyhän Ruumiin kuorin jakso sisältää myös kuninkaallisen suojeluskirjeen sekä rälssioikeuksia.⁶¹³

Kolmen Pyhän Kuninkaan alttarin asiakirjojen yhteyteen on kopioitu paitsi veljeskunnan perustamiskirje myös alttarin veljeskunnan jäsenluettelo.⁶¹⁴ Veljeskunnan perustajina mainitaan piispa Maunu Tavast, tuomiorovasti Olavi Maununpoika, arkkidiakoni Sigurd Joansson, kaniikit Jonis Magni, Hannus Laenaepae ja Haquon Jonsson, Turun pormestarit Jacob Frese, Albert Nyendorp, Henrik Buskman sekä porvarit Fraedric Frees, Hannus Kurizhaghen ja Bern Grotte.⁶¹⁵ Jäsenluettelossa on puolestaan kaikkiaan viisikymmentäkaksi nimeä.⁶¹⁶ Ensimmäiseksi siinä on lueteltu piispat, sitten arkkidiakonit, tuomiorovastit, kaniikit, papit, ritarit ja sotilaat, asemiehet ja viimeisenä pormestarit, raadin jäsenet, kaupunkilaiset ja porvarit. Maunu Särkilahden nimi on listassa kahteen kertaan esiintynyt sekä tuomiorovastien että piispojen listassa. Myös ritari Henrik Bitz on mainittu kaksi kertaa. Tuomiorovastien listaa on päivitetty myöhemmin lisäämällä siihen Laurentius Suurpään, Henricus Wennen ja Paulus Scheelin nimet. Samoin Maunu Särkilahden nimi on lisätty piispaluetteloon jälkikäteen samalla käsialalla kuin edellä mainitut. Ainoa selitys jäsenluettelon kopioinnille ja myöhemmälle päivittämiselle löytyy mielestäni vain muistamisen tai historiallisen merkityksen kontekstista.

Alttareita seuraavat tuomiokapitulin prelaatin virkoja koskevat asiakirjat. Ensimmäiseksi on kopioitu tuomiorovastin viran perustamista koskevat kirjeet.⁶¹⁷ Viran ensimmäisestä haltijasta, kaniikki Elofista, ei ole säilynyt muita lähteitä kuin maininta

611 Esimerkiksi Pyhän Yrjön alttarin asiakirjat koostuvat kahdesta lahjoituksesta ja testamentista sekä tilojen, tulojen ja tavaroiden inventaarioluetteloista. REA 360, 361, 381, 719 ja 720. RA, Ms. A 10, f. 205 r–206 v.

612 Kokonaisuus alkaa foliolta 208 ja päättyy foliolla 241 sisältäen kaksi kokonaista vihkoa ja osan kolmannesta.

613 Rälssioikeus REA 504; suojeluskirje REA 546.

614 Perustamisasiakirja REA 552, RA, Ms. A 10, f. 189; jäsenluettelo REA 715, RA, Ms. A 10, f. 193–194.

615 REA 552.

616 REA 715.

617 Tuomiorovastin virkaa koskevat asiakirjat RA, Ms. A 10, f. 259–270.

viran perustamisasiakirjassa.⁶¹⁸ Perustamis- ja virkaanasettamisasiakirjan jälkeen on kopioitu tuomiorovastinpeltoa koskevia asiakirjoja, joissa selvitetään pellon ja kaupungin välistä rajaa sekä rajalla suoritettua katselmusta. Kirjeistä ilmenee, että tuomiorovasti Fredrik Trast on joutunut maksamaan 40 markan sakon hyödynnettyään maata oman peltonsa ulkopuolelta.⁶¹⁹ Tuomiorovastin pelto sijaitsi entisessä Skarpakullan kylässä ja siksi peltoa koskevat kirjeet on otsikoitu sen mukaan. Mukana on myös käräjätuomio metsien käytöstä, jonka päätös on koskenyt Nummen, Kairisten, Littoisen, Kuralan ja Ravattulan kylien lisäksi Skarpakullaa.⁶²⁰ Rajakatselmusta ja tuomiorovastinpeltoa koskevien asiakirjojen jälkeen on kopioitu joukko viranhaltijalle tai viralle itselleen tehtyjä lahjoituksia.⁶²¹ Lahja- ja kauppakirjeiden joukkoon on kopioitu myös kuningas Kristoffer Baijerilaisen myöntämä privilegiokirje tuomiorovasti Olavi Maununpojalle ja tämän omistamalle Luolajan tilalle.⁶²² Kuningas myöntää kirjeessään rälssivapauden kyseiselle tilalle Olavi Maununpojalle ja tämän seuraajille tuomiorovastin virassa. Lahjoitusten lomassa on muutamia raja- tai kärjääsiakirjoja, joissa tuomiorovastinpöytänsä kuuluvaa omaisuutta on käsitelty. Kopiointijakson päättää inventaarioluettelo tuomiorovastinpöytänsä kuuluvista tiloista sekä keisari Fredrik III:n antama valtuutus keisarillisen notaarin nimittämiseksi.⁶²³

Samaan vihkoon on kopioitu 1500-luvun alussa varsin monisyinen asiakirjaketju koskien Turun kaupungissa sijainnutta Tholan tonttia. Kyseistä asiakirjasarjaa selittää annettu otsikko, jossa todetaan, että Tholan talo tai tontti on hankittu Turun tuomiokapitulिन yhteisölle. Tuomiokapitulissa oli jo 1490-luvun alkupuolella pohdittu niin sanotun *mensa communiksen* perustamista. Pohdintojen yhteydessä neuvoja kysyttiin myös Nidarosin arkkipiispalta ja tuomiokapitulilta. Ilmeisesti päätös perustamisesta on ollut myönteinen, jos tuomiokapitulिन yhteiselle pöydälle on 1500-luvun alussa hankittu tontti. Tholan tonttia koskevat asiakirjat paljastavat, että kyseisen tontin omistussuhteet olivat vähintäänkin monipolviset ja todennäköisesti siksi kokonaisuus sisältääkin varsin monta asiakirjaa.

Mustan kirjan toiseksi viimeiseen vihkoon on kopioitu arkkidiakonin virkaa koskevat asiakirjat.⁶²⁴ Joskin inventaarioluettelo arkkidiakoninpöytänsä kuuluvista esineistä, jotka Paulus Scheel tuomiokapitulिन läsnä ollessa luovutti Jacob Johannik-selle vuonna 1515, on kopioitu jostakin syystä edellisen vihon loppupuolella olevalle

618 REA 101.

619 REA 405.

620 Skarpakullaa koskevat asiakirjat REA 405, 434, 397 ja 389.

621 RA, Ms. A 10, f. 261 v–267 r; Asiakirjat: REA 309, 503, 545, 367, 395, 403, 243, 296, 416, 417, 608, 394, 89, 487, 272, 619, 356, 711, 493.

622 REA 503.

623 Inventaarioluettelo tuomiorovastin pöytänsä kuuluvista tiloista REA 712; Keisarillinen valtuutus REA 606.

624 Kokonaisuuteen kuuluvat asiakirjat: REA 710, 341, 286, 466, 294, 386, 536, 537, 278, 282, 283, 325, 398, 154, 692, 669, 605, 691, 689, 549, 708, 705, 702.

tyhjälle sivulle.⁶²⁵ Aivan kuten tuomiorovastin virkaa koskeneet kirjeet, myös arkki-diakonia koskeneet dokumentit alkavat viranperustamista koskevalla dokumentilla. Kyseessä on piispa Maunu Tavastin antama vahvistus hänen edeltäjänsä piispa Beron perustamasta virasta ja siihen kuuluvista tuloista.⁶²⁶ Varsinaista perustamisasiakirjaa Beron ajalta ei ole säilynyt ja koska kopiokirjassakin on vain Maunu Tavastin vahvistusasiakirja, kyseinen asiakirja oli varmasti hävinnyt jo 1400-luvulla. Asiakirjassa ei ole päivämäärää tai vuosilukua, mutta Maunu Tavastin perusteella se voidaan sijoittaa aikavälille 1412–1450. Varhaisin arkkidiakonin pöydälle tehty lahjoitus on vuodelta 1398 ja viimeisin merkintä vuodelta 1515.⁶²⁷ Perustamisasiakirjaa seuraavat lukuisat lahjoitukset, joista osa on peräisin maallikoilta, osa taas arkkidiakonin-viran kulloiseltakin haltijalta. Viimeiseksi on kopioitu luettelo arkkidiakonipöytäan kuuluvista tiloista. Luettelon on vahvistanut Pohjois-Satakunnan laamanni Henrik Klasson.⁶²⁸ Kokonaisuuden päättää lista arkkidiakonin virkaa hoitaneen Magnus Grisfotin pöydälle lahjoittamista tiloista.⁶²⁹ Mustan kirjan viimeinen vihko sisältää puolestaan vain kuusi asiakirjakopiota, jotka on kopioitu käsikirjoitukseen vasta sen päädyttyä reformaation myötä Turun linnaan. Vaikka näiden asiakirjojen sisältö liittyykin keskiaikaiseen tuomiokapituliin, ei niiden varsinainen kopiointi ole yhteydessä kopiokirjan käyttöön tässä kontekstissa.

Siitä huolimatta, että asiakirjojen kopiointijärjestys jonkin verran vaihtelee Mustan kirjan eri yksiköiden välillä, on kopiointiperiaatteissa silti havaittavissa useita yhtäläisyyksiä. Kopiokirjan sisältö on jaoteltu paitsi teemoittain, myös maantieteellisiin ja kronologisiin perustein. Mustassa kirjassa näitä järjestämisperiaatteita on luovasti yhdistelty, mikä voisi tarkoittaa sitä, että kopioituilla asiakirjoilla on ollut monenlaisia tehtäviä. Mustaan kirjaan kopioitujen asiakirjojen välittämä kuva käsikirjoituksen käyttötarkoituksesta riippuu selvästi siitä, tarkastellaanko asiakirjoja yksinään kontekstistaan irrotettuna, vai osana omaa kodikologista jaksoa tai yksikköään kopiokirjassa. Vaikka monet asiakirjat kertovat hiippakunnan tai tuomiokapitulin hallinnollisista tai taloudellisista intresseistä, heijastelevat monet kopioiduista teksteistä kuitenkin enemmän menneisyyttä kuin sen hetkistä nykyisyyttä. Asiakirjojen lukeminen omassa kontekstissaan yhdessä muiden aihetta koskevien tekstien kanssa avaa näköalan Turun tuomiokirkon ja piispanistuimen vaiheisiin hiippakunnan perustamisesta 1500-luvun alkupuolelle saakka. Erityisen huomionarvoista on, että monilla kopioituilla asiakirjoilla ei ole koskaan ollut muuta kuin informatiivinen merkitys Turun tuomiokapitulin näkökulmasta. Asiakirjoista käy myös hyvin ilmi aikaisemman tutkimuksen käsitys siitä, että kopiokirjan tekijälle menneisyys ei

625 RA, Ms. A 10, f. 270 ½, REA 710.

626 REA 341.

627 REA 286 ja 710.

628 REA 708.

629 REA 709.

ollut tapahtumien ketju, joka katoaa vähitellen kauas historiaan, vaan pikemminkin kokoelma tapahtumia, joista jokainen oli yhtä ajankohtainen hänen yhteisölleen, kuin se oli 200 vuotta sitten.⁶³⁰

Kopiokirjoihin kopioidut asiakirjat kertovat instituution tilanteesta asiakirjojen laatimishetkellä ja kertomus siitä tilanteesta haluttiin välittää myös jälkipolville. Tällä tavalla ne yhdistivät menneisyyden ja nykyisyyden. Kopioidut asiakirjat tarjosivat tietoa menneistä tapahtumista ja kirkolle kuuluvasta omaisuudesta. On mahdollista, että menneisyyden tallentamisella haluttiin myös ohjeistaa tai neuvoa tulevaisuuden päätöksiä.⁶³¹ Menneisyyden tallentamisella haluttiin ikään kuin varmistaa vastaavien karikoiden ylittäminen myös tulevaisuudessa. Kirjoittamisen avulla pyrittiin selvästi jäljittämään oman yhteisön historiallinen identiteetti ja siksi asiakirjojen avulla kerrottu menneisyys oli niin tärkeää. Osana asiakirjoja tallennettiin yhteisön jäsenten ja hyväntekijöiden nimiä ja siksi omaisuutta koskevilla asiakirjoilla on myös historiallisia ja memoriaalisia merkityksiä.⁶³²

E erityisen kiinnostavaa Mustaan kirjaan valikoitujen asiakirjojen valossa on, miten Turun piispanistuimen eri haltijat on haluttu esittää ja minkälainen merkitys eri piispoilla on ollut hiippakunnan rakentamisessa. Esimerkiksi piispa Hemmingin antamia asiakirjoja Mustasta kirjasta löytyy kaikkiaan kuusitoista kappaletta, mikä on verrattain paljon ottaen huomioon Hemmingin piispakauden ajoituksessa vuosiin 1338–1366. Sellaisia asiakirjoja, missä Hemming on ollut yksi osapuolista, löytyy vieläkin enemmän. Määrä tuntuu erityisen suurelta verrattuna Mustan kirjan kopiointiajankohtana piispana toimineeseen Konrad Bitziin, jota koskevia asiakirjamainintoja on kaikkiaan alle kymmenen. Varsinkin kun yksi Mustaan kirjaan valikoiduista asiakirjoista on paavi Sixtus IV:n kirje kesäkuulta 1473 piispa Konradin sotkeuduttua kuningas Kristianin unionipolitiikkaan ja Brunkebergin taisteluun. Kirjeessään paavi ohjeistaa tuomiorovasti Maunu Särkilahden ilmoittamaan piispa Konradille, että tämä on vapautettu rangaistuksesta, jonka tämä sai, kun ei kehotuksesta huolimatta saapunut Roomaan vierailemaan paavin luona. Omassa luokassaan Mustaan kirjaan kopioitujen asiakirjojen määrässä on piispa Maunu Tavast, jonka aikaansaannosta oli paitsi Porvoon patronaattioikeuden palauttaminen Padisten luostarilta takaisin Turkuun, myös Pyhän Ruumiin kuorin perustaminen. Kaikista Mustaan kirjaan kopioiduista alttariprebendoista Pyhän Ruumiin alttari on ehdottomasti laajin sisältäen lähes 30 asiakirjakopiota, kun taas Padisten kokoelma kattaa kaksi kokonaista vihkoa.

630 Bouchard 2002, 22–31.

631 Hecht 2000, 210.

632 Declercq 2000, 147.

5.3 Musta kirja ja Turun hiippakunnan arkistot

Mitä Mustaan kirjaan kopioidut asiakirjat kertovat tuomiokapitulin tai piispan arkistoista keskiaikaisessa Turun hiippakunnassa? Turun tuomiokapitulia koskevan aikaisemman tutkimuksen perusteella tiedetään, että Turussa piispan ja tuomiokapitulin arkistot olivat kanslioiden tapaan toisistaan erilliset.⁶³³ Piispanpöytä ja piispan virkatehtäviin liittyneitä asiakirjoja säilytettiin Kuusiston linnassa, kun taas tuomiokirkkoa ja tuomiokapitulia koskeneet asiakirjat säilytettiin kapitulitalossa tai tuomiokirkon kirjastossa.⁶³⁴ Prebendojen asiakirjat olivat puolestaan prebendan hoitajan vastuulla, ja niitä säilytettiin todennäköisesti tämän virkatalossa omassa kirstussaan. Näiden lisäksi myös tuomiokapitulin prelaattivirkojen haltijat huolehtivat omista asiakirjakokoelmistaan.⁶³⁵ Jako tuomiokirkolle ja piispalle kuuluneiden asiakirjojen välillä ei välttämättä ollut voimassa hiippakunnan alkuvaiheissa. Tähän viittaisi Mustaan kirjaan kopioitu Hattulan kirkkoherran Eskillin kirje vuodelta 1331. Kirjeessään Eskill todistaa nähneensä edesmenneen herttua Valdemarin määräyksen Hämeen asukkaille koskien piispalle maksettavaa neljänneskunnittaista nahkaveroa. Eskillin mukaan Valdemarin alkuperäinen kirje paloi yhdessä kaikkien tuomiokirkon privilegiikirjeiden kanssa Kuusiston piispankartanossa venäläis-hyökkäyksen seurauksena.⁶³⁶ Kirjeestä saa siis sellaisen käsityksen, että Kuusistossa säilytettiin ainakin tuolloin muutakin kuin ainoastaan piispanpöytää koskeneita asiakirjoja.

Kuusiston linnassa kirjoitetuista kirjeistä on lähteitä ainoastaan piispa Bengtin ja piispa Hemmingin ajalta eli 1320–1340-luvuilta.⁶³⁷ Mustaan kirjaan kopioidun Kuusisto-vihon perusteella ilmenee, että Kuusistossa säilytettiin ainakin piispanpöytään kuuluvien tilojen (Köyliö, Kokemäki, Forsby jne.) hankinta- ja omistusasiakirjoja sekä piispan kalastusprivilegioihin (Lammaistenkoski) liittyviä kirjeitä. Kopioitujen tekstien joukossa on myös rajankäyntiasiakirja koskien Hämeen, Satakunnan ja Savon maakuntarajoja.⁶³⁸ Huomionarvoista näiden kopioitujen tekstien kohdalla on se, että valtaosa niistä on peräisin vasta 1400-luvulta. Kahdestakymmenestä seitsemästä asiakirjasta vain kaksi on laadittu 1300-luvun loppupuolella. Asiaa selittää osaltaan lähteissä mainittu Kuusiston linnan palo venäläisten hyökkäyksen seurauk-

633 Jaakkola 1931, 49; Heikkilä 2010 a, 254–256.

634 Tuomiokirkon librariasta ks. Jaakkola 1931, 66–98; myös Heikkilä 2010 a, 246–256.

635 Tähän viittaisi esimerkiksi Mustaan kirjaan tehty merkintä, missä arkkidiakonin pöytäan kuuluvat asiakirjat ja tavarat siirtyvät uuden viranhaltijan vastuulle vuonna 1515, REA 710.

636 REA 64; *Littera cuisdam Eskilli Super quarta pelle et combustione castri Kusto cum privilegiis*, RA, Ms. A10, f. 5. Ks. Jaakkola 1931, 50–51.

637 Originaalit: SDHK 3244, 4047, 4987; Kopiot: REA 95, 96, 72, 40.

638 Jaakkola 1931, 49–59. Tarkemmin piispanpöytään kuuluneesta omaisuudesta ks. Läntinen 1978.

sena vuonna 1318.⁶³⁹ Asiakirjojen määrään ja Skokloster Codex Aboensiksen laatumiseen vaikutti myös 1480-luvulla tapahtunut tulipalo.⁶⁴⁰ Mainintoja Kuusistossa säilytetyistä tai siellä laadituista asiakirjoista on vain muutamia. Ensimmäisen kerran Kuusiston piispankartano mainitaan piispa Maunu I:n kirjeessä vuonna 1295.⁶⁴¹ Voimme siis olettaa, että viimeistään 1200-luvun lopulla piispankartanossa laadittiin ja säilytettiin kirjeitä ja asiakirjoja.⁶⁴² Mustaan kirjaan tallennettujen kopioiden perusteella Kuusistossa säilytettiin ennen kaikkea piispanvirkaan ja sen tuloihin liittyviä asiakirjoja.⁶⁴³ Piispa Maunun kopiokirjan erilaisen luonteen takia on vaikea sanoa, millä tavoin se heijastelee Kuusistossa säilytettyä aineistoa tai piispan arkiston sisältöä. Henkilökohtaisen kirjeenvaihdon lisäksi piispan kopiokirja sisältää muun muassa tuomiokirjeitä, Turun piispojen antamia statuuotteja sekä paavillisia kirjeitä.⁶⁴⁴ On kuitenkin todennäköistä, että jokainen Kuusistossa asunut piispa jätti oman jälkensä myös linnan arkistoon.

Tulipalojen ja muiden tuhojen seurauksena myös tuomiokirkon arkistossa oli kopiokirjojen valossa hyvin vähän 1200- tai 1300-luvuilla tuotettuja asiakirjoja. Osaltaan jakosuhteeseen vaikuttaa sekin, että 1400-luvulla laadittujen asiakirjojen määrä laajemmassa mittakaavassa moninkertaistui aikaisempiin vuosisatoihin nähden. Jalmari Jaakkolan tekemän huomion mukaan 1200- ja 1300-luvuilla laadittujen asiakirjojen kopiot perustuvat todennäköisimmin niistä hankittuihin vidimaatioihin ja kopioihin. Prebendojen omista arkistoista on viitteitä sekä kopiokirjoissa että säilyneissä asiakirjoissa. Mustassa kirjassa ja Skokloster Codex Aboensiksessa kunkin alttarin omaisuus on kopioitu omaksi kokonaisuudekseen.⁶⁴⁵ Alttareille kuulunutta asiakirjamateriaalia on säilynyt jonkin verran myös keskiaikaisten kopiokirjojen ulkopuolelta.⁶⁴⁶ Esimerkiksi Uppsalan yliopiston kirjaston käsikirjoitus E 214 on 1500-luvun puolivälistä säilynyt kopiovihko Sigfridin alttarin asiakirjoista.⁶⁴⁷ Yhtenä osoituksena prebendojen erillisistä arkistoista voidaan pitää myös Arvid Klassonin testamentteja vuodelta 1459. Luultavasti käräjämatkallaan sairastunut ritari laati maaliskuun neljäntenä päivänä kolme eri testamenttikirjettä. Kussakin kirjeessä Arvid Klasson lahjoittaa yhden maatilan oman ja vaimonsa sielun puolesta. Vastaanottajina olivat Naantalın luostari sekä Turun tuomiokirkon Kolmen Pyhän kuninkaan ja Pyhän Ruumiin alttarit. Testamentin todistajina toimivat muun muassa piispa Olavi

639 REA 64.

640 Porthan 1799, 26; Heininen 1989, 83.

641 REA 17.

642 Esimerkkejä Kuusistossa laadituista tai säilytetyistä kirjeistä: REA 40, 579, 163.

643 Sisällöstä ks. edellinen pääluku; Jaakkola 1931, 59.

644 Ks. edellinen pääluku.

645 Ks. edellinen pääluku.

646 Yksittäisiä asiakirjoja ovat esim. SDHK 30890, 33060.

647 UUB, Ms. E 214; Käsikirjoituksen kuvaus Walta 2015. Aiheesta muualla ks. Jaakkola 1931; Heikkilä 2010 a.

Maununpoika sekä tuomiorovasti Konrad Bitz.⁶⁴⁸ Naantalın birgittalaisluostarille annettu asiakirja on säilynyt osana luostarin arkistokokoelmaa.⁶⁴⁹ Tuomiokirkon alttareille tehdyt testamentit ovat puolestaan säilyneet ainoastaan Mustaan kirjaan tehtyinä kopioina.⁶⁵⁰ Erillisen asiakirjan laatiminen jokaisen lahjoituksen kohdalla saattaa johtua yksinkertaisesti siitä, että näin kukin vastaanottaja sai tarvitsemansa kirjallisen dokumentin omistusoikeudestaan. Joka tapauksessa tuomiokirkon alttarit esiintyvät kahtena erillisenä instituutiona ja lahjoituksen vastaanottajana. Testamenttikirjeet on kopioitu myös Mustassa kirjassa omaan alttarikokonaisuuteensa ja todennäköisesti alttarikohtaiset arkistot olivat myös alkuperäinen syy kahden eri testamentin laatimiseen.

Myös tuomiorovastin ja arkkidiakonin virkoja koskevat asiakirjat muodostivat erilliset kokonaisuutensa. Mustaan kirjaan tehdyn merkinnän perusteella arkkidiaakoninpöytäan kuuluneista tiloista tehtiin inventaario Paulus Scheelin luovuttaessa viran Jacob Johannikselle vuonna 1515. Vaikuttaisi siltä, että inventaarin yhteydessä tiloja koskevat asiakirjat siirtyivät uuden viranhaltijan huoleksi.⁶⁵¹ Tuomiokapitulin vastuulla näin ollen olivat todennäköisesti erilaiset privilegit, indulgenssikirjeet sekä tuomiokirkon omaisuutta koskevat asiakirjat. Asiakirjojen konkreettinen säilytyspaikka on kuitenkin jäänyt avoimeksi. Lähteissä esiintyvät *armarium* tai *libraria* viittaavat todennäköisesti tuomiokapitulin kirjastoon.⁶⁵²

Kopiokirjat heijastavat paitsi alkuperäisten asiakirjojen säilytyspaikkaa, myös asiakirjojen järjestystä arkiston sisällä. Mustaan kirjaan kopioitujen kodikologisten yksiköiden perusteella on varsin luultavaa, että esimerkiksi kuninkaalliset ja paavilliset privilegit säilytettiin omina kokonaisuuksinaan. Paavin, arkkiepiispan ja kuninkaan kirjeiden kopioiminen heti kopiokirjan alkuun kertoo asiakirjojen ja niiden takana olevien instituutioiden merkityksestä yhteisölle. Ne kertovat siitä tuesta ja asemasta, mikä kopiokirjan laatineella yhteisöllä oli.⁶⁵³ Oletettavaa on, että myös Porvoon hiippakunnan patronaattioikeutta ja Padisten luostaria koskevat asiakirjat muodostivat oman asiakirjanippunsa tuomiokapitulin arkistossa. Asiakirjojen kopiointijärjestys vastasi todennäköisesti alkuperäisdokumenttien järjestystä kussakin kokoelmassa.

Arkistotunnuksen sijaan alkuperäinen asiakirja varustettiin lyhyellä kuvauksella asiakirjan sisällöstä. Merkintä tehtiin asiakirjan kääntöpuolelle. Samainen teksti toimi asiakirjan otsikkona kopiokirjassa. Tapa on ollut varsin yleinen myös muissa keskiaikaisissa arkistoissa ja niistä laadituissa kopiokirjoissa.⁶⁵⁴ Turkulaisessa aineistossa

648 REA 3090, 3091; FMU 3092.

649 SDHK 27370.

650 RA, Ms. A 10, f. 190 v, 225 v–226 r.

651 REA 710.

652 Jaakkola 1931, 66–98; Heikkilä 2010a, 246–256.

653 Hecht 2000, 205–207.

654 Foulds 1987, 20; Declercq 2000, 147–170.

yhteys alkuperäisasiakirjan ja Mustan kirjan välillä käy ilmi Turun dominikaanikonventille kuuluneesta asiakirjasta, jossa Anders Kairis ja hänen puolisonsa Margit Jönsdotter ryhtyivät Turun dominikaanikonventin huollettaviksi maaliskuussa 1455. Konventin priorin Olof Gregersson todistaa kirjeessään hänen ja veljiensä vastaanotaneen pariskunnan lahjoittaman talon Hämeentien varrelta vastineeksi ruoasta ja ylöspidosta. Tuomiokapitulin haltuun alkuperäinen asiakirja on päätynyt siksi, että kapituli osti kyseisen kiinteistön Turun konventilta pian Anders Kairisin ja tämän puolison lahjoituksen jälkeen. Varsinaista kauppakirjettä tästä ei ole säilynyt, mutta asia tulee ilmi piispan ja tuomiokapitulin kirjeestä, jossa he ilmoittavat siirtävänsä kyseisen talon Pyhän Erikin alttarin alaisuuteen vuonna 1486.⁶⁵⁵ Alkuperäisen asiakirjan takana oleva teksti ”Super curia beati Erici in vico Tauastie” vastaa sen Mustassa kirjassa olevan kopion otsikkoa ja voidaan olettaa, että kyseinen rubriikki kirjoitettiin alkuperäisasiakirjaan samalla kun kiinteistö siirrettiin Pyhän Erikin alttarin omaisuudeksi tai siinä vaiheessa kun se kopioitiin Mustaan kirjaan.⁶⁵⁶

5.3.1 Kopiointilähteet

Kopiokirjoihin kopioitiin aineistoa tarvittaessa myös omien arkistojen ulkopuolelta.⁶⁵⁷ Mustassa kirjassa tuomiorovastinpöytäan kuuluvien asiakirjojen joukossa on kaupungin raadin antama selostus tuomiokirkon ja Menarth Glasmästaren ja tämän tyttären välisestä maanvaihdosta koskien muutamia tontteja ja taloja Turussa. Tuomiokirkkoa asiassa on edustanut tuomiorovasti Henrik Wenne. Tekstin alapuolelle kopiokirjaan on kirjoitettu, että kyseinen ratkaisu löytyy sanasta sanaan Turun kaupunginkirjasta.⁶⁵⁸ Samankaltainen viittaus kaupunginkirjaan löytyy myös eräästä tonttia koskevasta katselmusasiakirjasta tai oikeastaan sen otsikosta.⁶⁵⁹

Turun kaupunginraadin sekä Kuusiston piispanlinnan lisäksi viittauksia tuomiokirkon ulkopuoliseen arkistoon ei Mustassa kirjassa ole. Sen sijaan Piispa Maunun kopiokirjassa on kopio kuningas Maunu Eerikinpojan antamasta vahvistuskirjeestä, jossa jatketaan Viipurin alueen asukkaiden verohelpotuksia. Kirjeen loppuun on lisätty huomautus, että kyseisen kirjeen originaalia säilytetään Vehkalahden pitäjänkirkossa.⁶⁶⁰ Vaikuttaakin siltä, että asiakirjan säilytyspaikkaa ei ole ollut tarpeen

655 REA 683.

656 SDHK 26676/FMU 2964/REA 570.

657 Ks. esim. Salonen 2018, 65–72.

658 *Iste processus de verbo ad verbum habetur in libro judiciorum consulatus, dicto stadz tenckebook*. RA, Ms. A 10, f. 270 v.

659 *De curia Thole seu fundico acquisito ecclesie pro parte et pro parte domuj commvnis anno Domini mdix finaliter, et primo copia decreti consulatus ex eorum tenckebook, vbi exprimuntur tres ad dictum. fundicum jnteresse habentes et quod sint contenti et quantitas fundici*, REA 695, RA, Ms. A 10, f. 268 v.

660 *Originalia istarum litterarum sunt in parrochiali ecclesia veckilax reservata. Bene munita*. RA, Ms. A 3, f. 34 v.

mainita muuta kuin sellaisessa tapauksessa, että se on sijainnut tuomiokapitulिन tai -kirkon arkistojen ulkopuolella. Toisaalta Mustasta kirjasta löytyy viittauksia tuomiokirkon omaan librariaan. Viittaaminen kopiokirjassa arkistossa oleviin originaaliakirjoihin voi olla selvä todistus, että lukijalle annetaan mahdollisuus tarkistaa kopio tai sen oikeellisuus.⁶⁶¹

Vaikka suurin osa Mustaan kirjaan kopioituista asiakirjoista on säilynyt ainoastaan kopiokirjakopioina, on muutama tuomiokapitulille alun perin kuulunut asiakirja säilynyt osana Naantalin birgittalaisluostarin arkistoa. Näiden asiakirjojen perusteella näyttää siltä, että kopiokirjojen suhde tuomiokapitulिन arkistoon ei ollut niin suoraviivainen kuin aikaisempi tutkimus on antanut ymmärtää. Pyhän Annan alttarin asiakirjojen yhteyteen on Mustassa kirjassa kopioitu asemies Jöns Ingosen päiväämätön kirje, jossa tämä kertoo myyneensä kartanonsa ja tilansa Raisiosta Turun piispa Maunu Tavastille ja tuomiokapitulille 800 markasta Pyhän Annan luostaria varten. Jos luostaria ei jostain syystä perustettaisi, tuli kyseinen tila liittää osaksi tuomiokirkon Pyhän Annan alttarin omaisuutta.⁶⁶²

Luostarin arkistossa säilynyt alkuperäinen kauppakirje sekä kaksi muuta asiaan liittyvää dokumenttia kertovat, että heinäkuussa 1432 asemies Jöns Ingonen myi Turun piispa Maunu Tavastille ja tuomiokapitulille kaiken kiinteän omaisuutensa Raisiosta, johon kuuluivat muun muassa Montiskalan, Kempvilän ja Kerttulan tilat peltoineen metsineen ja kalastusvesineen. Sovittu kaappasumma oli 825 markkaa, joista Jöns Ingonen kertoo vastaanottaneensa piispalta ja tuomiokapitulilta 800 markkaa ruotsalaisina kultarahoina ja loput 25 markkaa hän kertoo lahjoittaneensa Pyhän Annan alttarille oman ja vanhempiansa sielujen muistoksi. Kaupasta kertovan kirjeen lopussa Jöns lupaa hyvittää tekemänsä maakaupan perillisilleen antamalla heille kiinteätä omaisuutta joko maaseudulta tai kauppakaupungista.⁶⁶³ Kaksi vuotta myöhemmin elokuussa 1434 Jöns Ingosen kuoltua tämän perilliset kertovat Maarian käräjillä heidän isänsä pyytäneen heitä hoitamaan maakaupan piispan ja tuomiokapitulिन kanssa loppuun. Niinpä Jönsin lapset Jacob, Lasse ja Lucia tekevät virallisen omistusoikeuden siirron (nk. *skötning*) käräjillä ja todistavat samalla heidän isänsä saaneen 800 markan korvauksen tiloista.⁶⁶⁴

Kymmenen vuotta alkuperäisen kaupan jälkeen piispa Maunu Tavast ja tuomiokapituli lahjoittivat Jöns Ingoselta ostamansa tilat Naantalin birgittalaisluostarille. Lahjoituksen myötä tiloja koskevat asiakirjat siirtyivät Naantalin luostarin arkistoon. Lahjoituskirjeestä käy ilmi, että kyseiset tilat piti alun perin liittää 1430-luvulla suunniteltuun Pyhän Annan dominikaaniluostariin, mutta koska luostaria ei koskaan perustettu tulivat ne osaksi tuomiokirkon Pyhän Annan prebendaa. Nyt kun

661 Morelle 2000, 182.

662 REA 443.

663 SDHK 21812, DF 2049.

664 SDHK 22219, DF 2109.

kuningas Kristoffer ja hänen neuvostonsa ovat perustaneet Pyhän Birgitan luostarin Naantaliin ja joka on omistettu Neitsyt Marialle, Pyhän Johanneksen, Pyhän Annan ja Pyhän Birgitan nimeen, on tuomiokapituli päättänyt antaa kyseiset tilat sekä kaikki Pyhän Annan luostarille kuuluvat tilat, messu- ja alttarivaatteet sekä kirjat birgittalaisluostarille. Jos luostari ei jostain syystä toimikaan tässä hiippakunnassa, palautuvat Jöns Ingoselta ostetut tilat takaisin tuomiokirkon Pyhän Annan prebendalle.⁶⁶⁵ Toisin sanoen piispan ja tuomiokapitulin vuonna 1444 tekemän lahjoituksen myötä kaikki asiaa koskevat dokumentit siirtyivät kiinteän omaisuuden mukana birgittalaisluostarille. Siitä huolimatta Jöns Ingosen kirje kopioitiin 1480-luvulla osaksi Mustan kirjan prebendakokonaisuutta.⁶⁶⁶

Toinen vastaava esimerkki tuomiokirkolle alun perin kuuluneesta asiakirjaperheestä ja sittemmin Naantalin luostarin haltuun siirtyneistä dokumenteista ovat kolme Halikon Märyn (Märga) tilaa koskevaa asiakirjaa. Asiakirjoista vanhimmassa kyseinen tila luovutetaan Jöns Danielssonille tämän perintöosuutena, kun taas kaksi tuoreempaa asiakirjaa ovat kauppakirje ja luovutuskirje, joissa Märyn tila siirtyy piispa Maunu Tavastin haltuun.⁶⁶⁷ Asiakirjat on Mustassa kirjassa kopioitu osaksi Pyhän ruumiin alttarin omaisuutta, vaikka kauppakirjeestä ei käykään ilmi tilan käyttötarkoitus. Asiakirjojen alkuperäiskappaleet ovat säilyneet osana Naantalin luostarin arkistoa, joten kyseinen Märyn tila on jossakin vaiheessa siirtynyt tuomiokirkon omistuksesta birgittalaisluostarille aivan kuten Jöns Ingosen Raison tilatkin. Mielenkiintoisen asiasta tekee se, että tässä tapauksessa kaikki kolme asiakirjaa on kopioitu myös Mustaan kirjaan. Kauppa- tai lahjakirjaa tilan siirtymisestä Naantalin luostarin haltuun ei ole säilynyt, mutta asiakirja, jossa Jöns Danielsson kuittaa saaneensa piispa Maunu Tavastilta maksun Märyn tilasta, on kuulunut Naantalin luostarille viimeistään 1460-luvulla. Naantalin arkiston asiakirjoja ja niiden järjestämistä tutkinut Ville Walta on pystynyt ajoittamaan asiakirjoihin merkityt arkistosignumit 1442–1463 väliselle ajanjaksolle.⁶⁶⁸ Eli asiakirjat on kopioitu Mustaan kirjaan vähintään 20 vuotta sen jälkeen, kun ne ovat siirtyneet toisen instituution haltuun. Kopiokirjoihin tallennettiin siis myös sellaista aineistoa, joka ei varsinaisesti enää kuulunut tuomiokapitulin arkistoon.

Jos Mustaan kirjaan kopioitiin aineistoa, jonka alkuperäiset asiakirjat eivät enää kuuluneet tuomiokapitulin arkistoon, jätettiin kopiokirjaan myös kopioimatta sellaisia asiakirjoja, jotka edelleen kuuluivat sen omistukseen. Pyhän Sigfridin alttarin 1500-luvulla laadittu kopiovihko osoittaa, että kopiokirjan ulkopuolelle saattoi jäädä huomattavakin määrä arkistossa ollutta aineistoa. Pyhän Sigfridin alttarin

665 SDHK24096, DF 2455.

666 RA, Ms. A 10, f. 228 v–229 r.

667 SDHK 20801, REA 424, DF 1828; SDHK 22524, REA 458, DF 2165; SDHK 22523, REA 463, DF 2166.

668 Walta 2012b, 283–325.

kopiovihko sisältää kopiot kuudestatoista asiakirjasta, joista vain kahdeksan on kopioitu Mustaankirjaan. Nämä kahdeksan asiakirjaa kertovat alttarin perustamisesta, sen ensimmäisestä prebendaatista sekä alttarille kuuluneesta kiinteästä omaisuudesta.⁶⁶⁹ Mustan kirjan ulkopuolelle jääneet asiakirjat käsittelevät puolestaan pääosin alttarin omaisuutta koskeneita kiistoja tai selvityksiä.⁶⁷⁰ Sen sijaan 1500-luvulta säilyneitä alkuperäisiä asiakirjoja, jotka käsittelevät selvitystä prebendan oikeutetusta haltijasta ei ole kopioitu edes Pyhän Sigfridin kopiovihkoon.⁶⁷¹

Kopiokirjan ulkopuolelle jääneestä aineistosta on viitteitä myös Mustassa kirjassa. Porvari Gunnar Johanssonin panttikirjeen yhteyteen on tehty merkintä koskien tapauksen alkuperäisasiakirjoja. Varsinainen panttausasiakirja on vuodelta 1420, mutta asiaa on käsitelty myöhemmin kahteen otteeseen ensin kaupunginraadin ja myöhemmin kuninkaankäräjien toimesta. Pormestari ja raati ovat vuonna 1457 vahvistaneet panttikirjeen ja Turun linnassa vuonna 1463 pidetyillä käräjillä Sormijärven tila määrättiin ikuisiksi ajoiksi tuomiokirkon alaisuuteen, kun taas Yliskylän tilasta tuli maksaa enää vuotuiset voiverot kirkolle. Käräjillä asiaa käsiteltiin Gunnar Johanssonin perillisten aloitteesta ja he olivat haastaneet tuomiokirkon asiainhoitajan Jöns Suupaltin saapumaan paikalle. Pöytäkirjasta ilmenee, että tilat ovat olleet koko ajan perheen hallussa ja panttivelkaa on vähitellen maksettu, kunnes se on saatu kokonaan hoidettua. Käräjätuomion alapuolelle Mustaankirjaan on kirjoitettu ”katso muut asiakirjat librariassa koskien tiloista annettua tuomiota”. Sen perään on vielä lisätty huomautus, että kyseinen tuomio on vanhentunut Johannes Christersonin antaman tuomion myötä.⁶⁷² Tapauksista koskeviin kahteen muuhun asiakirjaan tehdyt merkinnät ilmoittavat vain, että alkuperäiset asiakirjat löytyvät librariasta ja kopiokirjaan ne on erikseen merkitty risuaitasymbolilla.⁶⁷³ Näistä merkinnöistä päätellen Perniön Yliskylän ja Sormijärven tilojen omistusoikeutta sekä niihin liittyvää panttivelkaa on käsitelty useampaankin otteeseen. Toisaalta lisäyksistä käy ilmi, että tuomiokirkon librariassa säilytettiin muitakin tapaukseen liittyviä asiakirjoja, joita ei joko kopiointihetkellä ole ollut tai niitä ei muuten vain katsottu tarpeelliseksi kopioida, kuten Sigfridin alttaria koskevien asiakirjojen kohdalla on toimittu.

Myös 1500-luvulla laaditun Paavali Juustenin piispainkronikan perusteella on mahdollista todentaa tuomiokapitulin ja piispan arkistojen sisältäneen kopiokirjojen

669 REA 195, 218, 266, 204, 339, 343, 338, 344.

670 DF 1377, 1632, 1635, 1122, 1440, 3643, 3646. 1124.

671 Prebendaattia koskevat asiakirjat v. 1506–1517: DF 5194, 5646, 5657, 5648, 5850, 5900, 5917.

672 *Require alias litteras in libraria super sententia data in causa predii istius. Vacat iam per sententiam regiam. Ista convencia expiravit per sententiam domini Johannis Christerson.* RA, Ms. A 10, f. 141 v.

673 *Quare infra et in libraria originalia et quere supra ante quattor folia ad tale signum # Jach Johannem.* RA, Ms. A 10, f. 140 r; *hic desicne littere dominum johannes militis super datu pro centum et sunt in libraria et supra folia ad tale signum # .* RA, Ms. A 10, f. 143 r.

ulkopuolelle jäänyttä aineistoa. Niin kutsutun Palmskiöldin katkelman lisäksi Juusten käytti todennäköisesti Mustaan kirjaan, Skokloster Codex Aboensikseen sekä Piispa Maunun kopiokirjaan kopioituja asiakirjoja kronikkansa lähteenä. Juustenin Mustasta kirjasta poimimien asiakirjojen kohdalla esiintyy jonkin verran virheitä. Huolimattomuuden sijaan todennäköisempää on, että Juustenin teksti perustuu Mustasta kirjasta kopioituihin tietoihin eikä itse käsikirjoitukseen. Simo Heininen on ajoittanut Juustenin laatineen piispainkronikan 1560-luvun tienoilla, jolloin Musta kirja oli tuomiokirkolta takavarikoidun omaisuuden mukana siirtynyt kruunun haltuun Turun linnaan. Kopiokirja ei näin ollen ollut enää niin helposti konsultoitavissa kuin aikaisemmin. Juusten oli varmasti ollut tietoinen kopiokirjan olemassaolosta jo 1540-luvulta lähtien hänen opiskellessaan Turussa ja toimiessaan katedraalikoulun opettajana. Mielenkiintoista kuitenkin on, missä vaiheessa hän alkoi kerätä aineistoa piispainkronikkaa varten. On erittäin todennäköistä, että Kustaa Vaasan reduktion myötä kopiokirjat eivät olleet ainoita kruunun haltuun siirtyneitä esineitä, vaan erittäin todennäköisesti myös maaomaisuutta käsittelevät originaalit siirtyivät uuden omistajansa haltuun. Piispainkronikan lähteenä on toki ollut muutakin kuin pelkästään hallinnollista materiaalia, mutta monet maininnat viittaavat erityisesti asiakirjalähteisiin. Piispojen virkaanastumisvuodet, elinvuodet tai maininnat Maunu Tavastin matkoista Pyhälle maalle tai Venetsiaan ovat kuitenkin sellaisia tietoja, jotka todennäköisemmin on kerätty Turussa laadituista kronikka- tai annaaliluonnoksista, sillä tämän laatuista tietoja ei kopiokirjoista löydy laisinkaan. Toisaalta Arbogan provinsiaalisynodissa oli jo vuonna 1474 määrätty, että jokaisessa tuomiokirkossa tuli olla oma kronikoitsija.⁶⁷⁴

5.4 Käytön jälkiä – Yliviivatut asiakirjat ja marginaaleihin tehdyt merkinnät ja ristiviitteet Mustassa kirjassa.

Iso-Britannian ja Irlannin keskiaikaisia kopiokirjoja käsittelevässä laajassa tutkimuksessaan G. R. C. Davis on jo 1950-luvun lopussa luokitellut erilaisia kopiokirjatyyppejä. Yksi näistä kategorioista on niin kutsuttu yleiskopiokirja (*general cartulary*), joka Davisin määritelmän mukaan sisältää yleensä kopiot kaikista asiakirjoista koskien uskonnollisen yhteisön tai perheen maaomaisuutta. Asiakirjat on usein järjestetty aiheen mukaan ja ne noudattavat topografista järjestystä. Lisäksi kuninkaalliset, paavilliset ja piispan vahvistamat kirjeet on eroteltu omiksi kokonaisuusikseen.⁶⁷⁵ Esimerkkitapausten valossa tällaiset kopiokirjat eivät kuitenkaan sisällä yhteisön kaikkia asiakirjoja. Niiden ulkopuolelle jäi asiakirjoja ja toisaalta niihin kopioitiin

674 *unus, qui conscribat annales et gesta, per chronica conscribenda*. Reuterdahl 174–182; Pirinen 1956, 94.

675 Davis 1958, xii-xiii.

omistusoikeusta kertovia asiakirjoja kiinteistöihin, joihin kyseisellä yhteisöllä ei ollut ollut omistusoikeutta kymmeneen vuosiin.⁶⁷⁶ Toinen hyvin tyypillinen ominaisuus yleiskäyttöisillä kopiokirjoilla on useat pitkin käsikirjoitusta ripotellut muistiinpanot, jotka jollain tapaa kommentoivat tai selittävät käsikirjoitukseen kopioituja asiakirjoja. Huomautukset saattavat esimerkiksi ilmoittaa, että kyseistä asiaa koskevia asiakirjoja on lisää tai että jokin asiakirja on jätetty kopioimatta kopiokirjaan.⁶⁷⁷ Davisin laatima kuvailu yleiskäyttöisistä kopiokirjoista osuu hyvin Turun tuomiokirkon Mustaan kirjaan paitsi asiakirjojen järjestyksen, mutta myös monenlaisten käytön jälkien perusteella marginaalimerkinnöistä yliviivattuihin asiakirjoihin ja ristiviitteisiin. Constance B. Bouchardin mukaan lukuisat täydennykset ja marginaaliin kirjoitetut huomautukset ovat osoitus siitä, että kopiokirjan tarkoituksena on ollut toimia jatkuvana käsikirjana sen laatineelle yhteisölle.⁶⁷⁸ Mitä Mustaan kirjaan tehdyt merkinnät kertovat sen käytöstä tai tehtävästä Turun keskiaikaisessa tuomiokapitulissa?

5.4.1 Yliviivatut asiakirjat

Mustassa kirjassa varsinaisia yliviivattuja asiakirjoja on kaikkiaan vain kaksitoista, mikä yli kuudestasadasta asiakirjasta tai merkinnästä ei ole kovin paljon.⁶⁷⁹ Ensimmäiset yliviivatut asiakirjat löytyvät käsikirjoituksen seitsemänneistä vihosta, johon on kopioitu kymmenysverotusta ja muita papiston tuloja koskevia asiakirjoja.⁶⁸⁰ Yliviivatut asiakirjat koskevat Karjalan papiston kymmenyksiä. Ensimmäisenä on kopioitu Turun piispa Konradin ja tuomiokapitulिन päiväämätön kirje karjalan papistolle ja kansalle.⁶⁸¹ Sen perään on kopioitu kolme kuningas Maunu Eerikinpojan kirjettä, joissa vahvistetaan Turun piispan oikeus verojen keräämiseen vuonna 1329 ja kaksi sen myöhempää vahvistusta, ensin yhdessä piispa Bengtin vuonna 1331 ja sitten yhdessä piispa Hemmingin kanssa vuonna 1345.⁶⁸² Tarkempi tarkastelu osoittaa, että asiakirjat on aluksi kopioitu seitsemänneen vihon alkupuolelle, sitten yliviivattu ja täsmälleen samat asiakirjat on kopioitu samassa järjestyksessä foliolle 57 verso alkaen otsikolla *Modus decimandi Karelorum*. Yliviivatut asiakirjat on puolestaan

676 Foulds 1987, 8–9.

677 Foulds 1987, 8–9.

678 Bouchard, 27–32; Samankaltaisista viittauskäytännöistä on löydetty esimerkkejä myös keskiaikaisista tileistä. Ks. aiheesta Salminen 2016, 269; Kreem 2009; Kreem 2012.

679 REA 614, RA, Ms. A 10, f.56 r; REA 50, RA, Ms. A 10, f. 56 r; REA 66, RA, Ms. A 10, f. 56 r–v; REA 110, RA, Ms. A 10, f. 56 v–57 r; REA 600, RA, Ms. A 10, f. 137 r–v; REA 307 RA, Ms. A 10, f. 237 v; REA 382 RA, Ms. A 10, f. 238 r; REA 381, RA, Ms. A 10, f. 250 r; REA 299, RA, Ms. A 10, f. 252 r; REA 239, RA, Ms. A 10, f. 252 v; REA 306, RA, Ms. A 10, f. 252 v–253 r.

680 RA, Ms. A 10, 7. vihko, f. 54–61.

681 REA 614, RA, Ms. A 10, f. 56 r.

682 REA 50, RA, Ms. A 10, f. 56 r; REA 66, RA, Ms. A 10, f. 56 r–v; REA 110, RA, Ms. A 10, f. 56 v–57 r.

otsikoitu *vacat* eli tyhjä tai vapaa. Yliviivatut kopiot on tehty eri käsialalla kuin niiden jälkeen tulevat sama asiakirjat. On siis mahdollista, että asiakirjat on vahingossa kopioitu kahteen kertaan. Asiakirjoja ei kuitenkaan ole poistettu kopiokirjasta kokonaan. Asiakirjojen tuplakopioista näyttää olevan kyse myös Pyhän Ruumiin alttarille kuuluvien kolmen asiakirjan kohdalla.⁶⁸³ Niiden yläpuolelle tai marginaaliin on kirjoitettu *supra* ja vaihtoehtoinen folionumero. Folionumeroakin on sittemmin päivitetty todellisuutta vastaavaksi. Yliviivatut asiakirjat on jo aikaisemmin kopioitu vihkoon numero 20 ja käsialan perusteella vaikuttaisi siltä, että asiakirjojen yliviivaus tai niiden toiseen sijaintiin viittaaminen on tehty vasta 1500-luvun puolella.⁶⁸⁴

Selvä poikkeus yliviivattujen kopioiden joukossa on asiakirja, jossa asemies Gunnar Elifson yhdessä sisartensa Elseby ja Lucia Erikdotterin kanssa vaihtavat maata tuomiokirkon asiamies Jöns Supaltin kanssa tietyn ehdoin. Asiakirja on päivätty helmikuussa 1464, mutta vaihtokauppa vaikuttaa peruuntuneen tai sisarten asumisoikeus mainitulla tilalla päättyneen, sillä asiakirja on yliviivattu ja marginaaliin on useaan kertaan kirjattu *vacat*.⁶⁸⁵ Käsialan perusteella teksti on kopioitu yhtä aikaa ympäröivien asiakirjojen kanssa. Tilanne näyttää siis muuttuneen varsin pian asiakirjan kopioimisen jälkeen. Merkintä on hyvin kiinnostava siksin, että Mustaan kirjaan on kopioitu asiakirjoja, joiden omistussuhde on muuttunut jo kauan ennen niiden kopioimista käsikirjoitukseen. Silti kyseisiä asiakirjoja ei ole merkitty tai päivitetty millään tavalla. Kyseinen esimerkki vaikuttaa aluksi olevan ainoa tällä tavalla päivitetty asiakirja koko käsikirjoituksessa. Vasta marginaaleihin tehtyjen merkintöjen tarkempi analysointi osoittaa, että myös muita asiakirjoja on päivitetty *vacat*-tekstillä tai pelkällä *v*-kirjaimella.

Kolme viimeistä yliviivattua asiakirjaa sijoittuvat folioille 252–253. Ne ovat asiakirjat REA 299, REA 239 ja REA 306. Kyseiseen vihkoon on kopioitu Pyhän Laurentiuksen alttarille kuulunutta omaisuutta koskeneita asiakirjoja. Yliviivauksen lisäksi myös näihin asiakirjoihin on lisätty merkintä aikaisemmasta foliosta, johon asiakirjat on jo kopioitu. Käsialan perusteella näyttää, että merkinnät ovat peräisin vasta 1500-luvulta eivätkä olisi suoraan kytköksissä Mustan kirjan käyttöön keskiaikaisessa tuomiokapitulissa. Kyseiset asiakirjat löytyvät myös Mustan kirjan folioilta 249–249 v eli saman vihon aikaisemmilta lehdiltä. Asiakirjojen kopiointijärjestys vain on toinen eli REA 239 on kopioitu ensin ja kaksi muuta sen jälkeen kronologisessa järjestyksessä. Maantieteellisesti järjestetyn maaomaisuutta koskevan asiakirja-aineiston ja alttarikohtaisen aineiston välillä on Mustassa kirjassa useita tuplakopioita samoista asiakirjoista. Kuitenkin vain edellä mainitut asiakirjat on

683 Folioilla 237 v, 238 r ja 250 r kopioidut asiakirjat REA 307, 382 ja 381.

684 REA 307 *Supra* 245, joka on sittemmin korjattu 213 ja pitää paikkaansa nykyisen folioinnin kanssa; REA 382 *supra* f. 244; REA 381 *supra* 235, joka nykyisen folioinnin mukaan on 212 v, nykyisen folioinnin mukaan 205 v.

685 REA 600, RA, Ms. A 10, f. 137 r–v.

jostain syystä yliviivattu todennäköisesti myöhemmän käyttäjän toimesta. Muutoin saman asiakirjan eri kopiot on varsin usein varustettu ristiviitteellä, jolloin käsikirjoituksen käyttäjä on voinut verrata eri kopioita toisiinsa tai tarkastella samaa asiakirjaa eri kontekstissa.⁶⁸⁶ Vaikka yliviivatut asiakirjat eivät välttämättä anna sellaista kuvaa, että Mustaa kirjaa olisi aktiivisesti päivitetty, antavat käsikirjoituksen marginaaleihin tehdyt merkinnät ja ristiviitteet kuitenkin toisenlaisen vaikutelman.

5.4.2 Mustan kirjan marginaalimerkinnät

Mustan kirjan marginaalimerkinnöistä ovat olleet jo esillä alkuperäisen asiakirjan sijaintiin tehdyt viittaukset, joko tuomiokapitulin omassa arkistossa tai kaupungin-kirjaan kirjattuna sekä Padisten kokoelmaa selittävä teksti.⁶⁸⁷ Huomattavan osan reunahuomautuksista muodostavat kuitenkin erilaiset ristiviitteet kopiokirjan sisällä. Ne yhdistävät toisiinsa liittyviä asiakirjoja, asiakirjakokonaisuuksia tai saman asiakirjan eri kopioita. Osa näistä viitteistä on merkitty jollain tunnuksella, kuten $\oplus$, CE , # tai + -symboleilla.⁶⁸⁸ Jotkut symboleista on lisätty myös Mustan kirjan rekisteriosaan viittamaan näihin tiettyihin asiakirjoihin. Pieni osa marginaalimerkinnöistä koostuu kirjaimista *h*, *e*, *c* tai *v*, joilla viitataan asiakirjan kytköksestä joko tuomiokirkon (*h* = henricus), piispan (*e* = episcopus), tuomiokapitulin (*c* = capitulus) omaisuuteen tai asiakirjan voimassaoloon (*v* = vacat).⁶⁸⁹ H ja E -kirjaintunnukset on merkitty myös Mustan kirjan rekisteriin, josta käy nopeasti ilmi, mitkä asiakirjat käsittelevät piispan ja mitkä esimerkiksi tuomiokirkolle kuuluvaa omaisuutta.⁶⁹⁰ Kirjainten käyttö käsikirjoituksen sisällä ei kuitenkaan ole säännönmukaista, vaan ainoastaan muutama asiakirja on merkitty piispalle tai tuomiokirkolle kuuluvaksi toisin kuin rekisteriosassa, jossa tunnus löytyy suurimmasta osasta asiakirjoja. Ryhmiteltyllä tuntuu siis olleen erityinen merkitys juuri kopiokirjan sisällysluettelossa eikä niinkään itse käsikirjoituksen sisällössä. Tyypillisiä merkintöjä ovat myös rajoihin ja rajankäynteihin liittyvien asiakirjojen korostaminen marginaaliin kirjatulla *limites*-huomautuksella.⁶⁹¹ Läpi käsikirjoituksen asiakirjoja on korostettu myös NB (Nota Bene) -merkinnällä tai pelkällä etusormella tekstikohtaa osoittavalla *maniculalla*.⁶⁹² Korostaminen saattaa koskea koko asiakirjaa tai jotain tiettyä asiakirjan kohtaa.

686 Ks. esim. REA 332, RA, Ms. A 10, f. 201 r ja 111 r.

687 REA 385, RA, Ms. A 10, f. 140 r; REA 698, RA, Ms. A 10, f. 270 r–v.

688 Esim. Suureen skismaan liittyvät asiakirjat REA 250 ja REA 240/242 on liitetty toisiinsa CE symbolilla.

689 Esim. *h*, RA, Ms. A 10, f. 137 v; *e*, RA, Ms. A 10, f. 12 v; *v*: RA, Ms. A 10, f. 134 v, 141 v ja 38 r.

690 Rekisteri RA, Ms. A 10, f. I–X.

691 Ks. REA 601, RA, Ms. A 10, f. 125 r–v; REA 527, RA, Ms. A 10, f. 126 r–127 r; REA 388, RA, Ms. A 10, f. 159 r–v.

692 REA 383, 349, RA, Ms. A 10, f. 41 v–42 r.

Nota bene -opasteiden lisäksi Mustan kirjan marginaaleihin on merkitty esimerkiksi asiakirjoissa esiintyvien paikkakuntien ja alttareiden nimiä.⁶⁹³ Alttareiden nimiä on merkitty maantieteellisesti järjestetyn kokonaisuuden yhteyteen, kun Mustan kirjan prebendakokonaisuudessa jokainen alttari on erotettu omaksi jaksookseen vähintään yläotsikon avulla.⁶⁹⁴ Maunu Särkilahti on esimerkiksi yhdistänyt Pyhän Katariinan alttaria koskevat ja eri puolilla kopiokirjaa sijaitsevat asiakirjat tekstillä ja CE -signumilla (Kuva 19).⁶⁹⁵ Pyhän Bartolomeuksen alttaria koskevan kahden asiakirjan marginaaliin on puolestaan kirjattu huomio asiakirjoissa annettujen lahjoitusten oikeuttamien messujen määrästä.⁶⁹⁶ Osa marginaalimerkinnöistä siis selittää tai kommentoi jollain tapaa kopioidun asiakirjan sisältöä.⁶⁹⁷ Myös asiakirjan sisällön tiivistäminen marginaalissa on mahdollista. Esimerkiksi kuningas Kristianin vuonna 1458 antamaan kirjeeseen, jossa hän vahvistaa edeltäjiensä kirkolle myöntämät privilegiot ja oikeudet, on tehty merkintä, joka kehottaa huomioimaan, miten kirje vaikuttaa kirkon maaomaisuuteen tai sen kasvattamiseen.⁶⁹⁸ Samankaltainen merkintä löytyy kuningas Kristianin aikaisemman kirjeen vierestä folioltä 28.⁶⁹⁹ Molemmat kirjaukset ovat peräisin samasta kädestä ja ne on todennäköisesti tehty hyvin samanaikaisesti. Huomattavasti pisin reunahuomautus on jo edellisessä luvussa esitelty Padisten kokoelmaan liittyvä teksti, missä kerrotaan Porvoon patronaattioikeuden palautumisesta takaisin Turun tuomiokapitulini haltuun sekä vuosikymmeniä kestäneen kiistan vaiheista.⁷⁰⁰

Mustan kirjan merkinnöissä korostuu käsikirjoituksen ja siihen kopioitujen asiakirjojen ymmärtämisen ohjaaminen.⁷⁰¹ Välillä lukijaa valistetaan, että kyseinen asiakirja on kopioitu väärään kohtaan tai mihin asiakirjassa tai luettelossa mainitut kiinteistöt kuuluvat.⁷⁰² Välillä taas kerrotaan, miten joku kiinteistö on päätyntä tuo-

693 Altarit: *corporis christi*, REA 163, RA, Ms. A 10, f. 131 v; Anne, REA 535, RA, Ms. A 10, f. 132 r; h, REA 249, RA, Ms. A 10, f. 132 r; Paikannimiä, REA 130, RA, Ms. A 10, f. 23 v.

694 Esim. *Copie litterarum altaris corporis Christi*, RA, Ms. A 10, f. 208 r.

695 *Copias aliorum litterarum concurrentum altaris beate katherine requireinfra folio vicesimo primo ubi apparabit these signum CE; requiere aliam litteram seu copiam alteris litteram infra ad folie Signum CE*, RA, Ms. A 10, f. 125 v. REA 601 alapuolella.

696 *Super duabus missis, Super Askas et Brennikk, Super anniversario in profesto purificationis faciendo*, REA 226, RA, Ms. A 10, f. 242 r; *Super 3: a missa die sabbati*. REA 426, RA, Ms. A 10, f. 242 r-v.

697 Esim. *De quolibet aratro due carpe ordei planate, una carpa avene planate, tantum feni de tribus aratris quantum de uno ad castrum deferris solet*. REA 75, RA, Ms. A 10, f. 5 v.

698 *Nota de emendis emergentibus ex coloniis ecclesiarum etc*, RA, Ms. A 10, f. 33 r asiakirjaan REA 583 liittyen.

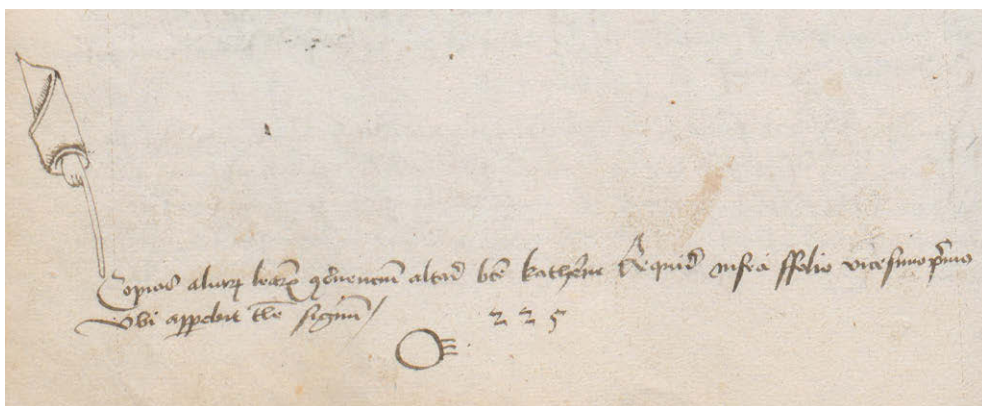
699 *De emendis et emergentibus ex coloniis ecclesiarum que sint pro episcopo*, REA 498.

700 REA 287, RA, Ms. A 10, f. 73 v -74.

701 Esim. REA 71, 23, 20, RA, Ms. A 10, f. 21 v.

702 *Iste tenor debet scribi inter litteras nordfindie*, REA 199, RA, Ms. A 10, f. 131 r; *nota thesse äre the skoga som satagunde tilhör hwaria widh sina nampne efterscriffuit*, REA 650, RA,

Kuva 19. Maunu Särkilahden tekemä merkintä Pyhän Katariinan alttarin asiakirjojen sijainnista Mustassa kirjassa.

miokapitulin haltuun tai mitä oikeuksia johonkin tilaan kuuluu.⁷⁰³ Marginaaleihin tehdyt kirjaukset muodostavat monia aikakerrostumia ja ne keskittyvät selvästi privilegioihin, verotukseen, statuutteihin ja maaomaisuuteen linkittyviin asiakirjoihin.⁷⁰⁴ Merkintöjä on kuitenkin pitkin käsikirjoitusta ja yhdessä Mustan kirjan rekisteriosan kanssa niillä on varmasti ollut kopiokirjan käyttöä helpottava ja ohjaava vaikutus. Reunahuomautusten perusteella Musta kirja on tärkeä työkalu ja apuväline tuomiokapitulun hallinnossa läpi keskiajan.

5.5 Hallintoa vai historiaa? – Mustan kirjan tehtävä

Mustan kirjan tehtävä ja merkitys Turun keskiaikaisessa tuomiokapitulissa on edellä esitettyjen kysymysten perusteella ollut varsin kirjava. Asiakirjojen järjestys, niiden otsikointi ja ryhmittely sekä marginaaleihin tehdyt kirjaukset kertovat Mustan kirjan tiiviistä yhteydestä alkuperäisiin asiakirjoihin ja niiden säilyttämiseen tuomiokapitulun tai piispan arkistossa. Kopiokirja ei kuitenkaan edusta arkiston sisältöä kokonaisuudessaan, vaan muodostaa pääosin oman tarkasti valikoidun kokonaisuutensa. Musta kirja ja sen rekisteriosa ovat selvästi toimineet tärkeänä ja käytettynä käsikirjana niin hallinnollisissa kuin puhtaasti historiallisissa tarkoituksissa, useiden

Ms. A 10, f. 138 v.

703 Esim. *Nota quod quidam Olavus Sowore vendidit quondam Martino de Thaymo j locum in uno piscario, quod dicitur Taymo*, REA 243, RA, Ms. A 10, f. 263 v; *Pro istis possessionibus habet altare beati Erici in Aboo curiam residence in platea Tavastie, quam acquisivit ecclesia aboensis empcione a monasterio predicatorum*, REA 502, RA, Ms. A 10, f. 154 v–155 r.

704 Esim. REA 495, RA, Ms. A 10, f. 54 r–55 v ja REA 75, RA, Ms. A 10, f. 5 v; REA 174, RA, Ms. A 10, f. 10 v.

kopiointijaksojen muodostaessa kronologisia narratiiveja hiippakunnan ja tuomiokapitulin vaiheista. Asiakirjojen historiallista merkitystä korostavat myös esimerkit kopioista, jotka kopiointihetkellä ovat kuuluneet jonkun toisen yhteisön haltuun tai muuten menettäneet alkuperäisen funktionensa. Toisaalta valtaosa kopioiduista asiakirjoista edustaa tuomiokirkon ja kapitulin taloudellista valtaa ja sen merkitystä.

Mustan kirjan selvästi ambivalentti tehtävä ei ole mitenkään poikkeuksellinen keskiaikaisten kopiokirjojen kontekstissa. Muun muassa Patrick Geary esittää, että kopiokirjat ovat pikemminkin erilaisten henkilökohtaisten ja yhteisöllisten ohjelmien monimutkainen risteys, jota ei voida rajoittaa yhteen tekijään tai edes yhteen tarkoitukseen.⁷⁰⁵ Hänen mukaansa kopiokirjat ovat monimutkaisia luomuksia, jotka viittaavat aina johonkin muuhun kuin itseensä sisältäen intertekstuaalisia viittauksia asiakirjoihin arkistojen kätköissä.⁷⁰⁶ Geary toteaa kopiokirjojen edustavan eräänlaisia yhteistyöpyrkimyksiä, jotka olivat olemassa yksilöllisen asiantuntemuksen ja yhteistoteutuksen risteyksessä, kuten kaikki käsikirjoitukset keskiajalla.⁷⁰⁷ Voidaankin sanoa, että motiivit kopiokirjojen tuottamisen takana olivat sekä hallinnollisia, historiallisia, juridisia että yhteisölliseen muistiin liittyviä. Asiakirjojen helppo konsultointi ja omistusoikeuden osoittaminen oli yhtä tärkeää kuin yhteisöllisen identiteetin ja muistamisen funktio.⁷⁰⁸

705 Geary 2006, 108.

706 Geary 2006, 111.

707 Geary 2006, 112.

708 Declercq 2000, 149.

6 Uusia tulkintoja – Musta kirja ja Skokloster Codex Aboensis aikalaiskontekstissa

Tutkin väitöskirjassani, minkälainen tehtävä ja merkitys Turun tuomiokapitulissa laadituilla keskiaikaisilla kopiokirjoilla, Turun tuomiokirkon Mustalla kirjalla ja Skokloster Codex Aboensiksella, oli niiden aikalaiskontekstissa. Tutkimukseni osoittaa, että analyttisen käsikirjoitustutkimuksen avulla on mahdollista rekonstruoida, milloin ja miten kopiokirjakäsikirjoitukset koottiin, kopioitiin ja järjestettiin. Analysoimalla käsikirjoitusten rakennetta, kompositiota, sisältöä ja tekstien kopioinnista vastanneita kirjureita sekä heidän tekemiään merkintöjä voidaan piirtää varsin tarkka kuva siitä, miten käsikirjoituksia käytettiin, kuka vastasi niiden kopioinnista ja minkälainen kopiokirjojen suhde oli Turun tuomiokapitulin ja piispan arkistoihin. Tutkimukseni haastaa aikaisemman käsityksen turkulaisista kopiokirjoista harmaina hallinnollisina ja ainoastaan synodaalstatuuttien määräyksenä laadittuina apuvälineinä ja osoittaa, että käsikirjoitusten merkitys ja aikalaiskäyttö ovat sidoksissa paitsi kopiokirjojen syntyysiin, mutta myös niihin valikoituihin asiakirjoihin, niiden järjestykseen ja kopiointiperiaatteisiin.

Työni osoitti, että Turun tuomiokirkon Mustan kirjan synty ajoittuu 1450-luvun loppuun tai 1460-luvun alkuun, eikä kopiokirjalla täten ole aikaisemman tutkimuksen tulkitsemaa yhteyttä Turun tuomiokapitulissa keväällä 1474 tehtyyn kapitulireformiin. Mustan kirjan kopiointi jakautuu selkeästi jaksoihin ja pienempiin kokonaisuuksiin, jotka ennen käsikirjoituksen sitomista yhdeksi niteeksi ovat olleet omia irrallisia vihkosiaan. Käsikirjoituksen kerrostuneisuus käy hyvin ilmi esimerkiksi rekisteriosan täydennyksistä, vihkojen vaihtuvista paperilaaduista, kopioitujen asiakirjojen päivämääristä sekä kopioinnista vastanneiden käsialojen muutoksista. Kopiokirjan ensimmäisessä vaiheessa siihen on kopioitu kymmenysverotusta koskevia asiakirjoja sekä kuninkaallisia ja paavillisia kirjeitä. Näitä ovat seuranneet Padisten kokoelma sekä tuomiokirkolle ja piispalle kuulunutta maaomaisuutta koskevien asiakirjojen maantieteellisesti järjestetty kokonaisuus. Mustan kirjan jälkimmäinen osa edustaa uutta vaihetta käsikirjoituksen käytössä, kun 1480-luvun tienoilla siihen on koottu tuomiokirkon alttareita ja niitä koskevien prebendojen asiakirjoja. Prebendakokonaisuutta seuraa vielä tuomiokapitulin prelaattivirkoja koskevat asiakirjat.

Niihin viimeinen täydennys on tehty vuonna 1515 ja kopiokirjan aktiivinen käyttö tuomiokapitulissa vaikuttaa päättyneen pian sen jälkeen.⁷⁰⁹

Myös Skokloster Codex Aboensiksen kopiointiprosessi on jakautunut kahteen jaksoon. Käsikirjoituksen toinen osa, joka alun perin on ollut oma itsenäinen kopiovihkonsa, on saanut alkunsa vuoden 1486 tienoilla. Samaan aikaan, kun Skokloster Codex Aboensikseen on kopioitu tätä Kaikkien Pyhien kappelia koskevaa kokonaisuutta, on myös Mustaan kirjaan kopioitu prebendoja koskevia asiakirjoja sekä osa sen rekisteristä. Skokloster Codex Aboensiksen ensimmäinen osa on puolestaan myöhäisempi ja kytkeytyy ajoitukseltaan Maunu Särkilahden valintaan piispaksi. Kopiokirjan katalyyttina uuden piispan lisäksi on todennäköisesti toiminut Kuusiston linnan tulipalo 1480-luvulla, jonka seurauksena menetettiin ainakin osa piispanlinnan arkistosta. Tulipalon seurauksena on ollut selvä tarve asiakirjojen uudelleen keräämiseen ja kopiointiin. Tähän viittaisi myös käsikirjoitukseen tehdyt piispantiloja koskevat inventaariomerkinnot. Tutkimuksestani käy siis ilmi, että kriisit tai katastrofit eivät johtaneet kopiokirjojen laatimiseen ainoastaan varhaiskeskiaikaisissa luostareissa vaan yhtä lailla myös myöhäiskeskiaikaisessa pohjoisessa hiippakunnassa.

Tekemäni käsikirjoitusten paleografinen ja kodikologinen analyysi osoittaa, että molempien kopiokirjojen kopiointi on ollut tuomiokapitulin jäsenten yhteinen ponnistus. Mustaan kirjaan usealla vuosikymmenellä kopioidut asiakirjat ja käsikirjoituksen käytöstä kertovat merkinnot kertovat, että asiakirjojen kopiointiin ovat osallistuneet niin prebendojen haltijat kuin prelaattivirkojen hoitajatkin tuomiorovastista arkkidiakoniin. Kopiokirjan kirjoittamiseen osallistuminen ei siis ollut sidoksissa varsinaiseen kirjurin tehtävään, vaan vastuu jakautui kaniikkien kesken. Kukin heistä on todennäköisesti vastannut paitsi oman prebendansa asiakirjojen säilyttämisestä, myös niiden kopioimisesta osaksi yhteistä kopiokirjaa. Tähän viittaisi käsialojen vaihtuminen eri alttarikokonaisuuksien välillä sekä Maunu Särkilahden selvä rooli perustamansa Kaikkien Pyhien kappelia koskevien asiakirjojen kopioinnissa Skokloster Codex Aboensiksessa. Skokloster Codex Aboensiksen alkuosan kopiointiin osallistui muitakin tuomiokapitulin jäseniä, mutta osa merkinnöistä on selvästi piispa Maunu Särkilahden ja hänen sihteerinsä Paulus Scheelin käsialaa.

Tutkimukseni osoittaa, että Skokloster Codex Aboensis on pitkälti kopioitu Mustan kirjan pohjalta eikä siitä löydy viitteitä muista kopiointilähteistä kopiokirjojen yhteneväisten asiakirjojen osalta paitsi muutamassa poikkeustapauksessa. Käsikirjoituksen kopiointitapa noudattelee muiden tunnettujen sisarkopiokirjojen kopiointitapaa, jossa asiakirjojen yksityiskohdat päivämääristä tai muotoiluista eivät ole enää olleet merkityksellisiä. Tärkeitä olivat ainoastaan asiakirjojen sisältö sekä niiden välittämä tieto menneistä tapahtumista. Skokloster Codex Aboensista leimaa piispanpöytään ja piispan virkaan linkittyvät asiakirjat ja Mustasta kirjasta ajoittain poikkeava asiakirjojen kopiointijärjestys. Skokloster Codex Aboensiksessa asiakirjat

709 Kopiokirjojen myöhemmistä vaiheista Kallio 2016, 93–96.

on varsin usein järjestetty eri jaksojen ja yksiköiden sisällä kronologisesti, jolloin asiakirjat muodostavat yhtenäisiä ketjuja Turun piispanistuimen ja hiippakunnan kehityksestä.

Tuomiokirkon virallisena kopiokirjana pidetty Musta kirja ei sekään ollut pelkkä asiakirjavarasto. Siihen kopioidut asiakirjat koostuvat monenlaisista isommista ja pienemmistä ryhmistä, jotka kapitulin taloudellisten resurssien lisäksi käsittelevät myös sen ulkopuolelle ulottuvia laajempia tapahtumia ja ilmiöitä. Vaikka Mustan kirjan, tuomiokapitulin ja piispan arkistojen välinen yhteys on kopiokirjan antamien viitteiden perusteella varsin läheinen, on kopiokirjaan kopioitu asiakirjoja, joilla ei ollut mitään tekemistä arkiston sisällön kanssa. Mustaankirjaan on kopioitu asiakirjoja, jotka kopiointihetkellä ovat kuuluneet jonkun toisen tahon haltuun, samoin siihen on kopioitu tekstejä, joiden alkuperäiset versiot eivät ole koskaan kuuluneetkaan tuomiokapitulille. Toisaalta Mustan kirjan ulkopuolelle jäi useita asiakirjoja, jotka kuuluivat tuomiokapitulin tai yksittäisen prebendan arkistoon. Kaikilla kopioituilla asiakirjoilla ei siis ollut taloudellista tai hallinnollista merkitystä. Osa asiakirjoista muodostaa pieniä narratiiveja tuomiokapitulin ja hiippakunnan vaiheista, vaikeuksien kohtaamisesta ja niiden voittamisesta sekä katolisen kirkon yleisistä oloista sen aikaisessa Euroopassa. Mustasta kirjasta välittyy muistamisen ja yhteisöllisen muistin merkitys ja niiden eteenpäin siirtämisen tarkoitus.

Nykyhetkestä käsin on helppo tulkita keskiaikaiset kopiokirjat pelkästään arkistolisina tai hallinnollisina käsikirjoituksina niiden sisältämien yksittäisten asiakirjojen perusteella. Asiakirjojen tarkempi analysointi osana omaa kontekstiaan käsikirjoituksissa avaa myös toisenlaisia tulkintamahdollisuuksia. Tästä näkökulmasta käsin turkulaisten kopiokirjojen mahdollista roolia historiallisina teksteinä ja lähteinä olisi kiinnostava tutkia enemmän, varsinkin kun aikaisemmassa suomalaisessa tutkimuksessa ainoastaan kronikkalähteet ja annaalit on ajateltu menneisyyttä luotaaviksi. Kysymyksen tarkastelu edellyttäisi muun muassa keskiaikaisen historiakäsityksen ja historiankirjoituksen tuntemusta sekä erilaisten lähteiden vertailua tästä perspektiivistä käsin. Samoin edelleen avoimeksi jää Turun tuomiokapitulin merkitys keskiajan kirjallisessa kulttuurissa ja erityisesti asiakirjahallinnon leviämisessä. Vastausten löytäminen edellyttäisi kirjureiden työn tarkempaa tutkimusta laajempaan aineistoon yhdistettynä. Mustaankirjaan ja Skokloster Codex Aboensikseen kopioidut asiakirjat mahdollistaisivat myös erilaisten hallinnollisten prosessien ja keskiaikaisten tuomioistuinten toiminnan ja tuomioistuinten tuottamien asiakirjojen tutkimuksen.

Tutkimukseni osoittaa, että oli historian tutkimuksen kehityssuunta millainen tahansa, lähteiden merkitys tai kyvyt niiden tutkimiseen ja ymmärtämiseen eivät menetä merkitystään. Päinvastoin ajattelen, että meidän on entistä paremmin tunnettava tutkittavan aineiston tausta ja konteksti, jotta meillä säilyy ymmärrys siitä, mitä kysymyksiä voimme esittää ja minkälaisia menetelmiä meillä on mahdollisuus hyödyntää lähteiden tulkittamiseen. Tutkimuksen perusedellytykset eivät siis katoa mihinkään. Vain lähteiden ja niihin kohdistuvan tutkimuksen kautta voimme jatkosakin tehdä ennalta tuntemattomia matkoja ajassa.

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto, Helsinki

Turun tuomiokirkon tilit 252 a 1554: 24.4, Voudintilit, Yleisiä asiakirjoja

Kansalliskirjasto, Helsinki

Paul Scheelin kirjekokoelma

Kungliga biblioteket, Tukholma

Codex Cederhelmianus Ms. A 58

Turun annaalit Ms. A 942

Linnaarhiiv, Tallinna

TLA 230

BC Finnland 1–4, 40, 44,

Riksarkivet, Tukholma

Jakob Ulfssons kopiebok Ms. A 2

Biskop Magnus kopiebok Ms. A 3

Registrum ecclesie Upsalensis Ms. A 8

Liber ecclesie Lincopensis Ms. A 9

Registrum ecclesiae Aboensis Ms. A 10

Liber ecclesie Strengenensis Ms. A 15

Skokloster Codex Aboensis Skokloster samlingen, Ms. E 8689

RA ppr I

Uppsala universitetsbibliotek, Carolina Rediviva, Uppsala

Pyhän Sigfridin alttarin kopiovihko Ms. E214

Turun annaalit Ms. K12a

Palmskiöldin katkelma Ms. 312

C 15

Painetut lähteet ja tietokannat

- Bd. I: Die Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala, unter Leitung von G. Hornwall und J.-O. Tjäder hrsg. von M. Hedlund. Stockholm, 1977. 2 vol. (Bibliotheca Ekmaniana, 67.)
- Bd. II: Die Handschriften Schwedens ausgenommen UB Uppsala, unter Leitung von J.-O. Tjäder hrsg. von M. Hedlund. Stockholm, 1980. 2 vol. (Bibliotheca Ekmaniana, 68.)
- Bidrag till Finlands historia IV. Red. Reinhold Hausen. Finlands statsarkiv, Helsingfors 1904–1917.
- Charles-Moïse Briquet 1907: Les filigranes, dictionnaire historique des marques de papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600, Genève.
- Codices Fennici -tietokanta <https://www.codicesfennici.fi/> (viitattu 29.4.2021)
- Codices Medii Aevi Finlandiae I Registrum Ecclesiae Aboensis, Helsinki 1952.
- Codices Medii Aevi Finlandiae II Codex Särkilahti, Helsinki 1952.
- Die Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptstaatsarchiv Stuttgart. 17 Bände, Stuttgart 1961–1997.
- Diplomatarium Fennicum -tietokanta (DF) <http://df.narc.fi/> (viitattu 29.4.2021)
- Finlands medeltidsurkunder 1–8. Utg. genom Reinhold Hausen. Finlands statsarkiv, Helsingfors 1910–1935.
- Handlingar till upplysning af Finlands häfder (Arw.Handl.) Red. Adolf Ivar Arwidsson. Kongl. Boktryckare P.A. Norstedt & Söner, Stockholm 1853–1858.
- Juusten Paulus 1988: Catalogus et ordinaria successio episcoporum finlandensium. toim. Simo Heininen 1988. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 143. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 1988.
- M. Pauli Juusten, Episcopi Quond. Aboensis, Chronicon episcoporum Finlandensium, Annotationibus et Apparatu Monumentorum Illustratum. Disputationibus Academicis proposuit Henr. Gabr. Porthan. Aboae 1799.
- MELL Magnus Erikssons landslag I nusvensk tolkning. Red. Åke Holmbäck & Elias Wessén. Rättshistoriskt bibliotek 6. Carl Bloms Boktryckeri A.B., Lund 1962.
- Paulus Juusten Catalogus et ordinaria successio episcoporum finlandensium. edidit Simo Heininen. Societas Historiae Ecclesiasticae Fennica, Helsinki 1988.
- Piccard Online - Wasserzeichensammlung Piccard <https://www.piccard-online.de/start.php> (viitattu 29.4.2021)
- Registrum Ecclesiae Aboensis, eller, Åbo domkyrkas Svartbok. Archivum Finlandiae publicum, Riksarkivet. Toim. Elisa Pispala. Art House, Helsinki 1996.
- Registrum Ecclesiae eller Åbo domkyrkas svartbok med tillägg ur Skoklosters codex Aboensis. I tryck utgifven af Finlands statsarkiv genom Reinh. Hausen. Finlands statsarkiv, Helsingfors 1890.
- Statuta synodalia veteris ecclesiae sveogothicae. Post celeb. M. a Celse ed. Henrik Reuterdahl. Carolus Fr. Berling, Lund 1841.
- Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrevnen (SDHK) <https://sok.riksarkivet.se/sdhk> (viitattu 29.4.2021)
- Wasserzeichen des Mittelalters, Österreichische Akademie der Wissenschaften (WZMA) <https://www.wzma.at/> (viitattu 29.4.2021)

Kirjallisuus

- Agati Maria Luisa 2009: *Il libro manoscritto. Da oriente a occidente per una codicologia comparata*. Studia Archaeologica 166. L'erma di Bretschneider, paikka.
- Ahokas Lari 2020: *Chronicon Farfense: kontekstualistinen käsikirjoitustutkimus*. Julkaisematon Pro gradututkielma, Helsingin yliopisto. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/323495>
- Ahtiainen Pekka & Tervonen Jukka 1996: *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat – Matka suomalaiseseen historiankirjoitukseen*. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Andersson Sven 1949: *Är Skoklosters codex Aboensis huvudsakligen en kopia av Svartboken?* Historisk tidskrift för Finland 34 (1949), 56–61.
- Aussems Mark & Brink Axel 2009: Digital Palaeography. Teoksessa *Codicology and Palaeography in the Digital Age*. Edited by Malte Rehbein, Patrick Sahle & Torste Schaßan. BoD, Norstedt, 293–308.
- Aussems Mark 2006: Christine de Pizan and The Scribal Fingerprint. A Quantitative Approach to Manuscript Studies, Utrecht. <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/12537>
- Bedos-Rezak Brigitte 2002: Towards an Archaeology of the Medieval Charter: Textual Production and Reproduction in Northern French Chartriers. Teoksessa *Charters, Cartularies and Archives. The Preservation and Transmission of Documents in the Medieval West*. Toim. Adam J. Kosto & Anders Winroth. Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 43–60.
- Bénédictins du Bouveret: Colophons de manuscrits. occidentaux des origines au XVI 1965–82. *Spicilegii Friburgensis subsidia*, Fribourg.
- Bischoff, Bernhard. 1990: *Latin palaeography: Antiquity and the Middle Ages*. Translated by D. Ó Cróinín and D. Ganz. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blomstedt Kaarlo 1937: Davidin kapina v. 1438. *HAik* 35, 1–33.
- Bomansson K.A. 1866: Turun tuomioprovasti Paavali Scheel ja hänen sukuperänsä. *HArk* I, 106–122.
- Bouchard Constance B 2002: Monastic Cartularies: Organizing Eternity. Teoksessa *Charters, Cartularies and Archives. The Preservation and Transmission of Documents in the Medieval West*. Toim. Adam J. Kosto & Anders Winroth. Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 22–32.
- Bresslau Harry 1958: *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, 2. aufl.; 2 vol., Leipzig, 1912–1931 (repr. Berlin 1958).
- Brown Michelle P. 1990: *Illuminated Manuscripts. A Guide to Technical Terms*. The J. Paul Getty Museum and The British Library.
- Brown Michelle P. 2007: *A Guide to Western Historical Scripts from Antiquity to 1600*. University of Toronto Press.
- Brown Warren 2002: Charters as weapons. On the role played by early medieval dispute records in the disputes they record. *Journal of Medieval History* 28, 227–248.
- Burgers Jan W. J. 1995: *De paleografie van de documentaire bronnen in Holland en Zeeland in de dertiende eeuw*, Leuven.
- Burgers Jan W. J. 2008: *Palaeography and Diplomats. The Script of Charters in the Netherlands during the Fourteenth and Fifteenth Centuries*. *Quaerendo* 38, Brill.
- Busse Wilhelm 2002: *Englische Bischofshöfe als Kulturzentren. Das Mittelalter 7 (2002) I*, De Gruyter, Berlin, 147–164.

- Butz Eva-Maria & Zettler A 2013: The Making of the libri memoriales: Exploring or Constructing the Past? *Teoksessa Memory and Commemoration in Medieval Culture*, hg. von Elma Brenner, Meredith Cohen und Mary Franklin-Brown, Farnham, 72–92.
- Camargo Martin 1991: *Ars dicatminis, ars dictandi*. Brepols, Turnhout.
- Cederberg Johan Antero 1892: *Lehtiä Turun tuomiokapitulin historiasta*. *Katoolinen aika-kausi*. G. W. Wilén ja Kumpp., Turku.
- Cencetti Giorgio 1997: *Lineamenti di Storia della scrittura Latina. Dalle lezioni di paleografia (Bologna a.a. 1953–54) ristampa a cura di Gemma Guerrini Ferri con indici e aggiornamento bibliografico*. Pátron Editore, Bologna.
- Chastang Pierre 2001: *Lire, écrire, transcrire. Le travail des rédacteurs de cartulaires en Bas-Languedoc (XIe–XIIIe siècles)*, Paris.
- Chastang Pierre 2006: *Cartulaires, cartularisation et scripturalité médiévale: la structuration d'un nouveau champ de recherche*. *Cahiers de civilisation médiévale*. 49e année (n. 193), Janvier-mars 2006. *La médiévistique au XXe siècle*, 21–31.
- Cherubini Paolo & Pratesi Alessandro 2010: *Paleografia Latina. L'avventura Grafica del Mondo Occidentale*. Scuola Vaticana di Paleografia, Diplomatica e Archivistica. Città del Vaticano.
- Ciula Arianna 2005: *Digital Palaeography: using digital representation of medieval script to support palaeographic analysis*. *Digital Medievalist Spring 1*. DOI: <http://doi.org/10.16995/dm.4>. (viitattu 29.4.2021)
- Ciula Arianna 2009: *The Palaeographical Method Under the Light of a Digital Approach*. *Teoksessa: Codicology and Palaeography in the Digital Age*. Edited by Malte Rehbein, Patrick Sahle & Torste Schaßan. BoD, Norstedt, 219–235.
- Clanchy Michael T. 1993: *From Memory to Written Record: England 1066–1307*, Oxford.
- Clemens Raymond & Graham Timothy 2007: *Introduction to Manuscript Studies*. Cornell University Press.
- Dahlbäck Göran 1977: *Uppsala domkyrkas godsinnhav med särskild hänsyn till perioden 1344–1527*. *Studier till det Medetida Sverige 2*, Stockholm.
- Davies Wendy 1990: *The Composition of the Redon Cartulary*, Francia 17.
- Davies Wendy 2007: *Acts of Giving. Individual, Community, and Church in Tenth-Century Christian Spain*, Oxford University Press.
- Davis G. R. C. 1958: *Medieval Cartularies of Great Britain. A Short Catalogue*. Longmans Green and Co.
- Davis G. R. C. 2010: *Medieval Cartularies of Great Britain and Ireland*. Revised by Claire Breay, Julian Harrison, and David M. Smith. The British Library.
- de Boüard Alain 1929: *Manuel de diplomatique française et pontificale*.t. I, *Diplomatique générale*, Paris.
- De Hamel Christopher 1986: *A History of Illuminated Manuscripts*, Phaidon.
- Declercq Georges 2000: *Originals and Cartularies: The Organization of Archival Memory (Ninth–Eleventh Centuries)* *Teoksessa Charters and the Use of the Written Word in Medieval Societys*. Toim. Heidecker Karl. *Utrecht Studies in Medieval Literacy 5*. Turnhout Brepols, 147–170.
- Delaissé L. M. J. 1976: *Towards a history of the mediaeval book*. *Teoksessa Codicologica*. I. *Théories et principes*. Rédacteur A. Gruys, Rédacteur adjoint J. P. Gumbert. (*Litterae textuales*, Toim. J. P. Gumbert, M. J. M. De Haan, A. Gruys) Leiden, 75–83.

- Derolez Albert 2003: *The Palaeography of Gothic Manuscript Books from the Twelfth to Early Sixteenth Century*. Cambridge University Press.
- Evergates Theodore 1985: The chancery archives of the counts of Champagne. *Codicology and History of the Cartulary Registers*. *Viator* 16. *Medieval and Renaissance Studies*, Brepols, 159–180.
- Foulds Trevor 1987: Medieval cartularies. *Archives* vol. XVIII No. 77. 3–35.
- Fritz Birgitta 1989: Das Notariat in Schweden. Teoksessa *Notariado público y document privado. De los origins al siglo XIV*. *Actas del VII. Congreso Internacional de Diplomática* 7, Valencia. 961–966.
- Fürbeth Frank 2002: Bischofsstädte als Orte der Literaturproduktion und -rezeption. *Das Mittelalter* 7 (2002) I, De Gruyter, Berlin 125–146.
- Gallen Jarl 1978: Studier i Åbo domkyrkas Svartbok, *Historisk Tidskrift för Finland* 63 (1978), 286–311.
- Gantz David 1990: Editorial Palaeography: One Teacher's Suggestions. *Gazette du livre médiéval* 16, 17–20.
- Gardberg Carl Jacob 1996: Porvoon kaupungin historia. 1, Porvoon seudun esihistoria, keskiaika ja 1500-luku. Edgren, Torsten & Gardberg, Carl Jacob, Porvoon kaupunki.
- Geary Patrick 1993: *Entre gestion et gesta*. Teoksessa *Les Cartulaires: Actes De La Table Ronde Organisée Par L'École Nationale Des Chartes Et Le G.D.R. Du C.N.R.S.* (Paris, 5–7 Décembre 1991). Paris: École des Chartes, 13–26.
- Geary Patrick 1994: *Phantoms of Remembrance. Memory and Oblivion at the End of the First Millennium*. Princeton University Press.
- Geary Patrick 2006: Medieval Archivists as Authors. *Social Memory and Archival Memory*. Teoksessa *Archives, Documentation, and Institutions of Social Memory: Essays from the Sawyer Seminar*. University of Michigan Press s. 106–113.
- Gejrot Claes 2016: *Original Value: On Diplomatics and Editorial Work*. Teoksessa *The Arts of Editing Medieval Greek and Latin, A Casebook*. Edited by Elisabet Göransson, Gunilla Iversen, Barbara Crostini, Brian M. Jensen, Erika Kihlman, Eva Odelman and Denis Searby. Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 122–137.
- Gervers Michael 1975: The Medieval Cartulary Tradition and The Survival of Archival Material as Reflected in the English Hospitaller Cartulary of 1442. *Mediaeval Studies* Vol. 37, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto.
- Gervers Michael 1981: *The Hospitaller Cartulary in the British Library (Cotton MS Nero E VI) A Study of the Manuscript and its Composition with a Critical Edition of Two Fragments of Earlier Cartularies for Essex*. Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto.
- Gilissen Léon 1973: *L'Expertise des écritures médiévales: recherche d'une méthode avec application à un manuscrit du XIe siècle, le Lectionnaire de Lobbes, codex bruxellensis 18018*. Éditions Scientifiques E. Story-Scientia S.P.R.L. Ghent.
- Giry Arthur 1894: *Manuel de diplomatique*, Paris.
- Gravestock Pamela & Black Christopher F. (ed.) 2006: *Early modern confraternities in Europe and the America: international and interdisciplinary perspectives*. Aldershot, England; Burlington, VT: Ashgate Pub.
- Grujijs Albert 1972: Codicology or the Archaeology of the book? A false dilemma. *Quaerendo* Volume 2 Issue 2, Brill, 87–108.

- Gumbert J. P. 1988: *Manuscripts datés conservés dans les Pays-Bas. Catalogue paléographique des manuscrits en écriture latine portant des indications de date* [publié] par G. I. Lieftinck. T. II: *Les manuscrits d'origine néerlandaise (XIVe–XVIe siècles) et supplément au tome premier*, par J. P. Gumbert. Leiden.
- Gumbert J. P. 1989: *L'unité codicologique, ou: à quoi bon les cahiers?* *Gazette du livre médiéval* n 14 Printemps 1989, 4–8.
- Gumbert J. P. 2000: *Writing and dating – some general remarks.* *Scriptorium. Revue internationale des études relatives aux manuscrits.* Volume 54 1/2000, 5–8.
- Gumbert J. P. 2004: *Fifty Years of Codicology.* *Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte Siegel- und Wappenkunde.* Toim. Walter Koch & Theo Kölzer. 50. Band. 505–526.
- Gummerus Jaakko 1902; *Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan Norstedt* [distr.] 1902.
- Gunneng Hedda 2003: *Biskop Hans Brasks registratur: textutgåva / med inledning av Hedda Gunneng.* *Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, Serie 1. Svenska skrifter, Svenska fornskriftsällsk.* Uppsala.
- Guyotjeannin et al. 1993: *Diplomatique Médiévale. Atelier du médiéviste, 2.* Toim. Olivier Guyotjeannin; Jacques Pycke; Benoît-Michel Tock, Brépols.
- Haidinger Alois 2009: *Watermark Collections. Bull's Head and Mermaid. The History of Paper and Watermarks from the Middle Ages to the Modern Period. Bernstein – The Memory of Paper.* Edited by: Peter rückert, Sandra Hodecek & Emanuel Wenger; Stuttgart and Vienna, 73–75.
- Haltrich Martin 2009: *Precision in Width: A Comparison of Tracing and Beta Radiography. Bull's Head and Mermaid. The History of Paper and Watermarks from the Middle Ages to the Modern Period. Bernstein – The Memory of Paper.* Edited by: Peter rückert, Sandra Hodecek & Emanuel Wenger; Stuttgart and Vienna, 70–73.
- Hecht A. 2000: *Between memoria, historiography and pragmatic literacy: Bavarian Traditionsbücher in the twelfth century. Teoksessa Charters and the Use of the Written Word in Medieval Societys.* Toim. Heidecker Karl. *Utrecht Studies in Medieval Literacy* 5. Turnhout Brepols, 205–214.
- Heidecker Karl (toim.) 2000: *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Societys.* Toim. Heidecker Karl. *Utrecht Studies in Medieval Literacy* 5. Turnhout Brepols.
- Heikkilä Tuomas 2008: *I ett medeltida scriptorium i Åbo.* *Historisk Tidskrift för Finland* 3 2008, 253–284.
- Heikkilä Tuomas 2010 a: *Mitä kopiokirjat kertovat? Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa.* Toim. Tuomas Heikkilä, SKS Helsinki, 252–256
- Heikkilä Tuomas 2010 b: *Turun annaalit? Teoksessa Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa.* Toim. Tuomas Heikkilä, SKS, Helsinki, 120–122.
- Heikkilä Tuomas 2010 c: *Kirjaimet kirkon hallinnon palveluksessa. Teoksessa Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa.* Toim. Tuomas Heikkilä, SKS, Helsinki, 127–146.
- Heikkilä Tuomas 2012: *Turku – keskiajan Suomen kirjallinen keskus. Turun tuomiokirkon suojissa. Pohjoinen hiippakuntakeskus keskiajan ja uuden ajan alun Euroopassa.* Toim. Marika Räsänen, Reima Välimäki ja Marjo Kaartinen. *Turun historiallinen yhdistys*, 19–42.
- Heininen Simo 1985: *Suomalaisen historiankirjoituksen varhaisvaiheita. Historiallinen Aikakauskirja*, Helsinki.

- Heininen Simo 1989: Suomalaisen historiankirjoituksen synty. Tutkimus Paavali Juustenin piispainkronikasta. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 147.
- Hills Richard L. 1999: The Importance of Laid and Chain Line Spacing. *Le papier au Moyen Âge : histoire et techniques*. *Bibliologia* 19. Zerdoun Bat-Yehouda Monique; Centre national de la recherche scientifique “Actes du colloque international du Centre national de la recherche scientifique, Paris, Institut de France, 23, 24 et 25 avril 1998. Turnhout: Brepols 1999.
- Hummer Hans 2012: The production and preservation of documents in Francia: the evidence of cartularies. *Documentary Culture and the Laity in the Early Middle Ages*. toim. Warren Brown, Marios Costambeys, Matthew Innes, Adam Kosto. Cambridge University Press, 189–230.
- Innes Matthew 2012: On the material culture of legal documents: charters and their preservation in the Cluny archive, ninth to eleventh centuries. *Teoksessa Documentary Culture and the Laity in the Early Middle Ages*. toim. Warren Brown, Marios Costambeys, Matthew Innes, Adam Kosto Cambridge University Press, 283–320.
- Izbicki Thomas M. & Rollo-Koster Joëlle 2009 (ed.): *A companion to the great western schism (1378–1417)*. *Brill’s companions to the Christian tradition*. Brill, Leiden.
- Jaakkola Jalmari 1931: Vanhimmat historialliset kopiokirjamme. Tutkimuksia kirkollisen renessanssimme lähde-, kopiointi- ja kulttuurihistoriassa. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia XXX, Helsinki.
- Jaakkola Jalmari 1950: Suomen myöhäiskeskiaika 1: Unionin alkukausi Suomen myöhäiskeskiaika. WSOY, Helsinki.
- Jakobi-Mirwald Christine 2015: *Buchmalerei. Terminologie in der Kunstgeschichte*. Reimer.
- Jean Mallon 1952: *Paléographie romaine*, Madrid, Consejo superior de investigaciones científicas, Instituto Antonio de Nebrija de filología, Scripturae, monumenta et studia, 3.
- Kalela Jorma 2000: *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki.
- Kallio Maria 2016: *Reformoitu muisti, Turun tuomiokapitulin keskiaikaisten kopiokirjojen uusi elämä, Pohjoinen reformaatio*. Toim. Meri Heinonen ja Marika Räsänen. Turun historiallinen arkisto 68, Helsinki, 93–96.
- Kallio 2017 a Stockholm, National Archives, A10. *Registrum Ecclesie Aboensis. Codices Fennici*, SKS. <https://codicesfennici.fi/items/show/196> (viitattu 29.4.2021)
- Kallio 2017 b: Stockholm, National Archives, E8689 (olim. Cod. Skokl. Fol. 70). *Skokloster Codex Aboensis*. <https://codicesfennici.fi/items/show/197> (viitattu 29.4.2021)
- Kallio 2017 c: Stockholm, National Archives, A 3. *Bishop Magnus kopiebok (Register of Bishop Magnus)*. <https://codicesfennici.fi/items/show/195> (viitattu 29.4.2021)
- Kallio Maria 2017 d: Stockholm, National Library, A 57. *Codex Cederhielmianus*. <https://codicesfennici.fi/items/show/111> (viitattu 29.4.2021)
- Kallioinen Mika: *Kauppias, kaupunki, kruunu – Turun porvariyhteisö ja talouden organisatio varhaiskeskiajalta 1570-luvulle*. *Bibliotheca Historica* 59. SKS 2000.
- Kerckonen Gunvor 1945: *Västnyländsk kustbebyggelse under medeltiden*. *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland*, Helsingfors.
- Keskiaho Jesse 2008: *Bortom fragmenten. Handskriftsproduktion och boklig kultur i det medeltida Åbo stift*. *Historisk Tidskrift för Finland* 3, 209–254.
- Klockars Birgit 1960: *Bishop Hemming av Åbo*. *Svenska litteratursällskapet i Finland*; Helsinki.

- Klockars, Birgit 1955: Prästerskap och gudtjänstliv vid Åbo domkyrka på biskop Magnus Stjernkors' tid. *Historisk tidskrift för Finland*, 152–176.
- Knuutila Jyrki 2007: Selvitys Turun tuomiokirkon ja sen papiston tuloista 1541–1542. Turun tuomiokirkon ja papiston tulot 1541–1542: Åbo domkyrkas och prästerskaps inkomster 1541–1542. Agricola, M. (toim.), Knuutila, J. (toim.), Mäkelä-Alitalo, A. (toim.) & Parland, N. (toim.), Suomalaisen Kirjallisuuden Seura; Helsinki, 13–74.
- Kosto Adam J. 2001: The Liber feudorum maior of the counts of Barcelona: the cartulary as an expression of power. *Journal of Medieval History* 27, 1–22.
- Kosto Adam J. 2005: Laymen, Clerics, and Documentary Practices in the Early Middle Ages: The Example of Catalonia. *Speculum*, 2005, Vol. 80, No. 1, 44–74.
- Koziol Geoffrey 2012: The Politics of Memory and Identity in Carolingian Royal Diplomas. The West Frankish Kingdom (840–987). *Utrecht Studies in Medieval Literacy* 19, Brepols.
- Kreem, Juhan, 2009b, Linnaametnik joonistab, Sulejoonistus Tallinna rae keskaegsetes arveraamatutes – A Drawing Clerk, Pen Drawings in Medieval Accounting Books in Tallinn. Tallinna Linnaarhiiv, Tallinn.
- Kreem, Juhan, 2012, Federzeichnungen in Revaler Kämmereibüchern. Eine Quelle für die Wahrnehmung der Stadt. In: Johanek, Peter (ed.), *Bild und Wahrnehmung der Stadt*. Böhlau Verlag, Münster, 51–70
- Krämer Sigrid 2003: *Scriptores codicum medii aevi: Datenbank von Schreibern mittelalterlicher Handschriften (Latin)*. http://scriptores.bsb-muenchen.de/php_scriptposs/script_nom.php (viitattu 29.4.2021)
- Kwakkel Erik 2000: Die dietsche boeke die ons toebehoeren: de kartuizers van Herne en de productie van Middelnederlandse handschriften in de regio Brussel (1350–1400) (*Miscellanea Neerlandica*, 27; Leuven).
- Kwakkel Erik 2002: Towards a terminology for the analysis of composite manuscripts. *Gazette du livre médiéval Année 2002* 41, 12–19.
- Kämmerer Carmen 2009: The History of Paper and Paper Production from the Middle Ages to Modern Times. Teoksessa Bull's Head and Mermaid. The History of Paper and Watermarks from the Middle Ages to the Modern Period. Bernstein – The Memory of Paper. Edited by: Peter rückert, Sandra Hodecek & Emanuel Wenger, Stuttgart and Vienna, 12–14.
- Lagus Wilhelm Gabriel 1845: Handlingar och uppsatser rörande Finlands kyrkohistoria (I–V, 1845–50).
- Laidlaw James C. 1987: Christine de Pizan – a publisher's progress. *The modern language review* vol. 82, 34–75.
- Larsson Inger 2003: *Svenska Medeltidsbrev. Framväxten av ett offentligt skriftspråk*. Norstedts Förlag, Stokholm.
- Larsson Inger 2009: Pragmatic Literacy and the Medieval Use of the Vernacular. *The Swedish Example*. *Utrecht Studies in Medieval Literacy* 16. Brepols.
- Legnano Giovanni 1917: *Tractatus de Bello, de Represaliis et de Duello* by Giovanni da Legnano: Edited by Thomas Erskine Holland: The *Tractatus De Bello* of Giovanni da Legnano. Translated from the preceding extended text by James Leslie Brierly. *Classics. The Classics of International Law*, Carnegie Institution.

- Lehtinen Anja Inkeri 1988: Kirjoja ja kirjastoja keskiajan Suomessa. Teoksessa Kirja Suomessa. Helsingin yliopiston kirjasto, Helsinki, 15–30.
- Les Cartulaires. Actes de la Table ronde organisée par l'École nationale des chartes et le G.D.R. 121 du C.N.R.S. (Paris, 5–7 décembre 1991) réunis par Oliver Guyotjeannin, Laurent Morelle & Michel Parisse, École des Chartes, Paris 1993.
- Leskelä Ilkka 2007: Kauppa, verkosto ja kaapparisota: turkulaisen kirkonmiehen Paavali Scheelin ja Danzigin porvarin Hans Chonnertin kauppayhteydet 1509–1516. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20072028> (viitattu 29.4.2021)
- Liedgren Jan 1948: Åbo domkyrkas kopieböcker, *Historisk Tidskrift för Finland* 33 (1948), 20–22.
- Ljungfärs Åke 1955: Bidrag till svensk diplomatisk före 1350. CWK Gleerup.
- Lybeck Jari 2006: Arkistot yhteiskunnan toimiva muisti: asiakirjahallinnon ja arkistotoimen oppikirja. Kansallisarkisto, Helsinki.
- Läntinen Aarre 1978: Turun keskiaikainen piispanpöytä. *Studia historica Jyväskylänseisänia*. Jyväskylän yliopiston kirjasto, Jyväskylä.
- Mabillon Jean 1709: De re diplomatia libri VI. Editio Secunda ab ipso Auctore recognita, emendata & aucta Luteciae-Parisiorum: Robustel 1709. Digitalisierungsprojekt. <http://x0b.de/mabillon/index.html> (viitattu 29.4.2021)
- Mageroy, Hallvard 1993: Diplomats. Medieval Scandinavia. An Encyclopedia. Toim. Phillip Pulsiano. Garland Publishing, New York, 137 a–138 b.
- Maniaci Marilena 1996: Terminologia del libro manoscritto. Istituto Centrale per la Patologia del Libro - Editrice Bibliografica, Milano – Roma.
- Maniaci Marilena 2002: Archeologia del Manoscritto. Metodi, problem, bibliografia recente. I libri di Viella 34.
- Markkola Pirjo, Snellman Hanna & Östman Ann-Catrin 2014: Kotiseutu ja kansakunta – miten suomalaista historiaa on rakennettu. *Historiallinen arkisto* 142. SKS, Helsinki.
- McCall John P. 1967: The Writings of John of Legnano with a list of manuscripts. *Traditio* vol. 23 (1967), Cambridge University Press.
- Mendo Carmona Concepción 2005: El cartulario como instrumento archivístico. Teoksessa *Revista de Historia de la Cultura Escrita* 15 2005, 119–137.
- Merisalo Outi 2009: Latinalainen paleografia. Teoksessa *Keskiajan avain*. Toim. Marko Lamberg, Anu Lahtinen & Susanna Niiranen. SKS, Helsinki, 365–376.
- Morelle Laurent 1993: De l'original á la copie: remarques sur l'évaluation des transcriptions des les cartulaires médiévaux. *Les Cartulaires. Actes de la Table ronde organisée par l'École nationale des chartes et le G.D.R. 121 du C.N.R.S. (Paris, 5–7 décembre 1991) réunis par Oliver Guyotjeannin, Laurent Morelle & Michel Parisse, École des Chartes, Paris, 91–104.*
- Morelle Laurent 2000: The Metamorphosis of Three Monastic Charter Collections in the Eleventh Century (Saint-Amand, Saint-Riquier, Montier-en-Der) Teoksessa *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Societys*. Toim. Heidecker Karl. *Utrecht Studies in Medieval Literacy* 5. Turnhout Brepols, 171–204.
- Mortensen Lars Boje 2000: The Nordic Archbishoprics as Literary Centres around 1200. Archbishop Absalon of Lund and his World. Ed. Karsten Friis-Jensen & Inge Skovgaard-Petersen. Roskilde museums forlag, 133–157.

- Muzerelle, Denis, Ornato Ezio & Zerdoun Monique 1989: Un protocole de description des papiers filigranés, in: *Gazette du livre médiéval* 14, 1989, 16–24.
- Nedkvitne Arned 2004: *The Social Consequences of Literacy in Medieval Scandinavia*. Utrecht Studies in Medieval Literacy 11. Brepols.
- Nilsson Bertil 1998: *Sveriges Kyrkohistoria: 1, Missionstid Och Tidig Medeltid*. Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd, Stockholm.
- Nuorteva Jussi 1997: *Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*. Väitöskirja. Helsinki: Suomen historiallinen seura, Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Nygren Ernst 1941–1944: *Registra ecclesiae Lincopensis*. Särtryck ur Linköpings Biblioteks Handlingar. Ny Serie Band 3–4:1, Linköping.
- Nyström Eva 2009: *Containing Multitudes. Codex Upsaliensis Graecus 8 in Perspective*. Uppsala Universitet. URN: urn:nbn:se:uu:diva-100643 (viitattu 29.4.2021)
- Ouy Gilbert & Reno Christine M. 1980: *Identification des autographes de Christine de Pizan*. *Scriptorium* 34/ 2, 221–238.
- Palola Ari-Pekka 2000: *Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika – Turun piispat 1412–1460*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 178, Helsinki.
- Parkes M. B. 2008: *Their Hands Before Our Eyes. A Closer Look at Scribes*. The Lyell Lectures Delivered in the University of Oxford 1999. Ashgate.
- Pernler Sven-Erik 1999: *Sveriges kyrkohistoria. 2, Hög- och senmedeltid*. Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd, Stockholm.
- Petrucchi Armando 1996: *Commentare Bischoff*. *Scrittura e Civiltà* No. 20, 399–407.
- Pfaff R. W. 1977: *M.R. James on the Cataloguing of Manuscripts: A Draft Essay of 1906*. *Scriptorium* 31, 103–118
- Pihlajamäki Heikki 2009: *The notary public in the legal history of Finland and Sweden*. *Rheinische Schriften zur Rechtsgeschichte*, 12, 441–462.
- Piippo Mikko 2009: *Diplomatiikka*. Teoksessa *Keskiajan avain*. Toim. Marko Lamberg, Anu Lahtinen & Susanna Niiranen. SKS, Helsinki, 391–409
- Pirinen Kauko 1947: *Suomen keskiaikaiset arkistot*. *Historiallinen arkisto* 52. Suomen historiallinen seura, Helsinki, 47–110.
- Pirinen Kauko 1956: *Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla*. Suomen kirkkohistoriallisen seura, Helsinki.
- Pirinen Kauko 1958: *Domkapitel*. Teoksessa *Kulturhistoriskt lexicon för nordisk medeltid*, Malmö, 185–201.
- Pirinen Kauko 1996: *Introduction, The Cartulary of Abo Cathedral – A Treasure of Finnish Medieval History*. Teoksessa *Registrum Ecclesiae Aboensis, eller, Åbo domkyrkas Svartbok : The Black Book of Abo Cathedral*. Kansallisarkisto. Art House, Helsinki, 17–43.
- Porthan Henrik Gabriel 1862: *Opera Selecta pars secunda*. Finska Litteratur-Sällskapet. Helsingfors.
- R. Ian Jack: *An archival case history: the cartularies and registers of Llanthony Priory in Gloucestershire*. *Journal of The Society of Archivists*. Volume 4 1970–1973, 370–383.
- Reynhout L. 1988: *Pour une typologie des c.s. de mss. occidentaux*. *Gazette du livre médiéval* 13, 1–4

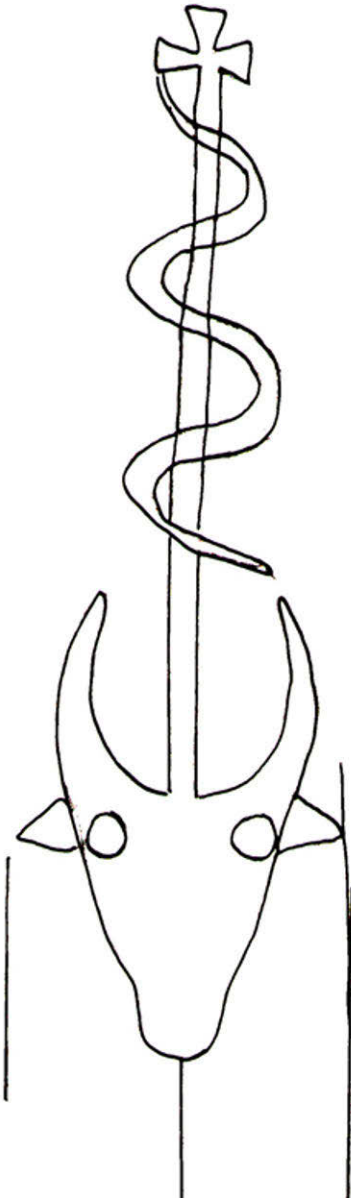
- Rodríguez Díaz Elena E. 2011: Los cartularios en España. Problemas y perspectivas de investigación. Teoksessa *La escritura de la memoria. Los cartularios*. Toim. Elena E. Rodríguez Díaz & Antonio Claret García Martínez (eds.) Huelva, 13–36
- Saarenpää Taina 2019: Turun tuomiokirkon Musta kirja ja lähteiden julkaisemisen jatkumo Suomessa varhaismodernista digitaaliseen aikaan. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja-Ser. C osa – tom. 484. Scripta Lingua Fennica Edit, Turku.
- Saarenpää, Taina 2014: Keskiajan pimeydestä valistuksen valoon. Henrik Gabriel Porthan ja Turun tuomiokirkon Mustan kirjan asiakirjojen julkaiseminen. Ennen ja nyt 3 (2014). <http://www.ennenjanyt.net/2014/11/keskiajan-pimeydesta-valistuksen-valoon-henrik-gabriel-porthan-ja-turun-tuomiokirkon-mustan-kirjan-asiakirjojen-julkaiseminen-2/> (viitattu 20.4.2021).
- Sainio Matti A 1952: Eräs turkulaisperäinen lähdekokoelma. *Ramus virens in honorem Aarno Maliniemi*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 52, Helsinki, 342–350
- Salminen Tapio 1995: Davidin kapina ja Pirkanmaan kapinaherkkyys. Tampere, tutkimuksia ja kuvauksia X, 26–39.
- Salminen Tapio 2003: *Unknown Hands, Trusted Men. Professional Writing in Finnish Medieval Town Administration. Reclaiming the City. Innovation, Culture, Experience*. Ed. Marjaana Niemi & Ville Vuolanto. *Studia Fennica Historica* 6. SKS, Helsinki, 99–120
- Salminen Tapio 2009: Kokemäen linna, Aborgh ja Vreghdenborch – lähteiden ja tutkimuksen uudelleen arviointi Suomen Museo 2008, Helsinki, 21–82.
- Salminen Tapio 2013: Vantaan ja Helsingin pitäjän keskiaika. Vantaan kaupunki, Otava.
- Salminen Tapio 2016: *Obscure Hands- Trusted Men. Textualization, the Office of the City Scribe and the Written Management of Information and Communication of the Council of Reval (Tallinn) before 1460*. Tampere.
- Salomies Ilmari 1944: Suomen kirkon historia I. Suomen kirkko keskiaikana. Otava, Helsinki.
- Salonen Kirsi 2012: Turun tuomiokapitulissa ja Rooman kuuriassa. Petrus Benedictin virka-kiista 1400-luvun lopulla. Teoksessa *Turun tuomiokirkon suojissa. Pohjoinen hiippakuntakeskus keskiajan ja uuden ajan alun Euroopassa*. Toim. Marika Räsänen, Reima Välimäki ja Marjo Kaartinen. Turun historiallinen yhdistys, 68–83
- Salonen Kirsi 2018: Suomen lähetyshiippakunta muodostuu. Teoksessa *Koroinen Suomen ensimmäinen kirkollinen keskus*. Toim. Janne Harjula, Sonja Hukantaival, Visa Immonen, Tanja Ratilainen & Kirsi Salonen. Turun historiallinen arkisto 71, Turun Historiallinen Yhdistys, Turku, 65–71
- Salonen, Kirsi 2007: Suomi ja katolinen kirkko. Teoksessa *Suomen historian kartasto*. Toim. Pertti Haapala ja Raisa Maria Toivo. Karttakeskus, Helsinki, 62–63
- Sánchez Mairena A. 2012: Propuestas metodológicas para el estudio de los cartularios medievales. Teoksessa *Mundos medievales. Espacios, sociedades y poder*. Toim. Profesor J.A. Garcá de Corázar y Ru'z de Aguirre, B. Arizaga Bolumburu, D. Mariño Veiras et al. (eds), Santander, 217–230.
- Santifaller, Leo: *Urkundeforschung: Methoden, Ziele, Ergebnisse*. Böhlau verlag, Darmstadt 1967.
- Schmidt Wolfgang 1941: *Die Zisterzienser im Baltikum und in Finnland*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.

- Schück Herman 1963: Kansler och capella regis under folkungatiden. *Historisk Tidskrift* 83, 133–187, 402–403.
- Schülte Petra 2003: *Scripturae publicae creditur*. Das Vertrauen in Notariatsurkunden im kommunalen Italien des 12. und 13. Jahrhunderts (= Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom. Band 101). Niemeyer, Tübingen.
- Seppälä Suvianna 2009: Viljana, nahkoina, kapakalana: talonpoikien maksamat kruununverot Suomessa vuosina 1539–1609. *Bibliotheca Historica*. SKS, Helsinki.
- Sirat Colette 2006: *Writing a handwork: a history of handwriting in Mediterranean and Western culture*. Bibliologia, Brepols.
- Sjödin Lars (s.a.): *Urkundsstilar från 1300-talets mitt*. *Archivistica et mediaevistica*. Ernesto Nygren oblata.
- Sjödin Lars 1961: *Medeltida kanslistilar i Sverige*. *Meddelanden från svenska riksarkivet* 1959–1961.
- Stevenson Allan Henry 1961: *Observations on paper as evidence*. University of Kansas publications, Library series, 11. University of Kansas Libraries, Lawrence.
- Stieglecker Maria 2009: *Watermarks and their Variants*. Bull's Head and Mermaid. *The History of Paper and Watermarks from the Middle Ages to the Modern Period*. Bernstein – *The Memory of Paper*. Edited by: Peter rückert, Sandra Hodecek & Emanuel Wenger, Stuttgart and Vienna, 37–39
- Stiennon Jacques 1995: *L'écriture*. *Typologie des sources du Moyen Âge occidental*. Brepols.
- Stokes Peter A 2009: *Computer-Aided Palaeography, Present and Future*. *Codicology and Palaeography in the Digital Age*. Edited by Malte Rehbein, Patrick Sahle & Torste Schaßan. BoD, Norstedt, 309–338
- Ståhl Peter 2004: *Medeltida kopieböcker i Riksarkivet*, *Arkiv, samhälle och Forskning* 2004:1, 77–97
- Suvanto Seppo 1952: *Suomen poliittinen asema Sten Sture vanhemman valtakautena vuosina 1483–1497*. *Historiallisia tutkimuksia* 38, Helsinki.
- Tock, Benoît-Michel 1993: *Les Textes non diplomatiques dans les cartulaires de la province de Reims*. *Teoksessa Les Cartulaires. Les Cartulaires. Actes de la Table ronde organisée par l'École nationale des chartes et le G.D.R. 121 du C.N.R.S. (Paris, 5–7 décembre 1991) réunis par Oliver Guyotjeannin, Laurent Morelle & Michel Parisse, École des Chartes, Paris, 45–58*
- Trio Paul 2003: *La position des autorités ecclésiastiques et civiles envers les confréries aux Pays-Bas (XIIIe–XVIe siècle)*. *Teoksessa Les confréries religieuses et la norme XIIe-début XIXe siècle. Facultes Universitaires Saint-Louis Bruxelles, 41–53*
- Trio Paul 2009: *The Social Positioning of Late Medieval Confraternities in Urbanized Flanders: from Integration to Segregation*. *Teoksessa Mittelalterliche Bruderschaften in europäischen Städten Medieval Confraternities in European Towns. Funktionen, Formen, Akteure*. Toim. Monika Escher-Apsner Peter Lang. Internationaler Verlag der Wissenschaften, 99–110
- Walker David 1971: *The Organization of Material in Medieval Cartularies*. *The Study of Medieval Records. Essays in honour of Kathleen Major*. Toim. D.A. Bullough & R.L. Storey. Oxford, 132–150

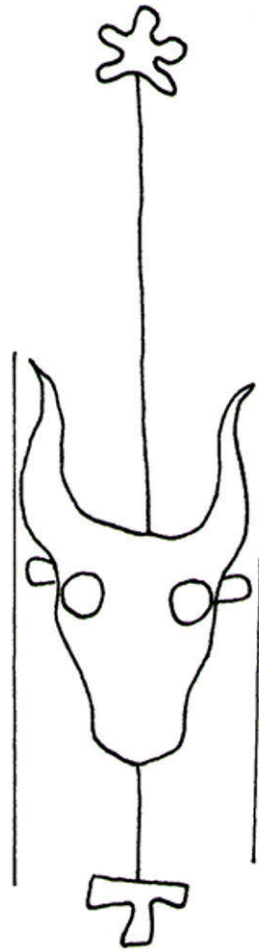
- Walta Ville 2010: Kirjoittaminen kaupungeissa. Kirjallinen kulttuuri keskiajan Suomessa. Toim. Tuomas Heikkilä, SKS Helsinki, 316–325
- Walta Ville 2012 a: “Scriffuit j Nadhental” Asiakirjat ja niiden kirjoittaminen Naantalin luostarissa. Turun tuomiokirkon suojissa. Pohjoinen hiippakuntakeskus keskiajan ja uuden ajan alun Euroopassa. Toim. Marika Räsänen, Reima Välimäki ja Marjo Kaartinen. Turun historiallinen yhdistys, 43–67.
- Walta Ville 2012 b: Writing Charters and Building Archives in Medieval Sweden. The Example of the Birgittine Monastery of Naantali. Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte Siegel- und Wappenkunde. Toim. Walter Koch & Theo Kölzer. 58. Band, 283–342
- Walta Ville 2017: Uppsala, Universitetsbibliotek, E 214. Register of St Sigfried’s altar in Turku Cathedral. Codices Fennici, SKS. <https://codicesfennici.fi/items/show/76> (viitattu 28.8.2021)
- Van Synghel Geertrui 1999: Observations on the Entry and Copying in the Cartularies.. Secretum Scriptorum. Liber alumnorum Walter Prevenier. Toim. Wim Blockmans, Marc Boone, Therese De Hemptinne. Garant, 77–92.
- Weibull Lauritz 1901: Bibliotek och arkiv i Skåne under medeltiden. Lund.
- Weiss Karl Theodor 1962: Handbuch der Wasserzeichenkunde. Bearbeitet und herausgegeben von Dr. Wisso Weiss. Veb Fachbuchverlag Leipzig.
- Wiktorsson Per-Axel 2006: Skrivare I det medeltida Skara stift. Solveigs Tryckeri, Skara.
- Wiktorsson Per-Axel 2015: Skrivare i det medeltida Sverige. Skara stiftshistoriska sällskap, Skara.
- Wiles Kate 2011: The Treatment of Charter Bounds by the Worcester Cartulary Scribes. *New Medieval Literatures* 13 (2011) Brepols.
- Åström Patrik 2003: Senmedeltida svenska lagböcker: 136 lands- och stadslagshandskrifter: datering och dateringsproblem. *Stockholm studies in Scandinavian philology*, New series 32: Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Åström Patrik 2013: Vattenmärken i svenska medeltida laghandskrifter och Uppsala universitetsbiblioteks medeltida pappersbrev: Wasserzeichen in schwedische mittelalterliche Rechtshandschriften und die mittelalterliche Papierbriefsammlung der Universitätsbibliothek zu Uppsala. *Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet*, Serie 1, Svenska skrifter, Uppsala.

Liitteet

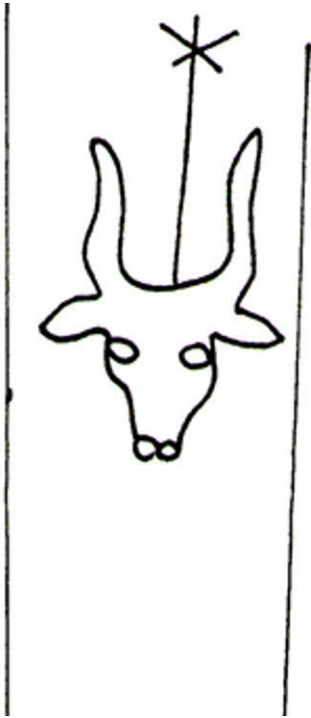
Liite 1 Turun tuomiokirkon Mustan kirjan sisältämät vesileimat

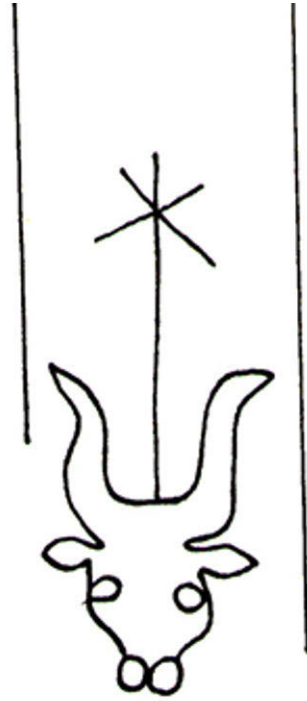
Häränpää MK1

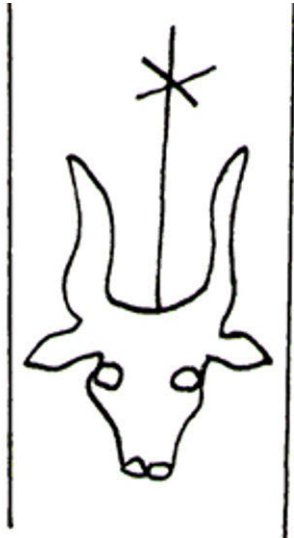
Häränpää MK2

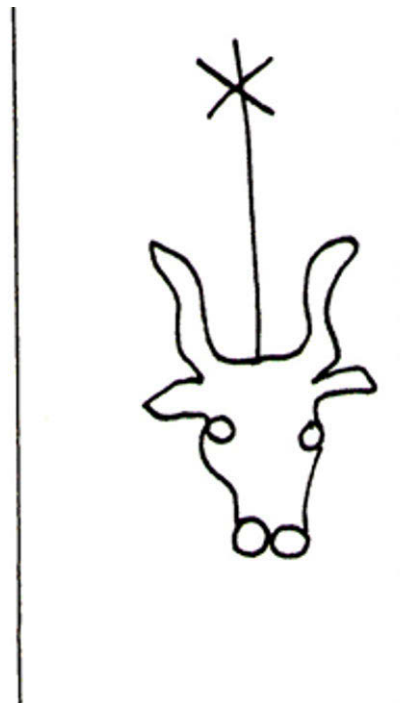
Häränpää MK3

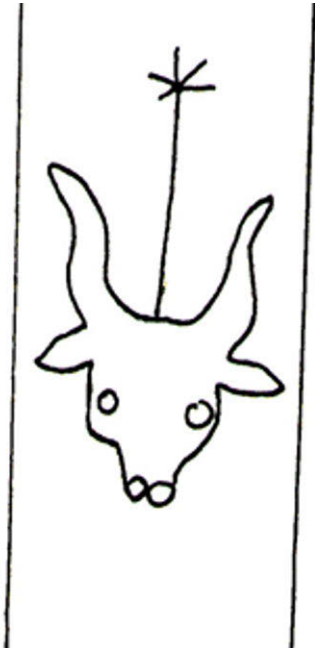
Häränpää MK4

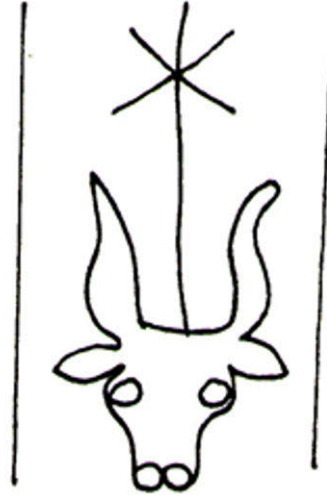
Häränpää MK5

Häränpää MK6

Häränpää MK7

Häränpää MK8

Häränpää MK9

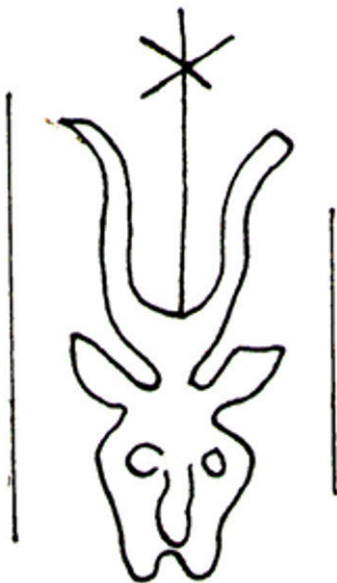

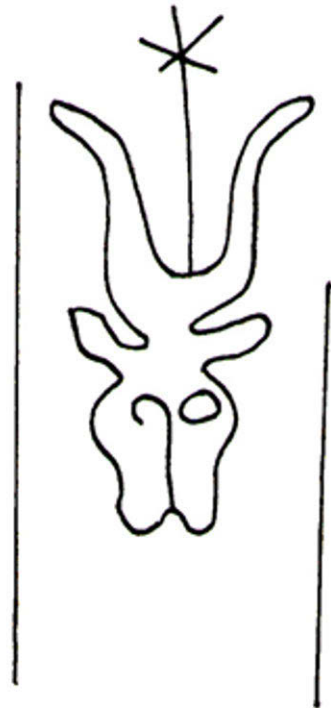
Häränpää MK10

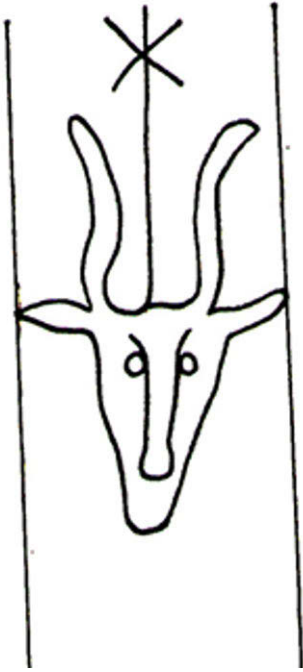
Häränpää MK11

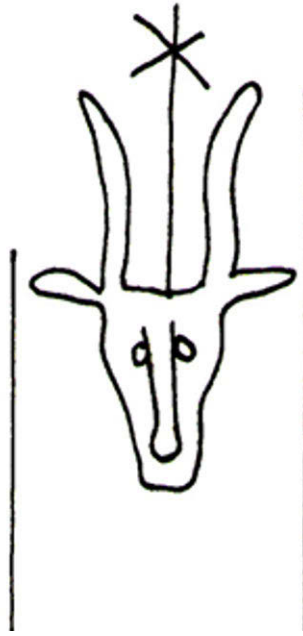
Häränpää MK12

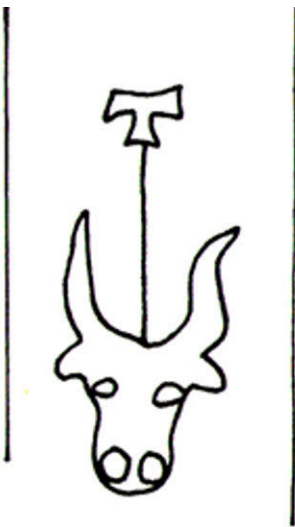
Häränpää MK13

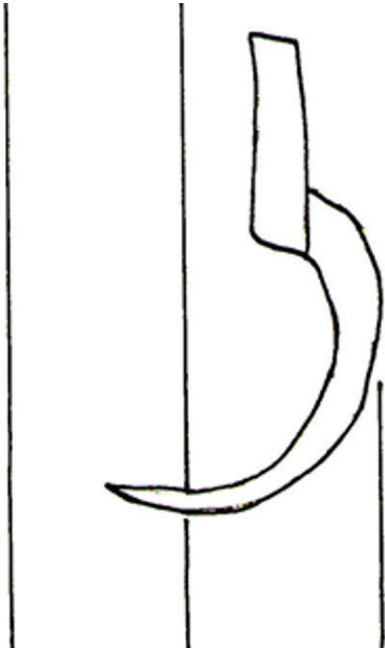
Häränpää MK14

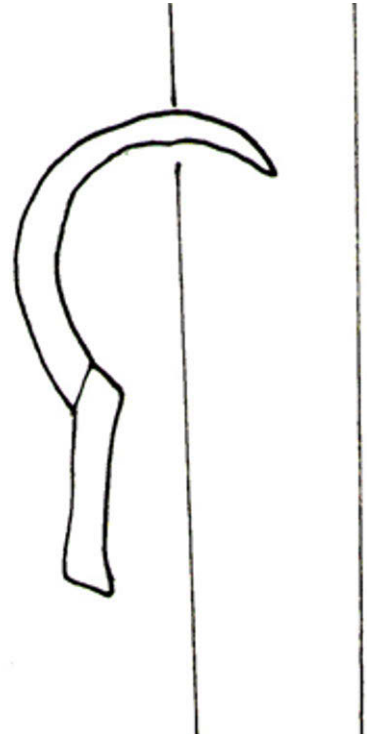
Häränpää MK15

Häränpää MK16

Sirppi MK1

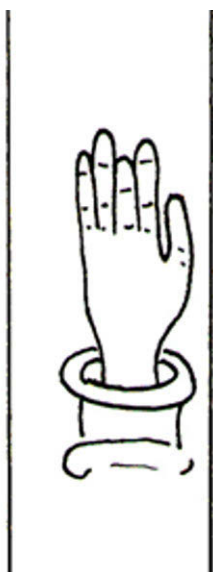
Sirppi MK2

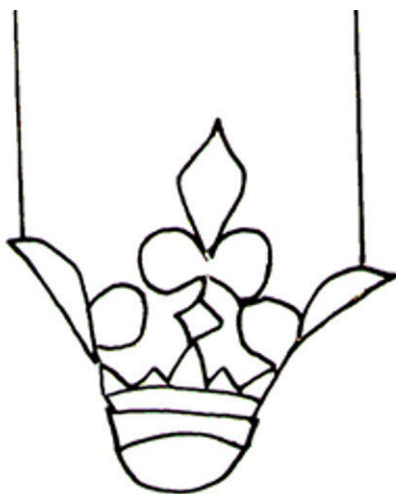
Käsi MK1

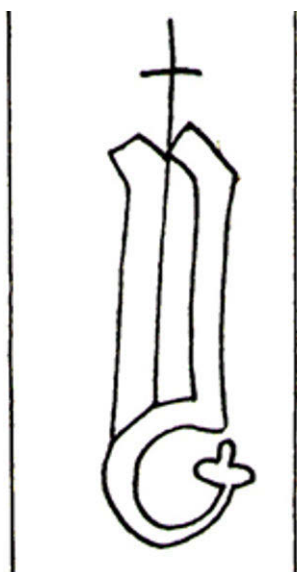
Käsi MK2

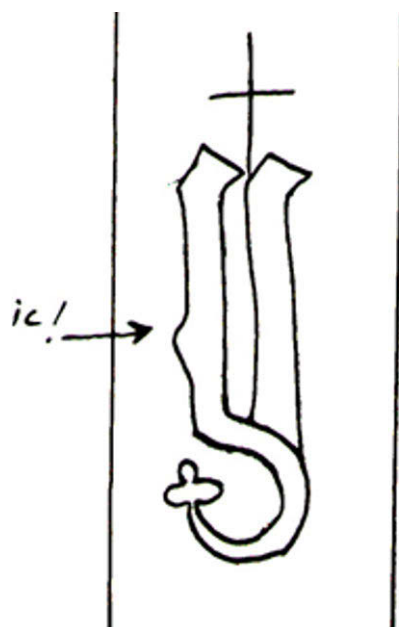
Käsi MK3

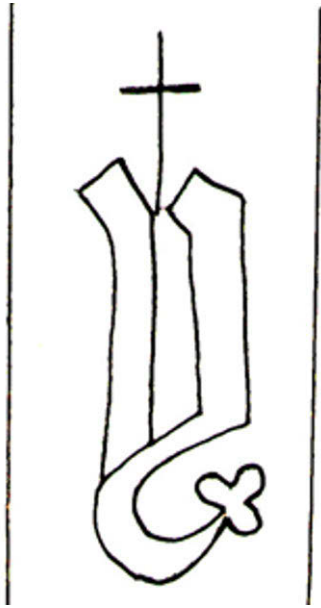
Liljakruunu MK

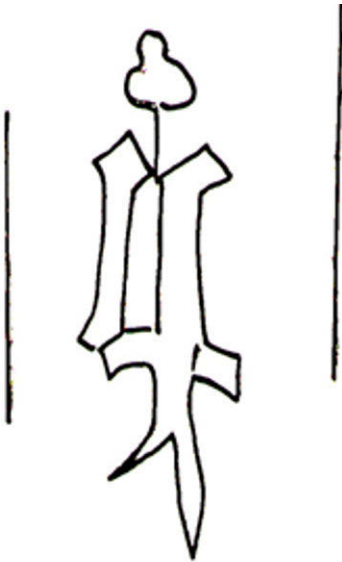
Ypsilon MK1

Ypsilon MK2

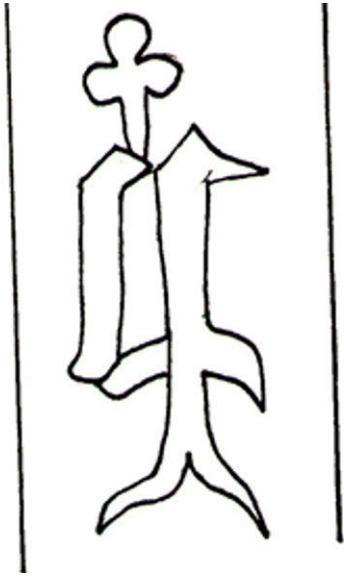
Ypsilon MK3

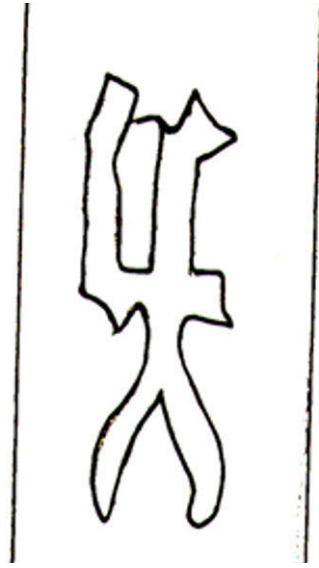
P-kirjain MK1

P-kirjain MK2

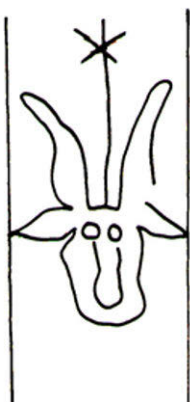

P-kirjain MK3

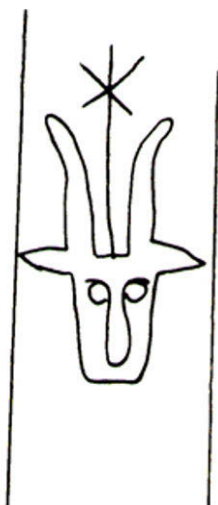

P-kirjain MK4

Liite 2 Skokloster Codex Aboensiksen sisältämät vesileimat

Häränpää SK1

Häränpää SK2

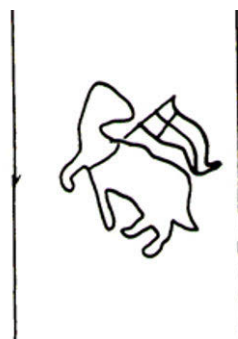
Kruunukarahvi SK

Agnus dei SK1

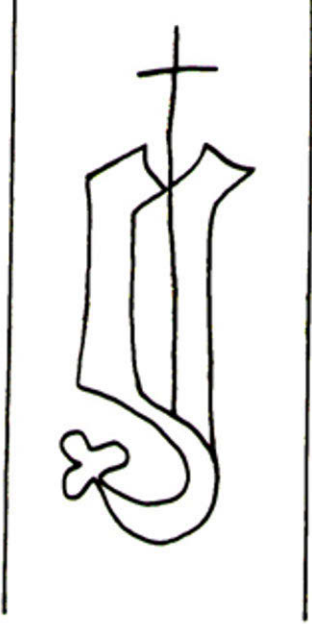

Agnus dei SK2

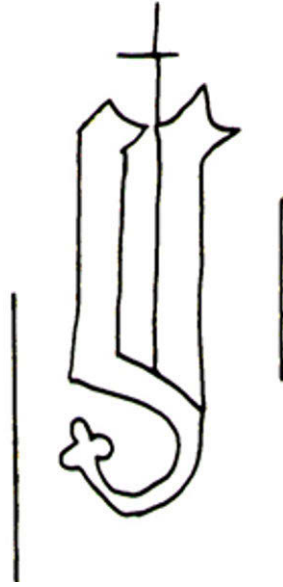

Agnus dei SK3

Ypsilon SK1

Ypsilon SK2

L. 100
L. 100
L. 100

**TURUN
YLIOPISTO**
UNIVERSITY
OF TURKU

ISBN 978-951-29-8556-2 (print)
ISBN 978-951-29-8557-9 (pdf)
ISSN 0082-6987 (print)
ISSN 2343-3191 (online)